

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KUR'ÂN'IN KONUSU OLARAK MELEKLER

Şuayip KARATAŞ
2502130533

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necmettin GÖKKİR

İSTANBUL-2018

ÖZ

ŞUAYİP KARATAŞ

KUR'ÂN'IN KONUSU OLARAK MELEKLER

Meleklerle iman, başta semavi dinler olmak üzere birçok inanç sisteminin temel ilkeleri arasında yer almaktadır. İslâm Dini'nde de melekler iman esasları arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin varlığından bahsedilmekte ve buradan hareketle mü'minlerin onlara inanmalarının gerekliliği ifade edilmektedir. “Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler” başlığını taşıyan bu çalışmanın hipotezi meleklerin varlıksal, fonksiyonel ve teolojik olarak ancak Kur'ân ve onu tefsir eden sahih hadisler bağlamında tespit edilebileceği üzerinedir. Hipotezin testi için klâsik ve çağdaş tefsirlerin yanı sıra konu ekseninde yapılmış birçok çalışmadan istifade edilmiştir. Diğer taraftan vahyin ilk muhataplarının melek algısının Kur'ân'da ele alınışı ortaya konularak Kur'ân'ın nasıl bir zihin inşasını hedeflediği ve Kur'ân'daki melek mefhumunun zamanla nasıl şekillendiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylelikle çalışmanın, özelde varlık olarak meleklerin Kur'ân bağlamında anlaşılması, genelde ise tefsir ilmi akademik çalışmalarına katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Melek, İnanç, Gayb, Resul

ABSTRACT

ŞUAYİP KARATAŞ

ANGELS AS A SUBJECT OF QUR'AN

Believing in angels is one of the fundamental principles of many belief systems, especially the heavenly religions. Islam also has a believing in angels in its principles of faith. In this context angels are mentioned in the Qur'an and working from there the necessity of muslims to believe them is expressed. The hypothesis of this work which is named as "Angels As a Subject of the Qur'an" is that the angels as existential, functional and theological can only to be understood or detected directly by the Qur'an's itself or by the authentic hadiths that interprets it. In order to test the hypothesis, besides classical and contemporary tafsir books, many other studies on the subject have been utilized/used. As another aspect, it is tried to be understood what kind of a mindset Qur'an had tried to build by laying down the perception of angels of the first interlocutors of the revelation and how shaped the angel concept that mentioned in the Qur'an over time. Therefore it is aimed with this study to help understanding angels as beings within the context of the Qur'an and to contribute to the academic studies of tafsir.

Key Words: The Qur'an, Angel, Belief, Unseen, Prophet.

ÖNSÖZ

Özü itibariyle gaybî sahaya ait bir konuyu merkeze alan bu çalışma dört bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve literatür değerlendirmesine yer verilecek, ardından çalışmada takip edilen yönteme ve istifade edilen kaynaklara değinilmiştir.

Bu çerçevede birinci bölümde “melek” kelimesinin sözlük ve terim anlamları, kökeni, diğer dillerdeki karşılıkları ve Kur’ân’da geçtiği şekilleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Kur’ân’da geçen melek isimleri, “özel isimle geçenler”, “cins isimle geçenler” ve “sıfatla işaret edilenler” olmak üzere üç farklı tasnif içerisinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde Kur’ân’ın, meleklerin mahiyetlerine dair ontolojik olarak verdiği bilgilerden yola çıkarak onların yaratılma vakitleri, yaratıldıkları madde, cinsiyetleri, mekânları ve kanatları gibi hususlar, müfessirlerin âyetlerden çıkardıkları yorumlar ve ilgili rivayetler bağlamında değerlendirilmiştir. Bu bölümün diğer başlığında ise özellikleri bağlamında Kur’ân’da meleklerin sayıları, çeşitli suretlere girebilmeleri, yorulmamaları, güçlü ve hızlı olmaları, ilimleri ve yeme içmeleri gibi durumlar ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise yine Kur’ân’dan hareketle meleklerin görev ve sorumlulukları ele alınmış, bu çerçevede onların Allah’ı tesbih etmeleri, arşı taşımaları, vahiy getirmeleri, peygamberleri ve Müslümanları desteklemeleri, Mü’minler için dua ve istiğfarda bulunmaları gibi görevleri değerlendirilmiştir. Bu bölüm, “meleklerin görevleri” üst başlığıyla onların “Allah’a karşı görevleri”, “dünyadaki görevleri” ve “ahiretteki görevleri” olmak üzere üç alt başlık şeklinde ele alınmıştır.

Dördüncü ve son bölümde Kur’ân’ın yaptığı ilahî müdahaleyle hedeflenen zihin inşasının tespit edilebilmesi adına Kur’ân’da inanç bağlamında melekler, hem küfrün ve şirkin hem de imanın konusu olarak farklı alt başlıklarda değerlendirilmiştir. Böylece Kur’ân’ın ilk muhatabın zihnî muhayyilesi üzerinden küfrün ve şirkin sebebi sayılan yanlış melek algısı yerine, zihinlere yerleştirmeyi hedeflediği dönüşüm tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışma, ilmî ve akademik anlamda ilim dünyasına bir nebze de olsa faydası olur ve önceden yapılan çalışmaları bir adım ileriye götürme adına bir katkı sağlarsa ayrıca sonradan yapılacak olan çalışmalara da kaynaklık ederse gözetilen maksat hasıl olmuş sayılacaktır.

Çalışmanın başından sonuna dek daima teşvik, öneri ve tavsiyelerinden istifade ettiğim danışman hocam Prof. Dr. Necmettin Gökçır'a, çalışmanın oluşumunda ve tashih edilmesinde emekleri geçen tez izleme komitesi üyeleri değerli hocalarım Prof. Dr. Ömer Çelik'e ve Dr. Öğr. Üyesi Fikret Soyal'a çalışmaya yaptıkları katkılarından ötürü müteşekkirim.

İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 3. Dönem Akademik Gelişim Programında, çalışmamın taslağını ve ilk evresini oluştururken değerli görüş ve önerilerini paylaşarak yol gösteren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ömer Kara'ya, Prof. Dr. Bilal Gökçır'a, Doç. Dr. Muhammet Abay'a, yardım ve desteğini gördüğüm bütün meslektaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Bugüne kadar yetişmemde katkısı olan, dualarını ve emeklerini hiçbir zaman esirgemeyen başta aileme, hocalarıma, dost ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

Son olarak çalışmalarımın getirdiği tüm sıkıntılarımda bana ortak olan, maddi ve manevi her türlü desteğini daima yanımda hissettiğim vefakâr eşime, gerekli vakitleri kendilerine ayıramadığım için ihmal ettiğimi düşündüğüm çocuklarıma minnet ve şükran borçlu olduğumu belirtmekten kıvanç duyarım.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Şuayip Karataş

Aksaray - 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEK KELİMESİNİN İŞTİKAKI VE KUR'ÂN'DA GEÇEN MELEK İSİMLERİ

1.1. MELEK KELİMESİNİN İŞTİKAKI.....	11
1.1.1. Melek Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları.....	11
1.1.1.1. Sözlük Anlamı.....	11
1.1.1.2. Terim Anlamı	15
1.1.2. Melek Kelimesinin Kökenine Dair Görüşler.....	19
1.1.3. Melek Kelimesinin Diğer Dillerdeki Karşılığı	20
1.1.4. Kur'ân'da Geçtiği Şekliyle Melek Kelimesi	21
1.2. KUR'ÂN'DA GEÇEN MELEK İSİMLERİ	23
1.2.1. Özel İsimle Geçenler	23
1.2.1.1. Cebrâil	23
1.2.1.1.1. Resûlün Kerîm.....	29
1.2.1.1.2. Rûh	30
1.2.1.1.3. Rûhu'l-Kuds	32
1.2.1.1.4. Er-Rûhu'l-Emîn.....	35
1.2.1.1.5. Şedîdü'l-Kuvâ	36
1.2.1.2. Mikâil	37
1.2.1.3. Mâlik	41
1.2.1.4. Zebânî.....	42
1.2.1.5. Kirâmen Kâtibîn.....	45
1.2.1.6. Hârut ve Mârut	47
1.2.2. Cins İsimle Geçenler	64
1.2.2.1. Resul-Rusul-Rusulünâ.....	64
1.2.2.2. Sefere-Kirâm-Berara	66
1.2.2.3. Cünûd	68
1.2.2.4. Mele-i A'lâ	71
1.2.2.5. Sâik, Şehîd ve Eşhâd	75
1.2.3. Sıfatla İşaret Edilenler	82

1.2.3.1. Ölüm Meleği/Melekü'l-Mevt.....	91
1.2.3.2. Mukassimât	83
1.2.3.3. Mürselât.....	83
1.2.3.4. Mülkiyât	91
1.2.3.5. Nâzi'ât	91
1.2.3.6. Nâşitât	97
1.2.3.7. Sâbihât.....	99
1.2.3.8. Sâbikât.....	102
1.2.3.9. Müdebbirât	104
1.2.3.10. Mukarrabûn	106
1.2.3.11. Arşı Taşıyan Melekler (Hamele-i Arş)	91
1.2.3.12. Arşı Kuşatan Melekler	89
1.2.3.13. Muakkibât (Koruyucu) Melekler	108
1.2.3.14. Müjdeci Melekler	110
1.2.3.15. Cennet Bekçisi Melekler	111
1.2.3.16. Cehennem Bekçisi Melekler	112

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA VARLIK OLARAK MELEKLER VE ÖZELLİKLERİ

1.1. KUR'ÂN'DA VARLIK OLARAK MELEKLER.....	114
1.2. KUR'ÂN'DA MELEKLERİN MAHİYETLERİ.....	117
1.2.1. Yaratılma Vakitleri	117
1.2.2. Yaratıldıkları Madde.....	121
1.2.3. Meleklerin Cinsiyetleri	122
1.2.4. Meleklerin Mekânları	123
1.2.5. Meleklerin Kanatları.....	125
1.3. KUR'ÂN'DA MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ.....	128
1.3.1. Sayıları.....	129
1.3.2. Farklı Suretlere Girebilmeleri.....	131
1.3.2.1. Aslî Suretiyle Görülmeleri	132
1.3.2.2. İnsan Suretinde Görülmeleri	136
1.3.2.2.1. Tanınan Bir İnsan Suretinde Görülmeleri	137
1.3.2.2.2. Tanınmayan Bir İnsan Suretinde Görülmeleri	137
1.3.3. Yorulmamaları.....	139
1.3.1. İlimleri	141
1.3.2. Bilgilerinin Sınırı.....	141
1.3.3. Güçlü ve Hızlı Olmaları	143
1.3.4. Yeme ve İçmeleri.....	145
1.3.5. Günah İşlemekten Uzak Olmaları	146

1.3.1. Kendi Aralarındaki Dereceleri.....	148
1.3.2. İnsan ve Melek Arasındaki Üstünlük Meselesi	150

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MELEKLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

1.1. ALLAH'A KARŞI GÖREVLERİ	162
1.1.1. Allah'ı Tesbih Etmeleri	162
1.1.2. Allah'ın Emirlerini Yerine Getirmeleri	166
1.1.3. Arşı Taşımaları	167
1.1.4. Arşın Etrafını Kuşatmaları	168
1.2. DÜNYADAKİ GÖREVLERİ	169
1.2.1. Hz. Âdem'e Secde Etmeleri	169
1.2.2. Vahiy Getirmeleri/Elçilik Yapmaları	180
1.2.3. Yeryüzüne İnmeleri	184
1.2.4. Peygamberleri ve İnananları Desteklemeleri.....	185
1.2.4.1. Hz. Meryem'i Desteklemeleri	186
1.2.4.2. Hz. İsa'nın Rûhu'l-Kuds'le Desteklenmesi	189
1.2.4.3. Hz. Peygamber'i Hicret Esnasında Desteklemeleri	191
1.2.4.4. Hz. Peygamber'i ve İnananları Savaşta Desteklemeleri	193
1.2.5. Hz. Peygamber'e Salât ve Selam Getirmeleri	205
1.2.6. Mü'minler İçin Dua ve İstiğfarda Bulunmaları	209
1.2.7. Mü'minlerin Üzerine İnmeleri.....	214
1.2.8. İnsanların Canlarını Almaları	219
1.2.8.1. İnananların Canlarını Almaları	221
1.2.8.2. İnkâr Edenlerin Canlarını Almaları.....	223
1.2.9. Şahitlik Etmeleri	226
1.2.9.1. Allah'tan Başka İlâh Olmadığına Şahitlik Etmeleri.....	227
1.2.9.2. Kur'ân'ın Allah Tarafından İndirildiğine Şahitlik Etmeleri	230
1.2.10. İnsanları Müjdelemeleri.....	231
1.2.10.1. Peygamberleri Müjdelemeleri	232
1.2.10.1.2. Hz. İbrahim'i Müjdelemeleri.....	232
3.2.12.1.1. Hz. Zekeriya'yı Müjdelemeleri	236
1.2.10.2. Diğer İnsanları Müjdelemeleri	239
1.2.10.2.1. Hz. Meryem'i Müjdelemeleri.....	240
3.2.12.2.2. Cennetlikleri Müjdelemeleri	242
1.2.11. İnsanların Amellerini Kaydetmeleri	244
1.2.12. İnsanları Helâk Etmeleri/İlahi Cezaları İnfaz Etmeleri	248
1.2.13. Kâfirlere Lanet Etmeleri	253

1.3. AHİRETTEKİ GÖREVLERİ	257
1.3.1. Kıyamet Günü Melekler	257
1.3.2. Sûr'a Üflemeyle Görevli Olmaları	259
1.3.3. Ahirette Şahitlik Etmeleri	264
1.3.4. Cennetlikleri Karşılamları	266
1.3.5. Cehennemlikleri Karşılamları	268
1.3.6. Cehennemdeki Görevleri	270

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNANCIN

KONUSU OLARAK MELEKLER

1.1. KUR'ÂN'DA İNANCIN KONUSU OLARAK MELEKLER	277
1.1.1. Küfrün ve Şirkin Konusu Olarak Melekler	279
1.1.1.1. Küfrün Bir Vasfı Olarak "Melekleri İnkâr"	280
1.1.1.2. Meleklerle Dışılık İsnat Ederek Onların Allah'ın Kızları Olduklarını İddia Etmek	282
1.1.1.3. Putları Meleklerin Sembolü Olarak Görmek	288
1.1.1.4. Meleklerin Bazısına Düşmanlık Etmek	291
1.1.1.5. Meleklerle İbadet Etmek (Tapınmak)	294
1.1.1.6. Meleklerden Şefaât Dilemek	299
1.1.1.7. Peygamberin Yanında Melek Olması Gerektiğini İddia Etmek	303
1.1.1.8. İnsan Peygamber Yerine Melek Elçi Talep Etmek	308
1.1.1.9. Meleklerin Sayılarının İnkârcılar İçin İmtihan Sebebi Olması	312
1.1.2. İmanın Konusu Olarak Melekler	316
1.1.2.1. Mü'minliğin Bir Vasfı Olarak "Meleklerle İman"	316
1.1.2.2. Melekler Niçin İmanın Konusu?	320
1.1.2.3. Meleklerle İmanın Faydaları	323
SONUÇ	329
KAYNAKÇA	335
ÖZGEÇMİŞ	360

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	Aynı eser
a.m.	Aynı müellif
Bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
Der.	Derleyen
DİA	Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Edit.	Editör
H.z.	Hazreti
İA	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
KURAMER	29 Mayıs Üniv. Kur'an Araştırmaları Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
Nşr.	Neşreden
Thk.	Tahkik eden
Tsh.	Tashih eden
Trc.	Tercüme eden
t.y.	Basım tarihi yok
ö.	Ölüm/Vefat Yılı
red.	Redaksiyon
Ve devamı	vd.
Ve diğerleri	v.d.
Yay.	Yayınevi, yayınları, yayıncılık
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Kur'ân-ı Kerîm'de, duyu organlarıyla algılanamaması insanoğluluyla aynı âlemi paylaşan varlıkların bulunduğu belirtilmekte, bunların başında da melekler gelmektedir. Ayrıca Kur'ân'da yeryüzüne gönderilen ilahî dinlerin tamamının melek aracılığıyla Allah katından peygamberlere ulaştırıldığı, son ilahî mesaj olan İslâm dininin de aynı şekilde indirildiğı haber verilmektedir.¹ Bu anlamda meleklerin, Allah ile kulları arasında iletişimi sağlayan elçiler oldukları ifade edilmektedir.²

İslâm inanç sistemindeki konumu itibariyle “Allah-Melek-Peygamber-Kitap-İnsan” arasında iletişimi sağlayan en önemli unsurlardan birinin de melekler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu sistemden melekler çıkarıldığında aradaki bağ kopacak ve Allah ile insan arasındaki iletişimin en önemli ayaklarından biri yok olacak, doğal olarak peygamber ve kitap da ortadan kalkacaktır. Bu nedenle iman edilmesi belirtilen esasların âyetlerdeki sıralaması dikkat çekmektedir.³ İlgili âyetlerde meleklerin, Allah Teâlâ'dan sonra, kitaplarından ve peygamberlerinden önce zikredilmesi, onların Allah ile resulleri arasında iletişimi sağlayan aracı olduklarına işaret eder mahiyettedir. Buna göre özelde Allah ile peygamberleri, genelde ise Allah ile kulları arasında ilahî bilginin akışında aracı görevi yapan meleklerin varlığına iman, aynı zamanda peygamberlerin ve kitapların varlığına imanı da beraberinde getirmektedir. Çünkü peygamberler ilahî vahye melekler aracılığıyla ulaşmışlardır. Bu anlamda meleklerin varlığına iman etmek, ilahî vahye ve peygamberlere imanın olmazsa olmazı olarak da ifade edilebilir.

Meleklerin ait oldukları gayb âlemi, insanoğlunun sırf akılla ulaşamayacağı bir konumdur. Buna mukabil Kur'ân'da, mü'minlerde bulunması gereken önemli özelliklerden biri de gayba iman olarak belirtilmektedir.⁴ Buna göre inanan kimse

¹ Bakara 2/97; Nahl 16/102.

² En'âm 6/61; Şûrâ 42/51; Mürselât 77/1; Tekvir 81/19.

³ Bkz.: Bakara 2/136, 285; Nisâ 4/136.

⁴ Bakara 2/3.

için gaybın, imanın en temel konularından biri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gayb âlemi söz konusu olduğunda akla ilk gelen varlıklardan olan meleklerin mahiyet ve keyfiyetlerine dair ileri sürülecek bütün bilgilerin nasla sabit olması gerekmektedir.

Tek başına beşerî bilgiyle ulaşılamayan, bizzat bilinemeyen, görülemeyen, elle tutulamayan her şey, aslında insanın kendi öz bilgi, tecrübe ve kaynaklarının dışında daha başka bir asıl kaynağa dayanma ihtiyacı duymaktadır. Bu noktada tahrife uğramamış tek ilahî kitap oluşu Kur'ân'ı gayb konusunda değişmez ve kesin mercî kılmaktadır. Bu anlamda önemi inanç sisteminde bulunduğu konumundan da anlaşılan melek inancının ve varlıksal anlamda tasavvurunun, mesnetsiz bilgilerden uzak ve doğru bir şekilde ifade edilmesi gerekir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadisler bağlamında konunun ele alınması ile mümkün olacaktır. Bunların haricinde, tahrif edilmiş kitaplardan isrâîli olarak gelecek bilgiler, melekler hakkında olması gereken sahih anlayışa bir katkı sağlamayacağı gibi zihinleri haktan uzaklaştırarak batıl düşüncelere yöneltecektir.

“Kur'ân'ın Konusu Olarak Melekler” isimli bu çalışmanın temel konusunu duyusal olarak tecrübe edilemeyen, varlığı bu anlamda rûhî/soyut olan melekler oluşturmaktadır. Kendilerine has ontolojik özelliklere sahip olan ve belirli görev ve sorumluluk dahilinde hareket eden melekler, Kur'ân'da haber verildiği şekliyle ve tefsir ilminin sunmuş olduğu veriler/malzemeler çerçevesinde ele alınacaktır. Ayrıca cahiliye melek algısının Kur'ân tarafından ele alınışı ve tasviri, Kur'ân'daki melek mefhumunun zaman içerisindeki şekillenışı ortaya konulacaktır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE HEDEFLERİ

Çalışmanın en genel amacı, melek kavramının, Kur'ân'da nasıl ele alındığını, bu manada kavramın neye tekabül ettiğini, meleklerin, özel ve cins isimlerini, ontolojik olarak mahiyetlerini, özelliklerini, görev ve fonksiyonlarını, ilgili âyetlerden yola çıkarak, varlıksal anlamda ve mümkün olduğu ölçüde, bütün yönleriyle ortaya koymaya çalışmaktır. Bu anlamda aslında meleklerin hakikat veya sembol olma tartışmaları bağlamında melekleri konumlandırmak çalışmanın hedeflerinden biridir. Buna göre melekleri, Kur'ân'da geçtiği şekliyle varlıksal

anlamda mahiyetleri, fonksiyonları ve teolojik olarak yani imanî boyutuyla ele almak ve bunu ortaya çıkarmak bu çalışmanın hedeflerindendir.

Çalışmanın diğer hedeflerinden biri, Kur'ân'ın yapmış olduğu melek tasvirlerinin ilk muhatapların zihnî muhayyilesinden bağımsız düşünülemeyeceği için vahiy öncesi Arap toplumunun melek inancının tespiti ve Kur'ân'ın bu inanca nasıl bir değişim getirdiğinin belirlenmesidir. Bu anlamda Kur'ân'ın, müşriklerin melek anlayışını vermek suretiyle bunu şirk ve küfür sebebi saydığı durumların ve buna alternatif olarak, imanın konusu olması bağlamında, melek anlayışını yanlış bir algının yerine zihinlerde yerleştirmeye çalıştığı melek algısını tespit etmektir. Buna göre Kur'ân'ın meleklerle ilgili ortaya koymuş olduğu genel portre, zaman içerisinde melek mefhumunun nasıl şekillendiği gibi durumlar tüm yönleriyle ortaya çıkarılacak, O'nun melek gibi gaybî bir varlık üzerinden zihinlerde gerçekleştirmek istediği inşânın izleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma, İslâm Dini'nin temel kaynağı olan Kitab'ın, inancın tam da merkezinde bulunan soyut bir konuda muhataplarına neler sunduğunun tespit edilmeye çalışılması adına önem taşımaktadır. Bütün bu hedeflerden başka ayrıca doğrudan veya dolaylı olarak şu soru ve sorunların cevabını aramak da çalışmanın hedeflerindendir:

Kur'ân, melekleri ilgili âyetlerinde zikredildiği şekliyle ele almışken, melek kavramını bu anlatım ve tasvirlerin dışında anlamak mümkün müdür?

Kur'ân'ın melekler hakkında yapmış olduğu tasvirlerin, ilk muhatapların zihnî muhayyilesinden bağımsız düşünülemeyeceği bir gerçektir. Fakat bu durum, melek algısının sadece o zihinlerden yola çıkılarak sonuçlandırılmasını gerekli kılar mı? Eğer öyleyse bu ne kadar mümkün olur? Bu anlamda Kur'ân, müşriklerin meleklerle olan bakış açısını yererek bunu küfür ve şirk sebebi sayarken, aslında yanlış bir algı yerine, zihinlerde olması gereken melek algısını yerleştirmeyi amaçlamış olabilir mi? Bu bağlamda Kur'ân'da meleklerin görev ve fonksiyonlarının zikredilmesi, Allah'ın melekler hakkında muhataba “sizin düşündüğünüz gibi değil, aslında gerçek bu şekildedir” sözü kabilinden bir inanç (zihin) inşâsı olabilir mi?

Melekler hakkında zikredilen âyetlerin tamamı için, sembolik anlatım olduğu, meleklerin varlığının da sadece ilk muhatabın zihnî muhayyilesinde bulunduğu şeklinde bir düşünce, ne kadar mümkündür veya bu âyetlerin içerdiği ifadeler böyle bir düşünceyi ne kadar mümkün kılabilir?

Kur'ân'da zikredildiği şekliyle genelde ontolojik anlamda, özelde ise kendilerine yüklenen tüm vazifeler bağlamında, melekleri, Allah'ın bu şekilde bir yardımcılara ihtiyacı olduğunu düşünmek/tasavvur etmek tevhit inancına halel getirir mi?

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada sosyal bilimler araştırma yöntemlerinden, “Nitel araştırma yöntemi” takip edilecektir. Verilerin elde edilmesinde ise nitel araştırma yönteminin altında yer alan “Doküman incelemesi” yönteminden yararlanılacaktır. Buradan hareketle araştırılması amaçlanan melekler hakkında bilgi içeren Kur'ân âyetleri analiz edilecek, elde edilen verilerin tahlili “İçerik analizi” yöntemiyle veriler arasındaki ilişki yapıları tanımlanarak yorumlanacaktır.

Çalışmanın kuram/teori oluşturma aşaması, tek tek olgulardan yola çıkarak genel yargılara varmayı esas alan “tümevarım” metoduyla gerçekleştirilecektir. Bu anlamda çalışma, Kur'ân'ın farklı birçok âyetinde değinilen bir kavram ya da konuyu, Kur'ân'ın bütünlüğü içerisinde değerlendirip bir araya toplayarak ilgili bütün âyetleri, kuşatıcı bir bakış açısıyla, mümkün olduğu ölçüde, o konuda verilmek istenen mesajın ortaya çıkarılma faaliyeti olarak tanımlanabilecek olan tefsir metodu olan konulu tefsir çalışması olarak değerlendirilebilir. Tümevarım yöntemiyle, bazen yapılmış çalışmalarda değinilen konular ele alınırken mukayeseli bir yöntem de takip edilecektir. İlgili âyetler değişik başlıklar altında tasnif edilip, âyetler hakkında rivayet ve yorumlar tahlil edilecektir.

İslâm düşünce tarihindeki ilk tartışmalar, bilhassa da kelâmî münakaşalar dikkate alındığında, aslında bir iman meselesi olan melek konusu, Kur'ân'da geçtiği ölçekte ele alınıp, konu birlikteliğini ve bütünlüğünü sağlayabilme adına kelâmi tartışmalara yer verilmeyecek ve sadece tefsir ilminin sistematigi takip edilecektir. Bu bağlamda söz konusu mesele Kur'ân'dan hareketle tasnif edilip

değerlendirilecektir. Konuyla irtibatlı olan çalışmaların yanı sıra klâsik ve çağdaş dönem tefsirlerinin ilgili âyetlere yönelik yorumlarından da istifade edilecektir. Bunun yanı sıra konu hakkında doğru bilgilere ve isabetli sonuca ulaşabilme adına çalışmada Kur’ân’ın tefsiri mâhiyetindeki hadis rivayetlerinden de yararlanılacaktır. Ayrıca ele alınan hemen her başlığın ardından “sonuç/netice olarak”, “sonuç/netice itibariyle” ve “görüldüğü/ulaşıldığı üzere” gibi ifadelerle başlıkla ilgili ulaşılan bilgi veya oluşan kanaat birkaç paragrafla da olsa ifade edilecektir.

4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Melekler, inancın konusu olmaları hasebiyle akaid kitaplarının iman esasları bahislerinde, kendilerine has bir tarz ve üslupları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kaynaklar haricinde konuyla ilgili tefsir alanındaki Türkçe ilk akademik çalışma, Lütfullah Cebeci tarafından 1979 yılında “Kur’an-ı Kerim ve Tefsirlerine Göre Melekler” ismiyle yapılmış seminer çalışmasıdır.⁵ Çalışmanın genişletilmiş son baskısı, konuyu meleklerin mahiyeti ve meleklere iman, meleklerin ibadeti ve kıymeti, meleklerin çokluğu gibi bölüm başlıklarıyla ele almaktadır. Yazarın kendi ifadesiyle yirmi sene önce doktora eğitimine hazırlık mahiyetinde yaptığı küçük çaplı bir araştırma niteliğinde olan ilgili çalışması, yine onun ifadesiyle⁶ eksikleri olmasına rağmen konunun özünü Kur’ân-ı Kerîm açısından ana hatlarıyla ortaya koyan bir çalışma olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmadan başka, Süleyman Ateş tarafından “İnsan ve İnsanüstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan”⁷ adlı risale de konuyla ilgili yapılmış küçük çaplı çalışmalar arasında zikredilebilir.

Araştırmalarımız neticesinde meleklerle ilgili Tefsir Anabilim Dalı’nda, doktora seviyesinde yapılmış çalışmaya rastlanılamamıştır. Fakat Ali Erbaş

⁵ Bu haliyle 65 sayfadan oluşan çalışma daha sonra “Kur’an-ı Kerim’e Göre Melekler” (Kayseri, İstişare Yayınları, 1989) ismiyle basılmıştır. Diğer bir baskısı ise yazarın 1979 yılında yapmış olduğu diğer bir seminer çalışması olan “Kur’an-ı Kerim ve Tefsirlerine Göre Cin-Şeytan” isimli çalışmasıyla birleştirilerek “Kur’ân’a Göre Melek, Cin Şeytan” (İstanbul, Şule Yayınları, 1998) adıyla yayımlanmıştır.

⁶ Bkz.: Lütfullah Cebeci, **Kur’ân’a Göre Melek, Cin Şeytan**, İstanbul, Şule Yayınları, 1998, s. 9-10.

⁷ İstanbul, Dergâh Yayınları, 2. bs., 1985.

tarafından Dinler Tarihi alanında “İlâhî Dinlerde Melek İnancı”⁸ başlığıyla hazırlanmış doktora çalışması literatür arasında değerlendirilebilir. Öncelikle söz konusu çalışma, melekleri cin ve şeytan gibi görünmeyen diğer varlıklarla birlikte değerlendirerek genel anlamda melek anlayışını Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık kapsamında ele almaktadır. Yazar çalışmasının son bölümünde ise melek düşüncesini dinler arasında mukayese eder. Çalışmada müvekkel melekler başlığı altında, yerin ve göklerin müvekkeli, rahimlerdeki ceninlerin müvekkeli ve Hz. Peygamber’e getirilen salavatı O’na ulaştırmakla müvekkel melekler gibi başlıkların ele alınması ayrıca konu alt başlıklarıyla, meleklerin, kanatlarıyla şehitleri gölgelemek ve Mekke ve Medine’yi Deccal’den korumak gibi görevlerinden bahsedilmesi, çalışmanın konusu itibarıyla geniş tutulduğunu göstermektedir. Öte yandan bu çalışmadaki bazı başlıkların içeriği, yazarın da ifade ettiği üzere, mevcut hadis kaynaklarında bulunmayan rivayetler üzerinden inşa edilmiştir.⁹ Bu durum çalışmanın dikkat çekici yönlerinden biri olarak kabul edilebilir. Buna rağmen çalışmanın alanında büyük bir boşluğu doldurduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Erbaş, konuyu Kur’ân merkezli değil dinler tarihi bağlamında değerlendirmiş ve meleklerle dair aktarılan tüm rivayetleri çalışma kapsamına almıştır. Oysa ki melek gibi gaybî ve imânî bir konunun dayanağı Kur’ân ve onu tefsir eden sahih hadisler olmalıdır. Aksi halde farklı kaynaklarda çokça bulunan ve hadis diye rivayet edilen bu bilgilere boğularak, ardından bunların sahih hadis kaynaklarında yer almadığını belirtmek her hâlükârda problemli rivayetler üzerinden bir melek inancı oluşmasına neden olabilecektir.

Hadis Anabilim Dalı’nda Ali Çolak tarafından “Kur’ân ve Hadislere Göre Melek Kavramı”¹⁰ isimli yüksek lisans çalışması konuyu ele alması ve amacı bakımından Erbaş’ın çalışmasından ayrılmaktadır. Şöyle ki Çolak, halk arasında hadis olarak bilinen konuların sahih rivayetlere dayanıp dayanmadığı konusunu tahlil etmektedir. Bu çerçevede o, meleklerin lanet etmesi üst başlığıyla içerisinde resim ve

⁸ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1993. Çalışma **Melekler Âlemi** (İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1998) ismiyle kitaplaştırılmıştır.

⁹ Bkz.: Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 213, 251, 267, 268, 269, 307.

¹⁰ Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2000.

heykel bulunan evlere meleklerin girmemesi ve kocasının cinsel arzusunu yerine getirmeyen kadınlara meleklerin lanet etmesi gibi konuları ele alır. Çalışma bu yönüyle, hadis ilminin sistematığına uygun olarak rivayetleri senetleriyle zikretmesi ve ravileri cerh ta'dil durumuna göre değerlendirerek rivayetlerin sıhhati hakkında doğru sonuca ulaşmaya çalışması takdiri hak etmektedir.

Hasan Kurt tarafından “Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı”¹¹ adlı yüksek lisans çalışması da iki kutsal kitap arasında melekleri mukayese etmesi ve konuyu yüzeysel olarak ele alması nedeniyle küçük çaplı bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili Arap dünyasında yapılmış çalışmalar arasında Ömer Süleyman el-Eşkar'ın **Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr**'ı,¹² Mustafa 'Âşûr'un **Âlemü'l-Melâ'ike Esrâruhû ve Hafâyâhu**'su¹³, Abdullah Sirâcuddin'in **el-Îman bi'l-Melâike**'si,¹⁴ Ahmed Hasan eş-Şeyh'in **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**'u¹⁵ ve **Tefsîru'l-Mîzân** müellifi Tabatabâî'nin kaleme aldığı **el-Mahlûkâtü'l-Hafiyye fi'l-Kur'ân: el-Melâike, el-Cin, İblîs**¹⁶ adlı eserler zikredilebilir.

Yukarıda zikredilen çalışmalar melek konusunu farklı ilim dalları içerisinde, değişik boyutlarıyla ve farklı amaçlar doğrultusunda ele almıştır. Bizim çalışmamız, zikri geçen bu çalışmalardan bazı yönleriyle farklılık arz etmektedir. Bunların ilki konunun sadece Kur'ân ve onu tefsir eden sahih hadisler ölçeğinde ele alınacak olmasıdır. Diğerleri ise tezimizin kuram, amaç ve yöntemidir. Bu bağlamda çalışmamızın çıkış noktasını, melek konusunun doğru ve sahih bir şekilde anlaşılabilmesi Kur'ân ve onu tefsir eden sahih hadisler bağlamında ele alınmasıyla mümkün olabileceği iddiası oluşturmaktadır. Ayrıca Kur'ân'ın gaybî varlıklar hakkında verdiği bilgilerin hakikat mi, sembol mü? olduklarına dair sorunun cevabını aramak bu çalışmanın sorunsallarından biridir. Bu anlamda melekleri, sembolde veya

¹¹ Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014.

¹² 3. bs., Kuveyt, Mektebetü'l-Fellâh, 1983.

¹³ Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, t.y.

¹⁴ 4. bs., Halep, Mektebetü Dâri'l-Felâh, 1990.

¹⁵ Lübnan, Jarrous Press, 1991.

¹⁶ Beyrut, Dâru's-Safve, 1995.

temsilde kalmadan hakikatliğini ispatlamak, dolayısıyla onları varlıksal, fonksiyonel ve teolojik olarak Kur'ân ve hadislerde neye tekabül ettiğini ortaya koymak, bu çalışmayı diğerlerinden ayırmaktadır.

5. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın kaynakları, temel ve yan olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Bunlardan birincisiyle Kur'ân-ı Kerîm, klâsik Arapça sözlükler, günümüze kadar yazılmış tefsirler ve Kütüb-i Sitte diye isimlendirilen altı hadis kitabı; ikincisiyle ise daha çok son dönemlerde ele alınmış ansiklopedik ve müstakil çalışmalar kastedilmektedir.

Çalışmanın temel kaynağı olması hasebiyle konuyla ilgili âyetlerin tespiti için Kur'ân-ı Kerîm baştan sona dikkatli bir şekilde taranarak ilgili âyetler tespit edilecektir. Âyetler tespit edilirken özellikle Muhammed Fuad 'Abdu'l-Bâkî'nin **el-Mu'cemu'l-Müfhehrese** adlı eserinden de yararlanılacaktır.

Melek kelimesinin türediği kökler başta olmak üzere Kur'ân'da özel ve cins isimle geçen melek isimleri ve onları ifade için kullanılan bazı sıfatların sözlük ve terim anlamlarına özellikle klâsik sözlüklerden hareketle ulaşılabilecektir. Bu çerçevede Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin (ö. 175/791) **Kitâbu'l-'Ayn**'ı Ezherî'nin (ö. 370/980) **Tehzîbü'l-Luga**'sı; Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) **Sihâhu'l-Luga**'sı; İbn Fâris'in (ö. 395/1004) "**Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luga**"sı; Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108) **Müfredât**'ı; Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) **Esâsü'l-Belâga**'sı; İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) **Lisânu'l-'Arab**'ı; Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) **et-Ta'rîfât**'ı; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) **el-Külliyât**'ı; Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**'u ve **Mu'cemu'l-Vasîl**'i zikredilebilir. Ayrıca farklı anlamlara sahip veya garib kelimeleri ele alan **Garîbu'l-Kur'ân** ilmine dair yapılmış çalışmalardan da istifade edilecektir.

Çalışmanın merkezini oluşturan melek konusunu vahyin dolaylı muhatapları tarafından daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesi adına rivayet ve dirayet türü tefsirlerden yararlanılacaktır. Rivayet tefsirlerini seçme amacımız âyetlerin ilk ve aslî manalarına ulaşma hususunda bize yardımcı olmalarıdır. Söz konusu rivayetleri dil ve rey gibi unsurları dikkate alarak yorumlamaları da dirayet tefsirlerini ayrıca

önemli kılmaktadır. Bu çerçevede Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) **et-Tefsîru'l-Kebîr**'i, Taberî'nin (ö. 310/923) **Câmi'u'l-Beyân**'ı, Mâturîdî'nin (ö. 333/944) **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**'ı, Begavî'nin (ö. 516/1122) **Meâlimu't-Tenzîl**'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) **Keşşâf**'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) **Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr**'i, Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) **Mefâtîhu'l-Gayb**'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) **el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân**'ı, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) **Envâru't-Tenzîl**'i, Nesefî'nin (ö. 710/1310) **Medârikü't-Tenzîl**'i, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**'i, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) **ed-Dürru'l-Mensûr**'u, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) **Rûhu'l-Me'ânî**'si, Ebussuûd Efendî'nin (ö. 982/1574) **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm**'i, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) **Fethu'l-Kadîr**'i, Reşid Rıza'nın (ö. 1354/1935) **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm**'i, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) **Hak Dini Kur'ân Dili**, Seyyid Kutub'un (ö. 1966) **Fî Zılâli'l-Kur'ân**'ı, İbn 'Âşûr'un (ö. 1973) **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**'i, Mevdûdî'nin (ö. 1979) **Tefhîmu'l-Kur'ân**'ı, İzzet Derveze'nin (ö. 1984) **et-Tefsîru'l-Hadîs**'i, Muhammed Esed'in (ö. 1992) **Kur'ân Mesajı** ve Hayrettin Karaman v.d.'nin, **Kur'an Yolu** gibi tefsirler konunun anlaşılması bağlamında önemli katkılar sunacaktır.

Cahiliye Araplarının melek algıları konusunda faydalanılan kaynaklardan olan İbnü'l-Kelbî'nin, (ö. 204/819) **Kitâbu'l-Asnâm**'ı, Cevâd 'Alî'nin (ö. 1987) **el-Mufasssal fî Tarîhi'l-'Arab kable'l-İslâm**'ı, meşhur müfessir Âlûsî'nin torunu olan Mahmud Şükrî el-Âlûsî'nin (ö. 1924) **Bülûgu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab**'ı ve İzzet Derveze'nin (ö. 1984) **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı (Sîretu'r-Rasul)** gibi eserler de çalışmanın temel kaynakları arasında zikredilebilir.

Çalışmada ilgili âyetler ele alınırken Türkçe meâlleriyle yetinilecek, nadiren de olsa orijinal metin verilecektir. Meâllerde kaynak olarak daha çok Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli** ve Mustafa Öztürk'ün **Kur'an-ı Kerim Meali, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri** isimli meâl çalışmaları esas alınmakla birlikte kısmen de olsa bazı şahsi tasarruflarda bulunulacaktır.

Çalışmanın yan kaynakları arasında zikredebilecek, konu başlıklarıyla ilgili, MEB **İslâm Ansiklopedisi (İA)** ve TDV **İslâm Ansiklopedisi (DİA)** maddelerinden hem bilgi hem de kaynak araştırması yapılmak suretiyle istifade edilecektir.

Zikredilen kaynak eserlerin haricinde, bazıları literatür değerlendirmesi başlığı altında bahsedilen, konumuzla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı Türkçe ve Arapça çalışmalardan, ayrıca **el-Mektebetü's-Şâmile** adlı dijital programdan temel bazı kaynaklara kısa sürede erişilmesi adına çokça faydalanılacaktır.

6. ÇALIŞMANIN PLANI

Çalışmanın belli bir plan dahilinde ele alınmasına bağlı olarak, birinci bölümde “melek” kelimesinin sözlük ve terim anlamları, kökeni, diğer dillerdeki karşılıkları ve Kur’ân’da geçtiği şekilleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, Kur’ân’da geçen melek isimleri, “özel isimle geçenler”, “cins isimle geçenler” ve “sıfatla işaret edilenler” olmak üzere üç farklı tasnif içerisinde ele alınacaktır.

İkinci bölümde Kur’ân’ın, meleklerin mahiyetlerine dair ontolojik olarak verdiği bilgilerden yola çıkarak onların yaratılma vakitleri, yaratıldıkları madde, cinsiyetleri, mekânları ve kanatları gibi hususları değerlendirilecektir. Bu bölümün diğer başlığında ise özellikleri bağlamında Kur’ân’da meleklerin sayıları, çeşitli suretlere girebilmeleri, yorulmamaları, güçlü ve hızlı olmaları, ilimleri ve yeme içmeleri gibi durumlar tespit edilecektir.

Üçüncü bölümde Kur’ân’dan hareketle meleklerin görevleri ele alınacaktır. Bu çerçevede onların Allah’ı tesbih etmeleri, arşı taşımaları, vahiy getirmeleri, peygamberleri ve Müslümanları desteklemeleri, Mü’minler için dua ve istiğfarda bulunmaları gibi görevleri değerlendirilecektir. Bu bölüm, “Meleklerin görevleri” üst başlığıyla onların “Allah’a karşı görevleri”, “dünyadaki görevleri” ve “ahiretteki görevleri” olmak üzere üç alt başlık kapsamında değerlendirilecektir.

Dördüncü ve son bölümde ise Kur’ân’ın yaptığı ilahî müdahale ile hedeflediği zihin inşasının tespiti adına, ilk olarak vahiy öncesi Arap toplumunun içerisinde bulunduğu melek inancı kısaca konu edinilecektir. Ardından Kur’ân’da inancın konusu olarak melekler, hem küfrün ve şirkin hem de imanın konusu olarak farklı alt başlıklarda işlenecektir. Böylece Kur’ân’ın, ilk muhatabının zihnî muhayyilesi üzerinden küfrün ve şirkin sebebi sayılan yanlış melek algısı yerine, zihinlere yerleştirmeyi hedeflediği dönüşüm tespit edilmeye çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MELEK KELİMESİNİN İŞTİKAKI VE KUR'ÂN'DA GEÇEN MELEK İSİMLERİ

1.1. MELEK KELİMESİNİN İŞTİKAKI

Herhangi bir metni anlayabilmek için öncelikle o metnin tek tek kelimelerinin anlamlarını bilmek gerektiği gibi bir kavramın anlaşılabilmesi de öncelikle o kavrama yüklenmiş sözcüklerin bilinmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde öncelikle “melek” kelimesinin sözlük ve terim anlamları, kökeni, diğer dillerdeki karşılıkları ve Kur'ân'da geçtiği şekilleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise Kur'ân'da geçen melek isimleri, özel ve cins isimle geçenler ve sıfatla işaret edilenler olmak üzere üç farklı tasnif içerisinde sunulacaktır.

1.1.1. Melek Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamları

1.1.1.1. Sözlük Anlamı

“Melek” kelimesi, kökeni itibariyle Arapça olmakla birlikte, semantik açıdan, kelimenin başka kökenleri bulunduğu dair farklı yaklaşımlar ifade edilmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Melek kelimesi, “elçilik yapmak, göndermek/risalet” gibi manalara gelen “le-e-ke” (لَأَكْ) sülâsî kökünden türemiştir. Kelime önce “mef'al” (مَفْعَلْ) vezninde ve “Mel'ek” (مَلَأَكْ) şeklinde iken hemzesi hazfedilip, hemzenin harekesi öncesindeki lam harfine nakledilerek “Melek” halini almıştır. Kelimenin çoğulu da “Melâike” (مَلَائِكَة) ve “Melâik” (مَلَائِك) şeklindedir.¹ Buna göre kelime “ersele ileyhi risaleten” (ارسل اليه)

¹ Ebû Abdîrrahman Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, Thk. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Samraî, y.y., t.y., c. V, s. 380; Ebû Nasr İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabiyye*, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyiyn, 1990, c. IV, s. 1608; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Thk. Abdullah Ali el-Kebîr v.d., Kahire, Dâru'l-Maârif, t.y., c. XLIV, s. 3975; *el-Mu'cemü'l-Vasit*, Thk. Mecmeu'l-Lügati'l-Arabiyye, Dâru'd-Da've, t.y., c. I, s. 24; Ebû'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed

رسالة) ile eş anlamlı olan “leeke ileyhi” (لَاكِ الْيَه) fiilinden gelmektedir.² İbnü’s-Sikkât’e (ö. 244/858) göre ise “Melâike” (مَلَائِكَةُ), “Mel’eke” (مَلَائِكَةُ) kelimesinin çoğuludur.³

Melek kelimesinin “E-li-ke” (الِك) (muzarisi “Ye’-le-kü” “يَالِكُ”) kök fiilinin “Elk ve elûk” şeklindeki mastarından türediği, göndermek, risalet, tebliğ etmek ve ulaştırmak gibi manalara geldiği de belirtilmiştir.⁴ Aslının “Me’lek” (مَلَكُ) iken, hemze, “lam” harfinin sonrasına nakledilip “Mel’ek” (مَلَكَ) şeklini aldığı, daha sonra hemzenin, kesret-i istimalden dolayı hazfedilerek “Melek” şeklini aldığı söylenmiştir.⁵

Mel’ek kelimesindeki naklin (kalb) örneği, “şem’elü” (شَمْلُ) yerine “şe’melü” (شَمْلُ),⁶ “cezebe” (جَذَبَ) yerine “cebeze” (جَبَذَ)⁷ denilmesi gibi kelimedeki bazı harflerin yerini değiştirmek suretiyle gerçekleşmektedir. Türkçe’de de harf değişikliklerinin

b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, y.y., Dâru’l-Hidâye, t.y., c. XXVII, s. 354; Ebu’s-Saâdât el-Mübarek b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî Ğarîbi’l-Hadis ve’l-Eser*, Thk. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmud Muhammed Tanâhî, Beyrut, Dâru İhyâit’-Türâsi’l-‘Arabî, t.y., c. IV, s. 359; Eyyub b. Musa el-Hüseynî Ebu’l-Bekâ El-Kefevî, *el-Külliyât*, 2. bs., Thk. ‘Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1998, s. 854; Allâme Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009, c. XI, s. 176.

² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3. bs., İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, c. I, s. 302.

³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 51.

⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. V, s. 380; Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râgıb el-İsfahani, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, Thk. Muhammed Halil Aytânî, Beyrut, Dâru’l-Marife, 2005, s. 31; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfiyyîş, 2. bs., Kahire, Dâru’l-Kütübi’l-Mısırî, 1964, c. I, s. 262; Cevherî, *es-Sihâh*, c. IV, s. 1574; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 48-51, 354; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, c. I, s. 24.

⁵ Ebü’t-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-Muhît*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1987, s. 1203; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. I, s. 110-111; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 354; Muhammed b. Ali el-Farukî el-Hanefî et-Tehânevî, *Keşşâf-u Istilahâti’l-Fünûn*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998, c. 4, s. 134; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 262; Ebû Abdullah Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000, c. II, s. 147; *el-Mu’cemü’l-Vasît*, c. I, s. 24.

⁶ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru’l-Vasît li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 3. bs., y.y., y.y., 1987, s. 116.

⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Thk. Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, y.y., Müessesetü’r-Risale, 2000, c. I, s. 445.

bazı örnekleri köprü-körpü, ekşi-eşki, toprak-torpak örneklerinde görülmektedir.⁸ Ayrıca melâike kelimesinin kökeni ve anlamına dair, “Mel’ek” kelimesinin mükesser cemisi (düzensiz çoğulu) olduğu ve “haberci” anlamına geldiği de ifade edilmiştir.⁹ Buna göre Me’lek kelimesi “erseltü ileyhi” (ارسلتُ إليه) manasına gelen “elektü ileyhi elketen” (الكت إليه الكة) fiilinden mastar mimidir. Allah’ın elçileri oldukları için bu mana verilmiştir. Yani melek, ismi mekân olarak “risalet yeri” veya mef’ul manasıyla mürsel, resul, risalet âmili gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰

Arap dilinde, kelimenin hemzesiz şeklinin hemzeli şeklinden daha meşhur ve kullanımının yaygın olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Nitekim şair, bazı yöneticileri överken şu ifadeleri kullanmıştır:

فَلَسْتُ لِإِنْسِي وَلَكِنْ لِمَلَاكٍ تَنْزَلُ مِنْ جَوِّ السَّمَاءِ يَصُوبُ

“Sen, bir insan değil, gökten inerek dönüp dolaşan bir meleksin”¹²

“Mel’ek” (مَلَكٌ) kelimesi, çok kullanılması hasebiyle ve telaffuzunda kolaylık olması için hemzesi hazfedilip “Melek” (مَلِكٌ) halini almıştır. Kelime çoğul yapıldığında ise hazfedilen hemze tekrar getirilerek “Melâike” (مَلَائِكَةٌ) veya “Melâik” (مَلَائِكٌ) şeklini almıştır.¹³ “Melâike” (مَلَائِكَةٌ) kelimesinin sonundaki yuvarlak “te” (ة) ise mübalağa harfi olarak veya cemi manasındaki müennesliği te’kit için gelmiştir.¹⁴

Araplar “elçiliğini üzerine aldı, üstlendi” anlamında “إِسْتَأْثَرَ مَلَائِكَةً” ifadelerini “beni ona” anlamında kullanmaktadır. Buna göre “إِلْكُنِي إِلَى فَلَانٍ” ifadesini

⁸ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 302.

⁹ D. B. Macdonald, **İslâm Ansiklopedisi**, “Melâike”, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1972, c. VII, s. 661.

¹⁰ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 302.

¹¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. I, s. 444.

¹² Cevherî, **es-Sihâh**, c. IV, s. 1611; İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, c. III, s. 529; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. XXVII, s. 51; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. I, s. 263; Tâhir b. Muhammed İbn ‘Âşûr, **et-Tâhir et-Tûnisî, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Tunus, Dâru’t-Tunusiyye, 1984, c. I, s. 397; Cevâd ‘Alî, **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm**, 2. bs., y.y., y.y., 1993, c. VI, s. 739.

¹³ Cevherî, **es-Sihâh**, c. IV, s. 1611; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. XXVII, s. 317.

¹⁴ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. I, s. 445; Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl**, Thk. Abdürezzak el-Mehdî, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyye, t.y., c. I, s. 153; Ebu’l-Bekâ El-Kefevî, **el-Külliyât**, s. 854; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. I, s. 263; İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. I, s. 397.

elçi yap, elçi olarak gönder.” anlamına gelmektedir.¹⁵ Bu anlamda Adî b. Zeyd (ö. 600?) şu ifadeleri dile getirmektedir:

أَبْلَغُ الْعُمَانِ عَنِّي مَلَكًا أَنَّهُ قَدْ طَالَ حَبْسِي وَانْتَظَارِي

“Benden Numan’a bir elçilik ulaştı, hapisliğim ve bekleyişim gerçekten çok uzadı.”¹⁶

Melek kelimesinin kökeninin “melk” (مَلِكٌ) şeklinde olup “fe‘al” (فَعَلَ) vezninden türediği görüşünü tercih eden âlimlere göre ise kelimenin “fevâ‘il” (فَوَاعِلٌ) veya “fevâ‘ile” (فَوَاعِلٌ) vezninde “melâik” (مَلَائِكٌ) veya “melâike” (مَلَائِكَةٌ) olarak çoğul yapılması şaz yani kural dışıdır.¹⁷

İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), kelimenin kökeninin “mel’ek” (مَلَأَك) olduğunu ve risâlet/elçilik manasına geldiğini belirterek meleklere de bundan dolayı “melâike” isminin verildiğini, meleklerin Allah’ın resulleri olduğunu ve Allah’ın, onları peygamberlerine veya ilgili kullarına elçi olarak gönderdiğini belirtmektedir.¹⁸ Makdisî’ye (ö. 355/966) göre ise “melek” diye isimlendirilmeleri, kendilerinden istenildiği şekilde itaatte bulunma ve boyun eğme konusunda sarf ettikleri gayretleri sebebiyledir.¹⁹

Râgıb el-İsfahânî de (ö. 502/1108) “melek” kelimesinin “milk” (مِلْكٌ) veya “melk” (مَلِكٌ) köklerinden türediğini belirterek bu kökten türeyip ruhanî varlıklardan siyaset, yönetim ve idareyle meşgul olanına “melek”, beşerden idare ile ilgilenene ise “melik” (مَلِكٌ) dendiğini ifade etmektedir.²⁰

¹⁵ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 51; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. I, s. 398.

¹⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. I, s. 444-445; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 49; Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. I, s. 262; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 302.

¹⁷ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 355; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhîr*, Thk. Eş-Şeyh Âdil Ahmet Abdu’l-Mevcûd ve eş-Şeyh Ali Muhammed Meûd, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001, c. I, s. 284; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. I, s. 301.

¹⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. I, s. 447.

¹⁹ Mutahhar b. Tahîr El-Makdisî, *el-Bed’ ve’t-Târîh*, y.y., Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, t.y., c. I, s. 170.

²⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 476.

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 754/1353) ise “melek” kelimesinin “kuvvet ve iktidar sahibi” anlamına gelen “melk” (مَلِك) kökünden, “fe‘al” (فَعَلَ) vezninde türediğini belirtmektedir.²¹ Osmanlı âlimlerinden Ebu’l-Bekâ el-Kefevî (ö. 1095/1684) de melek ve melik farkını benzer ifadelerle açıklamaktadır.²² Elmalılı M. Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) ise meleklerle elçilik görevleri nedeniyle bu ismin verildiğine işaret ederek Taberî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.²³

Netice itibariyle, yukarıda zikri geçen görüşler birlikte değerlendirildiğinde “melek” kelimesinin sözlükte, “risâlet/elçilik” anlamına gelen “le-e-ke” (لَاك) ve “e-li-ke” (لَاك) kökleri olmak üzere iki farklı kökten, bir de “güç/kuvvet” anlamına gelen “melk” (مَلِك) kökünden türemiş olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla kelime, kökenine dair farklı görüşler olmakla birlikte kök anlamı itibariyle “göndermek, haberci, elçi/resul, güçlü/kuvvetli, iktidar sahibi” gibi anlamlara geldiği anlaşılmaktadır.

1.1.1.2. Terim Anlamı

İslâm âlimleri, Allah’ın emirlerini yerine getirmekle görevli oldukları için melek diye isimlendirilen²⁴ varlıkların bazı özelliklerini ortaya koymuşlar ve yaptıkları melek tariflerini bu özellikleri öne çıkarmak suretiyle yapmışlardır.

Taftazânî’ye (ö. 791/1389) göre melekler, muhtelif şekillerde görünebilme kabiliyetine sahip, meşakkatli işlere güç yetirebilen, Allah katında değerli, devamlı ibadet eden, hiçbir zaman itaatten ayrılmayan, erkeklik ve dişilikleri olmayan latif cisimli varlıklardır.²⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) de melekleri, duyularla

²¹ Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 284.

²² Bkz.: Ebu’l-Bekâ El-Kefevî, **el-Külliyyât**, s. 853.

²³ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 302.

²⁴ Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. XXVII, s. 48-52; İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, “l-e-k” md., c. XLIV, s. 3975.

²⁵ Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah Taftazanî, **Şerhu’l-Makâsîd**, thk.: Abdurrahman Umeyre, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 2. bs., 1998, c. V, s. 62.

algılanamayacak kadar latif bir yapıya sahip ve çeşitli suretlere girebilme yeteneği olan nuranî varlıklar olarak tanımlamaktadır.²⁶

Fârâbî (ö. 339/950) melekler hakkında, onların cevherleri ulûm-u ibdâiyye'den yani, Allah'ın herhangi bir âletten, maddeden, zamandan ve mekândan bağımsız olarak yaratması ile ilgili olan ilimlerden olduğunu ifade etmektedir. O'na göre melekler üzerlerinde nakışlar bulunan levhalar veya ilim dolu sadırlar/göğüsler gibi de değildirler. Bilakis onların, kendi zatlarıyla kâim, Allah'ın yarattığı, maddesiz, zamansız, mekânsız ilimlerden olduklarını belirterek²⁷ hem mahiyetlerini hem de niteliklerini kapsayıcı bilgilerle tanımlamaktadır.

Lekkânî'nin (ö. 1078/1668) tanımına göre melekler, başka başka şekillere girmeye muktedir, ilimde kemâl sahibi, zor işlere güç yetirebilen, Allah ile peygamberleri arasında vahyi emin bir şekilde ulaştırmakla görevli elçilerdir; ayrıca onlar gece ve gündüz devamlı olarak Allah'ı tesbih eden, tüm işleri Allah'a itaat olan latif ve nûrânî cisimli varlıklardır.²⁸

Muhammed Kanbur el-Antâkî'ye (ö. 1172/1759) göre melekler, nûrânî, cisim bulanıklıklarından uzak, erkeklik ve dişilikleri olmayan, çeşitli şekillerde görünebilme kabiliyetine sahip, meşakkatli işlere güçleri yeten, ilimde kemâl sahibi, günahlardan uzak, itaat ve ibadetten hiçbir zaman ayrılmayan varlıklardır.²⁹ Hint alt kıtası âlimlerinden 'Abdulhamid el-Ferâhî (ö. 1930) ise melekleri kabaca, Allah'ın elçilerinden ruhanî olanlar, ifadesiyle tanımlamaktadır.³⁰

Reşid Rıza (ö. 1354/1935), meleklerin latif cisimlerin ve kesif varlıkların şekillerine girebildiklerine dikkat çekerek onların bu özelliklerini suyun buhar, kar,

²⁶ Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, **et-Ta'rifât**, Lübnan, Mektebetü Lübnan, 1985, s. 247.

²⁷ Ebû Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Tarhan Farâbî, **Fusûsu'l-Hikem**, Thk. Ali Ucebî, Tahrân, Müessese-i Mütalaat-ı İslâmî Danişgah-ı Tahrân, 2003, s. 126-127.

²⁸ İbrahim el-Lekkânî, **Şerh-u Cevheri't-Tevhîd**, 2. bs., Kahire, el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, t.y., s. 187-188.

²⁹ Durmuş Özbek, "Melek ve Cin Risalesi", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, sayı: 8, s. 91.

³⁰ 'Abdulhamid el-Ferâhî, **Müfredâtü'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002, s. 380.

buz ve sıvı hallere girebilmesine benzetmektedir. Aradaki farkı ise suyun bu şekillere gayr-i ihtiyarî, meleklerin ise madde âlemine tesir edebilen güçleri sayesinde ihtiyarî olarak girdiklerini belirtmektedir.³¹

İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946), melekleri Allah’a hiçbir zaman isyan etmeyen, günahsız, Allah’tan korkan, Allah’ın emirlerini kemâliyle yerine getiren ve O’na ibadet etmekten hiçbir zaman kibirlenmeyen mükerrer kullar olarak ifade etmektedir.³²

Ahmed Hamdi Akseki (ö. 1330/1951), melekleri, bazı vasıflarını göz önünde bulundurarak, “Onlar Allah’a asla asî olmazlar, Allah’ın her emrine itaat ederler ve gece gündüz Allah’a ibadet ederler. Melekler gözlerimizle göremediğimiz varlıklardandır. Onların yemeleri, içmeleri, yatıp uyumaları, erkeklik ve dişilikleri yoktur. Onlar yerde, gökte ve her yerde bulunurlar.”³³ diyerek tanımlamıştır.

Tabâtabâî (ö. 1402/1981) meleklerin vasıflarını ve yaptıkları işleri, âyetlerden delil getirerek maddeler halinde sıralamaktadır. Onların dünyada olup biten her gelişme için Allah ile dünya arasında bir vasıta olan, bu anlamda verilen görevleri layıkıyla yapan mükerrer varlıklar olduklarını belirtmektedir. Ayrıca onların, Allah’a hiçbir zaman isyan etmediklerine, haddizatında buna kabiliyetlerinin de olmadığına, görev verilen her işe güç yetirebildiklerine, cismânî bir varlığa/yapıya sahip olmadıklarına, belli bir şekle ve tasavvura sahip olmayıp özellikle insan suretine girebilme yetenekleri bulunduğuna değinmektedir.³⁴

Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) ise “Melekler, o maddi olmayan iyi varlıklar yahut ruhlardır ki âlemi, Allah’ın emrine mutabık bir tarzda idare etmekle mükelleftirler. Âlem bir makine sayılırsa, melekler o makineyi harekete geçiren

³¹ Muhammed Reşid b. Ali Rıza, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm=Tefsîru’l-Menâr**, y.y., el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Âmmetü li’l-Kitab, 1990, c. VII, s. 264.

³² İsmail Hakkı İzmirli, **el-Cevâbu’s-Sedîd fî Beyâni Dini’t-Tevhîd**, Ankara, Ali Şükrü Matbaası, 1339, s. 25.

³³ A. Hamdi Akseki, **İslâm Dîni**, Ankara, DİB Yayınları, 27. bs., 1976, s. 74.

³⁴ Allâme Muhammed Hüseyin b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, **El-Mahlûkâtü’l-Hafiyye fî’l-Kur’ân**, Beyrut, Dâru’s-Safve, 1995, s. 5-8.

kuvvetlerdir. Ve bu kuvvetler Allah'ın emir ve kanununa göre işler. Melekler, zâtî veya fiilî bir ihtiyar sahibi değildirler. Ancak itaat ederler ve Allah'ın emrini ifa ederler. Yaratılışları bu mahiyettedir. Allah'ın peygamberlerine gönderdiği emirleri onlar taşıyarak getirirler ve bütün vazifeleri mutlak itaat içinde başarırlar.”³⁵ şeklindeki ifadeleriyle meleklerin hem mahiyetlerini hem de görevlerini içeren detaylı bir tanım yapmaktadır.

Mısırlı âlim Seyyid Sâbık (ö. 2000) ise melekleri, latif, duyularla algılanamayan, fizikî anlamda bir vücuda sahip olmayan, mahiyet ve hakikatlerini gerçek anlamda sadece Allah'ın bildiği, biyolojik olarak şehvî duygulardan arındırılmış, nefsî arzulardan temizlenmiş, günah ve hatalardan münezze olan fizik ötesi varlıklar olarak tanımlamaktadır.³⁶

Günümüzde yazılmış bazı eserlerde ise melek terimi genel anlamda şu şekilde ifade edilmiştir:

Melekler, cinsiyetleri olmayan, yeme ve içme vb. durumlardan uzak, nuranî ve ruhanî varlıklardır. Gözle görülmezler. Doğmak, ölmek, çoğalmak ve ölmek gibi insana has özelliklere sahip değildirler. Daima Allah'ı tesbih ile O'na ibadet ederler, Allah tarafından verilen görevleri yerine getirirler, günah işlemezler, bir imtihana da tabi değildirler.³⁷ Ayrıca melekler, çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan, Allah'a itaatten ayrılmayan nuranî varlıklar şeklinde³⁸ ve Allah'la insan arasında elçilik yaptığına inanılan manevi varlıklar olarak da tanımlanmıştır.³⁹

³⁵ Ömer Rıza Doğrul, **Kur'ân ve İslâm Üzerine**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 2006, s. 144.

³⁶ Seyyid Sâbık, **el-'Akâidü'l-İslâmiyye**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, t.y., s. 111.

³⁷ Süleyman Ateş, **İnsan ve İnsanüstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1985, s. 20-21; Osman Cilacı, **Günümüz Dünya Dinleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 101.

³⁸ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010, s. 211; **İslâmiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü**, Ed.: Mualla Selçuk v.d., Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013, c. II, s. 532.

³⁹ Ali Arslan Aydın, “Meleklerle İman”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, red. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2000, c. V, s. 172; İsmail Parlatır v.d., **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998, c. II, s. 1528.

Yukarıda zikredilen tanımlarda da görüldüğü üzere İslâm kelâmcıları ve müfessirler, melekleri, farklı özelliklerine dikkat çekerek tanımlamışlardır.⁴⁰ Birçoğu tefsir ve kelâm disiplinlerine dair eserleriyle tanınan âlimlerin, yapmış oldukları tanımlarda meleklerin çeşitli şekillere girebilme kabiliyetlerine özellikle dikkat çektikleri görülmektedir. Yapılan tanımlarda meleklerle birçok vasıf nispet edilmiştir. Allah'a asla asi olmamak, şehvî duygulardan arındırılmış olmak, meşakkatli işlere güç yetirebilmek, erkeklik ve dişilikleri olmamak; yememek, içmemek, uyumamak, evlenmemek, doğmamak, doğurmamak, ölmek vb. hususiyetler bunlardan bazılarıdır.

Tanımlarda kullanılan ifadelerle bakıldığında kavramın soyut varlıklar olan meleklerin madde ve ruhun imtizacı suretiyle yaratılmış somut varlık olan insanla kıyaslanarak oluşturulduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca onlar için kullanılan devamlı ibadet eden, itaatten ayrılmayan, kibirlenmeyen gibi ifadeler, sözü edilen varlıkların insanda bulunan bazı olumsuz özelliklerden hâlî olduklarına da dikkat çekmektedir.

1.1.2. Melek Kelimesinin Kökenine Dair Görüşler

Melek kelimesinin kökeniyle ilgili olarak, genel kanaat, kelimenin Arapça olduğu yönündedir. İngiliz müsteşriklerden D. B. Macdonald, kelimenin Arapça'ya İbrânice'den geçmiş olabileceği fikrini beyan etmişse de yapılan incelemeler

⁴⁰ Melekle ilgili farklı tanımlar için ayrıca bkz.: Hüseyin b. Muhammed el-Cisr, **Sevâbu'l-Kelâm fi Akâidi'l-İslâm**, s. 232-233; Taner Cücü, **İslâm İncasında Temel Kavramlar**, İstanbul, Çığır Yayınları, 1977, s. 126-128; Mahmut Özakkaş, **İslâmî Bilgiler ve Terimler Ansiklopedisi**, İstanbul, Sağlam Kitabevi, t.y., s. 183; Mehmet Zeki Canan, **Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü**, İstanbul, y.y., 1983, s. 143; Muntansir Mîr, **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Trc. Murat Çiftkaya, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 1996, s. 132-133; Kemal Atik v.d., **İslâmî Kavramlar**, Ankara, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997, s. 488-489; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, y.y., Vadi Yayınları, 1998, s. 254-255; **Dinî Terimler Sözlüğü**, edit. Ahmet Nedim Serinsu, Ankara, MEB Yayınları, 2009, s. 229; John L. Esposito, **Oxford İslâm Sözlüğü**, Trc. Nurullah Koltaş, İstanbul, İdea Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 237; A. Saim Kılavuz, **99 Soruda İslâm Akaidi**, İstanbul, Çelik Yayınları, 2001, s. 77.

sonucunda İbrânice'ye ait çok eski kitabelerde bu fiilin izine rastlanılmadığını da bizzat kendisi itiraf etmektedir.⁴¹

Melek kelimesinin Arapların kullandığı isimler arasında bulunmadığı onlara da kitaplı din sâlikleri olan Yahudi ve Hristiyanlardan geçtiği görüşü de mevcuttur. Bunun yanında Kur'ân'ın nüzûl sürecinde Arapların, kendilerine yabancı olan melek kelimesinin anlamını bildikleri, elçilik manasını anladıkları ve ondan çok sayıda kelime türettikleri de belirtilmektedir.⁴² Buna göre melek kelimesi, Kur'ân'ın inişinden önce de Arap dilinde kullanılan ve bu dilin içerisinde bir kelime sayılarak anlamının Araplar tarafından da bu şekilde bilindiği anlaşılmaktadır.⁴³

1.1.3. Melek Kelimesinin Diğer Dillerdeki Karşılığı

Melek kelimesi İbrânice'de “göndermek” manasına gelen ve “lo'ah” kökünden türeyen “mal'ach” şeklinde olup, “Tanrı'nın elçisi” anlamına gelmektedir. Ayrıca kelime “Tanrı'nın arzusunu yerine getirmek üzere gönderilen elçi”, “Tanrı ile insan arasında bir arabulucu” gibi anlamları da ihtiva etmektedir.⁴⁴ Grekçe'de ise “angelos” şeklinde ifade edilen ve “haberci” anlamına gelen “Melek” kelimesi, Latince'ye “angelus” olarak geçmiştir.⁴⁵

Batı dillerine Latince'den “ange” (Fransızca), “angel” (İngilizce)⁴⁶, “engel” (Almanca) ve “angelos” (Yunanca)⁴⁷ şeklinde geçmiş olan⁴⁸ melek kelimesinin

⁴¹ D. B. Macdonald, “Melâike”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1972, c. VII, s. 661.

⁴² Bkz.: İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. I, s. 398; Hüseyin Atay, **Kur'an'da İman Esasları**, Ankara, Atay Yayınevi, 1998, s. 64.

⁴³ İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, 2. bs., Kahire, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2000, c. I, s. 465.

⁴⁴ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1998, s. 17; Ali Erbaş, “Melek”, **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, c. XXIX, s. 37.

⁴⁵ Ali Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:1, yıl:1996, s. 107.

⁴⁶ Sachiko Murata, William C. Chittick, **The Vision of Islam**, New York, Paragon House, 1994, s. 84.

⁴⁷ Murat Serdar, “Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukâyese Denemesi)”, **Bilimname**, XVII, 2009/2, s. 141.

⁴⁸ Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, Lübnan, Jarrous Press, 1991, s. 66.

Sanskritçe'deki karşılığı “ilahî ruh” anlamını ifade eden “angiras”, Pers dilindeki karşılığı ise “postacı/haberci” anlamına gelen “angaros”tur.⁴⁹

Melek kelimesi, Hristiyan Angelojisinde⁵⁰ “haberci”, “elçi” ve “vazifesinde bulunduğu kimsenin isteklerini ve emirlerini yerine getiren hizmetçi” anlamlarına gelmektedir.⁵¹ Ayrıca Latince'deki “legatus” (elçi) ve “nuncius” (mesajcı) kelimelerinin de bazen melek manasında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵²

Anlam itibariyle kelimenin bütün dillerde “haberci”, “elçi”, “gönderilen”, “mesajcı” gibi manalara geldiği görülmektedir. İbrânice'deki “lo'akh” ve Arapça'daki “leeke” köklerinin yapı itibariyle birbirine yakın olması ve mana açısından ikisinin de “göndermek” anlamına gelmesi, Arapça'daki “melek” kelimesi ile İbrânice'deki “mal'akh” kelimesinin birbirinden etkilenmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.⁵³

1.1.4. Kur'ân'da Geçtiği Şekliyle Melek Kelimesi

Kur'ân-ı Kerîm'de, müfred, tesniye ve cemi' olmak üzere farklı kalıplarıyla seksen yedi yerde geçen “melek” kelimesi, on beş yerde müfred/tekil olarak⁵⁴ “melek” (مَلَك) şeklinde, iki yerde tensiye/ikil olarak “melekeyn” (مَلَكَين) şeklinde geçmektedir.⁵⁵ Bunların dışında geçtiği yerlerde ise mecmu'/çoğul kalıbında “melâike” (مَلَائِكَة) şeklinde geçmektedir.⁵⁶

⁴⁹ Gustav Davidson, **A Dictionary of Angel**, New York, The Free Press, 1968, s. 21; Ali Erbaş, “Melek” **DİA**, c. XXIX, s. 37.

⁵⁰ Günümüz Yahudi ve Hristiyan teolojilerinde melek kavramının tanımı, meleklerin kısımları, mahiyetleri, vazifeleri, özellikleri gibi birçok konu bu ilim dalı içerisinde ele alınmakta “Angeloji” olarak ifade edilen bilim içerisinde değerlendirilmektedir. Bkz.: Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)” **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 13:2, 2008, s. 227-228.

⁵¹ J. Hampton Keathley, **Angelology, The Doctrine of Angels**, Biblical Studies Press, 1998, s. 3.

⁵² Ali Erbaş, “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 107.

⁵³ Bkz.: Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 18.

⁵⁴ Bkz.: Bakara 2/102; A'râf 7/20; En'âm 6/8, 9, 50; Hûd 11/12, 31; Yusuf 12/31; İsrâ 17/95; Furkan 25/11, Secde 32/11; Necm 53/26; Hâkka 69/17; Fecr 89/22.

⁵⁵ Bakara 2/102; A'râf 7/20.

⁵⁶ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfhehrese**, s. 771-772.

Kur’ân’da melekleri ifade için kullanılan fiil formu yer yer farklılık arz etmektedir. Bazen “قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا..”, “Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. dediler.”⁵⁷ âyetinde olduğu gibi melekleri ifade için erkek fiil kipi kullanılırken; bazen de “فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ..”, “Melekler ona şöyle nida ettiler..”⁵⁸ ve “وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ..”, “Hani melekler şöyle demişlerdi..”⁵⁹ ifadelerinde olduğu gibi dişi fiil kipi kullanılmaktadır. Bazı âlimlere göre Kur’ân’da kullanılan bu farklı dil üslûbuyla meleklerin cinsiyetlerine dair erkeklik ve dişilikle ilgili bir yargıda bulunmanın doğru olmayacağı mesajı verilmiş olabileceği ifade edilmektedir.⁶⁰

Zâriyât, Murselât ve Nâzi‘ât gibi bazı sûrelerin başında “Tozdurup savuranlara, yükünü yüklenenlere, kolayca süzülenlere, işi ayıranlara andolsun!;”⁶¹ canları boğarcasına şiddetle çekip alanlara, canları kolaylıkla alanlara, yüzüp gidenlere, yarıştıkça yarışan ve işleri yöneten meleklerle;⁶² birbiri ardından gönderilenlere ve görevlerine koştukça koşanlara, Allah’ın buyruklarını yaydıkça yayanlara ve hak ile batılın arasını ayıranlara, kötülüğü önlemek veya uyarmak için vahiy getiren meleklerle and olsun!”⁶³ şeklinde verilen önemli sıfatlar melekleri ifade için Kur’ân’da geçen kavramlardandır. Zikredilen sıfatlar, tefsir âlimleri tarafından, ilahî emirlerin bir tecellisi olarak dünyada bazı görevleri icra eden meleklerin sıfatları oldukları ifade edilmiştir.⁶⁴ Müfessirlerin bu tespitlerinden hareketle kâinattaki her kanunu takip eden ve uygulayan meleklerin bulunduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵

⁵⁷ Bakara 2/32.

⁵⁸ Âl-i ‘İmrân 3/39.

⁵⁹ Âl-i ‘İmrân 3/42.

⁶⁰ Bkz.: Ebu’l-Bekâ El-Kefevî, **el-Külliyyât**, s. 854.

⁶¹ Zâriyât 51/1-4.

⁶² Nâzi‘ât 79/1-5.

⁶³ Murselât 77/1-6.

⁶⁴ Bkz.: Ebu’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşir, **Tefsîr-u Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Ahmed Ferid, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003, c. III, s. 275, 435, 445; Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. XXII, s. 392-393, a.e., c. XXIV, s. 124-128; a.e., s. 185-190.

⁶⁵ Hüseyin Atay, **İslâm’ın İnanç Esasları**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s. 157.

Bunların haricinde meleklerin memur kılındığı birçok görev olup bunlar çalışmada farklı başlıklar altında detaylıca ele alınacaktır.⁶⁶

1.2. KURÂN'DA GEÇEN MELEK İSİMLERİ

Kur'ân'da geçen "melek" ifadesi, sayıları tam olarak Allah'ın bileceği büyük-küçük sayısız türün genel bir ismi olarak kullanılmaktadır. Bu manada meleklerin bir kısmı Cebrâil ve Mikâil gibi bizzat isimleriyle zikredilirken, bazıları ise îfâ ettikleri görevleri üzerinden "ölüm meleği" gibi tabirlerle ifade edilmektedir. Buna göre Kur'ân, meleklerin kimini özel ismiyle tanıtırken, kimini ise sadece yerine getirmekle sorumlu olduğu vazifesi yoluyla nitelemektedir.

Kur'ân'da geçen melek isimlerinin inceleneceği bu başlıkta öncelikle özel isimle geçenler olmak üzere, cins isimle ve sıfatla işaret edilenler ele alınacaktır. Kur'ân'ın Cebrâil'i ifade etmek için ayrıca kullandığı tespit edilen bazı kavramlar ise Cebrâil başlığının içerisinde alt başlıklar halinde değerlendirilecektir.

1.2.1. Özel İsimle Geçenler

1.2.1.1. Cebrâil

Kur'ân'da üç farklı yerde "Cibrîl" (جبريل) şeklinde ifade edilen⁶⁷ Cebrâil ismi, İbn Abbâs'a (ö. 68/687-688) ve çoğu dilciye göre "abd" (عبد) yani "kul" manasına gelen "cibr" (جبر) ile "ilah ve Allah" anlamlarına gelen "îl" (ئيل) kelimelerinden mürekkep bir lafızdır. İkisi beraber muzaf ve muzafun ileyhten oluşan isim tamlaması olarak "Allah'ın kulu" manasına gelmektedir.⁶⁸

⁶⁶ Bilgi için ayrıca bkz.: Ali Erbaş, M. Sait Özervarlı, "Melek" **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, c. XXIX, s. 37-42 D. B. Macdonald, **İslâm Ansiklopedisi**, "Melâike", c. VII, s. 661-664; Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 17-62; Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009, s. 105-130; Saim Kılavuz, **99 Soruda İslâm Akaidi**, İstanbul, Çelik Yayınları, 2001, s. 77-89.

⁶⁷ Bakara 2/97, 98; Tahrîm 66/4.

⁶⁸ Ferâhîdî, **Kitâbu'l-Ayn**, c. VIII, s. 357; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî, **Tehzîbül-Luga**, Thk. Muhammed İvad Mür'ib, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, c. XI, s. 42; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, c. VI, s. 535; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, c. X, s. 348; Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. II, s. 389-392; Suyûtî, **ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr**, Thk.

Diğer bazı dil âlimleri ise Cebrâil kelimesinin “Allah’ın gücü ve kuvveti” anlamında Arapça “cebrullah veya ceberûtullah” tamlamasından geldiğini ifade etmektedirler.⁶⁹ Bu açıdan kelime, Cebrâil’in Allah katındaki değerinin büyüklüğüne de işaret etmektedir.⁷⁰ “O (Kur’ân), şüphesiz değerli bir elçinin (Cebrâil’in) getirdiği sözdür. O elçi güçlü, Arş’ın sahibi (Allah’ın) katında çok itibarlıdır. O orada sayılan, güvenilen (bir elçi)dir.”⁷¹ âyeti de bu durumu desteklemektedir.

Âlûsî (ö. 1270/1854) Cebrâil kelimesindeki tamlamayı kabul etmemekle birlikte ismin Arapça’ya başka bir dilden geçmiş olabileceğini söyler.⁷² Buna göre kelime, aslı Arapça olmayan İbrânice bir kelime olup⁷³ “Ba’lebek” (بعلبك) gibi karmaşık terkiplere benzer şekilde kullanılmıştır. Alemiyyet (özel isim) ve ucme/acem (yabancı) özelliklerini taşıdığı için de gayri munsarif (çekimsiz) olarak ifade edilmektedir.⁷⁴ Buna rağmen kelimenin Arapça’da “kuvvet” anlamına gelen “cebr” ifadesi ile çok açık bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Cebrâil’in, hiçbir güç tarafından engellenemeyen, gerek ilmî gerek amelî her yönüyle zaruret ve kesinliğin sabit olduğu, her meleğin, her ruhun ve her kuvvetin üstünde bulunan bir melek anlamına geldiği belirtilmektedir.⁷⁵

İbrânice, גַּבְרִיֵּאל = Gabri’el; Latince, Gabrielus; Yunanca, Γαβριήλ = Gabriel; Arapça, Cibrîl ya da Cebrâil; Aramice, Gabr-el, şeklinde olan ve Ehl-i Kitap kaynaklarında “Gabriel” şeklinde geçen Cebrâil kelimesinin, “Tanrı’nın adamı,

Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, y.y., 2003, c. I, s. 483-484; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 485; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 431; Hasan el-Mustafavî, **et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm**, c. II, s. 176; Cevâd ‘Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-Arab kable’l-İslâm**, c. VI, s. 26.

⁶⁹ Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 485; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 432.

⁷⁰ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrail”, **DİA**, c. VII, s. 202.

⁷¹ Tekvir 81/19-21.

⁷² Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azim ve’s-Seb’i’l Mesâni**, Beyrut, Dâru İhyâut’Türâsi’l-‘Arabî, t.y., c. I, s. 332;

⁷³ Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 51; Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014, s. 132.

⁷⁴ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, c. I, s. 332.

⁷⁵ Mehmet Yaşar Soyalan, **Kur’ânî Terimler ve Deyimler**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 2003, s. 89.

kuvveti” veya “Tanrı’nın kulu” anlamlarına geldiği ifade edilmektedir.⁷⁶ Bu ifadeler dikkate alındığında tamlamanın anlamı “Allah’ın güçlü kulu”⁷⁷ olur ki bu mana Kur’ân-ı Kerîm’de Cebrâil için kullanılan vasıflara⁷⁸ da uygun düşmektedir.⁷⁹

Cebrâil kelimesinin en meşhur ve en edebi okunuşu hicaz lügatıyla “Cibrîl” şeklindedir.⁸⁰ Bunun dışında “Cebrâil”, “Cebrail”, “Cibril”, “Cibrîl”, “Cebrail”, “Cebrail”, “Cebral” ve “Cebrin” olmak üzere farklı okuyuş şekilleri de mevcuttur. Farklı kıraatlerin haricinde “Gabriyel”, “Gabraiyil” ve “Gabril” gibi isimler de “cîm” harfinin Mısır lehçesiyle okunuş şekilleridir.⁸¹ Karşısında durulamayacak kadar üstün güce ve zaruri bilgilere sahip olduğu için Kur’ân’da “Cibrîl” diye isimlendirildiği ifade edilen Cebrâil⁸², mushafta böyle yazılmamasına rağmen konuşma dilinde daha çok Cebrâil olarak kullanılmaktadır.⁸³

Cebrâil, Kur’ân-ı Kerîm’de, “Cibrîl”,⁸⁴ “Rûh”,⁸⁵ “Rûhu’l-Kuds”,⁸⁶ “er-Rûhu’l-Emîn”⁸⁷, “Resûlün Kerîm”⁸⁸ ve “Şedîdü’l-Kuvâ”⁸⁹ gibi farklı isimlerle ifade edilmektedir.⁹⁰ Daha çok Cebrâil yerine kullanıldığı anlaşılan bu tabirlerin, vahyin devam sürecini açıklamaktan ziyade ilk dönem muhatabının inkâra dayalı iddialarını

⁷⁶ J. Hampton Keathley III, **Angelology, The Doctrine of Angels**, Biblical Studies Press, 1998, s. 12. (down.: <https://bible.org/article/angelology-doctrine-angels>); Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 51; Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13/2, 2008, s. 228.

⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrail”, **DİA**, c. VII, s. 202.

⁷⁸ Bkz.: Tekvir 81/19-21.

⁷⁹ Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 229.

⁸⁰ Lütfullah Cebeci, **Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Melekler**, Kayseri, İstişare Yayınları, 1989, s. 59.

⁸¹ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 431-432.

⁸² Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, **DİA**, “Cebrail”, c. VII, s. 203.

⁸³ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1998, s. 262.

⁸⁴ Bakara 2/97, 98; Tahrîm 66/4.

⁸⁵ Nahl 16/2, Meryem 19/17; Mü’min 40/15, Meâric 70/4; Nebe 78/38; Kadir 97/4.

⁸⁶ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110; Nahl 16/102.

⁸⁷ Suarâ 26/193.

⁸⁸ Tekvir 81/19.

⁸⁹ Necm 53/5.

⁹⁰ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. V, s. 379; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. X, s. 177; a.e., c. XX, s. 133; Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 111.

nefyetmeye yönelik olduğu belirtilmektedir.⁹¹ Yani ilk dönem muhatap kitlenin ilâhî vahyi inkâr çabalarına reddiye kabilinden Kur’ân’da Cebrâil için bu isimler ön plana çıkarılarak Kur’ân’ın mevsûkiyetine dikkat çekilmiştir.

Yukarıda zikredilen isimlere ilave olarak, Kur’ân’da geçmediği halde, bazı hadis rivayetlerinde “Vahiy Sırdaşı” anlamına gelen⁹² “en-Nâmûsu’l-Ekber” (veya Nâmûs) şeklinde bir isminin olduğu da anlaşılmaktadır.⁹³ Ayrıca Cebrâil, İslâmî kaynaklarda Rûhullah, Hâdimullah, er-Rûhu’l-Âzam, el-Aklü’l-Ekrem, el-Aklü’l-Fa’âl, Vâhibü’s-Suver, Hâzinü’l-Kuds, Tâvûsü’l-Melâike gibi isimlerle de anılmaktadır.⁹⁴

Kur’ân’da Cebrâil için ayrıca “zû kuvve”⁹⁵ ve “mekîn”⁹⁶ gibi vasıflar da kullanılmıştır. Diğerlerinde olduğu gibi bu vasıfların kullanılması da Allah’ın kendisi aracılığıyla elçisini tezkiye etmesiyle, Allah katında değerli ve yüksek bir makama sahip olmasıyla izah edilmiştir. Ayrıca, bu vasıflar Cebrâil’in kendisine verilen emaneti taşımaya muktedir, son derece güvenilir ve Allah katında itibar sahibi bir elçi olduğuna işaret olarak değerlendirilmektedir.⁹⁷

Vahiy olayı, beşerin çaba ve iradesiyle elde edilen bilgilerde olduğu gibi şüphe, zan, tereddüt ve ihtimallere yer bırakmayacak şekilde kesinlik içeren bilgiler olduğu için, vahye aracılık eden meleğin bu isimlerle anılması, aynı zamanda onun

⁹¹ Mustafa Öztürk, **Kur’an, Vahiy Nüzûl**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 83.

⁹² Ferâhîdî, **Kitâbu’l-‘Ayn**, c. VII, s. 276; Ahmet Saim Kılavuz, “Cebrail”, **İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016, c. I, s. 265.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXIX, s. 314; a.e., c. XLIII, s. 52, 113; Buhârî, **Bed’ü’l-Vahiy**, 3; a.e., **Enbiyâ**, 24; Müslim, **İman**, 252; Konuyla ilgili bazı görüşler için ayrıca Bkz.: Fuat Aydın, “Nâmûs/Nomos Cebrâil mi Tevrat mı?: “Bed’ü’l-Vahy” hadisindeki Nâmûs kavramı üzerine”, **Dîvân ilmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 15, (2003/2), s. 53-58.

⁹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrail”, **DİA**, c. VII, s. 202-203.

⁹⁵ Tekvir 81/20.

⁹⁶ Tekvir 81/20.

⁹⁷ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXIV, s. 258-259; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el- Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.d., 4. bs., y.y., Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 1997, c. VII, s. 400; Ebu’l-Fidâ İmâdü’d-Dîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, Thk. Sami b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 2. bs., y.y., 1999, c. VIII, s. 338-339; İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Tunus, Daru’t-Tunusiyye, 1984, c. XXVII, s. 95-96; Abdullah Sirâcuddîn, **el-İmân bi’l-Melâike**, 4. bs., Halep, Mektebetü Dâri’l-Felâh, 1990, s. 63-66.

vazifesini de tarif etmektedir. Bu anlamda vahiy meleği için zikri geçen isimlerin kullanılması bu manayı kuvvetlendirmektedir.⁹⁸ Buna göre meleklerin en büyüğü ve Allah’a en yakın olanı olarak kabul edildiğinden Cebrâil için, meleklerin efendisi, başkanı ve büyüğü gibi anlamlara gelen “Seyyidü’l-Melâike” ifadesi de kullanılmaktadır.⁹⁹

Kur’ân’da geçen ifadelere göre Cebrâil, kendisine karşı konulamayacak müthiş bir güce, keskin bir akla ve kesin bilgilere sahip; arşın sahibi olan Allah katında itibar sahibi, meleklerin itaat ettiği şerefli ve yüce bir elçidir¹⁰⁰ ki ilgili âyetler, Cebrâil için kullanılan sıfatları da teyit ederek aynı zamanda onun Allah katındaki değerine işaret etmektedir. Ayrıca vahiy meleği olduğu için Hz. Peygamber’le daha sık görüşmesi hasebiyle¹⁰¹ ve diğer meleklerle göre sıralamada Cebrâil’in her zaman önce zikredilmesi de yine üstünlüğüne ve şerefine işaret olarak değerlendirilmektedir.¹⁰²

Cebrâil’in sahip olduğu bütün bu özellikler aslında, Kur’ân’ın kıymetini ve şerefini belirtmesinin yanında ayrıca Allah tarafından insana verilen değere ve ilahî vahyi Hz. Peygamber’e ulaştıran elçinin üstün sıfatları haiz bir melek olduğuna işaret etmektedir.¹⁰³ Buna göre Cebrâil’i, sadece Allah’tan vahiy getiren bir melek olarak tanımlamanın eksik bir tanım olacağı, Allah nezdindeki yüksek makamının ve önemli görevlerinin görmezden gelineceği ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Allah katındaki konumu itibarıyla olmalıdır ki Kur’ân’da, Cebrâil’e düşmanlık yapana Allah’ın da düşman olacağı bildirilmiştir.¹⁰⁵ İlgili âyetlerde Yahudilerin Cebrâil’i düşman olarak tanıdıkları ifade edilirken buna karşılık Allah da vahyin inzâlindeki konumu

⁹⁸ Mehmet Yaşar Soyalan, **Kur’ânî Terimler ve Deyimler**, s. 89.

⁹⁹ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, 2. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 44; Ahmet Saim Kılavuz, “Cebrail” **İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, c. I, s. 265; Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 111.

¹⁰⁰ Necm 53/5-6; Tekvir 81/19-21.

¹⁰¹ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, 265-266.

¹⁰² Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydanî, **el-Akîdetü’l-İslâmiyye ve Üsûsühâ**, 2. bs., Beyrut, Dâru’l-Kalem, 1979, s. 274.

¹⁰³ Seyyid Kutub, **Fî Zılâli’l-Kur’ân**, 3. bs., Kahire, Dâru’ş-Şurûk, 2003, c. VI, s. 3842.

¹⁰⁴ Bkz.: Halil Hacımuftuoğlu, **Allah’ın Kralığı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 209-215.

¹⁰⁵ Bkz.: Bakara 2/97-98.

itibariyle Cebrâil'i, onların iddialarının aksine, Allah'tan aldığı ilahî vahyi peygamberlerine ulaştırmak ve Allah'ın izniyle hareket etmek üzere görevlendirilmiş bir elçi olarak tanıtmaktadır.

Kur'an'da, vahiy meleğinin ruh ile nitelendirilmeyip Cebrâil olarak geçtiği âyette¹⁰⁶ vahiyle ilişkilendirilmeden, Hz. Peygamber'in, Salih mü'minlerle birlikte dostu ve yardımcısı olduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Kur'an, vahyin inişi söz konusu olmadığı takdirde vahiy meleğinin diğer sıfatlarından ziyade "Cebrâil" olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Buna göre ilahî vahyi Hz. Peygamber'e getiren elçi tasvir edilirken Kur'an'da genel olarak "Rûhu'l-Kuds",¹⁰⁸ "Rûhu'l-Emîn"¹⁰⁹ ve "Resul"¹¹⁰ ifadeleri kullanılmaktadır.

Kur'an'ın kullanmış olduğu bir dil üslûbu olarak, Cebrâil'den bahseden ve Mekke döneminin başında inen âyetlerde¹¹¹ Kur'an'ın "mutâ", "emîn" ve "kerîm" olan elçinin sözü olduğu; Mekke döneminin ortasında inen âyetlerde¹¹² ilahî vahyi Hz. Peygamber'in kalbine indirenin "Rûhu'l-Emîn" olduğu belirtilmektedir. Mekke döneminin sonlarına doğru nâzil olan âyetlerde¹¹³ ise bu meleğe ayrıca "Rûhu'l-Kuds" sıfatı verilmektedir.¹¹⁴ Hicretin ilk senelerinde inen âyetlerde¹¹⁵ "Cibrîl" ismi iki defa açıkça belirtilmiş; yine hicretin dokuzuncu senesinde nazil olan âyette¹¹⁶ de üçüncü defa bu isim vurgulanmıştır.

¹⁰⁶ "(Ey Hafsa ve Aişe!) Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, (yerinde olur). Çünkü kalpleriniz Peygamber hakkında yanlış düşüncelere meyletti. Yok, eğer tevbe etmez ve Peygamber'e aleyhine dayanışma içerisinde olmaya devam ederseniz bilirsiniz ki onun dostu ve yardımcısı Allah, Cebrâil ve mü'minlerin iyileridir. Üstelik bütün melekler de (O'na) yardımcıdır." Tahrîm 66/4.

¹⁰⁷ Bkz.: İskender Şahin, "Kur'an Ekseninde Ruh Kavramının Anlam Çerçevesi", **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, ", Yıl:4, Cilt: IV, Sayı: 7, 2013/1, s. 98.

¹⁰⁸ Nahl 16/102.

¹⁰⁹ Şuarâ 26/193.

¹¹⁰ Şûrâ 42/51; Tekvîr 81/19.

¹¹¹ Bkz.: Tekvîr 81/19-22.

¹¹² Bkz.: Şuarâ 26/193.

¹¹³ Bkz.: Nahl 16/102.

¹¹⁴ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, 2. bs., Trc. M. Kürşad Atalar, İstanbul, Pınar Yayınları, 2012, s. 265-266.

¹¹⁵ Bkz.: Bakara 2/97-98.

¹¹⁶ Bkz.: Tahrîm 66/4.

Kur'ân'ın üslûbu olarak, Mekke'de vahiy meleği, isminden ziyade vasıflarıyla anılırken, Medine'de ise muhataplardan bazılarının sevmedikleri fakat bildikleri isimle anılmasında ısrar edilmiştir.¹¹⁷ Bu şekilde bir üslûbun tercihinde Medine Yahudilerinin Cebrâil'e düşmanlıklarının ve hakkındaki olumsuz ve yanlış düşüncelerinin etkisi önemli olmalıdır ki böyle bir tarzla, bilhassa medenî âyetlerdeki ifadelerde, vahiy meleğinin ismi açıkça söylenerek onların mesnetsiz iddiaları da reddedilmektedir.¹¹⁸ Buna göre Kur'ân'da sadece üç yerde¹¹⁹ Cebrâil'in isminin ruh ile vasıflandırılmadan bizzat kendi ismiyle “Cibrîl” olarak ifade edilmesinin sebebi olarak, söz konusu meleğin, vahyin inzâl sürecindeki etkin faaliyetine değil de onun muhatap zihinlerdeki konumuna ve tanıtılmasına vurgu yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Cebrâil'in Kur'ân'da farklı isimlerle isimlendirilişi, Allah katında yüksek dereceye, üstün güce ve kesin bilgiye sahip olması ve Allah'tan aldığı ilahî vahyi tahrife uğratmadan Hz. Peygamber'e ulaştırması gibi vasıfları haiz olmasına bağlanmaktadır. Aynı zamanda, günahsız bir kul olarak, nefisleri manevi açıdan temizleyen vahyi getirip insanları tezkiye ettiği, bu anlamda manevi hayatın müsebbibi olduğu için de bu isimlerle anıldığı ifade edilmektedir.¹²⁰

1.2.1.1.1. Resûlün Kerîm

Kur'ân'da kendisiyle Cebrâil'in ifade edildiği isimlerinden biri “Resul”dür. Göndermek anlamında “r-s-l” (رسل) kökünden gelen kelime, “bir kimsenin sözünü, mesajını başkasına tebliğ eden, ulaştıran kimse”yi ifade etmektedir.¹²¹

¹¹⁷ Halim Sabit Şibay, “Cebrâ'il”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, c. III, s. 42.

¹¹⁸ Osman Keskioğlu, **Nuzûlünden Günümüze Kur'ân'ı Kerim Bilgileri**, 2. bs., Ankara, TDV Yayınları, 1989, s. 35.

¹¹⁹ Bakara 2/97-98; Tahrîm 66/4.

¹²⁰ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. III, s. 161; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. XXVII, s. 119; Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 397; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. I, s. 432; Abdullah Sirâcuddîn, **el-Îmân bi'l-Melâike**, s. 63-66.

¹²¹ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, y.y., İz Yayınları, 1996, s. 929.

Kur'ân'da "Resul" kelimesi hem peygamberleri hem de melekleri ifade için kullanılmıştır. Allah'ın mesajlarını insanlara ulaştıran peygamberler "Resul" diye isimlendirildiği gibi Cebrâil de Allah'tan almış olduğu vahyi O'nun peygamberlerine ulaştırdığı için aynı isimle ifade edilmiştir.¹²² Kaynaklarda Allah'ın, kendisi vasıtasıyla peygamberleriyle konuştuğu için Cebrâil'i bu şekilde isimlendirildiği de belirtilmektedir.¹²³ Bu anlamda "إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ" (O [Kur'ân], şüphesiz değerli bir elçinin getirdiği sözdür.) ifadesi Kur'ân'da iki yerde¹²⁴ geçmektedir. İlk âyetin devamında Hz. Peygamber'e iftira atanlara cevap olarak vahyin şair veya kâhin sözü olmadığı aksine Allah katında değerli bir elçi olan Hz. Peygamber'in, Cebrâil aracılığıyla Allah'tan almış olduğu ilahî mesaj olduğu vurgulanmaktadır. İkinci âyetin devamında ise Cebrâil'e ait olan emîn, kerîm gibi sıfatlarla ondan övgüyle bahsedilmektedir. Buna göre ilgili âyetlerin birincisinde beşerî, ikincisinde ise rûhânî bir elçiden bahsedildiği anlaşılmaktadır.¹²⁵

Netice itibariyle Kur'ân'da geçen "Resûlün Kerîmün" ifadelerinden biriyle Hz. Peygamber'in, Allah ile kulları arasındaki elçiliği ve bu konudaki güvenilirliği ön plana çıkarılırken; diğlerinde ise Cebrâil'in Allah ile O'nun son peygamberi arasındaki elçiliğine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu iki âyet, Cebrâil'in görevini hakkıyla yerine getiren bir elçi olması hasebiyle Allah katındaki değerine ve dinin birincil kaynağı Kur'ân'ın insana ulaşmasındaki elçilik görevine de işaret etmektedir. Buna göre, Kur'ân'da görevlerinin önemine binaen Hz. Peygamber'le Cebrâil'in benzer ifadeyle belirtildiği anlaşılabılır. Aralarındaki fark ise Cebrâil, Allah'tan aldığı vahyi Hz. Peygamber'e getiren bir elçiyken; Hz. Peygamber de Cebrâil'den aldığı vahyi insanlara ulaştıran bir elçi konumundadır.

1.2.1.1.2. Rûh

¹²² Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, trc.: Muhammed Han Kayani v.d., İstanbul, İnsan Yayınları, 1997, c. VI, s. 451.

¹²³ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, Trc. Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007, s. 201.

¹²⁴ Hâkka 69/40; Tekvir 81/19.

¹²⁵ Abdullah Sirâcuddîn, **el-Îmân bi'l-Melâike**, s. 62.

Kur'ân'da Cebrâil yerine kullanılan kelimelerden biri de “Rûh”tur. Rûh kelimesi Kur'ân'da izafetli ve izafetsiz olarak toplam yirmi bir yerde geçmektedir.¹²⁶ Bunların dördünde izafetsiz,¹²⁷ beşinde ise izafetli olarak¹²⁸ Cebrâil anlamında kullanılmıştır.

Bazı müfessirler Kur'ân'da Cebrâil'in “Rûh” olarak isimlendirilmesini, onun yaratılış mahiyeti ve yerine getirdiği görevi sebebiyle sahip olduğu şu özelliklerine bağlamışlardır:¹²⁹

a- Cebrâil latif, bir varlıktır.

b- Bedenin dirilmesi nasıl ruhla oluyorsa, din de Cebrâil aracılığıyla dirilmiş ve hayat bulmuştur. Çünkü ilahî vahiy peygamberlere onun vasıtasıyla ulaşmış, bu konuda mükellef olanlar da onun getirdikleriyle dinlerini ihya etmişlerdir. Bu anlamda Cebrâil, insanların manevi olarak dirilmesi görevini de üstlenmiştir.

c- Allah, Cebrâil'in, kendi katındaki kıymetine işaret etmek ve bu değerle onu teşrif etmek için bu şekilde sıfatlamıştır.

d- Erkeklerin sulbü veya kadınların rahmi onu barındırmamıştır. Çünkü cismani bir mahiyet Cebrâil için söz konusu değildir.

e- Ruhanî bir varlık olan Cebrâil'in bu özelliği diğer meleklerin ruhânî oluşlarına nazaran daha olgun ve daha mükemmeldir.¹³⁰

Kur'ân'da Hz. Meryem kastedilerek “Biz ona ruhumuzu gönderdik de kendisine tamamen bir insan şeklinde göründü.”¹³¹ ifadesinde geçen ruhla kastedilenin Hz. İsa'nın ruhu olduğunu ifade edenler olmakla birlikte çoğunluğa göre

¹²⁶ Âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd 'Abdu'l-Bâkî, **el-Mu'cem'ul-Müfhehrese**, s. 400.

¹²⁷ Meryem 19/17; Meâric 70/4; Nebe 78/38; Kadir 97/4.

¹²⁸ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110, Nahl 16/102, Şuarâ 26/193.

¹²⁹ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. III, s. 161-162.

¹³⁰ Enver Bayram, “Kur'ân'da Cebrâil”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 21(2003), s. 36.

¹³¹ Meryem 19/17.

kastedilen Cebrâil'in bizzat kendisidir.¹³² Buna göre Cebrâil'in Hz. Meryem'e gönderildiği ve ona insan suretinde görüldüğü anlaşılmaktadır.

Kadir gecesinde melekler ve ruhun Allah'ın izniyle yeryüzüne indiğini haber veren âyet-i kerîmedeki “rûh” kelimesiyle neyin kastedildiği hususunda da farklı görüşler serdedilmiştir. Çoğu âlimin kabulüne göre buradaki “ruh” ifadesiyle kastedilen Cebrâil'dir.¹³³ Onun, Allah katındaki kıymetinden dolayı âyette diğer meleklerden ayrı olarak zikredildiği de ifade edilmiştir.¹³⁴ “Sana ruh hakkında sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir.”¹³⁵ ifadesinde geçen “ruh” kelimesiyle ilgili de farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler maksadın gerçek anlamda kendisiyle bedenlerin hayat bulduğu “rûh” olabileceğini ifade etmişlerdir.¹³⁶

1.2.1.1.3. Rûhu'l-Kuds

“Rûhu'l-Kuds” ifadesi, “rûh” kelimesinin “yüce, temiz ve pak” anlamındaki “kuds” kelimesine muzaf olmasıyla oluşan bir terkip olup “temiz ve pak ruh” anlamına gelmektedir.¹³⁷ “Kuds” kelimesi, mana itibarıyla sıfat olup rûhun mukaddesliğini ifade etmektedir. Yoksa “Kudsün Rûhu” gibi bir mana söz konusu değildir.¹³⁸ Kaynaklarda “Rûhu'l-Kuds”un manasıyla ilgili farklı rivayetler olmakla birlikte, genel anlamda kutsiyet ve bereket ruhu, ileri derecede bir temizlik, paklık ruhu, nezahet ve vahiy meleği gibi farklı anlamlara geldiği ifade edilmektedir.¹³⁹

¹³² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. V, s. 219-220.

¹³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 534. Ayrıca detaylı bilgi için bkz.: Abdullah Karaca, “Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Yıl:1, C. I, Sayı: 2, Güz 2015, s. 68-69; Musa Koçar, “Matürîdî'nin Kur'ân'da Yer Alan Ruh Kavramına Yüklelediği Anlamlar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 2006/1, s. 65-66.

¹³⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXX, s. 194; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. IX, s. 5979.

¹³⁵ İsrâ 17/85.

¹³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. V, s. 115-116.

¹³⁷ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 266.

¹³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 592.

¹³⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. I, s. 317; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, s. 322-323; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I, s. 412; a.e., c. V, s. 3125.

Benzer şekilde, “Beytü’l-Makdis” ifadesi de konusu mekânın dinen necaset konumunda olan şirkten temizlenmiş olmasıyla ilişkilendirilmektedir.¹⁴⁰

Kur’ân’da, Cebrâil için “Rûhu’l-Kuds” ifadesinin kullanılması, Allah’tan almış olduğu ilahî vahiyle insanları temizlemesine, bu anlamda temizliğin özü olmasına ve şerefli kılınmasına bağlanmaktadır.¹⁴¹ İfadenin aynı zamanda Kur’ân’ın kaynağıyla ilgili iftirada bulunan inkârcılara reddiye bağlamında Hz. Peygamber’in azizliğini ve temizliğini vurgulamak için kullanıldığı da ifade edilebilir. Bu tabir kullanılarak bir bakıma Allah Teâlâ’nın “Ey Muhammed! Kur’ân öyle mukaddes bir kitaptır ki sana şaibe ihtimali olmadan ve hiçbir batıla mahal bırakmayacak surette hak ile indirilmektedir. Bununla birlikte bu kitap bütün mazmunu hak bir mukaddes kitaptır ve sen de Rûhu’l-Kuds’e sahip hak bir resulün” dediği belirtilmektedir.¹⁴²

Kur’ân’da “Rûhu’l-Kuds” terkibi üçü Hz. İsa’nın kendisiyle desteklendiğini, biri de vahyin Hz. Peygamber’e onun aracılığıyla indirildiğini bildirmek üzere toplam dört âyette geçmektedir.¹⁴³ Sıhhatli olduğu belirtilen görüşe göre bunların hepsinde de Cebrâil kastedilmiştir.¹⁴⁴ Sadece “Andolsun biz Musa’ya Kitab’ı verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya da mucizeler verdik. Ve onu, Rûhu’l-Kuds ile destekledik. (Ne var ki) Gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe ona karşı büyüklük tasladınız. Peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz.”¹⁴⁵ meâlindeki âyette “Rûhu’l-Kuds” ifadesiyle kimin veya neyin ifade edildiğine dair müfessirler bazı farklı görüşler ortaya koymuşlardır:¹⁴⁶

¹⁴⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 397.

¹⁴¹ Habenneke el-Meydanî, *el-Akîdetü’l-İslâmiyye ve Üsûsühâ*, s. 274.

¹⁴² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. V, s. 3125.

¹⁴³ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110; Nahl 16/102.

¹⁴⁴ Hüseyin Çelik, “Kur’ân’da Ruh”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 82-83.

¹⁴⁵ Bakara 2/87.

¹⁴⁶ Bkz.: İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. I, s. 323.

Birinci görüş, “Rûhu’l-Kuds” ifadesiyle Cebrâil’in kastedildiği görüştür.¹⁴⁷ Buna göre âyette ifade edilen “Rûh” Cebrâil, “el-Kuds” ise Allah’tır.¹⁴⁸ Bu görüşü “قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ..”¹⁴⁹ âyeti de desteklemektedir. İkinci görüş, rivayeti İbn Abbâs’a dayanan, Allah’ın ismi âzamının kastedildiği görüştür ki Hz. İsa’nın ölüleri bununla dirilttiği belirtilmiştir.¹⁵⁰ Üçüncü görüş, İncil’in kastedildiği görüştür ki “İşte böylece sana da emrimizden bir rûh vahyettik”¹⁵¹ âyetinde de Kur’ân vahyi için “rûh” ifadesi kullanılmıştır.¹⁵² Buna göre hem Kur’ân hem de İncil, Allah’ın ruhu konumundadır.¹⁵³ Dördüncü görüş ise İbn Abbâs’a dayandırılan diğer bir görüştür ki buna göre Rûhu’l-Kuds’ten kasıt Hz. İsa’ya üflenlen temiz ruhtur. “Kuds” ifadesi de “el-Kuddûs” gibi Allah’ın isimlerinden olduğu için Kuds ile Allah Teâlâ’nın kastedildiği ifade edilmektedir. Bu manada Allah, Hz. İsa’yı teşrif etmek için onun ruhunu kendisine nispet etmiş, bundan dolayı da O’na “Rûhullah” denilmiştir.¹⁵⁴

Müfessirlerin bazısına göre “rûh” ifadesiyle Cebrâil’in, İncil’in ve Allah lafzının kastedildiği görüşü mecâzî bir durumdur ve aslında üçüne de teşbih sebebiyle bu isim verilmiştir. Zira rûh nasıl insanın canlılığının sebebi ise Cebrâil de ilmi sayesinde kalplerin hayat bulmasına vesile olmaktadır. İncil de şeriatların meydana çıkmasına vesiledir. İsm-i Âzam da bu manada maksatlara ulaşma vesilesi olarak görülmüştür.¹⁵⁵ Ayrıca Taberî ve İbn Kesîr’e göre Allah Teâlâ’nın Hz. İsa’yı desteklediği “rûh”un İncil olma ihtimali çok zayıftır. Çünkü ifadenin hemen öncesinde “İncil” ismen zikredildiği için ikinci defa bu manayı düşünmek gereksiz tekrar olur ki Allah, kullarına faydasız bir şekilde hitap etmekten münezzehtir.¹⁵⁶

¹⁴⁷ İskender Şahin, “Kur’an Ekseninde Ruh Kavramının Anlam Çerçevesi”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 96.

¹⁴⁸ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 320; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. VI, s. 172.

¹⁴⁹ Nahl 16/102

¹⁵⁰ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 321; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. VI, s. 172; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 412.

¹⁵¹ Şûrâ 42/52.

¹⁵² Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. III, s. 161; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 412.

¹⁵³ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 321.

¹⁵⁴ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 322-323; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 412.

¹⁵⁵ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. III, s. 162; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 468.

¹⁵⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 322; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 323.

Rûhu'l-Kuds ifadesi ile ne kastedildiğine dair doğruya yakın olduğu belirtilen görüş İbn Abbâs'a atfedilmektedir. Bu rivayete göre Rûhu'l-Kuds, Cebrâil'dir. Çünkü Hz. Peygamber, şairi Hassân b. Sâbit'e "Kureys'i hicvet, Rûhu'l-Kuds seninledir."¹⁵⁷ ve "Müşrikleri hicvet Cebrâil seninledir."¹⁵⁸ diye buyurmuştur. Buradan anlaşıldığına göre Rûhu'l-Kuds ifadesi, Kur'an'da Cebrâil'i ifade için kullanılmıştır. Ayrıca zikri geçen "..Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs ile destekledik."¹⁵⁹ âyetinde Cebrâil'in bu şekilde isimlendirilmesinin bir nedeni de Hristiyanların Cebrâil için kullandıkları isme dikkat çekerek Hz. Peygamber'e vahyi getirenle Hz. İsa'yı destekleyenin aynı olduğu vurgulanmıştır.¹⁶⁰

Hassan b. Sâbit'e ait "Allah'ın elçisi olan Cibrîl bizdedir. O Rûhu'l-Kuds'un başka bir eşi de yoktur." şeklindeki beyit de Rûhu'l-Kuds'ten kastedilenin Cebrâil olduğunu göstermektedir.¹⁶¹ Ayrıca Hz. Peygamber'in Hassân b. Sâbit hakkında söylediği "Allah'ım!, Hassan'ı Rûhu'l-Kuds'le destekle."¹⁶² sözü de bu görüşü destekleyen argümanlardandır. Sonuç olarak zikredilen rivayetlerin hemen hepsi söz konusu tamlamanın Cebrâil için kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

1.2.1.1.4. Er-Rûhu'l-Emîn

"Rûh" ve dürüstlüğüne güvenilen anlamındaki "el-Emîn" kelimelerinin terkihiyle oluşan "er-Rûhu'l-Emîn" (الرُّوحُ الْأَمِينُ) ifadesi, Kur'an'da, ilahî vahyi Hz. Peygamber'e ulaştıran Cebrâil'i ifade etmek için kullanılan tabirlerden biri olarak ifade edilmektedir.¹⁶³

Kur'an'ın âlemlerin rabbi olan Allah Teâlâ tarafından indirildiğini belirten âyetin akabinde gelen "O'nu kalbine er-Rûhu'l-Emîn indirmiştir."¹⁶⁴ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ)

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXX, s. 491, 597, 628; Müslim, **Fedâilü's-Sahâbe**, 157; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 317.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXX, s. 617; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 317.

¹⁵⁹ Bakara 2/87.

¹⁶⁰ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 133.

¹⁶¹ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c. I, s. 321; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. I, s. 412.

¹⁶² Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 6.

¹⁶³ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, s. 265.

¹⁶⁴ Şuarâ 26/193.

(الْأَمِينُ) ifadesiyle “Kim Cebrâil’e düşmanlık ederse bilsin ki Kur’ân’ı senin kalbine indiren O’dur.” (..مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجَبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ..) ifadesi birlikte değerlendirildiğinde “er-Rûhu’l-Emîn” terkibinden Cebrâil’in kastedildiği anlaşılmaktadır ki bu konuda İslâm âlimleri de görüş birliği içerisinde.¹⁶⁵ Ayrıca bazı rivayetlerde Cebrâil’in Ashâb-ı Kirâm arasında “Rûhu’l-Emîn” diye anılması¹⁶⁶ da bu görüşü desteklemektedir. Cebrâil’in “Rûhu’l-Emîn” diye isimlendirilmesi, onun manevi hayatın ruhu statüsünde bulunan vahyi peygamberlere tebliğ etme konusunda ve başkalarına bir şey ulaştırma hususunda son derece güvenilir olmasıyla ifade edilmiştir.¹⁶⁷

1.2.1.1.5. Şedîdü’l-Kuvâ

Şedîdü’l-Kuvâ (شَدِيدُ الْقُوَى) ifadesi Arapça’da izafet terkihi halinde olup “üstün güç sahibi” anlamına gelmektedir. Kur’ân’da “Ona güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrâil) öğretti.”¹⁶⁸ (عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى) şeklinde geçen ifadeyle fiile bağlı olan “hû” (هـ) zamirinin Hz. Peygamber’e râcî olduğu, “Şedîdü’l-Kuvâ” ile de Cebrâil’in kastedildiği konusunda müfessirler ittifak etmişlerdir.¹⁶⁹ Kullanılan bu ifade ile Cebrail’in üstün güce sahip olması, herhangi bir fiile veya her şeye güç yetirebilme anlamında bedeni bir durum olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁰

Râzî, âyette geçen “hû” (هـ) zamirinin iki ihtimalden birincisine göre ilahî vahye râcî olup mananın “O vahyi müthiş kuvvetlere malik olan öğretti.” şeklinde; ikinci ve evla olanına göre ise zamirin Hz. Peygamber’e râcî, mananın da “Arkadaşınıza Cebrâil öğretti.” şeklinde olduğuna değinmiştir. Ayrıca bu ifadeyle Cebrâil’in ilmî ve amelî kuvvelerinin son derece güçlü olduğunun anlaşıldığını da

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VI, s. 162.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. IV, s. 298.

¹⁶⁷ Habenneke el-Meydanî, *el-Akâidetü’l-İslâmiyye ve Üsüsühâ*, s. 275.

¹⁶⁸ Necm 53/5.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 498; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XVII, s. 85; Begavî, *Me’âlimu’t-Tenzîl*, c. VII, s. 400; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXVII, s. 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. I, s. 92; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VII, s. 4572.

¹⁷⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 289.

ifade etmiştir.¹⁷¹ İbn ‘Âşûr’a göre ise Şedîdü’l-Kuvâ ifadesi mahzuf bir ismin sıfatıdır ve takdiri “مَلَكٌ شَدِيدُ الْقُوَى” şeklindedir. Buna göre de burada kastedilen melek Cebrâil’dir.¹⁷² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, tefsirinde ilgili âyete dair “عَلَّمَ” fiilinin iki mef’ûle teaddi ettiğine değinerek birinci veya ikinci mef’ûlden birinin mahzuf olduğunu, her iki durumda da âyette Cebrâil’e işaret edildiğini belirterek müfessirlerin çoğunun bu görüşte olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³

Sonuç olarak, Şedîdü’l-Kuvâ (شَدِيدُ الْقُوَى) terkinin, Kur’ân’da Cebrâil’i ifade etmek için kullanılan tabirlerden biri olarak anlaşılmaktadır. Müfessirlerin de değindiği üzere gerçekte ilahî vahyi öğreten, bildiren Allah Teâlâ’dır. Cebrâil ise bu mana sadece elçilik görevi yapan, kendisine Allah tarafından olağanüstü güçler verilmiş bir melektir. İlahî vahyi peygamberlere ulaştıran bu elçi melek, Kur’ân’da üç yerde Cibrîl şeklinde ismen geçerken; kendisine işaret edilen diğer yerlerde ise Resûlün Kerîm, Rûh, Rûhu’l-Kuds, er-Rûhu’l-Emîn ve Şedîdü’l-Kuvâ gibi ifadelerin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ilgili meleğe bazı hadis rivayetlerinde Nâmûs ismiyle işaret edildiği anlaşılmıştır.

1.2.1.2. Mikâil

Kur’ân’da “Mîkâl” (مِيكَال) şeklinde ve sadece bir yerde¹⁷⁴ geçen Mikâil ismi, kaynaklarda belirtildiğine göre Arapça’ya İbrânice veya Süryanice’den geçmiştir.¹⁷⁵ İbrânice, מִיכָאֵל = Micha’el veya Mîkhā’ēl; Yunanca, Μιχαήλ = Mikhaēl; Latince, Michael veya Michahel; Arapça, Mikâil, şeklinde olan bu ismin “Tanrı’ya kim benzer?” anlamında bir istifham-ı inkârî olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁶

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXVII, s. 246.

¹⁷² İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XXVII, s. 95.

¹⁷³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VII, s. 4572.

¹⁷⁴ Bakara 2/98.

¹⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. I, s. 191; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, c. XXX, s. 418; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, c. XI, s. 161; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, Baroda, Oriental Institute, 1938, s. 275-276.

¹⁷⁶ Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 232.

Mikâil ismi de Cebrâil ismi gibi iki kelimededen meydana gelmiştir. Mikâil, “Ubeyd” yani “Kulcağız” manasına gelen “mîk” ile “İlah ve Allah” anlamlarına gelen “îl” kelimelerinden mürekkep bir lafızdır.¹⁷⁷ İkisi beraber terkîb-i izâfi olarak “Ubeydullah” yani “Allah’ın kulcağızı, küçük kulu” manasına gelmektedir.¹⁷⁸ Mikâil kelimesi de Cebrâil gibi alemiyyet (özel isim) ve ucme (yabancı) özelliklerini taşıdığı için gayri munsarif olarak değerlendirilmiştir. Kelimenin “mîkâl”, “mîkâil”, “mîkâîl”, “mîkeîl”, “mîkeil”, “mîkâyîl” gibi farklı kıraat formları da mevcuttur.¹⁷⁹

Mikâil ismi, Cebrâil, Hârût ve Mârût ile birlikte Kur’ân’da açıkça ismi geçen dört melekten biridir. Mikâil’in özel ismiyle anılması onun büyük ve Allah katında kıymetli olan meleklerden olduğuna işaret olarak yorumlanmaktadır.¹⁸⁰ Naslarda açıkça bir derecelendirmeden bahsedilmemesine rağmen¹⁸¹ İslâm düşüncesinde hâkim olan görüşe göre meleklerin fazilet sıralamasında Mikâil ikinci sırada zikredilmektedir.¹⁸²

Kur’ân-ı Kerîm’de, ismen zikredilmesine rağmen Mikâil’in herhangi bir görevi yürüttüğünden bahsedilmez. Fakat hadis rivayetlerinde Mikâil’in dünyadaki görevlerine değinen pek çok rivayet bulunmaktadır. Söz konusu rivayetlere göre Mikâil, rüzgâr, yağmur ve nebatların müvekkelidir. Kâinattaki tabiat olayları, tüm canlıların rızıkları, ekinlerin ve bitkilerin gelişmesi, şifa, rahmet, bereket vb.nin kullara ulaştırılması gibi işlerin, onun görevlerinden olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Mikâil’in gökyüzünden düşen her bir yağmur tanesiyle birlikte inen ve damlanın düşeceği yere düşmesini sağlayan yardımcılarının varlığına da işaret

¹⁷⁷ Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XI, s. 42; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XLVIII, s. 4252; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. X, s. 348; Cevâd ‘Alî, *el-Mufasssal fî Tarîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, c. VI, s. 26.

¹⁷⁸ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. X, s. 348; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. II, s. 389-392; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. I, s. 334; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, c. XI, s. 160; Hasan eş-Şeyh, *el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum*, s. 46.

¹⁷⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. III, s. 181; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. I, s. 334; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, c. XI, s. 160; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, s. 275.

¹⁸⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. III, s. 333-334; Lütfullah Cebeci, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Melekler*, s. 78; Lütfullah Cebeci, “Mikâil”, *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, c. XXX, s. 46.

¹⁸¹ Bu konuda gelen rivayetler zayıf olarak değerlendirilmektedir. Bkz.: Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. I, s. 334.

¹⁸² Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, *İslâm İnanç Esasları*, s. 134.

edilmektedir.¹⁸³ Ayrıca Mikâil, söz konusu işlerle görevli diğer tüm meleklerin de reisi durumundadır.¹⁸⁴ Bazı kaynaklarda Mikâil'in yaptığı görevlerle ilgili bu kadar güçlü bir kanaatin varlığına karşın ne âyetlerde ne de hadislerde bu konuyla ilgili açık ifadeler bulunmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle de İslâmî kaynaklarda yer alan bazı bilgi ve rivayetlerin isrâiliyat türü bilgi olarak İslâm düşüncesine geçmiş olabileceği vurgulanmakta, bu bağlamda Yâhudi inancında da tabiat olaylarından sorumlu meleğin adının Mikâil olduğu anlayışının hâkim olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁵

Bazı kaynaklarda Mikâil, yüzü hafif kırmızıya çalan; iki göze, iki kanada sahip, kanatları yeşil, beyaz ve kırmızı, sağ omzunun üstünde göğsünden sol koltuk altına doğru altınla çizilmiş bir gözünün olduğu tasvir edilmektedir.¹⁸⁶ Fakat yapılan bu vb. tasvirlerin delil olarak kabul edebilecek kaynaklardan hiçbir dayanakları bulunmamakla birlikte isrâilî bilgiler oldukları kabul edilmektedir.¹⁸⁷

Kur'an'da Mikâil isminin geçtiği tek yer olan "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da böyle kâfirlerin düşmanıdır."¹⁸⁸ meâlindeki âyette Mikâil'in, Cebrâil'den hemen sonra zikredilmesi ve Cebrâil'e düşman olanın kâfir olduğu gibi Mikâil'e düşman olanın da kâfir olduğuna işaret edilmesi, melekler arasında onun da Cebrâil gibi büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir.¹⁸⁹

¹⁸³ Habenneke el-Meydanî, **el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve Üsüsühâ**, s. 275; Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003, c. XIII, s. 347; Lütfullah Cebeci, "Mikâil", **DİA**, c. XXX, s. 46; A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, 26. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s. 289; Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 111.

¹⁸⁴ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 47.

¹⁸⁵ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 135.

¹⁸⁶ Ebû Yahya Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud Kazvîni, '**Acâibu'l-Mahlûkât ve Ğarâibu'l-Mevcûdât**, Müessesetü'l-A'lamî, Beyrut, 2000, s. 388.

¹⁸⁷ Murat Serdar, "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail)", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 235.

¹⁸⁸ Bakara 2/98.

¹⁸⁹ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 266.

Hadis-i şeriflerde genellikle Mikâil'in Cebrâil ile birlikte zikredilmesi,¹⁹⁰ Allah katındaki fazilet ve değer bakımından her iki meleğin de birbirine yakın olduğunu ifade etmektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber'in, Cebrâil ve Mikâil'i rüyasında kendisini cennet ve cehennemde dolaştıran iki insan şeklinde gördüğü,¹⁹¹ bir başka rivayette rüyasında onlardan birini başı ucunda diğerini de ayağı ucunda oturup kendisine darbimesel anlatırken gördüğü belirtilmektedir.¹⁹² Diğer bir hadiste de Hz. Peygamber'e Mikâil'in Kur'ân'ı yedi harf kıraatına göre okuttuğu ifade edilmiştir.¹⁹³

Hz. Peygamber'in gece namazına başlarken¹⁹⁴ ve kıldığı namazların peşinden okuduğu dualarda¹⁹⁵ Cebrâil'in ve Mikâil'in adlarını zikretmesi¹⁹⁶ bu iki meleğin Allah nezdindeki derecelerini ifade etmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'den nakledilen "Her peygamberin gök ehlinden iki, yer ehlinden iki veziri olur. Benim gök ehlinden vezirlerim Cebrâil ile Mikâil'dir. Yer ehlinden vezirlerim ise Ebubekir ve Ömer'dir."¹⁹⁷ şeklindeki hadis de her iki meleğin önemini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca kaynaklarda, İslâm'ın başlangıcında, namazdaki teşehhüt esnasında, tahiyyat duası yerine, "es-selâmu 'alellah kable 'ibâdihî, es-selâmu 'alâ Cibrîle, es-selâmu 'alâ Mikâile.." ¹⁹⁸ denildiğini ifade eden rivayetler de¹⁹⁹ İslâm inancında Cebrâil'e ve Mikâil'e verilen önemi ortaya koymaktadır.

¹⁹⁰ Buhârî, **Kitâbu'l-İsti'zân**, 3; Nesâî, **Sıfâtü's-Salât**, 37.

¹⁹¹ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 7.

¹⁹² Tirmizî, **Emsâl**, 1.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXXIV, s. 70, 146; a.e., c. XXXV, s. 17, 69.

¹⁹⁴ Müslim, **Salâtü'l-Müsâfirîn**, 200; Nesâî, **Kıyâmu'l-Leyl**, 12.

¹⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XL, s. 380; İbn Mâce, **İkâme**, 180; Nesâî, **Sıfâtü's-Salât**, 88.

¹⁹⁶ Lütfullah Cebeci, "Mikâil", **DİA**, c. XXX, s. 46.

¹⁹⁷ Tirmizî, **Menâkıb**, 17.

¹⁹⁸ "السلام على الله قبل عباده السلام على جبريل السلام على ميكائيل .."

¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. VI, s. 121; a.e., c. VII, s. 35, 117, 151; Buhârî, **İsti'zân**, 3; Nesâî, **Sehiv**, 41.

1.2.1.3. Mâlik

Arapça “me-le-ke” kökünden türeyip “sahip olmak, hükmetmek” anlamlarına gelen Mâlik kelimesi “bir güce, bir mülke sahip olan, herhangi bir mülkün tasarruf hakkı kendisinde bulunan” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de, “Mâlik” ismi, cehennemde görevli melekleri temsil eden melek kastedilerek sadece bir âyette²⁰¹ geçmektedir. Onun dışında kelime, Kur’ân’da “Mâlikü’l-Mülk” şeklinde “Dünya ve ahiretin mülkü, yalnız ve mutlak olarak kendisinde olan, mülkünde dilediği gibi tasarruf edebilen²⁰² anlamında Allah’ın isimleri arasında zikredilmektedir.²⁰³ Bir de Fatihâ sûresinde²⁰⁴ “Mâliki Yevmi’d-Dîn” (مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ) şeklinde “hesap gününün tek ve yegâne hâkimi”²⁰⁵ anlamında Allah’ın sıfatı olarak geçmektedir. Mâlik kelimesi, hadis rivayetlerinde de cehennemi muhafaza ve idare etmekle görevli melekleri ifade etmek için kullanılmaktadır.²⁰⁶

İnkârcıların cehennemdeki durumunu haber veren âyetlerden anlaşıldığına göre azaptan kaçmak isteyen cehennem ahâlisinin, görevli meleğe “Ey Mâlik! Ne olur rabbine söyle, bizim canımızı alsın da kurtulalım.” diye seslenerek ölmeyi isteyecekleri, bu manada ölümün onlar için orada o halde yaşamalarından daha iyi olacağını belirteceklerdir. Fakat Mâlik de burada hiçbir surette size ölüm ve kurtuluş yok dercesine “Bu azap içinde kalmaya mahkûmsunuz!” diyerek karşılık verecektir.²⁰⁷ Bu beyanlardan anlaşıldığına göre Mâlik, cehennemde görevli meleklerin önde gelenidir. Azap içerisinde olan cehennem ehlinin söyledikleri şeylerin hikâye edilmesi de buna delil oluşturmaktadır.²⁰⁸ Mâlik, cehennemliklerin bu ricalarına, bin, başka bir rivayete göre yüz, diğer bir rivayete göre de kırk veya

²⁰⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXVII, s. 346; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâtî’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, c. XI, s. 175.

²⁰¹ Zuhurf 43/77.

²⁰² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. VI, s. 299.

²⁰³ Âl-i ‘İmrân 3/26.

²⁰⁴ Fâtîha 1/4.

²⁰⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. I, s. 149-150.

²⁰⁶ Buhârî, *Bed’ü’l-Halk*, 7; Müslim, *İman*, 263.

²⁰⁷ Zuhurf 43/77.

²⁰⁸ Habenneke el-Meydanî, *el-Akâdetü’l-İslâmiyye ve Üsûsühâ*, s. 276.

seksen sene sonra âyette geçtiği şekilde cevap vereceği ifade edilmektedir²⁰⁹ ki bu vb. sayısal rivayetler kesretten kinâye olarak da değerlendirilmiştir.²¹⁰

Hadis kaynaklarında geçen bilgilere göre, Hz. Peygamber isrâ ve miraç esnasında kendisine gösterilen melekler arasında cehennem meleklerinin reisi Mâlik'in de olduğunu haber vermiştir. Ayrıca rüyasında Hz. Peygamber'e cehennem ehlinin durumu gösterilirken, cehennemin önündeki ateşi yakmakta olan birini görmüş, onun kim olduğunu sorduğunda da "O, cehennemin bekçisi Mâlik'tir." cevabını almıştır.²¹¹

Sonuç olarak, Kur'ân'da sadece bir yerde ve bir kısım hadis rivayetlerinde ismi cehennemde görevli meleklerin lideri olarak geçen Mâlik'in, Kur'ân'da özel isimle zikredilen melekler arasında olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.1.4. Zebânî

"Zebânî" kelimesi, sözlükte "itmek, kakmak, atmak, def etmek, şiddetle sürüklemek" gibi anlamlara gelen "ze-be-ne" (زبن) kökünden türemiştir. Çoğulu zebâniye'dir.²¹²

Ebû Ubeyde (ö. 209/824[?]) ve Müberred (ö. 286/900), "zebâniye"nin müfredinin "zibniyetün" şeklinde olduğunu, insanların ve cinlerin azgın olanlarına "zebânî" denildiğini; Kisâî (ö. 189/805) ise kelimenin müfredine "zibnî" denildiğini söylemiştir. Ahfeş (ö. 316/928[?]) ise kelimenin müfredinin, "zebânî" olduğunu belirtirken ayrıca "zâbin" olarak söyleyenler de olmuştur. Ayrıca kelimenin, tıpkı "ebâbîl" ve "abâdîd" kelimelerindeki gibi kendi lafzında müfredi olmayan cemî

²⁰⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXI, s. 640-645.

²¹⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 4287.

²¹¹ Bkz.: Buhârî, *Bed'ül-Halk*, 7.

²¹² Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, c. VII, s. 374; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y., Dâru'l-Fikr, 1979, c. III, s. 46; Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XIII, s. 155; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XX, s. 1808; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XXXV, s. 134.

türlerinden ve kelimenin “def etmek” manasına gelen “zebn” mastarından ismi mensup olduğunu ifade edenler de bulunmaktadır.²¹³

Halil b. Ahmed, Zebânileri cehennem ehline azapla görevli melekler olarak tanımlarken,²¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, ayakları yeryüzünde, başları gökte olan cehennem bekçileri olduklarını belirtmektedir. Katâde (ö. 117/735) de Zebânî'nin Arapça'da, polis, zabıta, güvenlik görevlisi gibi anlamlara geldiğini ve bunların kuvvetli, çok çetin ve katı melekler olduğunu söylemiştir.²¹⁵

Zebânîlere, isimlerinin, cehennemlikleri tartaklayarak çok sert muamele etmeleri ve görevlerini îfâ ederken ellerini ve ayaklarını kullanmaları hasebiyle verildiği ifade edilmektedir.²¹⁶ Ayrıca, kelimenin itmek manasına vurgu yapılarak,²¹⁷ günahkâr insanları şiddetli bir şekilde cehenneme ittikleri için de “zebânî” denildiği belirtilmiştir.²¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de altı ayrı sûrede geçen dokuz âyette²¹⁹ “zebânî” kelimesine atıf vardır. Kelime açık olarak “ez-Zebâniyye” (الزَّبَانِيَّة) şeklinde yalnız bir âyette “Biz de zebânîleri çağırırız.”²²⁰ (سَنَدْعُ الزَّبَانِيَّة) ifadesiyle geçmekte ve burada cehennemdeki azap melekleri kastedilmektedir. Buna göre Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in namazına engel olmaya çalışan kişinin²²¹ bu davranışını terk etmemesi halinde yalancı ve günahkâr alnından yakalanıp cehenneme atılacağı, kendi adamlarını yardıma

²¹³ Rivayetler için bkz.: Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XIII, s. 155-156; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXXII, s. 25; İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, c. XX, s. 1809; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XXXV, s. 136-139; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XX, s. 126; Muhammed b. 'Ali b. Muhammed el-Havlânî Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, Thk. Abdurrahman Umeyra, y.y., y.y., 1994, c. V, s. 630; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XXX, s. 452; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXX, s. 188; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5962.

²¹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. VII, s. 374.

²¹⁵ Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XIII, s. 156; İbn Manzur, *Lisânü'l-'Arab*, c. XX, s. 1809; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXXII, s. 25.

²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XX, s. 126; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXX, s. 188; Abdullah Sirâcuddîn, *el-Îmân bi'l-Melâike*, s. 125.

²¹⁷ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. VII, s. 182.

²¹⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XXXV, s. 136; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXXII, s. 25; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, c. IV, s. 322-323.

²¹⁹ Zümer 39/71-73; Duhân 44/47-50; Tahrîm 66/6; Mülk 67/8; Müddessir 74/31; Alak 96/18.

²²⁰ Alak 96/18.

²²¹ Kaynaklarda bu kişi Ebû Cehil olarak ifade edilir. Bkz.: Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. V, s. 631-632.

çağırması durumunda ise Allah'ın da o kişiyi cehenneme attırmak için zebânîleri çağıracağı ifade edilmektedir.²²²

Rivayete göre Hz. Peygamber namaz kılıyorken Ebû Cehil yanına yaklaştı ve “Ben senin burada namaz kılmanı yasaklamamış mıydım?” diye tehdit etti. Hz. Peygamber de ona sert bir şekilde karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Cehil, “Neyine güvenerek bana böyle davranabiliyorsun? Sen de çok iyi biliyorsun ki burada (bu vadide) topluluğu (yandaşları) benden daha fazla olan kimse yoktur.” dedi.²²³ Bunun üzerine Allah Teâlâ: “Öyleyse topluluğunu çağırсын dursun. Biz de zebânîleri çağıracağız..” âyetlerini indirdi. Yine İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber, “Eğer Ebû Cehil cüret ederek namaz kılmanı engellemeye kalksaydı onu azap melekleri (zebânîler) hemen yakalardı.” buyurmuşlardır.²²⁴

Kur'ân-ı Kerîm'deki “zebânî” kelimesine atıf yapılan âyetlerde ise zebânîlerin “cehennem bekçileri” ve “melek” oldukları,²²⁵ sert tabiatlı melekler oldukları²²⁶ ifade edilmiştir. Zebânîlerin cehennemlikleri zorla iterek cehenneme attıklarına da ayrıca atıf yapılmıştır.²²⁷ O âyetlerden birinde “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”²²⁸ ifadeleriyle cehennem tasvir edilmiştir. Âyette geçen katı, kaba, çetin ve şiddetli gibi anlamlara gelen “Ğılâz” (غِلَاطٌ) ve “şidâd” (شِدَادٌ) kelimeleriyle de zebânîlerin tasvir edildikleri belirtilmiştir.²²⁹

Bazı kaynaklarda, Hz. Peygamber'e nispet edilen rivayetlerde zebânîler hakkında yıldırım gibi ışık saçan gözlere ve dikenli ağızlara sahip olduklarından;

²²² Alak 96/9-18.

²²³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. V, s. 167; a.e., c. XIV, s. 425.

²²⁴ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 525; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VIII, s. 439; Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 84.

²²⁵ Müddessir 74/31; Zümer 44/71.

²²⁶ Tahrim 66/6.

²²⁷ Duhan 44/47.

²²⁸ Tahrim 66/6.

²²⁹ Ezherî, **Tehzîbül-Luga**, c. XIII, s. 156; İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, c. XX, s. 1809; D. B. Macdonald, “Melâike”, **İslâm Ansiklopedisi**, c. VII, s. 661; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VIII, s. 5459.

ahirette kullar hesaba çekildikten sonra yetmiş bin zebânînin yetmiş bin dizgininden tuttuğu cehennemi getireceklerinden ve kapılarında cehennemlikleri bekleyeceklerinden bahsedilmektedir.²³⁰ ‘Alâk sûresinde cehennemliklerle ilgili âyetlerde²³¹ betimlendiği şekliyle meleklerin cehennemlikleri perçemlerinden tutup yüzükoyun cehenneme sürükleyerek azap edeceklerinden ve başka azap türlerinden de bahsedilmektedir.²³²

Zebâniler hakkındaki bahsi geçen betimlemelerin bazıları Kur’ân’da geçen cehennem tasvirlerinin bir yorumu, bu konuda hadis diye nakledilen bazı rivayetler de âlimler tarafından yapılmış yorumlar olarak değerlendirilmiştir.²³³ Sonuç olarak Kur’ân’da sadece bir yerde geçen “Zebâniye” (الزَّبَانِيَّة) kelimesi, ilgili âyetteki ifadeden de anlaşıldığına göre Zebânî isimli melekleri ifade etmektedir. Ve bu kelimeyle de cehennemdeki azap meleklerinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Onun haricinde zebânî ismi zikredilmemekle birlikte dokuz kadar âyette bu meleklerle atıf yapılmaktadır.

1.2.1.5. Kirâmen Kâtibîn

“İyi, dürüst, cömert, kıymetli, şerefli ve değerli” gibi anlamlara gelen “kerîm” (كَرِيم) sıfatının çoğulu “kirâm” (كِرَام) ile “yazan, kayda geçiren” anlamındaki “kâtip” (كَاتِب) kelimesinin çoğulu kâtibîn (كَاتِبِينَ) kelimelerinden oluşan “Kirâmen Kâtibîn” sıfat tamlaması “değerli, şerefli yazıcılar” manasına gelmektedir.²³⁴

Kirâmen Kâtibîn, Kur’ân’da, insanın sağında ve solunda bulundukları ve ondan sâdır olan her türlü söz ve davranışı kaydettikleri belirtilen meleklerdir.²³⁵ Bu meleklerle “yapılanları koruyup, kaydedenler” anlamına gelen “Hafaza Melekleri” de

²³⁰ Suyûtî, *el-Habâik fî Ahbâri’l-Melâik*, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, 1985, s. 66-67; Kurtubî, *et-Tezkira fî Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhira*, Riyad, Dâru’l-Âsime, 1997, s. 65-68.

²³¹ Bkz.: Alak 96/9-18.

²³² Ali Muhammed es-Sallâbî, *el-Îmân bi’l-Yevmi’l-Âhir*, Beyrut, y.y., 2010, s. 172.

²³³ Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, *DİA*, İstanbul, TDV Yay., 2013, c. XLIV, s. 164.

²³⁴ Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, c. X, s. 48-49; İlyas Üzümlü, “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, Ankara, TDV Yay., 2002, c. XXVI, s. 59.

²³⁵ Kâf 50/17-18.

denilmektedir.²³⁶ Kur'ân'da bu meleklerden ve yerine getirdikleri görevlerden bahseden çok sayıda âyet bulunmaktadır. İlgili âyetlerde Allah'ın insana şah damarından daha yakın olduğu, biri insanın sağında diğeri de solunda bulunan iki meleğin bulunduğu ve insandan sâdır olan her davranışın ve onun ağzından çıkan her sözün bunlar tarafından kaydedildiği belirtilmektedir.²³⁷ Buna göre bu melekler Kur'ân'da resul,²³⁸ kâtib,²³⁹ şehîd,²⁴⁰ rakîb,²⁴¹ hafîz,²⁴² ve mütelakkıyân²⁴³ isimleriyle de ifade edilmektedir. Bu ifadeleri içeren âyette geçen “Rakîb” (رَقِيب) kelimesi “Koruyan, bakan, bekleyen” manasına, “Atîd” (عَتِيد) ise “hazır olan, her zaman emrolunduğu şeyleri yazmaya hazır olarak bekleyen” manalarına gelmektedir.²⁴⁴

Rakîb ve ‘Atîd kelimelerini “gözetleyici bir vicdan”²⁴⁵ şeklinde anlayan Muhammed Esed (ö. 1992) her ne kadar, âyette geçen “iki alıcı” (مُتَلَقِّيان) ifadesi ile kastedilenin, sağından ve solundan insanın içerisinde üstünlük kurma mücadelesinde bulunan iki gücün çatışan özelliklerini anlatan bir mecazî ifade olduğunu belirterek, insanın içinde üstünlük kurmak için mücadele eden içgüdüsel dürtü ile akıl olduğunu belirtse de²⁴⁶ bu görüşün isabetli olmadığı anlaşılmaktadır. Zira müfessirler, bu ifadenin sevapları ve günahları yazan iki meleğe işaret ettiğini belirttikleri²⁴⁷ gibi gerek âyetin bağlamı gerekse diğer bazı âyetlerde yazıcı meleklerle açıkça temas edilmiş olması bu durumun insanın iç duyguları ve aklıyla yorumlanamayacağını göstermektedir.²⁴⁸

²³⁶ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 52.

²³⁷ Kâf 50/16-18.

²³⁸ Yunus 10/21; Zuhuruf 43/80.

²³⁹ İnfitar 82/12.

²⁴⁰ Kâf 50/21.

²⁴¹ Kâf 50/18.

²⁴² İnfitar 82/11; Târik, 86/4.

²⁴³ Kâf 50/17.

²⁴⁴ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VI, s. 4513.

²⁴⁵ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999, c. III, s. 1063.

²⁴⁶ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. III, s. 1062-1063.

²⁴⁷ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXII, s. 341-342; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XVIII, s. 140; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. XXVI, s. 179-181.

²⁴⁸ İlyas Üzümlü, “Kirâmen Kâtibîn”, **DİA**, c. XXVI, s. 59.

Kur’ân’da “yazıcı melekler” diye de ifade edilen Kirâmen Kâtibîn melekleri, Kâf sûresinde geçen âyette²⁴⁹ tekil/müfred olarak, diğerlerinde ise çoğul/cemi şekilde zikredilmiştir. Buna dayanarak bazı müfessirler bu meleklerin sayılarının iki olduğunu belirtirken, çoğul olarak geçen diğer âyetlerde ise bütün insanların yazıcı meleklerine işaret edildiği için bu şekilde kullanıldığını söylemişlerdir.²⁵⁰

Hadislerde Kirâmen Kâtibîn melekleri, doğrudan veya görevlerine dikkat çekilerek zikredilmektedir. Yaptıkları kayıtların kıyamette şahit ve delil olarak sunulacağına,²⁵¹ bu kayıtların güvenilirliği ve doğruluğu hususunda hiçbir şüphenin olmayacağı vurgulanarak, haksızlık yapılmayacağına değinilmektedir.²⁵² Kirâmen kâtibîn meleklerinin görevlerini yerine getirirken nasıl bir yol takip ettikleri, görevlerinin keyfiyeti, hangi tür durumları anında kaydedip hangilerini erteledikleri gibi daha çok bu meleklerin görevini içeren konular çalışmanın meleklerin görevlerini ele alan bölümünde detaylı olarak değerlendirileceği için burada bu bilgilerle yetinilmiştir.

1.2.1.6. Hârut ve Mârut

Kur’ân’da sadece bir yerde geçen “Hârut” (هَارُوت) ve “Mârut” (مَارُوت) isimlerinin anlamına ve kökenine dair kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. Arapça kökenli olduğunu savunanlara göre kelime “Bir şeyi kırmak, yarmak, yırtmak, parçalamak, genişletmek” gibi anlamlara gelmektedir. Özel isim ve yabancı kelime oldukları için gayri munsarif kabul edilmişlerdir.²⁵³ Çoğulları “Hevârît” (هَوَارِيت) ve “Mevârît” (مَوَارِيت) şeklinde “Tâlût” (طالوت) ve “Câlût” (جالوت) vezinlerinde

²⁴⁹ Kâf 50/17.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XVIII, s. 140

²⁵¹ Müslim, *Zühd*, 17.

²⁵² Tirmizî, *İman*, 17.

²⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. LI, s. 4647; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. V, s. 94; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. III, s. 200; Beydâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, 2. bs., Beyrut, Dâru Sader, 2004, c. I, s. 84; Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. I, s. 342; Begavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, c. I, s. 129; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 199; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 520.

gelmektedir.²⁵⁴ Diğer bir görüşe göre ise Hârut ve Mârut kelimeleri kökeni itibariyle Arapça değil,²⁵⁵ Süryanicedir.²⁵⁶

Hârut ve Mârut isimleri Kur’ân’da şu ifadelerle geçmektedir: “Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Halbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil’de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı. Halbuki o iki melek, herkese “Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız!” demeden kimseye bir şey öğretmezlerdi. Onlar, o iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğreniyorlardı. Oysa büyücüler, Allah’ın izni olmadan hiç kimseye zarar veremezler. Onlar, kendilerine fayda vereni değil de zarar vereni öğrenirler. Sihri satın alanların (ona inanıp para verenlerin) ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmektedirler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür! Keşke bunu anlasalardı!”²⁵⁷

Âyette Hz. Süleyman’a atılan iftiralar ve Hârut ve Mârut’un sihir öğretmesi olmak üzere iki ana konuya değinilmektedir. Buna göre Hz. Süleyman’ın sahip olduğu hükümrânlığı büyü yardımıyla elde ettiğini iddia etmek ona küfür isnat etmekle eş görülmüştür. Bu durumda Hz. Süleyman’ın kâfir olmadığını söylemek de büyüyle uğraşmadığını ifade etmekle aynı anlama gelmektedir. Âyette geçen “Ama insanlara büyü öğreten şeytanlar kâfir oldular.” ifadesi bu düşüncüyü desteklemektedir. Çünkü âyette şeytanların kâfir olmaları, insanlara büyü öğretmeleri gerekçesine bağlanmıştır.²⁵⁸

Âyetin nüzûl sebebi olarak kaynaklarda, farklı görüşler zikredilmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

²⁵⁴ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. II, s. 53; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 487.

²⁵⁵ Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, c. V, s. 94, 141; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. III, s. 200; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. II, s. 53; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 487; Ebû Mansur Mevhub b. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî Cevâlîkî, **el-Muarreb mine’l-Kelâmi’l-a’cemi alâ Hurûfi’l-Mu’cem**, Thk. F. Abdürrahim, Dımaşk, Dâru’l-Kalem, 1990, s. 629.

²⁵⁶ Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, c. I, s. 129; Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi Hâzin, **Lübâbü’t-Te’vîl fi Meâni’t-Tenzîl**, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1979, c. I, s. 88.

²⁵⁷ Bakara 2/102.

²⁵⁸ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur’ân Tefsiri**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012, c. I, s. 128.

Yahudiler, Hz. Süleyman'ın peygamber değil sihirbaz olduğuna inanıyorlardı. Hz. Peygamber'in, ondan nebi olarak bahsetmesi üzerine, "Muhammed'e bakın! Süleyman'ın peygamber olduğunu söyleyerek hakla bâtılı karıştırıyor, o peygamber değil aksine rüzgâra binen bir sihirbazdı."²⁵⁹ diyerek Hz. Süleyman'ın peygamber değil sihirbaz olduğunu iddia etmişler ve âyet bu olay üzerine inmiştir. Buna göre Yahudiler, Hz. Süleyman'ın hükümrancılığını şeytanlar, cinler ve kâhinlerin kitapları sayesinde elde ettiğine inanıyor, onun faziletli ve hikmet sahibi bir peygamber olduğunu kabul etmiyorlardı. Bu konuda cinlerin insanlara gaybı öğrettiğine, Hz. Süleyman'ın ilmini ve saltanatını bu yolla elde ettiğine, cinleri, insanları ve rüzgârı emri altına aldığına inanıyorlardı.²⁶⁰

Bir görüşe göre Yahudiler, Cebrâil ve Mikâil adlı iki melek tarafından Hz. Süleyman'a sihir öğretildiğine inanıyorlardı. Bu nedenle Kur'ân'da Yahudilerin bu iftiraları yalanlanmış ve Hz. Süleyman'ın meleklerden sihir öğrenmediği, bu yolla küfre düşmediği belirtilmiştir. Sihri öğreten de iki melek değildir. Buna göre onu öğreten Hârut ve Mârut isimlerinde iki şeytan adamdır. Bu durumda Hârut ve Mârut melek değil insan isimidir. Böylece Yahudilerin iddiaları da reddedilmiştir.²⁶¹ Bu manada Yahudiler, Hârut ve Mârut isimli iki sahtekâr insanın melek olduklarına, Allah tarafından kendilerine sihrin indirildiğine ve bunların insanlara sihri öğretmekle görevli olduklarına inanıyorlardı. Bu sebeple ilgili âyet hem sihrin Allah tarafından indirildiği iddialarını yalanlamak hem de sihri ve onu öğrenen ya da öğreten kimseleri kötölemek için gelmiştir.²⁶²

Diğer bir görüşe göre Medine Yahudileri, Hz. Süleyman'ın gücünü büyüden aldığına dair iftiralara inanarak bu konuda uydurdukları şu kıssayı dillendiriyorlardı: "Babil'de Hârut ve Mârut adında iki melek vardı. Bunlar insanlara büyü, bir de

²⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, s. 417; Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2006, s. 20; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. II, s. 41-42.

²⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. I, s. 198.

²⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. I, s. 351; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, s. 420; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. I, s. 241; Ebu't-Tayyib Muhammed el-Kannevî Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-Beyân fî Makâsıdî'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut, 1992, c. I, s. 236-237.

²⁶² Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 95.

eşlerin arasını açacak şeyler öğretiyorlardı. Ne var ki melekler, bu tür şeyleri öğretmeden önce insanları bu konuda uyarıyorlardı. Oysa Süleyman gücünü büyüden almadığı gibi insanlara bu iki melek gibi uyarıda bulunmuyordu. Muhammed de tıpkı Süleyman'ın yaptığı gibi hem dini şeylerden bahsediyor hem de gücünü büyüden alıyordu. Ancak bahsettiği bu dini şeylerde samimi olsaydı, Hârut ve Mârut ismindeki iki meleğin yaptığı gibi insanları bu konuda uyarırdı.” Konuyla ilgili âyet, Hârut ve Mârut ismindeki iki melek ile ilgili anlatılan kıssaları tamamen reddederek, böyle bir şeyin asla gerçekleşmediğini; büyüyle uğraşmanın da küfür olduğunu ve bu sebeple ne Hz. Süleyman'ın ne Hz. Peygamber'in ne de Hârut ve Mârut'un büyüyle alakalarının bulunduğunu ifade etmektedir. Çünkü Medine Yahudilerinin böyle bir kıssayı anlatmadaki amaçları Hz. Peygamber'in Allah'la bir bağının olmadığını ispatlamaktı. Bu nedenle, bu şekilde bir ilişki olsaydı o da tıpkı iki melek gibi uyarıda bulunurdu, diyorlardı.²⁶³ Bütün bu düşüncelere rağmen Kur'an'da Hz. Süleyman, orduların, rüzgârın ve cinlerin kendi hizmetine sunulmuş mal, mülk, ilim ve saltanat sahibi bir peygamber olarak ifade edilmektedir.²⁶⁴

Klasik tefsir kaynaklarında Hârut ve Mârut'un mahiyetine dair, Katâde (ö. 117/735) ve Zührî'ye (ö. 124/742) dayandırılan görüşe göre onların melek oldukları, İbn Abbas'a (ö. 68/687-688) isnat edilen bir görüşe göre hükümdar oldukları, Hasan el-Basrî'ye göre ise iki dinsiz adam oldukları, insan oldukları, şeytan oldukları ve içki içip zina ettikten sonra da insan öldürdükleri gibi durumları içeren bilgiler ifade edilmektedir.²⁶⁵ Ayrıca Hârut ve Mârut'un Cebrâil ile Mikâil veya Davut ile Süleyman oldukları da zikredilmektedir.²⁶⁶ Elbette bu rivayetlerin hepsinin aynı anda doğru olması mümkün değildir. Bütün bu durumlar dikkate alındığında ise

²⁶³ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, c. I, s. 131-132.

²⁶⁴ Enbiyâ 21/79-82; Neml 27/37; Sebe 34/12-13.

²⁶⁵ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. II, s. 420; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 352-353; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. II, s. 153-154; Ebû Ali Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasan b. el-Fazl et-Tabersî, **Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-'Ulûm, 2005, c. I, s. 240; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, c. I, s. 131; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 497.

²⁶⁶ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. II, s. 420; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 497; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. II, s. 52; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 352.

rivayetlerin özenle ayıklanıp Hârut ve Mârut hakkındaki değerlendirmelerin sahih, sağlam ve muhtemel olanlar üzerinden yapılması gerekmektedir.

Mücâhid'den (ö. 103/721) nakledilen bir rivayete göre Hârut ve Mârut yeryüzüne gönderilme ve insanlara sihir öğretmeyle cezalandırılmış iki melektir. Cezaya çarptırılma nedenleri ise diğer bütün meleklerin günah işleyen insanları kınamaları sonucunda Allah'ın içlerinden iki melek seçip yeryüzüne göndermelerini emretmesiyle olmuştur. Bunlar, insanlar hakkında hüküm verirken bir kadına ayrıcalık tanımışlar veya kadının güzelliğine kendilerini kaptırmışlar böylece de günaha düşmüşlerdir. Bu günah sebebiyle onlara dünyada ya da âhirette cezalandırılma seçeneği sunulmuş, onlar da dünya hayatının geçiciliğini düşünerek dünyada cezalandırılmayı kabul etmişlerdir. Bu nedenle melekler Babil'de hapsedilip insanlara sihir öğretmekle cezalandırılmışlardır. Onlar, insanlara “Biz ancak bir imtihan vesilesiyiz. Sakın inkârcılığa düşmeyin.” demişler sonra da sihri öğretmişler, insanlar da onlardan sihrin en kötüsü olan, kişiyi hanımından ayırma işini öğrenmişlerdir.²⁶⁷

Çoğu müfessirin değindiği rivayetlerden birine göre, “Allah Teâlâ, meleklerle göğü açmış, onlar da insanoğlunun yeryüzünde yapıp ettiklerine bakarak günah işlediklerini görünce, “Allah'ım bunlar bizzat kendi elinle yarattığın, melekleri kendisine secde ettirdiğin ve her şeyin isimlerini kendisine öğrettiğin insanoğlu değil midir?” diyerek tabiri caizse serzenişte bulunmuşlardır. Allah da buna cevaben, “Dikkat edin! Onların yerinde siz olsaydınız siz de benzer şeyleri yapardınız.” şeklinde cevap verince, melekler, “Biz seni tenzih ederiz. Hem bunları yapmak bize yakışmaz ve biz asla böyle bir şey yapmazdık.” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, aralarından yeryüzüne gönderilecek melekleri seçmelerini emretmiş, onlar da kendilerine göre içlerindeki en muttaki iki melek olan Hârut ile Mârut'u seçmişlerdir. Sonrasında ikisi yeryüzüne indirilmiş ve onlara Allah'a şirk koşma, zina ve hırsızlık yapma, içki içme ve haksız yere cana kıyma haricinde her

²⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, s. 434-435.

şey helâl kılınmıştır. Çok geçmeden, dünyada güzel bir kadınla karşılaşmışlar, kadını gören melekler kendilerini kaptırıp onunla beraber olmak istemişlerdir. Kadın, onların bu teklifini Allah’a şirk koşmaları, insan öldürmeleri ya da içki içmeleri şartıyla kabul edebileceğini söyleyince, melekler, Allah’a asla şirk koşmayacaklarını belirtmişlerdir. Aradan zaman geçince meleklerden biri diğerine “Sen yine kadına bir git bakalım.” demiş, akabinde kadın ona “Bu iş ancak içki içerseniz olur.” demiştir. Melekler içki içip sarhoş olunca soru sormak için kendilerine gelen bir adamı haksız yere öldürmüşlerdir. Bunlar günah işleyince Allah tekrar göğü meleklerle açmış, Hârut ve Mârut’un düştükleri durumu gören melekler, “Ey Rabbimiz!, seni tenzih ederiz sen bizden daha iyi biliyorsun.” demişlerdir. Allah Teâlâ Hz. Süleyman’a vahyederek Hârut ve Mârut’un, dünya ve ahiret azabından birini seçmelerini bildirmiş, Hârut ve Mârut da dünya azabını seçmişlerdir. Bunun üzerine, ayaklarından bağlanarak Babil’de yaşamaya mecbur kalmışlar ve onlara, insanlara sihir öğretme görevi verilmiştir.²⁶⁸

Kaynaklarda zikredilen rivayetlerin bazısında, meleklerin günah işlemelerine sebep olan kadının “Zühre” adında yıldız olduğu ve Allah’ın Hârut ve Mârut’u imtihan etmek için bu yıldızı kadın haline getirdiği ifade edilmektedir.²⁶⁹ Ayrıca Taberî’nin Hz. Ali’ye dayandırılan bir rivayette ise Zühre’nin Fars ehlinden güzel bir kadın olduğuna, Hârut ile Mârut’u kendisine meftun ettiğine ve onlardan, okunduğunda okuyanı göklere yükseltecek sihirli cümleleri kendisine öğretmelerini istediğine değinilmektedir. Kıssanın sonunda ise Zühre’nin öğrendiği bu sihirli kelimelerle göklere yükselmeye çalıştığı; fakat gökyüzünde bir yıldız haline getirilmek suretiyle cezalandırıldığı ifade edilmektedir.²⁷⁰

Ahmed b. Hanbel’in Abdullah b. Ömer’den naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah Teâlâ Hz. Âdem’i yaratıp yeryüzüne indirince, melekler

²⁶⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. II, s. 431-432; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. III, s. 199; Ebû Hayyân, *Bahru’l-Muhît*, c. I, s. 498; Begavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, c. I, s. 129-130.

²⁶⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. II, s. 428; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. II, s. 154

²⁷⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. II, s. 429; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, c. I, s. 512; Begavî, *Me‘âlimu’t-Tenzîl*, c. I, s. 130-131.

“Ey Rabbimiz! Bizler seni devamlı olarak hamd ile tesbih ve takdis edip dururken yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?” demişler. Allah da onlara, “Sizin bilmediklerinizi ben bilirim.” şeklinde cevap vermiştir.²⁷¹ Melekler buna karşın “Ey Rabbimiz! Biz sana karşı âdemoğlundan daha itaatkârız.” diyerek kendilerinin insanoğlundan daha itaatkâr olduklarını belirtmeleri üzerine de Allah Teâlâ, “Meleklerden ikisini getirin, onları yeryüzüne indirelim ve ne yapacaklarına, nasıl davranacaklarına bakalım.” diyerek aralarından yeryüzüne gönderilmek üzere iki melek seçmelerini istemiş, melekler aralarından Hârut ve Mârut isimli iki meleği seçmiş ve bunlar yeryüzüne indirilmiştir. Dünyada Zühre, güzel bir kadın olarak karşılarna çıkınca melekler ona sahip olmak istemişler, kadın, bu tekliflerini Allah’a şirk koşmaları şartıyla kabul etmiştir. Melekler “Vallahi biz ebediyen hiçbir şeyi Allah’a ortak koşmayız.” deyince, kadın kucağında bir çocuk getirip, meleklerden onu öldürmelerini istemiş; fakat melekler bu teklifini de kabul etmemişlerdir. Sonrasında ise kadın elinde şarap kadehiyle gelerek içmeleri halinde tekliflerini kabul edeceğini söylemiştir. Melekler içkiyi içip sarhoş olduklarında kadınla zina etmişler ayrıca çocuğu da öldürmüşlerdir. Kendilerine geldiklerinde kadın, onların önceden kabul etmedikleri her şeyi sarhoş olduklarında yaptıklarını meleklerle hatırlatmıştır. Sonrasında onlardan, yaptıklarının karşılığı olarak dünya ya da ahiret azabından birini seçmeleri istenmiş onlar da dünya azabını seçmişlerdir.²⁷²

Abdürrezzak’ın Ka’bu’l-Ahbâr’dan naklettiğine göre Ka’b şöyle demiştir: “Melekler Âdemoğlunun dünyadaki amellerini ve işledikleri suçlarını dillerine doladılar. Bunun üzerine onlara “Aranızdan iki melek seçin!” denildi. Hârut ve Mârut’u seçtiler. Allah Teâlâ, Hârut ve Mârut’a “Ben Âdemoğluna bazı elçiler gönderiyorum; fakat sizinle aramda elçi yoktur. Yeryüzüne inin ve bana hiçbir şeyi ortak koşmayın, zina etmeyin ve şarap içmeyin!” dedi. Fakat, vallahi, daha yere indirildikleri günün akşamı olmadan, kendilerine yasaklanan her şeyi yaptılar.”²⁷³ Amr b. Saîd (ö. 13/634) de Hz. Ali’nin şöyle dediğini nakletmektedir: Zühre Yıldızı

²⁷¹ Bakara 2/30.

²⁷² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. X, s. 317; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 353.

²⁷³ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 429; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 354.

aslında İranlı güzel bir kadındı. Bu kadın, zamanında, Hârut ve Mârut’a davacı olarak gitti. Melekler bu kadını görür görmez etkilendiler ve ondan murat almak istediler. Onların bu isteğini kadın kendisine, okunduğunda göğe çıkmalarını sağlayacak duayı öğretmeleri şartıyla kabul etti. Kadına bu duayı öğrettiler. Kadın bunu okudu ve gökyüzüne yükseldi. O anda yıldıza dönüştürüldü.²⁷⁴

Zikri geçen vb. rivayetlerde²⁷⁵ Allah’ın meleklerle, eşlerin arasını açmak için sihir indirmesi, sihrin yasaklığı göz ardı edilerek ondan doğacak zararı Allah’ın iznine bağlanması, sihrin yasaklığının âyetle²⁷⁶ ve hadislerle²⁷⁷ sabitliğine rağmen Allah’ın meleklerle sihri yaymalarına izin vermesi ve meleklerle içki, zina ve adam öldürme günahlarının isnat edilmesi gibi durumlar akla bazı soruları getirmektedir. Çünkü Kur’ân’da, meleklerin, Allah’a isyan etmeyip, verilen tüm emirleri harfiyen yerine getirdiklerini,²⁷⁸ gece-gündüz bıkmadan usanmadan Allah’ı hamd ile tesbih ettiklerini,²⁷⁹ hiçbir zaman Allah’ın sözünün önüne geçmediklerini,²⁸⁰ Rablerinden sakındıklarını ve sadece kendilerine emredileni yaptıklarını²⁸¹ haber veren âyetlerden meleklerin yaratılışları hasebiyle günah işlemekten uzak oldukları anlaşılmaktadır.

Meleklerin, zikredilen özellikleriyle, kendilerinden isyan ve itaatsizlik sâdır olabilen insanlardan ve cinlerden farklı mahiyette oldukları ifade edilebilir ki bu anlamda onların temel vasıflarının günah işlememeleri olduğu belirtilmektedir. Hz. Peygamber’in ifadeleriyle şirke neden olan bir fiil olarak sihri²⁸² melekler için uygun görmek Kur’ân’ın açık hükümlerine aykırı gözükmektedir. Bu manada onlar için göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah’a itaatsizlikleri mümkün değildir.²⁸³ Buna

²⁷⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. II, s. 429; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. I, s. 355-356.

²⁷⁵ Bkz.: Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. II, s. 432; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. I, s. 354; Suyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, c. I, s. 508-513.

²⁷⁶ Bakara 2/102.

²⁷⁷ Nesâî, *Tahrîmü’d-Dem*, 19.

²⁷⁸ Tahrîm 66/6.

²⁷⁹ Enbiya 21/20.

²⁸⁰ Enbiya 21/26-27.

²⁸¹ Nahl 16/50.

²⁸² Nesâî, *Tahrîmü’d-Dem*, 19.

²⁸³ Emrullah Fatiş, “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi”, *Bilimname*, s. 138-139.

karşın Hârut ve Mârut kıssasında meleklerin yaptıklarından hareketle onların hata yapabilecekleri, günah işleyebilecekleri gibi bir algı ortaya çıkmaktadır.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, İbn Hibban'ın Sahîh'inde ve Tefsir kaynaklarında rivayet edilen hadis, garib olarak değerlendirilmiştir. İbn Merdûye ve Taberî'nin rivayetleri de aynı şekilde garib olarak zikredilmiştir. Abdürrezzak'ın rivayetinin ise Abdullah İbn Ömer vasıtasıyla Kâ'bu'l-Ahbâr'dan (ö. 32/652-53[?]) alındığı için Hz. Peygamber'e ait olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu rivayetle ilgili doğrudan doğruya Kâ'b'ın sözü olduğu için ayrıca isrâîlî bilgi olduğu da ifade edilmiştir.²⁸⁴

Taberî'nin iki varyantla Abdürrezzak'tan ve diğer bir yolla da İbn Ömer vasıtasıyla Kâ'bu'l-Ahbâr'dan, İbn Ebî Hâtim'in Süfyân es-Sevrî'den; yine Taberî'nin bir diğer yolla Ka'bu'l-Ahbâr'dan naklettiği haber mevkuf olarak değerlendirilmektedir. İbn Kesîr de hadisin kaynağı ile ilgili rivayetleri belirttikten sonra rivayetin neticede Yahudilere ait kitaplardan ve Ka'bu'l-Ahbâr'ın nakli olarak sonuçlandığını kesin bir dille ifade etmektedir. Buna göre bu rivayet de isrâîliyat olarak ifade edilmiştir.²⁸⁵ Aynı şekilde Hz. Ali'ye nispet edilen, Zühre ile Hârut ve Mârut arasında geçtiği söylenen vakıayı anlatan rivayetler de Ka'bu'l-Ahbâr'a dayanması hasebiyle itibar görmemiştir.²⁸⁶

İbn Hazm (ö. 456/1064) Hârut ve Mârut hakkında söylenenlerin yalan ve uydurma olduklarını ve bu konuda rivayet edilen merfû ve mevkuf hadislerin asılsızlığını açıkça ifade etmektedir.²⁸⁷ Şii müfessirlerden Tûsî (ö. 460/1068) ve Tabersî (ö. 548/1154) de Hârut ve Mârut'un Zühre ile ilgili rivayetlerini zikretmekte ve kitaplara almakta herhangi bir yarar olmadığını ve bunların meleklerin

²⁸⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 353-354; İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, Beyrut, Mektebü'l-İslâmiye, 2002, c. I, s. 124.

²⁸⁵ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 353-354; İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, c. I, s. 124; ayrıca bkz.: Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, İstanbul, Şehzade Paşa: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, t.y., s. 308.

²⁸⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 357.

²⁸⁷ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri İbn Hazm, **el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihal**, Kahire, Dâru'l-Mârife, 1899, c. IV, s. 33.

günahsızlığıyla çeliştiğini belirtmektedir.²⁸⁸ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) de aynı şekilde bu konuda hem Hz. Peygamber'e hem de Hz. Ali'ye atfedilen rivayetlerin asılsız olduğunu belirtmektedir.²⁸⁹

Müfessir Râzî (ö. 606/1210), Hârut ve Mârut hakkındaki ilgili rivayetin fasit ve reddedilen şeylerden olduğunu ve Kur'ân'da buna işaret eden herhangi bir âyet bulunmadığı gibi bu durum meleklerin günah işlemediklerine işaret eden âyetlere de zıt olduğu için akl-ı selîmin bunu kabul etmeyeceğini belirtmektedir.²⁹⁰

Kurtubî (ö. 671/1273), ilgili kıssayı Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, Ka'bu'l-Ahbâr, Süddî ve Kelbî'den nakille özetleyerek bu rivayetlerin hepsinin doğruluktan uzak ve zayıf olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu rivayetlerin hiçbirisi sahih değildir. Çünkü bu durum ilahî vahyin tabiri caizse “emniyet subabı” olan meleklerle dair Kur'ân'da belirtilen vasıflara, temel inanca ve delillere aykırıdır. Ayrıca Kurtubî'ye göre akıl, tek başına, meleklerin günah işleyebileceklerini, sorumlu tutuldukları hususlara aykırı işler yapabileceklerini ve onların şehvetleriyle yaratılmış olmalarını reddetmez. Fakat şu kadar var ki aklen caiz olarak görülen böyle bir durumun gerçekleşmesi de ancak ve ancak Hz. Peygamber'den gelen bir nakille bilinebilir ki bu konuda sahih bir delil bulunmamaktadır.²⁹¹

Beydâvî (ö. 685/1286) de aynı şekilde rivayetleri zikrettikten sonra ilgili kıssanın Yahudi kaynaklarına dayandığını bu manada rivayeti hem aklî hem de naklî delillere aykırı bulduğunu ifade etmektedir.²⁹² Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) de benzer ifadeleri kullanmak suretiyle ilgili kıssayı sakıncalı bulduğunu

²⁸⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. 'Ali et-Tûsî, **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y., c. I, s. 376; Tabersî, **Mecme'u'l-Beyân**, c. I, s. 242.

²⁸⁹ İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, c. I, s. 124.

²⁹⁰ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. II, s. 157; a.m., c. III, s. 199.

²⁹¹ Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. II, s. 51-52.

²⁹² Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, c. I, s. 84-85.

belirtmektedir.²⁹³ Muhammed Kanbur el-Antâkî (ö. 1172/1759) bu gibi rivayetlerin meleklere isnad edilmesini batıl olarak nitelemektedir.²⁹⁴

Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rıza, (ö. 1935) Hârut ve Mârut'un melek oldukları görüşünü isabetli bulmazlar. Buna göre iki melek olarak ifade edilen kişiler vakur ve şık görünüşlü olmaları hasebiyle meleklere benzetilmiş iki adam olabilir ve insanlar, kendilerine yardımcı olup ihtiyaçlarını giderenleri yücelterek âdeta bir kral mesabesinde görebilirler. Nitekim insanların, övülen niteliklere sahip kişileri, diğerlerinden ayırmak için “Bu, insan değil melektir.” gibi ifadeleri kullanmaları alışlagelen bir davranıştır. Ve bu durumun gereği olarak takva sahibi, vakur ve kendileri hakkında melek oldukları konuşulan Hârut ile Mârut'un kendi dönemlerindeki insanların manevi meselelerini çözmek için itibar edilen, toplumun ileri gelen kişileri olabilecekleri ifade edilebilir. Muhammed Abduh'a göre Allah'ın söz konusu iki zata, insanların onlar hakkındaki inancına dikkat çekmek için melek ismini vermesi, bazı müfessirlerin de belirttiği gibi o iki zata mecaz yoluyla melek demeyi uygun bulması muhtemeldir.²⁹⁵

Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) de melekler hakkında Kur'ân'da geçen âyetlere dikkat çekerek ilgili rivayetlerin meleklerin masumiyetini açıkça ifade eden bu âyetlerle karşılaştırıldığında sahih olmadığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e isnat edilen ve Allah'ın zühre yıldızına lanet ettiği belirtilen rivayetin de sahih olmadığını belirtmektedir.²⁹⁶

İbn Kesîr (ö. 774/1373), zikredilen kıssaya benzer asılsız bazı kıssaların kaynaklarda yer yer bulunduğunu ifade ederek, Hârut ve Mârut hakkında da sahabe ve tabîne nispet edilen pek çok rivayetin varlığını haber vermektedir. Mücâhid, Süddî, Hasan el-Basri, Katâde, Zührî, Rabi' b. Enes ve Mukâtil gibi selef müfessirlerine nispet edilen kavillerin yanı sıra sonraki dönem müfessirlerden de çok

²⁹³ Ebussuûd, **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, Riyad, Mektebetü'r-Riyadi'l-Hadîse, t.y., c. I, s. 227.

²⁹⁴ Durmuş Özbek, “Melek ve Cin Risalesi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 100.

²⁹⁵ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. I, s. 332.

²⁹⁶ Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 498.

sayıda nakiller geldiğine, halbuki bunların hemen hepsinde meleklerin günahsız oluşlarına ve naslara muhalif pek çok haber bulunduğuna değinmektedir. Ona göre aslında bu kıssalar, bütün tafsilatıyla isrâilî haberlere dayanmaktadır ve bu hususta Hz. Peygamber’e dayanan merfû, sahih hiçbir nakil bulunmamaktadır. Kur’ân’da zahiren belirtilen izahın ötesinde bu konuda muteber sayılabilecek hiçbir tafsilat olmadığı için sadece ve sadece Allah’ın Kur’ân’da bildirdiği kadarına inanılmalıdır.²⁹⁷

Müfessir Âlûsî (ö. 1270/1854), “Hârut ve Mârut iki melekti, imtihan edildiler sonunda da dünya azabını tercih ettiler.” şeklinde bir rivayete inanmanın küfür olduğunu ve bu konuda Hz. Peygamber’den gelen herhangi bir sahih rivayetin bulunmadığını ifade etmektedir.²⁹⁸ İsrâiliyat hakkında yapılmış müstakil çalışmalarda, Hârût ve Mârut’un Zühre isimli kadınla ilgili muhayyel maceralarını anlatan rivayetlerin İslâm’a bütünüyle zıt olduğu için hiçbirine iltifat edilmeyerek akıl, mantık ve İslâmî ölçüler yönünden reddedilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁹

İsrailî kaynaklı olduğu muhtemel rivayetlerin, Kitab-ı Mukaddes tefsirlerinde (The Other Bible) ve Yahudi efsanelerinde (Legend Of Jew), ayrıntılardaki küçük farklılıklarla birlikte, geçtiği belirtilmektedir. Şöyle ki Enoş’un (Enoch) kitabında büyü sanatının Yahudiler’e öğretilmesi şu şekilde anlatılmaktadır: Tanrı iki meleği, ölümlülerin zayıf yönlerini sınamak için yeryüzüne gönderdi. Bir ölümlü kadına âşık olma bahtsızlığına uğrayan bu iki melek, ilahî bir cezaya çarptırılacaktı. Meleklerden biri göklerden baş aşağı sallandırıldı, diğeri Kara Dağlar’da zincire vuruldu. Bu ikinci melek, kadınlara yüzlerini boyamayı öğretmiştir! Hatta aynı kitapta iki yüz kadar meleğin aynı günahı işlediği de belirtilmektedir.³⁰⁰

İlgili âyette geçen “melekeyn” (iki melek) kelimesini farklı telaffuz ederek “melikeyn” (iki melik/iki kral) şeklinde okuyan sahih kıraatler mevcuttur. Dahhâk’ın

²⁹⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm**, c. I, s. 360.

²⁹⁸ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, c. I, s. 341.

²⁹⁹ Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrailiyyat**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1992, s. 202.

³⁰⁰ Ahmet Bedir, H. Hüseyin Tunçbilek, “Harut ve Marut İki Melek Mi?”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: X, sayı: 4, s. 25.

(ö. 64/684), İbn Abbas'ın (ö. 68/687-688), Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ve Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) bu şekilde okudukları aktarılmaktadır.³⁰¹ Bu kıraata göre âyetle zikredilen Hârut ve Mârut melek değil insan olarak kabul edilmişlerdir. Ayrıca İbn Abbas'a isnat edilen bir rivayete göre Hârut ve Mârut, Babil'de yaşayan iki sihirbazdır. Hasan Basri, Hârut ve Mârut'un iki isyankâr fasık olduğunu söylerken Ebu'l-Esved ed-Düelî de aynı görüşü ifade etmektedir. Dahhâk da onların melek değil Babil'de yaşayan iki kâfir olduğunu söylemiştir.³⁰² Bu rivayetlere göre de Hârut ve Mârut iki melekten ziyade farklı karakterlerdeki iki insan olarak ifade edilmişlerdir.

Başka bir görüşe göre ise Hârut ve Mârut, Allah'ın gerçek melekleri değil, melek ismi kendilerine müteşâbihen verilmiş insanlardır. Onlar Yahudilerin sürgün döneminde Bâbil mabedinde insanları büyücülere karşı korumaya çalışan bilge kişilerdir. Bu görüşü savunanlara göre Kur'an'da bahsedilen Hârut ve Mârut, Eski Ahid'deki melek kavramıyla anlamaya çalışılırsa, meleklerin de aynen cinler gibi Allah'ın emir ve yasaklarının dışına çıkabilen ve hayrı ve şerri seçebilen varlıklar oldukları, hayrı seçenlerin melekliklerinin devam ettiği, şerri seçenlerin de şeytan olduklarının kabul edilmesi gerekir ki bu durum Kur'an'a aykırıdır. Buna göre Bakara sûresi 102. âyetinde ifade edilen “melek” kelimesi, Hristiyan ve Yahudiler'in de üst düzey yöneticileri için kullandıkları müteşâbih kelimeler oldukları Eski Ahid ve Hristiyan yazılarından anlaşılmaktadır ki bu görüşte olanlara göre bu ifadeler Kur'an'da da mecâzî anlamda teşbîhen kullanılmıştır.³⁰³

Hârut ve Mârut'u kendilerinden ne küfür ne de büyük günah zuhur olmuş melekler olarak değerlendirenler de mevcuttur. Onlara göre meleklerin azap görmeleri, tıpkı peygamberler gibi sehiv ve zelleden dolayı uyarıya maruz kalmaları

³⁰¹ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c. I, s. 352; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, c. II, s. 52; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 342; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 497; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, c. I, s. 129; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 198.

³⁰² Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 342.

³⁰³ Detaylı bilgi için bkz.: Ekrem Sarıkçıoğlu, “Babil'de Hârut ve Mârut'un Melekliği Meselesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2014/2, Sayı: 33, s. 146.

şeklinde itâb ve azar olarak değerlendirilmiştir.³⁰⁴ Ayrıca Hârut ve Mârut'un melek oldukları kabul edildiği takdirde onların insanlara sihir öğretmesinin hikmeti ise şu ifadelerle izah edilmiştir:

O dönemde sihirbazlar çoğalmış ve sihirde birçok enteresan sanatlar icat edilmiştir. Hatta peygamberlik makamı dahi uydurulmuştur. Bunun üzerine Allah görevli iki meleği insanlara sihir çeşitlerini öğretsinler, bu şekilde insanlar da sihirle mucizeyi birbirinden ayırma imkânı bulsunlar ve yalan söyleyerek peygamberlik iddiasında bulunanların peygamber değil sihirbaz olduğunu kolaylıkla anlasınlar diye göndermiştir.³⁰⁵

Yukarıda da zikredildiği üzere Hârut ve Mârut'un melekliği meselesi genel olarak meleklerin masumiyeti bağlamında ve bu durum için müşkil bir bahis olarak ele alınmıştır. Bu durumun sebebi meleklerin Kur'ân'da anlatılan özelliklerine istinaden günahsız oldukları sonucuna varılmasındandır. Buna göre melekleri isyankâr ve günahkâr olarak tarif eden Hârut ve Mârut kıssasının Kur'ân'da, meleklerin emredildikleri hususlarda Allah'a isyan etmediklerini ve emirleri harfiyen yerine getirdiklerini³⁰⁶ haber veren âyete de uygun olmadığı ifade edilebilir.³⁰⁷

Buraya kadar zikredilen bilgiler haricinde, Hârut ve Mârut'un geçtiği âyete farklı yaklaşımlardan biri âyette takdim-tehir olduğu görüşüdür, diğeri ise âyetteki "mâ" (مَا) edatının olumsuzluk veya bağlaç olarak değerlendirilme durumudur. Âyetteki takdim-tehir görüşünün daha iyi anlaşılması için âyetin metni ve nerelerde takdim ve tehir yapıldığı önem arz etmektedir. Bu nedenle âyetin önce aslı daha sonra Taberî tefsirinde belirtildiği şekliyle öne alınmış hali verilecektir:

"وَاتَّبِعُوا مَا نَزَّلْنَا عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ. " ³⁰⁸

³⁰⁴ Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*, 8. bs., Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 244.

³⁰⁵ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", *İslâm İnanç Esasları*, s. 141.

³⁰⁶ Bkz.: Tahrîm 66/6.

³⁰⁷ Mustafa 'Âşur, *'Âlemü'l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu*, Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, t.y., s. 25.

"وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَنَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ (وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ) ³⁰⁸ وَلَكِنَّ

الشَّيَاطِينُ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ (بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ) ³⁰⁹ .." ³¹⁰

Hârut ve Mârut âyetteki takdim ve tehiri tercih eden görüşe göre “en-Nâs”dan (النَّاس) zayıf görüşe göre ise “eş-Şeyâtîn” (الشَّيَاطِين) kelimesinden bedel olmuştur. ³¹¹ Bu durumda âyetin manası “Tuttular Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında, şeytanların uydurdıkları sözlerin (sihrin) peşine düştüler. Halbuki Süleyman küfre girmemişti, (iddia ettikleri gibi Cebrâil ve Mikâil/diğer meleklerden) iki meleğe (sihir adına) bir şey de inmemiştî. Lakin şeytanlar, Babil’de insanlara (insanlardan bedel olarak) Hârut ve Mârut’a sihri öğretiyorlardı.” şeklinde ifade edilmektedir. ³¹² Kurtubî, yorumlar içerisinde en isabetlisinin bu olduğunu ifade etmektedir. ³¹³ Ayrıca âyette geçen “el-melekeyn” (الْمَلَكَيْنِ) kelimesinin bağlı olduğu “ma” (مَا) edatına hem olumsuzluk (nâfiye) hem de bağlaç (mevsûle) anlamı vermek de mümkündür ki “ma” (مَا) edatı Arapça’da iki farklı durum için de kullanılmaktadır. Taberî’nin de benimsediği görüşe göre bu edat olumsuzluk edatı olarak kabul edilirse âyetten şu manalar çıkmaktadır:

“Hârut ve Mârut melek değildir. Süleyman Peygamber, Cebrâil ve Mikâil adlı meleklerden sihir öğrenip bunu insanlara öğretmemiştir ve kâfir olmamıştır. Çünkü Cebrâil ve Mikâil’e sihir inmemiştir. Fakat siz böyle bir iddiaya sahipsiniz.” ³¹⁴ Bu

³⁰⁸ Takdim edilen kısım.

³⁰⁹ Te’hir edilen kısım.

³¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. II, s. 419-420.

³¹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 50; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. I, s. 342-343. Kur’ân’da tesniye/ikil bir kelimenin cemi/çoğul bir kelimedden bedel olarak kullanıldığına örnek (Nisâ 4/11) ve ayrıca açıklama için bkz.: Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 50-51.

³¹² Ahmet Bedir, H. Hüseyin Tunçbilek, “Harut ve Marut İki Melek Mi?”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: X, sayı: 4, s. 4.

³¹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. II, s. 50.

³¹⁴ M. Sait Şimşek, “Kur’an’ı Anlamada Geçmişte ve Günümüzde Yaşanan Sorunlar”, *Kur’an’ı Anlama Yolunda Kuramer Konferansları I*, Edit. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2017, s. 306.

durumda meleklere sihir inmedigine göre de Yahudiler'in Hz. Süleyman hakkında ileri geri söyledikleri iftiraların herhangi bir dayanağı kalmamaktadır.³¹⁵

Netice itibariyle, Kur'ân'da Hârut ve Mârut'tan bahseden ilgili âyet, Yahudiler tarafından Hz. Süleyman'a atılan iftiralar ve Hârut ve Mârut'un sihir öğretmesi hakkında olmak üzere iki ana konu hakkında bilgi vermektedir. Bu manada müfessirler, ilgili âyetin sihri öğretmenin ve aynı zamanda öğrenmenin sakıncalarını belirttiği konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca Kur'ân'da Hârut ve Mârut hakkında detaya hiç girilmeyip sadece ismen zikredildiği, onlarla ilgili senedi güvenilir olan hiçbir rivayetin bulunmadığı; fakat bazı kaynaklarda, özellikle isrâiliyat denilen Yahudi kaynaklı rivayetlerde detaylı bazı malumat verildiği anlaşılmıştır.

Hârut ve Mârut hakkında kaynaklarda farklı çok sayıda muhtemel bilgi bulunmakla birlikte Zühre hadisi diye bilinen ve çoğu müfessirin zikrettiği rivayet genel olarak melekler hakkında Kur'ân'da belirtilen durumlara zıt bilgiler içermesi, Ka'bu'l-Ahbâr'dan gelmesi ve Yahudi tefsirlerinde kıssanın isim benzerliğine kadar aynen geçmesi nedeniyle israiliyata bağlanmıştır. Bu nedenle eleştirilmiş ve âlimler tarafından çok da itibar görmemiştir.

Taberî, İbn Hazm, Kadı İyâz, İbnü'l-Arabî, İbn Kesîr, Kurtubî, İbnü'l-Cevzî, Râzî, Tabersî ve Tûsî gibi âlimler ilgili rivayetleri tenkit ederek, uydurma veya zayıf olduğu kanaatini paylaşmışlardır. İbn Kesîr rivayetleri etraflica tetkit ettikten sonra bu rivayetlerin tamamının mesnetsiz olduğunu ve aslının da Yahudi asıllı Kâ'bul'-Ahbâr'a dayandığını özellikle belirtmektedir. Bu nedenle kaynaklarda Hârut ve Mârut'un melek olarak günah işlemeleri ve insanlara sihir öğretmeleri gibi durumlar, Yahudi kültüründe içki içen, zina eden ve kadınlara yüzlerini boyamalarını öğreten kötü melek tiplerinin yaygın hale gelmesinden kaynaklandığı

³¹⁵ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. II, s. 420; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 350-351; Kannevî, **Fethu'l-Beyân fî Makâsıd'l-Kur'ân**, c. I, s. 236; M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri**, c. I, s. 131.

düşünülmektedir.³¹⁶ Zira meleklerle isnat edilen bu gibi durumlar Hârut ile Mârut'un melek olma ihtimalini zayıflatmış gibi onları melek sayıp daha sonra onlara, zühre hadisi efsanesiyle günah işletme düşüncesini kabul etmekle eleştirilmiştir.

Meleklerin Kur'ân'da belirtilen, Allah'a isyan etmedikleri, kendilerine verilen tüm emirleri harfiyen yerine getirmeleri,³¹⁷ gece gündüz, usanmadan Allah'ı hamd ile tesbih etmeleri,³¹⁸ sadece O'nun emirlerini yerine getirdikleri,³¹⁹ Rablerinden sakındıkları ve sadece kendilerine ne emredilirse onu yaptıkları³²⁰ gibi özelliklerine binaen onların, kendilerinden itaatsizlik sâdır olabilen cinlerden ve insanlardan farklı mahiyette yaratıldıkları anlaşılmaktadır. Buna göre insanlara sihir öğretmek, zina etmek ve adam öldürmek gibi fiilleri meleklerle yakıştırmak, bu anlamda Hârut ve Mârut'un melek olmakla birlikte insanların arasını açacak büyülerini öğrettiklerini, zikri geçen rivayetlerde yer alan şarap içtiklerini ve Zühre isimli kadınla ilişkiye girdiklerini iddia etmek, meleklerin Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilen vasıflarıyla bağdaşmamaktadır.

İlgili âyette geçen ve mütevatir şekliyle “melekeyn” (الْمَلَكَيْنِ) diye okunan kelimeyi İbn Abbas, Hasan Basrî, Ebü'l-Esved ve Dahhâk gibi âlimler “melikeyn” şeklinde sahih kıraatle okuyarak Hârut ve Mârut'u melek değil insan olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca ilgili âyette takdim-tehir yapılarak, tercih edilen görüşe göre “en-Nâs”tan (النَّاسِ) bedel olarak alınması, zayıf görüşe göre ise “eş-Şeyâtîn” (الشَّيَاطِينِ) kelimesinden bedel yapılarak Hârut ile Mârut'un insan olma ihtimaline dikkat çekilmiştir.

Ayrıca âyette geçen “el-melekeyn” (الْمَلَكَيْنِ) kelimesinin bağlı olduğu “ma” (مَا) edatı olumsuzluk (nâfiye) edatı ifadesi kabul edilerek âyete “Hârut ve Mârut melek değildir. Süleyman Peygamber, Cebrâil ve Mikâil adlı meleklerden sihir öğrenip

³¹⁶ Emrullah Fatiş, “Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi”, **Bilimname**, s. 149.

³¹⁷ Tahrîm 66/6.

³¹⁸ Enbiya 21/20.

³¹⁹ Enbiya 21/26-27.

³²⁰ Nahl 16/50.

bunu insanlara öğretmemiştir ve kâfir olmamıştır. Çünkü Cebrâil ve Mikâil’e sihir inmemiştir. Fakat siz böyle bir iddiaya sahipsiniz..” şeklinde mana verilmesi bazı âlimler tarafından tercih edilerek âyette Yahudilerin iddialarına cevap verildiği kabul edilmiştir.

Zikredilen tüm bu yorumlar çerçevesinde ilgili rivayetlerin muhtemel ve sahih kabul edilmesi durumunda ise Hârut ve Mârut’un hikmeti ve mahiyeti sadece Allah’a ait olan bir imtihana tabi tutulduğu veya insanların bu dünyadaki imtahanlarında onların sadece bir vasıta olarak kullanılmış olabileceği de ifade edilebilir. Fakat meleklerin Kur’ân’da zikredilen vasıfları ve kaynaklarda belirtilen diğer gerekçeler dikkate alındığında ilgili rivayetlerin gerçek olma ihtimali çok zayıf gözükmektedir. Bu durumda Hârut ve Mârut hakkında, zikredilen görüşlerden, Kur’ânî ifadelerle ters düşmeyen muhtemel durumlardan herhangi biri tercih edilebilir.

1.2.2. Cins İsimle Geçenler

1.2.2.1. Resul-Rusul-Rusulünâ

Resul kelimesi “re-si-le” (رسل) kökünden gelmekte olup “Bir şeyi göndermek, iletmek”, “Ersele’ş-şey’e” (ارسل الشيء) ifadesi de “Bir şeyi ihmal etti, bıraktı.” anlamına gelmektedir. “Ersele’r-resûle” (ارسل الرسول) ise “onu bir mektup veya mesajla gönderdi”, “elçi olarak gönderdi” anlamlarına gelmektedir. Resul kelimesinin çoğulu, “rusul” (رُسُل) şeklinde gelmektedir. Risâle de aynı kökten “gönderilen şey, mektup” anlamlarına gelmektedir.³²¹

Kelime kök anlamı itibariyle “teenni ile hareket etmek, yavaş olmak, mülayim olmak, gitmek” gibi anlamlara gelmektedir. Yavaş yavaş seyreden, kolayca yürütülen deve manası bu kök anlamla ifade edilmektedir. Bazen bu kelimenin

³²¹ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. VII, s. 241; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XVII, s. 1644; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXIX, s. 72-73; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 202; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî Kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, c. IV, s. 137; *el-Mu’cemü’l-Vasit*, Thk. Mecmeu’l-Lügati’l-Arabiyye, Dâru’d-Da’ve, t.y., s. 390.

“rıfk/yumuşaklık” anlamı düşünülerek birine teenni ile hareket etmesi emredildiğinde de kullanılmaktadır. Kimi zaman da “gönderilen” anlamı düşünülerek “resul” (الرسول) sözcüğü, bazen de “taşınan söz” anlamında “risâle” (الرسالة) kelimesi kullanılır.³²²

Resul, “fe‘ûl” (فعول) vezninde mübalağa sıgası ve “mef‘ûl” (مفعول) manasında olduğu için çok defa gönderilmiş, elçilik süresi uzadığından gönderilen ile göndereni arasında devamlı olarak gidip gelen veya göndericisinin haberleri birbiri ardınca, peş peşe kendisine gelen demektir. Bundan dolayı “resul”un lügat tanımı “kendisini gönderenin haberlerini devamlı olarak bekleyen ve alan kimse” şeklinde belirtilmektedir.³²³ Bir terim olarak “resul” kelimesi ise gönderilmiş elçi, peygamber; bir iş için birini göndermek veya elçilik gibi anlamlara gelen risâlet kelimesinden türemiş bir ismi; risâleti veya ilahi sözü nakleden kişiyi ifade etmektedir.³²⁴

Kur’ân’da resul kelimesi ve ona bağlı olarak “er-se-le” (ارسل) “göndermek” manası içeren fiil değişik manaları ifade etmek için kullanılmıştır. Kur’ân meleklerin, peygamberlerin elçi, yağmurun rahmet olarak gönderilmesinden,³²⁵ Firavun’un bir yere asker göndermesinden³²⁶ ve insanlara tufan, fırtına göndermekten,³²⁷ “baş başa bırakmak ve musallat etmek” manasını ifade için kâfirlere şeytanları göndermekten³²⁸ bahsederken aynı kök fiili kullanmaktadır.³²⁹ Kelime tekil/müfred manada, “Andolsun, içinizden size bir elçi (رسول) gelmiştir.”³³⁰, çoğul/cemi‘ manada ise “Deyin ki: Biz âlemlerin rabbinin elçileriyiz.(رسل)”³³¹ şeklinde geçmektedir.

³²² Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 201.

³²³ Muhiddin Bağçeci, “Rasûl”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, red. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2000, c. VI, s. 369-370.

³²⁴ Muhiddin Bağçeci, “Rasûl”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, c. VI, s. 370.

³²⁵ En’âm 6/6.

³²⁶ Şuarâ 26/53.

³²⁷ A’râf 7/133.

³²⁸ Meryem 19/83.

³²⁹ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfhehrese*, s. 384-385.

³³⁰ Tevbe 9/128.

³³¹ Şuarâ 26/16.

Kur'ân'ın ifadesine göre insanlara elçi/resul olarak sadece kendi içlerinden beşerler değil aynı zamanda meleklerde gönderilmiştir.³³² Buna göre Kur'ân-ı Kerîm'de “O (Kur'ân), şüphesiz değerli bir elçinin (Cebrâil'in) getirdiği sözdür;”³³³ “Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla zarar veremezler.”³³⁴ “Elçilerimiz (رُسُلُنَا) Lût'a gelince onlar yüzünden kaygılandı.”³³⁵ “Elçilerimiz İbrahim'e (oğlu olacağına dâir) müjdeyi getirdikleri zaman..”,³³⁶ “Andolsun birbiri ardınca gönderilenlere..”,³³⁷ “Hayır işitiriz ve yanlarındaki elçilerimiz de yaptıkları her şeyi yazarlar.”³³⁸ şeklinde geçen âyetlerin tamamında resul (رَسُول) ve (çoğulu) rusûl (رُسُل) kelimeleriyle melekler kastedilmiştir.³³⁹

Özetle, zikredilen âyetlerde görüldüğü üzere melekler, Allah'la kulları ve peygamberleri arasında elçilik görevini ifâ ettikleri için Kur'ân'da yer yer “resul” kelimesi ile ifade edildikleri anlaşılmaktadır.

1.2.2.2. Sefere-Kirâm-Berara

“Seferetü” (سَفَرَةٌ) kelimesi “yazmak, açmak, yaymak ve elçi” gibi anlamlara gelen “se-fe-re” (سَفَرَ) kökünden türemiştir. “Kâtip” (كَاتِب) kelimesinin çoğulunun “ketebe” (كَتَبَهُ) şeklinde gelmesi gibi “sefere” (سَفَرَةٌ) kelimesinin çoğulu da “sâfir” (سَافِر) şeklindedir. Bu manada iki kelime arasında anlam benzerliği de vardır ki Sâfir (سَافِر) kelimesi “ketb” vezninde ve aynı manada yazı yazmak demek olan kâtip ve hattat gibi manalara da gelmektedir. Kelime (السَّفْرِ) aynı zamanda bir yeri süpürmeyi, bir yerdeki örtüyü kaldırmayı, bir şeyi açığa çıkarmayı da ifade etmektedir. Bu anlamda “Sarığı başının üzerinden kaldırdı.”, “Başörtüyü/peçeyi yüzünden çıkardı.” örneklerinde olduğu gibi sadece maddi anlamda bir keşiften söz edilmektedir. Evin

³³² Hac 22/75.

³³³ Tekvir 81/19.

³³⁴ Hûd 11/81.

³³⁵ Hûd 11/77.

³³⁶ Ankebût 29/31.

³³⁷ Murselât 77/1.

³³⁸ Zuhruf 43/80.

³³⁹ Manalar için bkz.: Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr-u Mukâtil**, c. II, s. 126-127, 517; a.e., c. III, s. 198, 435, 456; Taberî, **Câmi‘u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 258; a.e., c. XV, s. 423; a.e., c. XX, s. 31.

misferle (المِسْفَرُ) yani süpürgeyle temizlenmesinde yine aynı kelime kullanılır ki bu da evin toz/topraktan arındırılarak temizlenmesi ve bu haliyle açığa çıkarılması anlamını ifade etmektedir.³⁴⁰

Kur'ân'da "sefere" kelimesi farklı formlarda ve içerdiği farklı manaları taşıyarak kullanılmaktadır. Müddessir sûresinde geçen "Ağaran sabaha andolsun."³⁴¹ (وَالصُّبْحُ إِذَا أَسْفَرَ) ifadesi renkle yani günün aydınlanmasıyla ilgilidir. Abese sûresinde geçen "O gün bir takım yüzler aydınlıktır."³⁴² (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ) ifadesi de benzer manayı ifade etmektedir.

Kur'ân'da ifade edilen aynı kökten kelimelerden bir diğeri de bir yerden başka bir yere gitmek manasında olan "sefer" (السَّفَرُ) ve "kitaplar" manasına gelen "esfâr" (أَسْفَارُ) (müfredi sin harfinin kesri ile [سِفْرٌ] şeklinde) kelimesidir.³⁴³ Kelimenin aslı örtülü bir şeyi açmak, keşfetmek gibi manalara geldiğinden yazı yazmanın da bir bakıma meramı açıklamak, keşf etmek olduğu için yazı yazmaya "sefr", yazan kişiye kâtip anlamına gelen "sâfir", yazılan şeye de "sifr" denilmiştir.³⁴⁴ Bu kelimeler Nisâ sûresinde "Eğer hastalanırsanız yahut yolculuk halinde bulunursanız.." ³⁴⁵ âyetiyle ve "Onların durumu kitaplar taşıyan eşeğin durumu gibidir."³⁴⁶ şeklinde geçmektedir.

Kur'ân'da geçen "Seferetü" (سَفَرَةٌ) kelimesiyle neyin kastedildiğine dair iki farklı yaklaşım mevcuttur. Birinci görüşü savunan İbn Abbâs, Mücâhid, Mukâtil, Zeccâc (ö. 311/923) ve Katâde gibi âlimlere göre, âyette zikredilen "Seferetü" (سَفَرَةٌ) kelimesi "yazıcılar" manasına gelmektedir ve bu kelimeyle âyette yazıcı melekler kastedilmektedir. Ferrâ'nın tercih ettiği ikinci görüşe göre ise Allah ile peygamberleri arasında vahiy transferi yapan melekler kastedilmiştir. Bu kelimenin müfredi "sâfir" şeklinde gelmektedir. Arapça'da, bir kimse iki toplumun arasını

³⁴⁰ Bkz.: Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. VII, s. 246; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, c. III, s. 82-83; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XII, s. 40-44; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 239; *el-Mu'cemü'l-Vasit*, s. 482; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5579.

³⁴¹ Müddessir 74/34.

³⁴² Abese 80/38.

³⁴³ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XII, s. 44.

³⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5580.

³⁴⁵ Nisâ 4/43.

³⁴⁶ Cuma 62/5.

bulup, barıştırıp ve sulh yaptırdığında da aynı ifade kullanılmaktadır. Buna göre meleklerin, Allah'tan almış oldukları ilahî vahyi ulaştırdıklarında sanki Allah ile muhatapları arasını ıslah eden bir elçi konumunda oldukları ifade edilmektedir.³⁴⁷

Türkçe'ye genel olarak “Seçkin ve erdemli elçiler” diye tercüme edilen “sefere” kelimesini müfessirler, “Yüce Allah'tan Hz. Peygamber'e vahiy getiren melekler, kulların amellerini yazan melekler (Kirâmen Kâtibîn), kitapları okuyanlar (kurrâ) ve Kur'ân'ı yazan sahâbîler” gibi farklı anlamlarda yorumlamışlardır.³⁴⁸ Âlimlerin çoğu, bunların Allah'ın vahyini bildiren melekler olduğu görüşündedir.

Netice olarak âyette geçen “بِأَيْدِي سَفَرَةٍ” ibaresi, “elçilerin elleriyle veya ellerinde” manasına gelmektedir. Genel görüşe göre “sefere” kelimesi burada “elçiler” manasına gelmekte ve bu elçilerle de “Allah'ın vahiylerini peygamberlerine ileten melekler” kastedilmektedir. Bunlar değerli, kıymetli ve güvenli olarak nitelendirilen elçilerdir. Çünkü Kur'ân sayfalarında yer alan vahiyler, ruhsal elçilerle ve onların temsilcisi olan Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e iletilmiştir. İlgili âyette, vahyedilen Kur'ân'ı sayfalara yazan vahiy kâtiplerinin kastedilmiş olması ise zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilmiştir.

1.2.2.3. Cünûd

Cünûd (جُنُود) kelimesi Cünd'ün (جُنْدٌ) çoğuludur. “Asker, bir adamın yardımcıları, alay ve ordu” gibi anlamlara gelmektedir. Kuvveti ve sertliği dikkate alınarak daha çok asker ve ordu ifadeleri için kullanılmaktadır. Aslı “kend” (كَنْد) kalıbında “cend” (جَنْد) kelimesinden alınmıştır ki içerisinde taş bulunan toprak parçası, taşlık ve sert arazi için de aynı kelime kullanılmaktadır.³⁴⁹ Cünd kelimesi aynı zamanda içerisinde çokluk/cemi' manasını da barındırmaktadır, bu nedenle

³⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 216.

³⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 221-222; Hayrettin Karaman v.d., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara, DİB Yayınları, 2007, c. V, s. 556.

³⁴⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, c. VI, s. 86; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, c. I, s. 485; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. VIII, s. 698; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. VII, s. 524; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 107-108; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5460.

kelimenin tekil/müfred şekli, nispet yası eklenerek “cündiyyün” (جُنْدِيٌّ) şeklinde yapılmaktadır.³⁵⁰

Hadiste geçen “Ruhlar, disipline girmiş askerlerdir.”³⁵¹ (الأرواحُ جُنُودٌ مَجْنَدَةٌ) ifadesinde ve bazı âyetler de geçen “Ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim ordumuzdur.”³⁵² (وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ) ifadesi, “Çünkü onlar boğulacak bir ordudur.”³⁵³ (وَجُنُودُ إِبْلِيسَ), “Şeytanın askerleri”³⁵⁴ (وَجُنُودُ مُعْرِقُونَ), “Rabbinin ordularının sayısını ancak kendisi bilir”³⁵⁵ (وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ..) gibi ifadeler “cünûd” kelimesinin her topluluk ve grup için kullanıldığını göstermektedir.³⁵⁶ Ayrıca Kur’ân’da, “cünûd” kelimesini mutlak anlamda kuvvet sahibi büyük toplulukları/ümme tleri belirtmek için de “Orduların haberi sana geldi mi?”³⁵⁷ (هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْجُنُودِ..) şeklinde geçen ifadeyle kullanıldığı görülmektedir.³⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de yedi yerde “Cündün” (جُنْدٌ) olarak tekil, yirmi iki yerde “Cünûd” (جُنُودٌ) şekliyle çoğul olarak kullanılan kelime âyetlerde hem insanların oluşturduğu askeri birlik hem de mü’minlere yardım için Allah tarafından gönderilmiş manevi kuvvetler anlamında kullanılmıştır.³⁵⁹

Kur’ân’da geçen ve mü’minlerin kendileriyle desteklendiği belirtilen “..sizin görmediğiniz ordular indirdi..”³⁶⁰ (وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا..), “O’nu (peygamberi) sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi.”³⁶¹ (وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا..) ve “..biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik..”³⁶² (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَّمْ تَرَوْهَا..)

³⁵⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. VII, s. 524; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. X, s. 158.

³⁵¹ Buhârî, *Enbiyâ*, 3; Müslim, *el-Birru ve’s-Sıla*, 159.

³⁵² Saffât 37/173.

³⁵³ Duhân 44/24.

³⁵⁴ Şuarâ 26/95. Müfessirler âyette zikredilen askerleri şeytana uyan ve onun yolundan giden insanlar ve cinler şeklinde yorumlamışlardır. Bkz.: Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXIV, s. 131.

³⁵⁵ Müddessir 74/31.

³⁵⁶ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfherese*, s. 219-220.

³⁵⁷ Buruc 85/17.

³⁵⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. X, s. 158.

³⁵⁹ Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfherese*, s. 219-220; Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’an*, s. 104.

³⁶⁰ Tevbe 9/26.

³⁶¹ Tevbe 9/40.

³⁶² Ahzab 33/9.

(..تَرَوْهَا) ifadelerinde “Cünûd” kelimesi insanlar tarafından görülmeyen fakat mü'minleri ve Hz. Peygamber'i desteklemeye gelen ordular diye ifade edilmiştir. Müfessirler ilgili âyetlerde geçen görünmeyen manevi ordularla kastedilenin melekler olduğunu bildirmişler ve delil olarak da bazı hadisler zikretmişlerdir.³⁶³

(..وَمَا يَعْلَمُ جُنُودَ رَبِّكَ إِلَّا هُوَ..)³⁶⁴ “Rabbinin ordularının sayısını ancak kendisi bilir.”³⁶⁴ ifadesinde geçen “cünûd” kelimesi de melekler şeklinde anlaşılmıştır.³⁶⁵ Bu âyette anlatılan konu da zaten meleklerin sayılarıyla ilgilidir.³⁶⁶ Ve burada kâfirlerin Allah'ın meleklerinin sayılarını bilemeyecekleri, bu bilginin onlar için imtihan vesilesi olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de “O zaman sen, mü'minlere “İndirilen üç bin melek Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?” diyordun.”,³⁶⁷ (إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِثَلَاثَةِ آفَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُنَزَّلِينَ) devamında gelen “Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melek sizi takviye eder.” (بَلَىٰ إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّن فَوْرِهِمْ هَذَا يُمِدَّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آفَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ) ³⁶⁸ ve “Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu.” ³⁶⁹ (إِذْ) şeklinde geçen âyetlerde, Bedir ve bir görüşe göre Uhud savaşlarında müşrik ordularından sayısal olarak daha az olan Müslümanlara yardımcı olmak üzere Allah tarafından binlerce melek gönderildiği bildirilmiştir.

İlgili âyetlerin tefsirinde müfessirler meleklerin savaşlara bizzat/fiilen katılıp katılmadıkları konusunda farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu manada bazıları

³⁶³ Bkz.: Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XIV, s. 189, 261; a.e., c. XX, s. 216-217; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 128-129, 155; a.e., c. VI, s. 385-387; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhîr*, c. VII, s. 210; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XVI, s. 19; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. X, s. 158.

³⁶⁴ Müddessir 74/31.

³⁶⁵ Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, Thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1984, s. 233.

³⁶⁶ Mehmet Okuyan, *Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir -Çok Anlamlı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar-*, Samsun, Etüt Yayınları, 2001, s. 312.

³⁶⁷ Âl-i 'İmrân 3/124.

³⁶⁸ Âl-i 'İmrân 3/125.

³⁶⁹ Enfâl 8/9.

meleklerin bizzat ellerinde kılıçlarla savaşarak desteklediklerini ileri sürerken diğer bazıları ise meleklerin sadece Müslümanlara moral kazandırmak, manevi olarak destek vermek ve müşriklerin kalplerine korku salmak için bulunduklarını ifade etmişlerdir.³⁷⁰ Böyle bir durumun âyetlerde bizzat melekler olarak belirtilmiş olması ilgili diğer âyetlerde görünmez manevi ordular diye ifade edilenin melekler olma ihtimalini de ayrıca kuvvetlendirmektedir.

Meleklerin Allah'ın izniyle peygamberleri ve insanları desteklemeleri konusu çalışmanın sonraki bölümlerinde daha detaylı ele alınacağından burada konuyla ilgili verilen bu öz bilgiyle yetinilecektir. Özetle belirtmek gerekirse, Kur'ân'da geçen "cünûd" (جُنُود) kelimelerinin bazılarıyla³⁷¹ direkt olarak melekler kastedilmiş ve bu kelime Kur'ân'da melekleri ifade etmek için kullanılan Kur'ânî ifadelerden olmuştur.

1.2.2.4. Mele-i A'lâ

"El-Mele'il-A'lâ" (الْمَلَأِ الْأَعْلَى) ifadesi "mele'" (الْمَلَأِ) ve "a'la" (الْأَعْلَى) kelimelerinden oluşan sıfat tamlamasıdır. Tamlamanın birinci kelimesi olan "Mele'", kökeni itibariyle Arapça "me-le-e" (مَلَأَ) fiilinden türemiş tekil bir isimdir. Anlamı "dolu olmak, dolmak, doldurmak, bir kimseye yardım etmek, danışmak, zengin olmak" gibi manaları ifade etmektedir.³⁷²

Mele' ismi, toplumun seçkinlerini, eşrafını, ileri gelen yöneticilerini, üst makama ve dereceye sahip olanlarını ve herhangi bir durumda fikrine, görüşüne danışılan fikir ve itibar sahibi olanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁷³ Bu anlamda mele' kavramı "Fikri, bilgi birikimi, yönetme kabiliyeti, makamı, gücü ve

³⁷⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ömer Çelik, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Husûsî ve Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl:6 (2005), sayı:15, s. 63-87; Ömer Çelik, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Rasulullah'a Yardımı", **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, Bışkek, 2008, (5-6), s. 5-28; Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", **İslâmî Araştırmalar**, 2010, sayı: 3, c. XXI, s. 172-183.

³⁷¹ Bkz.: Tevbe 9/26, 40; Ahzab 33/9.

³⁷² İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, c. XLVI, s. 4252.

³⁷³ İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, c. XLVI, s. 4252; Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, c. I, s. 436; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. II, s. 827.

otoritesi olan, işleri halledip, sorunları çözmek suretiyle sonuca bağlayacak nitelik ve yetkiye sahip topluluk/heyet” olarak tanımlanabilir.

Kur’ân’da “mele” kavramı daha çok, bir görüş etrafında toplanmış grupları ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁷⁴ Kavram, genellikle Hz. Musa ve Firavun’dan bahseden âyetlerde olmak üzere özellikle peygamber kıssalarında otuz yerde geçmektedir.³⁷⁵ Mele’ olarak değerlendirilen grupların çoğunlukla inkârcı,³⁷⁶ zalim,³⁷⁷ inatçı,³⁷⁸ alaycı,³⁷⁹ kibirli,³⁸⁰ insanları küçümseyen³⁸¹ ve mal çokluğu sebebiyle şımarıp azgınlaşan³⁸² gibi olumsuz özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir. Bu manada Hz. Peygamber de kendi dönemindeki müşriklerden ileri gelenlere işaret ederek “Allah’ım Kureyş’e mensup bu topluluğun (mele’) yapıp ettiklerini sana havale ediyorum. Ebû Cehil b. Hişam’ı, Utbe b. Rebîa’yı, Şeybe b. Rebîa’yı, Ukbe b. Ebû Muayt’ı ve Ümeyye b. Halef’i sana havale ediyorum.”³⁸³ sözleriyle dikkat çekmektedir.

Bazı âyetlerde ise kelimenin olumsuz anlam yüklenmeksizin kendilerine istişare için danışılan kimseler³⁸⁴ manasında kullanıldığı da görülmektedir.³⁸⁵ Buna göre mele’ kavramı, Kur’ân’da daha çok, şeytan niteliklerine sahip olan, onunla benzer düşünceleri benimseyen, şeytan başkanlığında teşekkül eden, şer ve kötülüğün âkil kişileri olarak ifade edilmiştir.³⁸⁶ Ayrıca “Mele” kavramının

³⁷⁴ Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 474.

³⁷⁵ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfehrese**, s. 769.

³⁷⁶ A’râf 7/66; Hud 11/27; Mü’minun 23/33.

³⁷⁷ A’râf 7/103; Yunus 10/83.

³⁷⁸ Sad 38/6.

³⁷⁹ Hud 11/38.

³⁸⁰ A’râf 7/75, 88; Mü’minun 23/46.

³⁸¹ Hud 11/27.

³⁸² Yunus 10/88; Kasas 28/32.

³⁸³ Buhârî, **Vudû’**, 68; a.e., **Cihad ve’s-Siyer**, 97; Müslim, **Cihad ve’s-Siyer**, 107.

³⁸⁴ Bkz.: Yusuf 12/43; Neml 32/29, 32, 28.

³⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz.: İbrahim Çelik, “Kur’an’da Mele’ Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1986, s. 75-83; Mehmet Tözluyurt, “Kur’ani Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik incelemesi”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, cilt: 13, Sayı: 2, 2005, s. 807-826.

³⁸⁶ Ramazan Biçer, “Şeytan ve Şeyâtîn (Şeytânî Eylem Sahipleri)”, **İslâm İnanç Esasları**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014, s. 286.

Kur’ân’da tek başına kullanılırken genelde cemaat, topluluk, ileri gelen, eşraf ve tağutların yanında yer alan müstekbir grubu anlatılırken, “A’lâ” sıfatı ile birleşip terkip halinde kullanılınca özel isim olduğu ve hayrın temsilciliğini üstlenen bir topluluğun özelliğine işaret ettiği belirtilmektedir.³⁸⁷

“el-Mele’il-A’lâ” ifadesinin ikinci kısmı olan “el-A’la” (الْأَعْلَى) kelimesi ise “yükselmek, yüksek olmak, yüce olmak” gibi anlamlara gelen “a-le-ve” (عَلَوَ) kök fiilinden³⁸⁸ ism-i tafdil sigasıdır. Kelime bu sigayla “benzerlerinden daha yüce” veya “en yüce” gibi anlamlara gelmektedir. Zikredilen anlamları düşünüldüğünde “Mele-i A’lâ’yı, “Bilgi, otorite, yönetim kabiliyeti, güç ve yetki gibi çeşitli vasıfları haiz olan ve benzerlerine nispetle daha yüce olan topluluk, grup” diye tanımlamak yerinde olacaktır.

Hasan Basri Çantay, (ö. 1964) “Mele-i A’lâ’dan maksat eşref-i melâikenin topluluğudur. Bunlar Allah ile kulları arasında elçilik vazifelerini yerine getirirler, Âdemoğullarının kalplerine hayır hislerini ilham ederler. Yani insan da herhangi bir sebeple hayır hislerinin uyanmasına vesile olurlar. Onların, Allah’ın dilediği suret ve mahallerde toplantıları vardır ki bu bakımdan kendilerine “Refîk-i A’lâ”, “Nediyyi A’lâ” ve “Mele-i A’lâ” da denilir.”³⁸⁹ ifadelerini kullanmaktadır.³⁹⁰

Kısaca “yüce topluluk” veya “ulular meclisi” diye tanımlayabileceğimiz “el-Mele’il-A’lâ” (الْمَلَأِ الْأَعْلَى) ifadesi Kur’ân’da iki farklı yerde geçmektedir. Bu yerlerin birincisinde şeytanların, meleklerin bulunduğu meclisten kulak hırsızlığı yapmak suretiyle bilgi çalamayacağını haber veren âyet “Onlar meleklerin yüce meclisine kulak verip dinleyemezler..”³⁹¹ (لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى..) şeklinde geçmektedir. Böylece bozguncu şeytanlar yüce sakinler topluluğuna kulak veremesin, onları dinleyemesin diye dünya semasının onlardan korunduğu bildirilmektedir.

³⁸⁷ Kerim Buladı, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2015, s. 203.

³⁸⁸ İbn Manzur, **Lisânü’l-‘Arab**, c. XXXIV, s. 3088.

³⁸⁹ Bu isimlendirmeler için ayrıca bkz.: Abdullah Sirâcuddîn, **el-Îmân bi’l-Melâike**, s. 107.

³⁹⁰ Hasan Basri Çantay, **Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, İstanbul, Dergah Ofset, 2011, c. II, s. 792.

³⁹¹ Sâffât 37/8.

Bazı müfessirlere göre yukarıda zikredilen “el-Mele’il-A’lâ” ifadesiyle kastedilen melekler topluluğudur. Çünkü melekler gökyüzünde iskân etmektedirler. İnsanlar ve cinler için de yeryüzünde ikametleri nedeniyle “Mele’ül-Esfel” denilmektedir. İbn Abbas’a göre de bu ifade meleklerden bir gruba işaret etmektedir. Aynı zamanda meleklerin en şerefliyelerinin olduğu grup görüşü de İbn Abbas’tan rivayet edilmiştir.³⁹² İfadenin geçtiği ikinci yerde ise “Yüce topluluk kendi aralarında tartışırken onlarla bulunup bilgi edinmiş değilim; bana, yalnızca apaçık bir uyarıcılık görevi yüklendiğim için vahiy gelmektedir.”³⁹³ şeklinde belirtilmektedir ki âyeten anlaşıldığına göre o mecliste geçen bir tartışmanın veya konunun elçi olarak görevlendirilmiş olan Hz. Peygamber’e vahyedildiği anlatılmaktadır.

Özellikle ikinci âyette geçen “yüce topluluk” ifadesiyle melekler âleminin kastedildiği, meleklerin aralarında tartıştıkları hususun da Bakara sûresinde anlatılan Hz. Âdem’in ve insanoğlunun yaratılması hadisesi³⁹⁴ olduğu ifade edilir. Bu bilgilere göre Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâr eden putperestlere karşı şu şekilde bir delil ortaya konmaktadır: O yüce topluluk yani melekler insanın yaratılması konusunda aykırı kanaatler ileri sürmüşler, böylece bir tartışmaya girişmişler, Hz. Peygamber de bu olayı anlatmıştır. Melekler orada tartışırken onların yanında olmadığına göre kendisine bu bilgi ancak vahiy yoluyla gelmiş olabilir ki bu durum da onun hak peygamber olduğuna işaret etmektedir.³⁹⁵

Çoğu tefsir âlimine göre, yukarıda zikredilen ve Kur’ân’da sadece iki âyette geçen “el-Mele’il-A’lâ” ifadesi melekler konseyini yani melekler meclisini ifade etmektedir. Bu nedenle müfessirler ilgili terimi tefsir ederlerken “Kendilerinden alt seviyede olanlardan daha yüce olan melekler grubu”,³⁹⁶ “Yakın gökler, melekler”,³⁹⁷

³⁹² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 36; Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. II, s. 878; Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl ve Hakâiku’t-Te’vîl**, Thk. Yusuf ‘Ali Bûdeyvi, Beyrut, Dâru İbn Kesir, 2005, c. III, s. 118.

³⁹³ Sâd 38/69-70.

³⁹⁴ Bakara 2/30-33.

³⁹⁵ Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. IV, s. 590.

³⁹⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXI, s. 16.

“Göklerde iskân eden meleklerdir.”,³⁹⁸ “Semadaki meleklerden bir grup”,³⁹⁹ “Semavât ve oralardaki melekler”,⁴⁰⁰ “Ketebe yani yazıcı melekler”⁴⁰¹ ve “En yüksek heyet, cemiyet yani melekler âlemi”⁴⁰² gibi farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Aralarında ufak nüanslar olmakla birlikte her bir görüş, bu tabirle meleklerin kastedildiğine vurgu yapmaktadır. Ayrıca hadislerde de Hz. Peygamber’in miraç seyahati esnasında semada melekler topluluğuna rastladığı belirtilirken Mele’il-A’lâ tabirine benzer şekilde, “ملا من الملائكة” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁰³

Sonuç itibariyle mele’ kelimesi farklı varyantlarıyla birlikte Kur’ân’da çok defa geçmesine rağmen yeryüzünde bulunan insanlar grubu anlamına gelen mele’nin haricinde bir de melekleri ifade eden mele’ tabiri kullanılmıştır ki bu kavram Kur’ân’da “el-Mele’il-A’lâ” (الْمَلَأُ الْعَالَى) şeklinde ve sadece iki yerde⁴⁰⁴ geçmektedir. Bu tabirle “melekler âlemi, melekler meclisi, melekler konseyi ve melekler yüce topluluğu” gibi manaları ifade edilmektedir. Bu anlamda tabirin Kur’ân’da meleklerden bir grubu ifade etmek için kullanılan kelimelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.2.5. Sâik, Şehîd ve Eşhâd

“Şehîd” (شَهِيد) kelimesi kökü/sülâsîsi itibariyle “bir olay esnasında orada hazır bulunmak, olaya şahit olmak/tanıklık etmek, bir yerde hazır bulunmak” gibi anlamlara gelen “şe-hi-de” (شَهِدَ) fiilinden türemiş bir mastardır. “Eşhad” kelimesi de “şuhûd” kelimesiyle birlikte tanık manasına gelen “şahit” (شَاهِد) kelimesinin iki mükesser/düzensiz çoğulundan biri olup, “nâsır” (نَاصِر) (çoğulu Ensâr [أَنْصَار]), “sâfir”

³⁹⁷ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn (Tefsîru’l-Mâverdî)**, Thk. Es-Seyyid b. Abdumaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut, Dâru’l-Kütübî-l-İlmiyye, 1992, c. V, s. 38-39.

³⁹⁸ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XXVI, s. 108; Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. III, s. 118.

³⁹⁹ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 106; Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, c. VII, s. 35.

⁴⁰⁰ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VII, s. 6.

⁴⁰¹ Hâzin, **Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl**, c. VI, s. 19.

⁴⁰² Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VI, s. 4048.

⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXX, s. 500, 502; İbn Mâce, **Tıb**, 20; Tirmizî, **Tıb**, 12.

⁴⁰⁴ Sâffât 37/8; Sâd 38/69-70.

(سافر) (çoğulu sefere [سَفَرَة]) ve “sâhib” (صاحب) (çoğulu [أَصْحَاب]) gibi kelimelerle aynı kalıptadır.⁴⁰⁵

Müberred (ö. 286/900) “eşhâd” (الأشهاد) kelimesinin müfredinin, “tâir” (طائر) (çoğulu Etyâr, [أطيّار] kuşlar) ve “sâhib” (صاحب) (çoğulu [أَصْحَاب] arkadaşlar) örneklerinde olduğu gibi, “şâhid” kelimesinin cemi‘ olabileceği “şerif” (شريف) (çoğulu eşrâf, [أشراف]) ve yetim (يتيم) (çoğulu eytâm [أيتام]) örneklerinde olduğu gibi şehîd (شهيد) (şâhid olan) kelimesinin cemisi de olabileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁶

Kendisinden fiil sâdır olan, işi yapan biri (ismi fâil) olarak “şahit” kelimesi, şahitlik fiilini bizzat gerçekleştiren, bir olaya veya bir duruma bizzat şahit olan ve ana hatlarıyla bu olayı/durumu gördüğünü veya duyduğunu belirten kişiyi ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “şâhid”, “şehîd” ve “şehâdet” kelimeleri “tanıklık etmek” ve “tanık olmak” manalarına gelmektedir. Bununla birlikte bu kökten türeyen fiil kalıpları, ayrıca “eşhâd”, “meşhûd” ve “meşhed” şeklinde de geçmektedir.⁴⁰⁸ El-Eşhâd (الأشهاد) kelimesi tebliğ şahitlik eden nebiler;⁴⁰⁹ Şühedâ (شُهَدَاء) kelimesi peygamberlerin tebliğ görevlerini yerine getirdiklerine dair şahitlikte bulunacak olan ümmetler manasında kullanılmıştır.⁴¹⁰ Ayrıca şehîd (شهيد) kelimesiyle “Allah yolunda ölen kimse”,⁴¹¹ “bir kişinin veya insanların haklarıyla ilgili şahitlik etme, şهادette bulunma”,⁴¹² ve “hazır halde bulunmak, hazır olmak” manaları⁴¹³ kastedilmiştir.⁴¹⁴ Fakat burada özellikle çalışmaya konu olarak Hûd 11/18, Zümer 39/69, Mü’min

⁴⁰⁵ Bkz.: Ferâhîdî, **Kitâbu’l-‘Ayn**, c. VI, s. 86; İbn Fâris, **Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luga**, c. III, s. 221; İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, c. XXVI, s. 2348; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. I, s. 407; a.e., c. VIII, s. 253-255; Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 271-272.

⁴⁰⁶ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XXVII, s. 67.

⁴⁰⁷ Fîruzâbâdî, **Besâiru Zevî’t-Temyîz fî Letaifi’l-Kitabi’l-Azîz**, Thk. Muhammed Ali Neccâr, y.y., Meclisü’l-A’lâ li Şuûni’l-İslâmiyye, 1996, c. III, s. 352-353.

⁴⁰⁸ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfherese**, s. 478-480.

⁴⁰⁹ Bkz.: Nisâ 4/41; Nahl 16/84; Mâide 5/117.

⁴¹⁰ Bkz.: Bakara 2/143; Mâide 5/83; Hac 22/78.

⁴¹¹ Bkz.: Nisâ 4/69; Hadîd 57/19.

⁴¹² Bkz.: Bakara 2/282; Talâk 65/2.

⁴¹³ Bkz.: Bakara 2/133; Nisâ 4/72; Nur 24/2; Kasas 28/44; Müddessir 74/13; Furkan 25/72.

⁴¹⁴ İbn Manzûr, **Lisânü’l-‘Arab**, c. XXVI, s. 2349-2350.

40/51 ve Kâf 50/21 âyetleri gibi “şehîd, şühedâ veya eşhâd” kelimeleriyle meleklerin kastedildiğine dair rivayetlerin fazlaca yoğunlaştığı âyetler ele alınacaktır.

Âyetlerin ilkinde “Allah’a karşı yalan isnatta bulunandan daha zalim kim olabilir! Böyleleri hesap günü rablerinin huzuruna çıkarılacak ve orada hazır bulunan şahitler (الشَّاهِدَاتُ), “İşte bunlar rableri hakkında uydurdukları yalanları ona isnat edenlerdir!” diyecekler. İyi bilin ki Allah’ın laneti zalimlerin üzerinedir!”⁴¹⁵ şeklinde buyrulmuştur. Âyette, Allah’a ve Hz. Peygamber’e karşı yalan isnatta bulunmanın en büyük haksızlık ve zulüm olduğuna işaret edilmektedir. Dünyada iken bu şekilde davranan zalimlerin âhirette Allah’ın huzuruna çıkarılacaklarına, yaptıkları zulmün karşılığını göreceklerine ve o anda şahitlerin bunların Allah’a karşı iftiralara dair şahitlik edeceklerine değinilmiştir.

Âyette söz konusu edilen şahitlerin kimler olduğu konusunda farklı görüşler serdedilmektedir. İbn Abbâs, Alkame, İbrahim en-Nehâî, İkrime, Dahhak ve diğer müfessirlerin çoğu burada Cebrâîl’in kastedildiğini söylemişlerdir. Mücâhid ve Süddî ise bunların peygamberlerin ilahî vahyi tebliğ ettiklerine, ümmetlerin de onları yalanladıklarına dair şahitlik edecek melekler olduklarına değinmişlerdir. Süfyan’ın el-‘Ameş’e âyetteki şahitler hakkında sorduğu ve onların melekler olduklarına dair cevap aldığı rivayette de meleklerle işaret edilmektedir. Ayrıca şahitlerin, ilahî mesajları tebliğ eden melekler, peygamberler ve âlimler oldukları da söylenmiştir. Onların peygamberler olduğunu iddia edenler “Her ümmetten birer şahit getirip, bunlara karşı da seni şahit getireceğimiz zaman halleri nice olur!”⁴¹⁶ âyetini delil getirmektedirler. Başka rivayetlerde şahitten kastın Kur’ân ve Hz. Peygamber olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu şahitlerle İncil’in veya Abdullah b. Selam ve arkadaşları gibi Ehl-i Kitap’tan bazılarının kastedildiğine dair görüşler de mevcuttur.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Hud 11/18.

⁴¹⁶ Nisâ 4/41.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XV, s. 282-284; Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XVII, s. 14-15; Ebu’l-Ferec Abdurrahman İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-A‘yuni’n-Nevâzir fi İlmi’l-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 378-379.

Beydâvî, âyeti, meleklerden, peygamberlerden ve insanların azalarından olan şahitler şeklinde yorumlamaktadır.⁴¹⁸ Mevdûdî ise âyette geçen şahit kelimesini, o kimsenin enfüs ve afakında gözlemlediği alametlere hem tabî hem de aklî olarak şehadet eden Kur’ân olarak yorumlamaktadır.⁴¹⁹ İkinci âyette ise “Şüphesiz elçilerimize ve onlara iman edenlere hem dünya hayatında hem de şahitlerin (الشُّهَدَاءُ) tanıklık edecekleri hesap gününde yardım edeceğiz.”⁴²⁰ şeklinde buyrularak Allah’ın, elçilerini ve onlara inanmış kişileri dünyada kendilerine düşmanlık yapanlar karşısında er ya da geç zafere ulaştıracağı; ahirette de onları cennetiyle ve en güzel nimetleriyle mükâfatlandıracağı vurgulanmaktadır.

Âlimler yukarıdaki âyette geçen “şahitler” (الشُّهَدَاءُ) ifadesiyle ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Âyetin zahirî manasından anlaşıldığına göre kulların amellerine kıyamet gününde, melekler, peygamberler ve mü’minlerden şahitlerin olacağı anlaşılmaktadır. Buna göre şahitlik yapacak meleklerin Kirâmen Kâtibîn melekleri olduğu ve insanın lehinde ve aleyhinde dünyada iken gördükleri her şeye şahitlik edecekleri ifade edilmiştir.⁴²¹ Farklı bir yoruma göre ise âyette kastedilen şahitler, melekler, peygamberler, mü’minler ve bedenler olmak üzere dört tanedir.⁴²² Diğer bir âyette ise “İşte o gün mahşer yeri rabbinin nuruyla aydınlanacak ve herkesin amel defteri önüne konulacaktır. Yine o gün peygamberler ve diğer şahitler (الشُّهَدَاءُ) getirilecek, insanlar hakkında doğru ve adil bir biçimde hüküm verilerek onlara asla haksızlık yapılmayacaktır.”⁴²³ şeklinde buyrularak ahirette insanoğlu hesap verirken yanında peygamberlerin ve şahitlerin hazır bulunacağı ve şahitlik edecekleri ifade edilmektedir.

Yukarıdaki âyette geçen şahitler (الشُّهَدَاءُ) kelimesiyle ne kastedildiğine dair müfessirler genel olarak melekleri, Allah yolunda şehit düşenleri ve mü’minleri zikretmişlerdir ki burada böyle bir ihtilaftan söz etmek mümkündür. Atâ, Mukâtil ve

⁴¹⁸ Beydâvî, *Envâru’l-Tenzîl*, c. I, s. 455.

⁴¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. II, s. 383.

⁴²⁰ Mü’min 40/51.

⁴²¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXVII, s. 67.

⁴²² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXI, s. 402.

⁴²³ Zümer 39/69.

İbn Zeyd'e göre şahitlerden maksat kulların amellerini kaydeden hafaza melekleridir. Bunlar dünyada iken insanların amellerini yazdıkları şeylerle ilgili olarak şehadette bulunacaklardır.⁴²⁴ Diğer bir görüşe göre ise âyette Hz. Peygamber'in ümmeti kastedilmektedir.⁴²⁵ Ayrıca "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resulün de size şahit olması için sizi mutedil/vasat bir millet yaptık.." ⁴²⁶ âyetinde de işaret edildiği üzere milletlerin ve peygamberlerin tebliğ görevinin yerine getirildiğine dair karşılıklı şahitliklerinin olacağı ifade edilmektedir.⁴²⁷

Netice itibariyle ilgili âyette geçen şühedâ kelimesiyle kastedilenlerin ahirette yazdıklarıyla şahitlik yapacak katip melekler, Allah yolunda şehit düşmüş kişiler ve tebliğ görevinin yapılıp yapılmadığına dair peygamberleri hakkındaki şahitlik yapacak ümmetler olabilecekleri anlaşılmaktadır. Başka bir âyette ise "O gün herkes mahşer yerine yanında bir sürücü (sevk edici) (سَائِق) bir de şahitle (شَهِيد) gelir."⁴²⁸ buyrulurken diğer âyetlerde olduğu gibi yine insanın hesaba çekileceği günde yanında biri onu sevk eden diğeri de bu duruma şahitlik eden iki görevlinin varlığına değinilmektedir.

Âyette ve siyak-sibakında anlatılan durum, kaynaklarda kısaca şu şekilde beyan edilmektedir: Ölüm gerçekleşikten sonra insanlar, diriliş borusu çalınıncaya kadar kabir (berzah) âleminde kalacaklar, dirildikten sonra mahşerde toplanacaklar, burada, dünyadayken göremedikleri gayb âlemine ait olaylar, melekler, şeytanlar gibi bir kısım gerçekleri açıkça görecekler ve Kur'ân'ın söylediklerinin harfiyen doğru olduğunu bizzat gözlemleyerek anlayacaklardır. Sonra yanlarında bir "sürücü melek" âdeti görevli asker gibi bir de "tanık" (yazıcı melek veya amel defteri) ile beraber teker teker ilahî huzura alınacak, suçu başkalarına (meselâ şeytana) atmak suretiyle yapacağı savunmaya cevap verilecek, böylece insanlar neyi hak ettiklerini anladıktan sonra cehenneme veya cennete gireceklerdir. Cehenneme gireceklerin yüzlerine karşı

⁴²⁴ Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 424; İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. XXIV, s. 67.

⁴²⁵ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXI, s. 335; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 424; Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, c. VII, s. 132.

⁴²⁶ Bakara 2/143.

⁴²⁷ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXI, s. 336.

⁴²⁸ Kâf 50/21.

hüküm okunurken hangi suçlardan ve günahlardan dolayı bu cezayı hak ettikleri ibret verici bir üslûpla açıklanacaktır.⁴²⁹

Yukarıdaki âyette geçen sürücü (sevk edici) (سَاقٍ) ve şahit (شَهِيد) kelimeleriyle nelerin kastedildiğine dair, genel olarak biri insanı ilahî mahkemeye sevk eden biri de insanın bu dünyada yapıp ettiklerine şahitlik edecek olan iki melekten bahsedilmektedir.⁴³⁰ Müfessirlerin çoğuna göre âyette zikredilen sevk edici varlıkla insanı kıyamet gününde mahşer yerine sevk eden melekler ifade edilmektedir. Şahit kelimesiyle de aynı şekilde kişinin dünyada iken yaptığı fiillerine aleyhinde şahitlik edecek melekler kastedilmektedir.⁴³¹

Mücâhid, Katâde, İbn Zeyd ve Osman b. Affan’a göre âyette zikredilen “şahit” kelimesiyle ifade edilen, kulun dünyadayken işlediği amellerine şahitlik edecek başka bir melektir. İbn Abbâs ve Dahhâk’a göre ise insanın yaptığı amellere şahitlik edecek olanlar, insanın dili, elleri, ayakları gibi organlarıdır.⁴³² Mevlanâ Muhammed Ali (ö. 1951) farklı bir yaklaşımla, Sâik’le kötü teklifler yapan ve insanı aşağılık bir duruma düşüren şeytan, Şahit’le de insanın güzel ve iyi sona ulaşmasına yardım eden meleklerin kastedildiğini ifade etmektedir.⁴³³ Seyyid Kutub (ö. 1966) ise ilgili âyeti nefsin beraberinde kendisini sevk edecek bir sürücü ve bir de aleyhine tanıklık edecek şahidin varlığıyla sâik ve şahidin her ikisinin de dünya hayatında nefsi/insanı koruyan ve amellerini yazan yazıcı melekler olduğunu belirtmektedir.⁴³⁴ Kaynaklarda zikredilen, Hz. Osman’ın (ö. 35/656) minberde iken, “Herkes beraberinde bir sürücü ve bir şahit bulunduğu halde gelecektir.”⁴³⁵ buyruğunda sözü edilen sürücünün Allah’ın emrine doğru nefsi süren melek; şahidin ise onun ameli

⁴²⁹ Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. V, s. 110.

⁴³⁰ Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. II, s. 1006; Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 38-40.

⁴³¹ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XVII, s. 14-15; Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, c. VII, s. 360; Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XXVIII, s. 141-142; İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XXVI, s. 308; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VI, s. 4516.

⁴³² Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXII, s. 349; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XVII, s. 14-15.

⁴³³ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 207.

⁴³⁴ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XVII, s. 14-15.

⁴³⁵ Kâf 50/21.

hakkında tanıklık edecek olan melek olduğu rivayeti her iki varlığın da melek olabileceğine işaret etmektedir.⁴³⁶

Muhammed Esed (ö. 1992) gibi bazı yorumcular, âyette geçen Sâik ve Şehîd kelimelerini iki alıcı, arkadaş, sürücü ve tanık gibi kelimeleri, insanın dışındaki şuurlu varlıklar olarak değil aksine insanın içindeki duygular, içgüdüsel dürtüler ve arzular olarak yorumlamışlardır.⁴³⁷ Âyette geçen ifadeyi benzer şekilde manevi anlamda yorumlayanlar, lafızlar bu yoruma müsait olmadığı için zorlanmışlardır. Çünkü Kur’ân’da, insanın içindeki duygular, içgüdüler, dürtüler ile sağduyu, kendilerine mahsus kelimelerle (nefis, kalp, hevâ, tefekkür, akıl vb.) anlatılmış, bunların işlevleri ve işleyiş biçimleri hakkında yeterli bilgi verilmiştir. Yine Kur’ân’da insanı dışarıdan etkileyen insan, cin, şeytan, arkadaş ve meleklerden de söz edilmiştir. Bunların birini diğerine indirgemek ve bir kısmıyla diğerlerinin kastedildiğini söylemek için makul ve haklı bir sebep yoktur. Bu manada melek başka, akıl ve sağduyu başkadır; şeytan başka, nefis ve heva başkadır.⁴³⁸

Netice olarak, zikredilen âyetlere ve yapılmış yorumlara bakıldığında hem peygamberlerin tebliğ görevlerini harfiyen yerine getirdiğine hem de bazı insanların bu dünyada kendilerine yapılmış olan davete ne derece icabet ettiklerine, bu iki tarafın dışında üçüncü bir grup olan meleklerin şahitlik etmeleri muhtemel gözükmektedir. Çünkü melekler ne Allah gibi bir hesaba çekme ne de insanlar gibi bir mükellefiyet sonucunda dünyada yaptıklarından dolayı hesaba çekilme konumundadır. Bu nedenle ilgili âyetlerde “sâik”, “şehîd”, “şühedâ” ve “eşhâd” kelimeleriyle ifade edilen varlıkların, pek çok kaynakta ve rivayette de vurgulandığı üzere melekler olabileceği anlaşılmaktadır. Bu manada zikri geçen şahitlerle kastedilenlerin melekler olma ihtimali ağır basmaktadır. Buna göre meleklerin, öte dünyada peygamberlerin kendilerine yüklenilen görevi yerine getirerek ilahî vahyi

⁴³⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XVII, s. 14-15.

⁴³⁷ Bkz.: Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, c. III, s. 1062-1063.

⁴³⁸ Hayrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, c. V, s. 109.

insanlara tebliğ ettiklerine, kâfirlerin ise bunları yalanladıklarına şahitlik edecekleri anlaşılmaktadır.

1.2.3. Sıfatla İşaret Edilenler

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı varlıklar üzerine yemin edilerek hem o varlıklara hem de verilecek olan haberin önemine dikkat çekilmektedir. Üzerlerine yemin edilenler, tek bir varlık olabildikleri gibi aynı vasfı taşıyan birden çok önemli varlık da olabilmektedir.⁴³⁹ Bu anlamda Kur'ân'da kâinatta olup biten bazı işleri yerine getirmekle görevli varlıklardan bahsedilerek yer yer bunlar üzerine yemin edilmektedir.

Müfessirler, konuyla ilgili âyetlerde açık bir ifade veya işaretin olmaması ve Hz. Peygamber'den bu varlıkların kimliklerine dair sarih bir rivayetin gelmemesi hasebiyle ilgili rivayetleri değerlendirerek bazılarının melekler olabileceği kanaatini taşımaktadırlar. Bu manada çalışmanın bu başlığıyla melek oldukları ifade edilen veya ifade edilememekle birlikte Kur'ân'da herhangi bir sıfatla işaret edilen ve müfessirlerin ekseriyeti tarafından melek oldukları veya sıfatlarla buna işaret edildikleri anlaşılan bazı kavramlar ele alınacaktır. Özellikle Zâriyât, Mürselât ve Nâzi'ât sûrelerindeki bazı ifadeler, müfessirlerin rivayetleri ve görüşleri ışığında değerlendirilip kendileriyle direkt ve dolaylı olarak meleklerin işaret edildiği kanaatine varılan kavramlar başlıklar halinde sunulacaktır.

Yukarıda zikredilen kavramların haricinde, bazı çalışmalarda⁴⁴⁰ Zâriyât sûresinde geçen “zâriyât” (الدَّارِيَّاتُ) (esip savuranlar), “hâmilât” (الْحَامِلَاتُ) (yük taşıyanlar) ve “câriyât” (الْجَارِيَّاتُ) (akıp gidenler) kelimeleriyle de meleklerin kastedildiği belirtilmiştir. Fakat bu çalışmada ise bu kavramlar, ilgili rivayetler ve müfessirlerin yorumları ışığında kendileriyle meleklerin ifade edilme ihtimali zayıf olduğu kanaatine ulaşıldığı için ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Çünkü bunlar müfessirler tarafından genel olarak zâriyât esen rüzgâr, hâmilât yağmur

⁴³⁹ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XXIX, s. 419.

⁴⁴⁰ Kamil Güneş, *Meleklerle İman*, s. 63.

taşıyan bulutla, câriyât ise gemiler olarak ifade edilmişlerdir.⁴⁴¹ Ayrıca Mürselât ve Mülkiyât kelimelerinin haricinde Mürselât sûresinde geçtiği halde çalışmada ayrı bir başlık olarak ele alınmamışlardır. Çünkü “‘Âsıfât” (الْعَاصِفَات), “Nâşirât” (النَّاشِرَات) ve “Fârikât” (الْفَارِقَات) gibi kelimelerle kastedilenler hakkındaki rivayetler ve müfessirlerin genel kanaati meleklerden ziyade daha çok rüzgârlar, bulutlar ve Kur’ân âyetleri şeklinde olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır.⁴⁴²

1.2.3.1. Mürselât

“Mürselât” (الْمُرْسَلَات) kelimesi “göndermek, yollamak, uğurlamak” gibi anlamlara gelen “er-se-le” (ارْسَلَ) kök filinden türemiş ismi fâil kalıbının çoğuludur. “Gönderilenler, sevk edilenler, elçiler” anlamlarını ifade etmektedir.⁴⁴³ Kelime, kök anlamıyla Kur’ân’da melekleri ve peygamberleri elçi olarak göndermek, yağmurun bir rahmet olarak gönderilmesi,⁴⁴⁴ Firavun’un bir yere asker göndermesi⁴⁴⁵ ve insanlara tufan, fırtına göndermek,⁴⁴⁶ “baş başa bırakmak ve musallat etmek” manasını ifade etmek için kâfirlere şeytanları göndermek⁴⁴⁷ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁴⁸

Mukâtil b. Süleyman, Mürselât sûresinin hemen başında zikredilen Mürselât kelimesiyle meleklerin kastedildiğini belirtmektedir.⁴⁴⁹ Mesrûk, İbn Mes’ûd, Ebû Hureyre, Kelbî ve Ebû Salih’e göre de kelimeyle Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarıyla peş peşe gönderilen melekleri kastedilmektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 275; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 389-390; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXVIII, s. 168; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 398; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XVII, s. 29.

⁴⁴² Bkz.: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 435; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 128; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VIII, s. 297; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 155; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XXIX, s. 420.

⁴⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c. XIX, s. 1643-1646.

⁴⁴⁴ En’âm 6/6.

⁴⁴⁵ Şuarâ 26/53.

⁴⁴⁶ A’râf 7/133.

⁴⁴⁷ Meryem 19/83.

⁴⁴⁸ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cemu’l-Müfhehrese*, s. 384-385.

⁴⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 435.

⁴⁵⁰ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XXIX, s. 420.

Taberî, Allah'ın, rüzgârı, melekleri ve peygamberleri gönderdiğine değinerek ifadeyi genel anlamıyla değerlendirmenin daha uygun olacağını bu nedenle buradan rüzgârlar, melekler ve peygamberler gibi Allah tarafından gönderilenlerin anlaşılmasının mümkün olabileceğini belirtmektedir.⁴⁵¹ Zemahşerî ve İbn 'Âşûr da konuyla ilgili rivayetleri zikrederek mürselât kelimesinin, üzerine herhangi bir görev yüklenerek gönderilen melekleri ifade etmek için kullanıldığını belirtmektedirler.⁴⁵²

Netice itibariyle, her ne kadar Kurtubî, mürselât (المُرْسَلَات) kelimesiyle âlimlerin çoğunun gönderilenlerden maksadın rüzgâr olduğunun ifade edildiğini belirtmiş olsa da⁴⁵³ Mukâtil b. Süleyman'ın, İbn 'Âşûr'un, Zemahşerî'nin ve diğer rivayet sahiplerinin görüşleri doğrultusunda mürselât kelimesini melekler anlamında Kur'an'ın kullandığı ifadelerden biri olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

1.2.3.2. Mülkiyât

“Mülkiyât” (المُلْكِيَّات) kelimesi “karşılama, karşılaşma, buluşma, yüz yüze gelmek” gibi anlamlara gelen “le-kı-ye” (لَقِيَ) fiilinin if'al (إِفْعَال) babına katılmış ismi fâil kalıbının çoğulu olup “iletener, getirenler, ulaştıranlar” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁴ Kelime kök anlamıyla Kur'an'da karşılaşmak,⁴⁵⁵ vermek,⁴⁵⁶ (mazeret vs.) sunmak,⁴⁵⁷ atmak, bırakmak,⁴⁵⁸ yerleştirmek,⁴⁵⁹ gibi farklı manaları ifade etmek için kullanılmaktadır.

Mülkiyât kelimesi, Mürselât sûresinde⁴⁶⁰ “zikir/öğüt bırakanlar” (فَالْمُلْكِيَّاتِ ذِكْرًا) şeklinde gelerek “zikir” (ذِكْرًا) ifadesini kendisine mef'ul olarak almıştır. Bu nedenle kelimeye mana verirken zikir kelimesinden bağımsız düşünülmemiştir. Buna göre

⁴⁵¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 124-125.

⁴⁵² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 678; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XXIX, s. 420.

⁴⁵³ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. XIX, s. 154.

⁴⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XLV, s. 4065; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. XXXIX, s. 473; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 456-457.

⁴⁵⁵ Bakara 2/14, 76; Âl-i 'İmrân 3/13, 119, 155, 166; Enfâl 8/15, 41, 45; Kehf 18/74; Kamer 54/12.

⁴⁵⁶ İnsan 76/11; Neml 27/28, 29; Kasas 28/86; Zuhuruf 43/53.

⁴⁵⁷ Kıyâmet 75/15.

⁴⁵⁸ A'râf 7/107, 150; Yusuf 12/96; Tâhâ 20/20, 65, 87; Şuarâ 26/32, 45.

⁴⁵⁹ Mâide 5/64; Hicr 15/19; Nahl 16/15; Lokman 31/10; Sâd 38/34; Kâf 50/7.

⁴⁶⁰ Mürselât 77/5.

Râzî, âyete “Zikri peygamberlere ulaştıranlara yemin olsun.” manasını verdikten sonra “zikir” ifadesi ile mutlak manada “ilim ve hikmetin” kastedilmiş olabileceğine değinmektedir. O, “(Allah) Kullarından dilediğine emrinden olan rûh ile melekleri indirir.”⁴⁶¹ âyetinde de aynı mananın varlığına dikkat çekerek, zikir kelimesiyle özellikle Kur’ân’ın kastedilmiş olabileceğini belirtmiştir.⁴⁶² Râzî ayrıca “Demek zikir aramızdan ona mı ilkâ edildi. (verildi)”⁴⁶³ ve “Sen kendine bir kitap ilkâ edilmesini (verilmesini) beklemiyordun!”⁴⁶⁴ âyetlerini de delil getirerek bu ilkâ edici, her ne kadar sadece Cebrâil ise de ta’zîm için çoğul kelimeyle bu şekilde zikredilmesinin de mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁵

İbn Mes’ûd, İbn Abbas, Katâde, Mesrûk, Mucâhid, Katâde, Süddî ve Süfyan es-Sevrî gibi âlimler âyette geçen zikri getirenlerden maksadı peygamberlere ilahî vahyi getiren melekler olarak değerlendirmişlerdir.⁴⁶⁶ İbn Kesîr, bu görüşe muhalif bir görüşün bulunmadığını belirtmektedir.⁴⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman ise Cebrâil’in peygamberlere ilahî vahyi okuduğuna değinerek ilgili kelimedenden maksadın Cebrâil olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁸ Kurtubî, mülkiyât (المُلْكِيَّات) kelimesiyle meleklerin işaret edildiğine dair görüş birliğinin varlığına değindikten sonra meleklerin Allah’ın kitabını peygamberlere ulaştıran meleğin Cebrâil olduğunu ve Kur’ân’da ondan bazen çoğul ifadeyle bahsedildiğini belirtmiştir.⁴⁶⁹ Bu manada Kurtubî de aynen Râzî gibi ilgili kelimenin çoğul olarak gelmesinin, Cebrâil’in kastedilmiş olmasına engel olmayacağını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere mülkiyât (المُلْكِيَّات) kelimesiyle meleklerin kastedildiğine dair müfessirlerin ittifakından bahsetmek mümkündür. Genel itibariyle âyette kastedilen meleğin Allah Teâlâ’nın elçilerine ilahî vahyi getiren Cebrâil olduğu da anlaşılabilir.

⁴⁶¹ Nahl 16/2.

⁴⁶² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXX, s. 233.

⁴⁶³ Sâd 38/8.

⁴⁶⁴ Kasas 28/86.

⁴⁶⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXX, s. 233.

⁴⁶⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 128.

⁴⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VIII, s. 297.

⁴⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 435.

⁴⁶⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 156.

İfadenin çoğul olarak geçmesi ise müfessirlerin de işaret ettiği üzere ta'zîm içindir ve bu yönüyle ilgili kelimeyle tek bir meleğin kastedilmiş olması da mümkündür. Buna göre mülkiyât kelimesi, genel anlamda melekleri bir sıfatla ifade etmek için kullanılan Kur'ânî ifadelerden biri olarak anlaşılabilir.

1.2.3.3. Arşı Taşıyan Melekler (Hamele-i Arş)

Kur'ân-ı Kerîm'de “Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..”⁴⁷⁰ (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ...) âyetiyle Allah Teâlâ'nın hükümrancılığının tecelli yeri olarak belirtilen ve O'nun otoritesini ifade eden arşın taşıyıcıları olan meleklerin varlığından bahsedilmektedir. Âyetin devamına göre, görevleri arşı taşımak ve onun etrafında bulunarak sürekli Allah'ı hamd ile tesbih ederek yüceltmek olan iki grup melekten bahsedilmektedir.

Allah'a, sözlük manası “taht” demek olan arşın izafe edilmesi, Kâbe-i Mükerrerme'nin Beytullah diye anılması gibi değerlendirilmiştir. Ki bu durum o makamların sadece manen yüksekliklerine Allah katındaki makbuliyetlerine işaret içindir veya Allah'ın yüceliğini, hâkimiyetini temsil kabilindendir. Bu manada Kâbe, Allah'ın bir ikâmetgâhı olmadığı gibi arş da O'nun makamı olarak değerlendirilmemelidir.⁴⁷¹ Buna göre âyette geçen “Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..”⁴⁷² ifadesi Beydâvî'ye göre mecazî bir anlam taşımaktadır. Bu manada meleklerin arşı taşımasından maksat, onu muhafaza etmeleri ve onunla ilgili kendilerine verilen emirleri, işleri yerine getirmeleri yahut Allah katında yakın konumda olmaları ve O'nun emirlerinin yerine getirilmesine aracı olmaları şeklinde değerlendirilmiştir.⁴⁷³ Beydâvî'den başka, âyetin mecazî bir anlam taşıdığını ifade ederek arşı, Allah'ın mutlak hükümrancılık ve yönetimiyle; meleklerin arşı yüklenişini de Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyen uyarak işlerini yürütmeleriyle; ayrıca meleklerin bazılarının arşın etrafında yer almalarını da Allah'a yakın olmalarıyla ve

⁴⁷⁰ Mü'min 40/7.

⁴⁷¹ Bkz.: Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VIII, s. 5323.

⁴⁷² Mü'min 40/7.

⁴⁷³ Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, c. II, s. 922.

O'nun iradesini gerçekleştirmesinde aracı işlevi görmeleriyle ilişkilendirerek açıklayan âlimler de olmuştur.⁴⁷⁴

Bir önceki başlıkta da değinildiği üzere âlimlerin bazılarına göre hamele-i arş melekleri, Kur'ân'da zikredilen ve Allah'ın yüce makamına yakın olan mukarrabûn melekler⁴⁷⁵ grubundan sayılmaktadır.⁴⁷⁶ Bazı kaynaklarda bu meleklerin Kerûbiyyûn diye de isimlendirildiği vurgulanmış olsa da⁴⁷⁷ konuyla ilgili yapılmış bazı çalışmalarda bu bilginin isrâilî kaynaklı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷⁸

Görevleri arşı taşımak olan Hamele-i Arş meleklerinin sayısı “Rabbinin arşını (yarılmış göğün) üzerinde sekiz melek taşır”⁴⁷⁹ (وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ) şeklinde geçen ifadeyle sekiz olarak belirtilmektedir. Âyette geçen sekiz rakamıyla ilgili müfessirler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Mukâtil b. Süleyman meleklerin çokluğunu sadece Allah'ın bilebileceğini belirtirken.⁴⁸⁰ İbn Abbas, Dahhâk, Şa'bî ve İbn Cüreyc'e göre zikredilen sekiz melektir maksat sekiz sıra/saf melektir. İbn Zeyd'e göre arşı taşıyacak kadar güçlü kuvvetli olan sekiz tane melektir. Yine onun ifadesine göre arşı yüklenen meleklerin sayısı dördtür; fakat Hz. Peygamber'den rivayet edildiğine göre bu sayı âhirette sekiz olacaktır.⁴⁸¹

Hasan el-Basrî'den gelen rivayette sekiz sayısı ile ilgili sekiz kişi mi, sekiz bin kişi mi, yoksa sekiz saf mı, sekiz bin saf mı olduklarının tam olarak kestirilemeyeceği ifade edilmiştir. Râzî ise sekiz ifadesini zahir olarak almanın daha isabetli olacağı kanatını taşımaktadır.⁴⁸²

⁴⁷⁴ Bkz.: Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 332-333; Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1991, c. III, s. 408.

⁴⁷⁵ Nisâ 4/172.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 130; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. VI, s. 39; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. IV, s. 2363.

⁴⁷⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 130; İbn Fâris, **Mu'cem-u Mekayysi'l-Luga**, c. V, s. 175.

⁴⁷⁸ Bkz.: Ali Çolak, “Melek İnancının Kur'ân ve Hadis Temelleri”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 55.

⁴⁷⁹ Hâkka 69/17.

⁴⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr-u Mukâtil**, c. III, s. 393.

⁴⁸¹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 190.

⁴⁸² Bkz.: Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXX, s. 96.

Hamele-i Arş meleklerin sayısı ile ilgili tefsir kaynaklarında Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayette "Bugün arşı taşıyan melekler dördtür. Kıyâmet günü Allah Teâlâ onları diğer dört melek ile takviye edecek ve sekiz olacaklardır." buyrulmaktadır.⁴⁸³ Ayrıca bazı kaynaklarda Vehb b. Münebbih'den nakledilen bir rivayete dayanılarak bunların dört melek oldukları ve dört farklı surette bulundukları kaydedilerek bunların insan, aslan, akbaba ve öküz suretleri olduklarına dair çeşitli vasıflandırmalar yapılmıştır.⁴⁸⁴ Fakat yapılan çalışmalar da nakledilen suret bilgilerine herhangi bir hadis kaynağında rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu durum ilgili rivayetlerin İslâm kültürüne sonradan eklendikleri şeklinde bir görüşe kapı aralamaktadır.⁴⁸⁵

Kur'ân'da açıkça bilgisine rastlanılmadığı halde bazı tefsir kaynaklarında Hamele-i Arş meleklerinin şekillerine ve mahiyetlerine dair ayaklarının büyüklüğüne, ayaklarının yerin altında başlarının ise arşa kadar yükseldiğine değinen değişik rivayetler bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Fakat bazı çalışmalarda söz konusu bilgileri aktaran rivayetler arasında metin birliğinin bulunmadığına, bu anlamda raviler arasında zabt kusurunun bulunduğu, Hz. Peygamber'in bu konuda söylediğini aktaran kimselerin bunu tam olarak öğrenemediğine dikkat çekilerek aslında hadislerde rastlanan bu tür ifade ve tasvirlerin mecazi olup, bunlarla bu meleklerin güç ve büyüklüklerine işaret edildiği vurgulanmaktadır.⁴⁸⁷

Netice itibarıyla, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın hükümlerinin tecelli yeri olarak belirtilen ve O'nun otoritesini ifade eden arşın taşıyıcıları olan meleklerin varlığından bahsedilmekte sayılarına dair de sadece sekiz rakamı belirtilmektedir. Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayete göre de şu an sayılarının dört olduğu kıyamet gününde, dört melek daha eklenerek sekiz olacakları bildirilmiştir. Ayrıca

⁴⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIII, s. 583; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIV, s. 45.

⁴⁸⁴ Bkz.: Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXX, s. 96; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIV, s. 45; Kazvînî, *'Acâibu'l-Mahlûkât ve Ğarâibu'l-Mevcûdât*, s. 53-54.

⁴⁸⁵ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek*, s. 99-100.

⁴⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XV, s. 294; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. VI, s. 153; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 155.

⁴⁸⁷ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek*, s. 99.

naslarda, meleklerin arşı taşımalarının keyfiyetine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bu bilgiler dışında meleklerin fiziki yapılarına, mahiyetlerine ve bahsi geçen sekiz rakamının tekâbülüne dair ne sahih hadislerde ne de âyetlerde herhangi bir detaylı bilgi bulunmaktadır. Bu manada Hamele-i Arş melekleri, mahiyetleri tam anlamıyla bilinmemekle birlikte, Kur'ân'da, Allah'ın arşını taşıdıkları ifade edilen bir grup melek olarak anlaşılmaktadır.

1.2.3.4. Arşı Kuşatan Melekler

Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiğine göre arşı taşıyan meleklerin haricinde bir de arşın etrafında bulunan arşı kuşatmış melek bulunmaktadır. Bu meleklerle Kur'ân'da "Meleklerin, arş'ın etrafını çevirmiş bir halde Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün.." ⁴⁸⁸ ifadesiyle işaret edilmiştir.

Kur'ân'da arşı taşıyan meleklerin sayısı lafzen belirtilirken arşın etrafını kuşatmış olan meleklerin sayısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fakat bazı tefsirlerde bu meleklerin arşın etrafında tavaf eden yetmiş bin melek olduklarına, ellerini boyunlarına koyarak tekbir ve tehlil getirdiklerine, bunların arkasında yüz bin saf daha melek olduğuna ve Allah'ı tesbih ettiklerine değinilmektedir. ⁴⁸⁹ Her ne kadar bu tür bilgiler verilmiş olsa da arşın etrafını kuşatan meleklerin sayısını, sabit bir nas olmadığı müddetçe Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği de çok açıktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin saf saf dizili hallerinden bahsedilmekte, fakat bu safların ne şekilde olduğu bir safta ne kadar melek olduğu gibi bilgilere değinilmemektedir. ⁴⁹⁰ Sahih hadis kaynaklarında da Arş'ın etrafındaki meleklerin sayıları ve mahiyetleri hakkında sarîh bir bilgi verilmemektedir. Bu halde bu melekler hakkında, Kur'ân ve sahih hadislerde mevcut olan bilgilerle yetinilmesi gerekmektedir. ⁴⁹¹

⁴⁸⁸ Zümer 39/75.

⁴⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIV, s. 45.

⁴⁹⁰ Fecr 89/22.

⁴⁹¹ Ali Çolak, *Kur'ân ve Hadislere Göre Melek*, s. 102.

Netice itibariyle, Kur'ân'da arşın etrafını kuşatan bazı meleklerin varlığının haber verildiği anlaşılmaktadır. Bu meleklerin sayısına, mahiyetlerine, saflarının keyfiyetine değinilmemiştir. Bu manada arşı kuşatmış olan melekler, yaptıkları görevleri üzerinden Kur'ân'da, bir sıfatla işaret edilen, Allah'ın arşının etrafında onu tesbih ve hamd ederek öven melekler grubu olarak anlaşılabılır.

1.2.3.5. Mukassimât

“Mukassimât” (الْمُقَسَّمَات) kelimesi “bölmek, bölüştürmek, dağıtmak, kısımet (taksim) etmek, pay etmek” gibi anlamlara gelen “ka-se-me” (قَسَمَ) sülâsî kök fiilinden türemiştir. Kelime tef'îl (تَفْعِيل) babına sokulmuş ismi fâil kalıbının çoğuludur ve “bölenler, taksim edenler, kısımlara ayıranlar, paylaştıranlar” anlamlarını ifade etmektedir.⁴⁹² Kelime kök anlamı itibariyle Kur'ân'da genel olarak taksim etmek,⁴⁹³ şans aramak, kehanette bulunmak⁴⁹⁴ ve yemin etmek⁴⁹⁵ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁹⁶

“Mukassimât” ifadesiyle Kur'ân'da, yağmurları, rızıkları ve nimetleri kullar ve beldeler arasında dağıtmakla görevli meleklerin ifade edildiği hususunda müfessirler arasında ittifaktan bahsedilebilir.⁴⁹⁷

Netice olarak, Kur'ân'da geçen “Mukassimât” (الْمُقَسَّمَات) kelimesini Allah tarafından verilmiş görevler dahilinde kıyamete kadar vuku bulacak olan şer'î ve kevnî bütün nimetleri, olayları taksim olunmuş halde yerine getirmekle görevli

⁴⁹² Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. V, s. 86; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga*, c. V, s. 86; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, c. XL, s. 3628-3632; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XXXIII, s. 265-274.

⁴⁹³ Zuhurf 43/33; Hicr 15/44.

⁴⁹⁴ Mâide 5/3.

⁴⁹⁵ En'âm 6/90, 109; A'râf 7/21, 49; Mâide 5/53, 106, 107; Nahl 16/38; Nûr 24/53; Fâtır 35/42; Kalem 68/17; Neml 27/49; İbrahim 14/44; Rûm 30/55; Vâkıâ 56/75, 76; Hâkka 69/38; Meâric 70/40; Kıyâmet 75/1, 2; Tekvîr 81/15; İnşikâk 84/16; Beled 90/1; Feccr 89/5.

⁴⁹⁶ Mehmet Okuyan, *Kur'ân Sözlüğü*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015, s. 681-682.

⁴⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 275; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXII, s. 389-390; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. VII, s. 413; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXVIII, s. 168; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 398; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. XVII, s. 29; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXVII, s. 3; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 4527.

melekleri ifade eden Kur'ânî bir kavram olarak değerlendirmek mümkün gözükmemektedir.

1.2.3.6. Ölüm Meleği/Melekü'l-Mevt

Bu dünyada insanların canını almakla görevli olan meleği ifade için kullanılan “Melekü'l-Mevt” (مَلَكُ الْمَوْتِ) tabiri Kur'ân-ı Kerîm'de “De ki: Sizin için görevlendirilmiş olan ölüm meleği canınızı alacaktır. Vakti gelince de hepiniz diriltilip hesap verilmek üzere rabbinizin huzuruna çıkarılacaksınız.”⁴⁹⁸ şeklinde geçmektedir. Ayrıca ölüm meleği ifadesi bazı hadislerde de geçmektedir.⁴⁹⁹

Âyette ölüm meleği olarak belirtilen meleğin ismi, ilgili bazı kaynaklarda Azrâil olarak zikredilmektedir.⁵⁰⁰ Fakat bu ifade ne Kur'ân'da ne de sahih hadis kaynaklarında geçmektedir.⁵⁰¹ Kökeni itibariyle İbrânice olan ve bazı kaynaklarda Arapça anlamının Abdullah⁵⁰² veya Abdulcebbar⁵⁰³ olduğu belirtilen Azrâil kelimesine hiçbir sahih hadiste rastlanılmadığı belirtilmektedir.⁵⁰⁴

Suyûtî, can almakla görevli meleğin isminin Azrâil olduğuyla ilgili hiçbir merfû rivayetin bulunmadığını ancak Vehb b. Münebbih'ten (ö. 114/732) gelen bir rivayetin bulunduğunu haber vermektedir.⁵⁰⁵ Ayrıca Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslüman olan Ka'bu'l-Ahbâr (ö. 32/652-653[?]) ile Vehb b. Münebbih gibi şahıslardan nakledilen isrâiliyat arasında Azrâille ilgili bazı

⁴⁹⁸ Secde 32/11.

⁴⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIII, s. 506; a.e., c. XVI, s. 525; Buhârî, **Cenâiz**, 67; a.e., **Enbiya**, 32; Müslim, **Fedâil**, 157, 158; İbn Mâce, **Cihad**, 10; Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 8, 94.

⁵⁰⁰ Ali Arslan Aydın, **İslâm'da İman ve Esasları**, s. 202; A. Saim Kılavuz, “Azrâil”, **DİA**, c. s. 350; a.m., **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 290; a.m., **99 Soruda İslâm Akaidi**, s. 85; Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 112; Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 48-50.

⁵⁰¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, c. I, s. 106; Ömer Süleyman el-Eşkar, ‘**Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr**, 3. bs., Kuveyt, Mektebetü'l-Fellâh, 1983, s. 18; Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî, **el-İmân: Hakikatuhû ve Eseruhû fi'n-Nefs ve'l-Müctema'**, Kahire, Mektebetü'z-Zehra, 1989, s. 210.

⁵⁰² Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân**, c. XIV, s. 93.

⁵⁰³ Mustafa 'Âşur, ‘**Âlemü'l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu**, s. 36.

⁵⁰⁴ Ömer Süleyman el-Eşkar, ‘**Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr**, s. 18.

⁵⁰⁵ Suyûtî, **Sünen-i Nesâi bi Şerhi'l-Hafız Celâleddîn es-Suyûtî**, Nşr. Abdulfettah Ebû Gudde, Halep, Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1994, c. IV, s. 118.

rivayetlerin de tefsir kaynaklarına girdiği ifade edilmektedir.⁵⁰⁶ Bu husus, kelimenin Kur’ân veya hadis kaynaklı olmadığını, tabîinden, İranlı bir aileye mensup ve Ehl-i Kitap’ın rivâyetlerini iyi bilen, isrâîlî rivâyetlerin en mühim kaynaklarından birisi olduğu kaydedilen Vehb b. Münebbih tarafından İslâm kültürüne sokulduğunu ve “melekü’l-mevt” (ölüm meleği) yerine kullanıla geldiğini düşündürmektedir.⁵⁰⁷ Nitekim, Yahûdilik’te Rabbî’lere ait kaynaklarda, ondan fazla ölüm meleğinin ismi geçmektedir ki bunlardan birinin adının Azrael⁵⁰⁸ olması da bu ismin isrâîlî kaynaklardan gelmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Zikri geçen âyette tekil olarak geçen ölüm meleği ifadesi, diğer bazı âyetlerde⁵⁰⁹ çoğul şekliyle “melâike” (مَلَائِكَة) şeklinde geçmektedir. Buradan hareketle, ölüm meleğinin, görevleri ruhları teslim almak olan melekler topluluğunun reisi olması veya insanların canını alma hususunda -Taberî’nin de belirttiği üzere- kendisinin meleklerden yardımcılarının bulunması da muhtemeldir.⁵¹⁰ Ayrıca bu durum, ölüm meleğinin sayısının Allah katında daha fazla olabileceğini de göstermektedir. Bu manada Kur’ân’da, meleklerin gerçek sayısını sadece Allah’ın bileceği ifade edilmiştir.⁵¹¹ İlgili âyetlerde ölüm meleğinden çoğul olarak bahsedilmesi, ölüm meleğinin birden fazla olduğuna işaret de olabilir. Nüzûl sırasına göre diğerlerinden sonra inen âyetteki “Deki sizin üzerinize görevli olan ölüm meleği, canınızı alır..” (فَلْ يَتَوَفَّيْكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ)⁵¹² ifadesinden, her insanın üzerinde görevli bir ölüm meleğinin bulunduğu anlaşılması da mümkündür. Bu durum, çoğul ifadeyle zikredilen diğer âyetlerle çeliştiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü âyetlerde topluluk ifade edildiğinde ölüm meleği çoğul, ferdi olarak

⁵⁰⁶ A. Saim Kılavuz, “Azrâil”, **DİA**, c. IV, s. 350; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, s. 38.

⁵⁰⁷ Ali Çolak, **Kur’ân ve Hadislere Göre Melek**, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 80-81.

⁵⁰⁸ A. Saim Kılavuz, “Azrâil”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1991, c. IV, s. 350; Murat Serdar, “Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 13: 2, 2008, s. 237-238.

⁵⁰⁹ Enfal 8/50; Nahl 16/32-33.

⁵¹⁰ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. XX, s. 175.

⁵¹¹ Müddessir 74/31.

⁵¹² Secde 32/11.

düşünüldüğünde ise tekil olarak zikredilmiştir. Buna göre tüm ölüm meleklerinin bir meleğe bağlı olduğu ve âyette ölüm meleği ifadesi kullanıldığı zaman da bu meleğin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁵¹³

Kur'ân'da, ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu belirtilmekle birlikte⁵¹⁴ can alma fiili, her işin gerçek faili olan Allah'a da nispet edilmektedir.⁵¹⁵ Bu nedenle Allah'ın görevlendirdiği elçilerin can alması aynı zamanda Allah'ın alması şeklinde yorumlanmıştır.⁵¹⁶ Diğer başka âyetlerde ise can alma işi görevli elçilere⁵¹⁷ atfedilmektedir.

Bazı kaynaklarda, ölüm meleği olarak zikredilen Azrâil'in fiziki yapısıyla ilgili, denizlerin ve nehirlerin suyu başından dökülse bir damla bile yere düşmeyecek kadar büyük olduğundan, dördüncü veya yedinci kat semada nurdan bir makamının varlığından, bir ayağının orada diğerinin de cennetle cehennem arasında köprü olduğundan ve çok kuvvetli olduğu için de ölüm meleği olarak görevlendirildiğinden bahsedilmektedir.⁵¹⁸ Ayrıca Azrâil'in, yetmiş bin ayaklı, dört veya dört bin kanatlı, tüm canlılar sayısınca gözü ve dili, dört tane yüzü olduğu, birinin canını alacağında Allah'ın önüne düşürdüğü yapraktan o kimsenin adını okuyup kırk gün sonra da canını aldığı gibi bilgilerin Kur'ân ve sahih hadis rivayetlerinde dayanağı bulunmamaktadır. İsmi konusunda olduğu gibi fiziki özellikleriyle ilgili bu tür bilgilerin genellikle Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Müslüman olan Yahudi bazı mühtedilerden gelen isrâiliyat türünden haberlere dayandığı ifade edilmektedir.⁵¹⁹ Ölüm gibi çok önemli bir hadise hakkında insanlık tarihi boyunca oluşan ortak yorum ve yakıştırmalardan ve kısmen de isrâiliyattan ibaret olan bu tür

⁵¹³ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed Mahmud el-Mâturîdî es-Semerkindî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005, c. V, s. 87-88; Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 206.

⁵¹⁴ Secde 32/11.

⁵¹⁵ Zümer 39/42.

⁵¹⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VI, s. 4129.

⁵¹⁷ En'âm 6/61.

⁵¹⁸ A. J. Wensinck, "Azrâil", **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979, c. II, s. 156-157.

⁵¹⁹ Kazvînî, **'Acâibu'l-Mahlûkât ve Ğarâibu'l-Mevcûdât**, s. 388; Hayrettin Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, c. IV, s. 352.

rivayetler bazı Müslüman âlimlerin eserlerine de girmiştir. Nitekim Türk edebiyatında ve halk hikâyelerinde Azrâil motifinin benzer unsurlarla işlenmiş olması da bu durumun bir sonucu olarak dikkat çekmektedir.⁵²⁰

Netice itibariyle, gerek Kur’ân’da gerekse hadislerde ölüm meleği hakkında çok detaylı bilgi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle onun farklı şekillerde tasvir edilmesi gibi bazı hususlarda verilen bilgiler naslarda bulunmamaktadır. Dolayısıyla ölüm meleğinin yardımcılarının canı bedenden çektikleri, boğaza dayanan canı ise ölüm meleğinin aldığı, yine ölüm meleğinin her evi günde iki yahut yedi defa dolaştığı ve orada canının alınması emredilen birinin bulunup bulunmadığına baktığı gibi iddialar sahih kaynaklarda yer almamaktadır.⁵²¹ Bunun yanında İslâm inancında insanların dünya hayatlarındaki yaşamlarını sona erdirmeye görevinin kendisine yüklendiği bir ölüm meleğinin veya meleklerinin varlığı Kur’ân âyetleriyle bildirilmesiyle birlikte kesinlik kazanmış bir husustur. Fakat bu melek veya meleklerin keyfiyeti hakkında bilgi verilmemiştir. Ayrıca bazı kaynaklarda ölüm meleğinin ismi olarak ifade edilen “Azrâil” kelimesi ne Kur’ân’da ne de sahih hadislerde geçmektedir. Bu konunun dayandırıldığı materyalin önemli bir kısmının isrâiliyat olduğu kabul edilmektedir.

1.2.3.7. Nâzi‘ât

“Nâzi‘ât” (النازعات) kelimesi “bir şeyi yerinden söküp almak, çekmek çıkarmak” gibi anlamlara gelen “ne-ze-‘a” (نَزَعَ) kök fiilinden türemiş ismi fâil kalıbının çoğuludur. “Şiddetle ve azapla çekip alanlar, çıkaranlar” anlamına gelmektedir.⁵²² Kelime kök anlamıyla Kur’ân’da, çekip almak, söküp çıkarmak,⁵²³

⁵²⁰ A. Saim Kılavuz, “Azrâil”, *DİA*, c. IV, s. 351.

⁵²¹ Kamil Güneş, *Meleklerle İman*, s. 50-51.

⁵²² İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luga*, c. V, s. 415; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XXII, s. 238; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 490.

⁵²³ A’râf 7/108; Hûd 11/9; Hicr 15/47; Şuarâ 26/33; Kasas 28/75.

kalpten sevginin ve muhabbetin çıkması veya çıkarılması⁵²⁴ çekişmek, nizâ, mücadele etmek, tartışmak, anlaşmazlığa düşmek⁵²⁵ gibi manalarda kullanılmaktadır.

Allah Teâlâ Kur'ân'da önemine binâen bazı varlıklar üzerine yemin etmiştir. Nâzi'ât sûresinin ilk âyetinde de “Şiddetle sökü� çıkaranlara yemin olsun!”⁵²⁶ (والنازعات غرقا) ifadesiyle sökü� çıkaranlar üzerine yemin edilmiştir. Âyette bir şeyi diğerinden çekip almak, çıkarmak manasında olduğuna değinilen “nez” (نزع) ifadesi “dalarak” manasına gelen “ğarkan” (غرقا) ifadesiyle kayıtlanarak “şiddetle çekip almak” anlamını kazanmıştır.⁵²⁷ “Nâzi'ât” (النازعات) kelimesiyle ne kastedildiğine dair müfessirler farklı görüşler serdetmişlerdir.

İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Mesrûk, Saîd b. Cübeyr gibi âlimler Nâzi'ât kelimesiyle insanların ruhlarını alan meleklerin kastedildiğini belirterek bunların kâfirlerin ruhlarını zorla alan ve bu konuda kâfirlere tahsis edilmiş melekler olduğunu söylemişlerdir.⁵²⁸ Mukâtil b. Süleyman, İbn Kuteybe ve İbn Kayyım el-Cevziye de benzer görüşü savunmaktadır.⁵²⁹ Râzî de aynı görüşü savunarak sûrenin başında geçen kelimelerin hepsinin⁵³⁰ meleklerle ilgili sıfatlar olduğuna, bu kelimeyle de insanın canını alan meleklerin kastedildiğine değinmektedir. Ayrıca onların, inanmayanların canını şiddetli bir biçimde aldıklarını hatırlatarak bu mananın Arapların deyimlerinde, kelimenin kök anlamında bulunan, okun yayın demir kısmına dayanıncaya kadar çekilmesi tabirinden alındığına değinmektedir.⁵³¹

Taberî ise zikri geçen kelimeyle ilgili, Kur'ân'da açık ifade bulunmadığı için kastedilenin sökü� çıkaran her şey olabileceğini, bu anlamda muhtemel olan her bir görüşün, âyette hissesi olan farklı manaların hepsinin mâkul olduğunu

⁵²⁴ A'râf 7/43.

⁵²⁵ Nisâ 4/59; Enfâl 8/43, 46; Kehf 18/21; Tâhâ 20/62; Tûr 52/23.

⁵²⁶ Nâzi'ât 79/1.

⁵²⁷ Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 194.

⁵²⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 185; İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VIII, s. 312; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. XIX, s. 190.

⁵²⁹ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr-u Mukâtil**, c. III, s. 445; İbn Kuteybe, **Tefsîr-u Garîbi'l-Kur'ân**, s. 512; İbnü'l-Cevzî, **Zâdü'l-Mesîr**, c. IX, s. 14.

⁵³⁰ İlgili kelimeler şunlardır: الْمُدْبِرَات، السَّابِقَات، السَّابِحَات، النَّاشِطَات، النَّازِعَات.

⁵³¹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. VI, s. 172.

belirtmektedir.⁵³² Ona göre bu ifadelerin umum olarak alınması daha isabetlidir. Tâberî'nin bu tutumuna rağmen İbn Kesîr, muteber olan görüşü “onlar ölüm meleği ve yardımcılarıdır” diye değerlendirmiştir.⁵³³ Müfessir Âlûsî de benzer görüşü tercih etmektedir.⁵³⁴ Ayrıca bu yardımcıların azap ve rahmet melekleri oldukları da belirtilmektedir.⁵³⁵

Mücâhid'e göre “Nâzi'ât” kelimesiyle kastedilen ölümdür. Hasan ve Katâde ise kastedilenin yıldızlar olduğunu belirtmişlerdir. Bazılarına göre ise kelime, ok atmak için yayın son raddesine kadar çekilmesi manasını ifade etmektedir. Diğer bazı âlimlere göre de kâfirlerin ruhlarıdır. Onların zamanı gelince ruhları melekler tarafından çekilip alınır sonra o ruhlar azap içerisinde boğulur ve daha sonra da ateşe atılırlar. Bu anlamda kelime, ölüm, yıldızın bir ufuktan diğer bir ufka akması şeklinde de tefsir edilmektedir.⁵³⁶ Mâturîdî de kelimeyle kâfirlerin ruhunu ızdırıp vererek alan meleklerin kastedildiğine işaret etmektedir.⁵³⁷

Zikredilen görüşlerden farklı olarak son dönem çalışmalarında “Nâzi'ât” kelimesini Kur'ân ve vahiyle ilişkilendirerek yorumlayan görüş de zikredilebilir. Buna göre nitelendirileni verilmeyen sıfatlarla başlayan sûrelerin hemen hepsinde vahye, onu getiren meleklerle ve vahiy gönderilen peygamberlere işaret edilmektedir. Bu görüşe göre âyetin manası “(inkârcıların yüreklerinden küfrü) şiddetli bir şekilde söküp atanlara yemin olsun.” şeklindedir.⁵³⁸

Nâzi'ât sûresinin devamında kıyamet esnasında yaşanacak korkunç manzaralardan bir demet betimleme sunan ve inkârcıların yeniden diriltilemeye ilgili alaycı sözlerine değinerek kıyametin ansızın geleceğine vurgu yapan âyetlerin akışı çerçevesinde değerlendirildiğinde, müfessirlerin çoğunun da tercih ettiği gibi ilgili

⁵³² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 189.

⁵³³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. VIII, s. 312.

⁵³⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXX, s. 23.

⁵³⁵ Murat Serdar, Harun Işık, *İslâm İnanç Esasları (Akaid)*, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017, s. 123.

⁵³⁶ Bkz.: Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 185-187.

⁵³⁷ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. XVII, s. 25.

⁵³⁸ Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2012, c. II, s. 116.

kelimeyle “inanmayanların ruhlarını çekip alan meleklerin” kastedilmesinin muteber görüş olabileceği ifade edilebilir.

Netice olarak, geçtiği bağlamıyla “Nâzi‘ât” (النازعات) kelimesi müfessirlerin ilgili rivayetleriyle değerlendirildiğinde kelimenin şiddet ve azap vererek kâfirlerin canlarını çıkaran melekleri ifade etmek için kullanılan Kur’ânî bir ifade olması kuvvetle muhtemel gözükmemektedir. Farklı yorumlar belirtilirken de değinildiği üzere kelimenin yıldızları, ruhları, gazileri ve atları nitelendirdiği de belirtilmektedir.⁵³⁹ Ayrıca, Kur’ân’da geçen ve meleklerin, kâfirlerin canlarını zorla ve eziyet ederek alacaklarını ifade eden “melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken halleri nasıl olacak?”⁵⁴⁰ şeklindeki âyet nâzi‘ât kelimesinin tefsiri mahiyetindedir. Buna göre bu kelimeyle inkârcıların canını zorla ve eziyet ederek alacak meleklerin kastedildiği anlaşılmaktadır.

1.2.3.8. Nâşitât

“Nâşitât” (النَّاشِطَات) kelimesi “kolayca çekmek, düğümü yavaşça çözmek” gibi anlamlara gelen “ne-şe-ta” (نشط) kök fiilinden türemiş ismi fâil kalıbının çoğul şeklidir. Ve “eziyet vermeden yavaş yavaş çekip alanlar, çıkaranlar” anlamlarına gelmektedir.⁵⁴¹ Arapça’da, kovaıyla kuyudan su çekerken (suyun dökülmemesi için) yavaş yavaş çekmeye de bu tabir kullanılmaktadır.⁵⁴² Türkçe’de daha çok kolayca ve rahatlıkla yapılan bir işi ifade için kullanılan “tereyağından kıl çeker gibi” deyimini de benzer manayı karşılamaktadır.⁵⁴³

Müfessirler, “Nâşitât” kelimesinin anlamı hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir. İbn Abbâs, Zeccâc ve Ferrâ kelimeyle, mü’minlerin ruhlarını, onlara eziyet çektirmeden kolay bir şekilde çekip alan meleklerin ifade edildiğini belirtmişlerdir. Mücâhid, kelimeyi ölümle açıklarken, Katâde ise kelimenin bir

⁵³⁹ Bkz.: Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 5554-5555.

⁵⁴⁰ Muhammed 47/27.

⁵⁴¹ İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luga*, c. V, s. 426; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XX, s. 139-141; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 5554.

⁵⁴² Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XX, s. 141; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXXI, s. 26.

⁵⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 5554.

ufuktan diğer ufka yüzüp akan yıldızlar anlamında kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁴⁴ Mukâtil b. Süleyman da kelimeyle kastedilenin can alan melekler olduğunu belirtirken⁵⁴⁵ İbn Kuteybe de benzer görüşü ifade etmektedir.⁵⁴⁶

İbn Kayyım el-Cevziyye, nâzi‘ât ve nâşitât kelimelerindeki farkın yalnızca şiddet ve yumuşaklıktan ibaret olduğunu belirterek, meleklerin kâfirlerin ruhlarını şiddetle, mü‘minlerin ruhlarını ise eziyet vermeden, dostça ve yumuşakça alacağını belirtmektedir.⁵⁴⁷ Râzî de benzer görüşü savunarak “nez‘” (نزع) ile “nešt” (نشط) kelimeleri arasındaki farktan dolayı “yumuşaklık ve yavaşça çekip almak” manasını verdiği ikinci ifadeyi mü‘minlere; “sert bir biçimde çekmek” manasını verdiği birinci ifadeyi de kâfirlere tahsis etmiştir. Meleklerin mü‘minlerin ruhlarını, tıpkı, kuyudan su çıkarılan kovanın (suyu dökülmesin diye) yavaşça çekilmesi gibi çekip aldıklarına değinerek Allah’ın ölüm meleğine ve onun yardımcılara yemin ettiğini, birincisiyle kâfirlerin canlarının, ikincisiyle de mü‘minlerin canlarının alınışına işaret edildiğini belirtmektedir.⁵⁴⁸

Taberî, Allah’ın nâşitât üzerine yemin edip kelimeyi herhangi bir şeyle tahsis etmediğini ifade ederek kelimenin “bir yerden başka bir yere akıp gitme” manasına istinaden kastedilenin melekler olabileceği gibi ölüm, yıldızlar vb. diğer görüşlerin de muhtemel olduğunu vurgulamıştır.⁵⁴⁹ Buna göre onun nâzi‘ât kelimesindeki düşüncesine benzer bir görüş ifade ederek tüm ihtimalleri mümkün gördüğü anlaşılmaktadır. Mâturîdî de nâşitât, kelimesiyle meleklerin mü‘minlerin ruhunu acı çekirtmeden, hafifçe aldıklarına işaret edildiğini belirtmektedir.⁵⁵⁰

Nâzi‘ât kelimesinde olduğu gibi zikri geçen yorumlardan farklı olarak nâşitât kelimesini Kur‘ân ve vahiy ile ilişkilendirerek yorumlayan görüş de zikredilebilir. Bu görüşe göre kelimenin gönül hoşluğu, ferahlık veren, huzurlu kılan, şenlendiren gibi

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 187-188; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. XX, s. 141.

⁵⁴⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 445.

⁵⁴⁶ İbn Kuteybe, *Tefsîr-u Garîbi’l-Kur‘ân*, s. 512.

⁵⁴⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *et-Tibyân fî Aksâmil-Kur‘ân*, Beyrut, 1988, s. 174.

⁵⁴⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXXI, s. 26.

⁵⁴⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 187-188.

⁵⁵⁰ Mâturîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur‘ân*, c. XVII, s. 25-26.

kelime manaları dikkate alınmış ve buna göre âyetin manası “yürekleri ferahlatan, ferahlatıcı mesajlarla insan ruhunu şenlendiren (âyetler ve mesajlara) yemin olsun.” şeklini ifade edilmiştir.⁵⁵¹

Netice itibariyle, Kur’ân’da önemine binaen üzerine yemin edilen, nâzi’âtta sonra gelen diğer bir kelime de nâşitâtır. Bu kelime de âlimler tarafından yıldızlarla ilişkilendirilerek yörüngelerinde düzenli ve istikrarlı hareket edenler gibi farklı manalarda yorumlanmakla birlikte daha çok meleklerle ilgili görülmüş ve kelimenin Kur’ân’da mü’minlerin canını yavaşça alan melekleri ifade için kullanılmış olduğu belirtilmiştir. Buna göre “Nâşitât” kelimesini ifade eden “kolaylıkla çekip çıkaranlar” manasında “neşt” (نَشَطًا) kelimesiyle mü’minlerin ruhlarını kolaylıkla çekip alan meleklerle işaret edildiği anlaşılmaktadır. Bu manada nâşitât ve nâzi’ât kelimesiyle zikredilenlerin, ölüm meleğinin bazı âyetlerde çoğul ifade edilmesi hasebiyle onun yardımcıları olabilecekleri de anlaşılmaktadır. Ayrıca müfessirlerin farklı değerlendirmeleri açıklanırken de ifade edildiği üzere kelimenin yıldızları, ruhları, gazileri ve atları nitelendiriyor olması da mümkün gözükmektedir.

1.2.3.9. Sâbihât

“Sâbihât” (السَّابِحَات) kelimesi “yüzmek, yüzdürmek, tenzih etmek, yüceltmek, tesbih etmek, suda veya karada hızlıca gitmek, hareket etmek” gibi anlamlara gelen (سبح) “se-be-ha” kök fiilinden türemiş ismi fâil kalıbının çoğuludur. “Hızlıca yüzüp gidenler, çabukça yürüyenler, bir işi hızlıca yapanlar” anlamlarına gelmektedir.⁵⁵² “Sebh” kelimesi süratle gitmek, bir şeyden kurtulmak, uzaklaşmak, müsterih olmak anlamlarına gelmektedir.⁵⁵³ Kelime kök anlamı itibariyle Kur’ân’da Allah’ın, yeryüzündeki tüm varlıklar tarafından sabah akşam hamd ile tesbih edilmesi,⁵⁵⁴

⁵⁵¹ Mehmet Okuyan, *Kısa Sûrelerin Tefsiri*, c. II, s. 117.

⁵⁵² İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luga*, c. III, s. 125; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 227.

⁵⁵³ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 5554.

⁵⁵⁴ Bakara 2/30; Nûr 24/41; Secde 32/15; Mü’min 40/55; Kâf 50/40; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Saff 61/1; Kalem 68/28; İsrâ 17/44.

hareket etmek,⁵⁵⁵ meşguliyet⁵⁵⁶ ve Allah'ın her eksiklikten ve noksanlıktan münezze olma⁵⁵⁷ gibi manaları ifade için kullanılmaktadır.

Sâbihât kelimesi, Nâzi'ât sûresinde üzerine yemin edilen varlıkların üçüncüsü olarak “Yüzüp gidenlere yemin olsun!”⁵⁵⁸ (وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا) şeklinde geçmektedir. Müfessirler bu ifadeyle neyin kastedildiğine dair farklı görüşler beyan etmişlerdir:

Mücâhid'e göre kelime, insan ruhunun içinde yüzen ölüm meleklerini ve göklerde yüzen melekleri ifade etmektedir. Kelbî'ye göre bunlar, bazen suda kaybolan bazen su üstüne çıkan yüzücü kimse gibi mü'minlerin canlarını alan meleklerdir. Mü'minlerin canlarını kolayca ve incitmeksizin yavaş yavaş alırlar ve dinleninceye kadar onu bırakırlar. Katâde'ye göre yörüngelerinde yüzen yıldızlar demektir. Atâ'ya göre ise denizde yüzen gemiler demektir.⁵⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman'da Kelbî gibi burada insanların ruhlarını suyun içerisinde yüzen bir yüzücü gibi alan ölüm meleklerinin kastedildiğini belirtmektedir. Başka bir âyette “Melekler, onların canlarını iyi kimseler olarak alırken..”⁵⁶⁰ (الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهُمْ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ..) ifadesiyle bahsedilenlerin de aynı melekler olduklarını söyler.⁵⁶¹ İbn Kuteybe'ye göre sâbihât kelimesiyle melekler kastedilmektedir ve onların yeryüzüne inmeleri aynen suda yüzen bir yüzücüyü andırmaktadır.⁵⁶²

Taberî, nâzi'ât ve nâşitât kelimelerinde de yaptığı gibi ilgili âyette Allah Teâlâ'nın yüzüp giden her şey üzerine yemin ettiğini, bu manada âyetin genel anlamda olduğunu belirterek kelimenin bahsi geçen farklı manaları ve yüzen her şeyi kapsayabileceğini ifade etmektedir.⁵⁶³ Râzî ise bazı âlimlerin kelimenin anlamını can alan meleklerle tahsis ettiğine, bazılarının ise diğer melekler manasına hamlettiğine

⁵⁵⁵ Yâsîn 36/40.

⁵⁵⁶ Müzzemmil 73/7.

⁵⁵⁷ Bakara 2/32, 116; Al-i İmrân 3/191; Nisâ 4/171; Mâide 5/116; En'âm 6/100; A'râf 7/143; Tevbe 9/31; Yunus 10/10, 18, 68, Yusuf 12/108, Nahl 16/1, 57; İsrâ 17/1, 43, 93, 108; Meryem 19/35; Enbiyâ 21/22, 26, 87 vd.

⁵⁵⁸ Nâzi'ât 79/3.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 189; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIX, s. 193.

⁵⁶⁰ Nahl 16/32.

⁵⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 445.

⁵⁶² İbn Kuteybe, *Tefsîr-u Garîbi'l-Kur'ân*, s. 512.

⁵⁶³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 189.

değindikten sonra ve ilk görüşün Hz. Ali, İbn Abbas ve Mesrûk'tan, meleklerin mü'minlerin ruhlarını yumuşakça çekip aldıklarına dair nakillere dayandırıldığını belirtmektedir. Kanaatini de "O melekler, mü'minlerin canını alırken yavaş yavaş, belirli aralıklarla alırlar ve o insanın ruhunu, aynen suda yüzen bir kimsenin yüzmesi gibi çok yumuşak ve hissettirmeden almaya çalışırlar. Çünkü suda yüzen kimse de boğulmamak için yavaş hareket eder. Tıpkı bunun gibi melekler de mü'minlerin canlarını alırken, onlara herhangi bir acı ve eziyet dokunmasın diye bu işte son derece şefkatli davranırlar." ifadeleriyle belirtmiştir. Râzî ayrıca meleklerin gökyüzünden çok hızlı biçimde inmelerine de işaret ederek onların semadan inişlerinin suda yüzen kimsenin yüzmesine benzetildiğine değinmiş ve bu manada Arapların da iyi cins atlara hızlarından dolayı "sâbih" (سَابِح) diye isimlendirdiklerini söylemiştir.⁵⁶⁴

Sâbihât ifadesiyle neyin veya nelerin kastedildiği hususunda ölüm, yörüngelerinde yüzen yıldızlar, gemiler ve önceki âyetlerle ilişkilendirilerek insanların ruhlarını alırken meleklerin şefkatli davranmalarından yola çıkarak burada anlatılanın da melekler olma ihtimali ağır basmaktadır. Ayrıca ilk âyetlerde bahsi geçen nâzi'ât ve nâşitât kelimelerini "can alan melekler" şeklinde kabul edip bunları gezegen veya yıldızlar şeklinde yorumlamak âyetler arası anlam ilişkisi bakımından derin boşluklar meydana gelmesine neden olabilir. Aynı şekilde konunun gemilerle ilişkili görülmesinin de herhangi bir dayanağının olmadığı belirtilmiştir.⁵⁶⁵

Sonuç itibariyle "sâbihât" (السَّابِحَات) kelimesi, rivayetlerle beraber bulunduğu âyetler bağlamında değerlendirildiğinde mü'minlerin ruhlarını yumuşaklıkla alan meleklerin âdeti yüzer gibi yumuşak hareket etmelerinden dolayı bu şekilde nitelendirildikleri anlaşılabılır. Buna göre kelimenin Allah'ın emriyle göklerden süratli bir şekilde inen veya mü'minlerin ruhlarını yumuşaklıkla çıkaran melekleri ifade için kullanılan Kur'ânî bir ifade olarak anlaşılması mümkündür.

⁵⁶⁴ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XXXI, s. 26-27.

⁵⁶⁵ Mehmet Okuyan, **Kısa Sûrelerin Tefsiri**, c. II, s. 118.

1.2.3.10. Sâbikât

“Sâbikât” (السَّابِقَات) kelimesi “yürüyüşte öne geçmek, ilerlemek, ileride bulunmak” gibi anlamlara gelen “se-be-ka” (سَبَقَ) kök fiilinden türemiş ismi fâil kalıbının çoğuludur. “Önde olanlar, yarışı önde götürenler” anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁶ Kelime, kök anlamı itibariyle Kur’ân’da koşarak yarışmak,⁵⁶⁷ mecâzî olarak öne geçmek⁵⁶⁸ iyilikte, hayır işlerinde önde olmak⁵⁶⁹ gibi manaları ifade etmek için kullanılmıştır.

Sâbikât kelimesi, Nâzi‘ât sûresinde, üzerine yemin edilen varlıkların dördüncüsü olarak “Yarıştıkça yarışanlara yemin olsun!”⁵⁷⁰ (فَالسَّابِقَاتِ سَبَقًا) şeklinde geçmektedir. Müfessirler bu ifadeyle ne kastedildiğine dair farklı görüşler beyan etmişlerdir:

Mukâtil b. Süleyman, kelimeyi, ömrü yeten mü’minlerin canlarını alalacele cennete ulaştıran melekler şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁷¹ Hz. Ali’ye isnat edilen rivayete göre bunlar, ilahî vahyi peygamberlere şeytanlardan önce ulaştıran meleklerdir. Mücahid ve Mesrûk’a göre de meleklerdir. İbn Mes‘ûd’a göre, ruhlarını kabzedenden melekleri gördüklerinde, karşılaştıkları sevindirici haller nedeniyle Allah’a ve O’nun rahmetine kavuşmanın sevinciyle meleklerle koşan mü’minlerin canlarıdır. Katâde, Hasan ve Ma‘mer’e göre de bunlar kat ettikleri yol itibariyle bir diğerini geçen yıldızlardır. Zeccâc ve ‘Atâ’ya göre ise cihatta öne geçerek yarışan atlardır.⁵⁷² İbn Kuteybe de aynen Hz. Ali gibi kelimeyle, ilahî vahyi peygamberlere ulaştırma hususunda şeytanları geçen meleklerin ifade edildiğini belirtmektedir.⁵⁷³

⁵⁶⁶ İbn Fâris, **Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luga**, c. III, s. 129; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. XXV, s. 430; Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât**, s. 228-229.

⁵⁶⁷ Yusuf 12/17, 25.

⁵⁶⁸ Ahkâf 46/11; Tâhâ 20/129; Vâkıâ 56/60.

⁵⁶⁹ Vâkıâ 56/10; Âl-i ‘İmrân 3/114; Mü’minûn 23/61.

⁵⁷⁰ Nâzi‘ât 79/4.

⁵⁷¹ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr-u Mukâtil**, c. III, s. 445.

⁵⁷² Kurtubî, **el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XIX, s. 193; Zebîdî, **Tâcu’l-‘Arûs**, c. XXV, s. 430.

⁵⁷³ İbn Kuteybe, **Tefsîr-u Garîbi’l-Kur’ân**, s. 512.

Taberî, nâzi‘ât, nâşitât ve sâbihât kelimelerinde belirttiği gibi ilgili âyetle Allah’ın yarışarak giden, önde olan her şey üzerine yemin ettiğini, bu manada âyetin genel anlamıyla farklı manaları ve yarışan her şeyi kapsadığını ifade etmektedir.⁵⁷⁴

Râzî, sâbikât kelimesinin genel olarak ruhları alan melekler olarak yorumlandığına bu anlamda meleklerin, kâfirlerin ruhlarını cehenneme, mü’minlerin ruhlarını da cennete hızlı biçimde götürdüklerine değinmektedir. Daha sonra ise âyetle belirtilen yarış ve koşmanın ne anlama geldiği hususunda Mücâhid ve Ebû Ravk’tan nakille, meleklerin, iman, itaat ve salih amel işleme konusunda, insanoğlunu geçtiğini,⁵⁷⁵ bu anlamda Allah’ın da kitabında “Öne geçenler, öne geçenler! İşte bunlardır yakınlaştırılmış olanlar!”⁵⁷⁶ şeklinde buyurduğunu ifade etmiştir. Ferrâ ve Zeccâc’dan da ilahî vahyin inzâli esnasında şeytanların kulak hırsızlığı yaptığını meleklerin peygamberlere vahiy getirme hususunda şeytanları geçtiklerini söylediklerini nakletmektedir. Âyetle geçtiği şekliyle Allah’ın melekleri niteleyerek “Söz hususunda O’nun önüne geçemezler!”⁵⁷⁷ ifadesinin kastedilmiş olmasını da ihtimal dahilinde görmektedir. Yani bu âyet “O melekler, Allah’a olan saygılarından dolayı kendilerine müsaade edilmezden evvel ne bir harekette bulunurlar ne de konuşurlar.” demektir. Dolayısıyla, burada melekler, “koşma” fiili ile nitelendirilmiştir ki bu da onlara ilahî bir emir geldiği anda onların derhal emre uyma hususunda Allah’ın emrine olan bağlılıklarını göstermek için birbirleriyle yarışıklarını göstermektedir ki O’na göre âyetle kastedilen de budur.⁵⁷⁸

Netice itibariyle, “sâbikât” (السَّابِقَات) ifadesiyle neyin veya nelerin kastedildiği hususunda genelde inkâr edenlerin ruhlarını cehenneme, iman edenlerin ruhlarını ise cennete hızlıca götürenler veya diğer melekler ön plana çıkmakla birlikte kastedilenin melekler olma ihtimalinin diğer görüşlere göre daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Buna göre “Sâbikât” kelimesi bazı farklı rivayetlerle beraber

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 190.

⁵⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 193.

⁵⁷⁶ Vâkıâ 56/10-11.

⁵⁷⁷ Enbiyâ 21/27.

⁵⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. XXXI, s. 27.

bulunduğu âyetler bağlamında değerlendirildiğinde mü'minlerin ruhlarını kabz ettikten sonra süratli bir şekilde cennete, kâfirlerin ruhlarını aldıktan sonra da hızlıca cehenneme ulaştırmaya çalışan melekleri veya Allah'tan almış oldukları emirleri yarışır şekilde yerine getiren diğer melekleri ifade etmek için kullanılan Kur'ânî bir ifade olarak anlaşılabilir.

1.2.3.11. Müdebbirât

“Müdebbirât” (المُدَبِّرَات) kelimesi “arkasını, sırtını dönmek, geçip gitmek” gibi anlamlara gelen “de-be-ra” (دَبَرَ) sülâsî kök fiilinden türemiştir. Fiil daha sonra tef'îl (تَفْعِيل) babına sokularak geçişli hale getirilmiş ismi fâil kalıbının çoğuludur. Bu şekliyle “işleri tedbir edenler, yürütenler, yoluna koyanlar, yerine getirenler” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷⁹ Kelime, kök anlamı itibariyle Kur'ân'da yönetmek, idare etmek,⁵⁸⁰ derin ve inceden düşünmek, tedebbür etmek,⁵⁸¹ arkasını dönmek, sırt çevirmek,⁵⁸² sırtını çevirip dönüp gitmek,⁵⁸³ bir şeyin sonu, arkası, akabî⁵⁸⁴ ve bir kimsenin nesli, soyu-sopu⁵⁸⁵ gibi anlamları ifade için kullanılmıştır. Kelime, Nâzi'ât sûresinde üzerine yemin edilen varlıkların beşincisi olarak “İşleri düzenleyenlere, yürütenlere yemin olsun!”⁵⁸⁶ (فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا) şeklinde geçmektedir.

Mukâtil b. Süleyman, kelimeyle, kendilerine Allah tarafından havale edilen önemli işleri düzenlemek ve yerine getirmekle emrolunan Cebrâil, Mikâil ve ölüm meleği gibi meleklerin kastedildiğini belirtmektedir.⁵⁸⁷ İbn Kuteybe ise Allah katından insanlara helâl ve haramı indiren meleklerle vurgu yapıldığına işaret etmektedir.⁵⁸⁸

⁵⁷⁹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, c. VIII, s. 31; İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, c. II, s. 324-325.

⁵⁸⁰ Yunus 10/3, 31; Ra'd 13/2; Secde 32/5; Nâzi'ât 79/5.

⁵⁸¹ Nisâ 4/82; Mü'minûn 23/68; Sâd 38/29; Muhammed 47/24.

⁵⁸² Enfal 8/15, 16;

⁵⁸³ Müddesir 74/23, 33; Meâric 70/17.

⁵⁸⁴ Kaf 50/40; Tûr 52/49;

⁵⁸⁵ En'âm 6/45; Hicr 15/66.

⁵⁸⁶ Nâzi'ât 79/5.

⁵⁸⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-u Mukâtil*, c. III, s. 445-446; Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, c. XI, s. 266.

⁵⁸⁸ İbn Kuteybe, *Tefsîr-u Garîbi'l-Kur'ân*, s. 512.

Yukarıda belirtildiği üzere Nâzi‘ât sûresinde geçen dört kelime için kesin bir tahsîs yapmaksızın kelimelerin mümkün olan manaların hepsine hamletmeyi uygun gören Taberî, müdebbirât kelimesiyle kastedilenin melekler olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca te‘vil ehlinin kanaatinin de bu yönde olduğunu belirterek bir bakıma bu konuda ittifak olduğuna işaret ederek kendi görüşünde bu minvalde olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸⁹

Râzî, kelimeyle kastedilenin melekler olduğu görüşündeki ittifaka değindikten sonra ilgili bazı meleklerin vazife taksimini açıklamıştır. Buna göre Cebrâil’in rüzgâr ve melek ordusuyla; Mikâil’in yağmurlar ve bitkilerle, Azrâil’in can almakla diğer bazı meleklerin de insanoğlunu korumakla, onların amellerini yazmakla ve kimilerinin de onları helâk etmekle görevli olduklarını belirtmektedir. Bu anlamda müdebbirât kelimesiyle aslında kendisine verilen görevi yerine getiren bütün meleklerin ifade edilebileceğini vurgulamıştır.⁵⁹⁰ Kurtubî ise işleri yürütenlerden maksadın melekler olduğu görüşünü, onların işleri yürütmesinin Allah katından helâl ve haram ile bunlara dair açıklayıcı hükümleri indirmeleri olduğunu ifade ederek, İbn Abbas ve Katâde’nin de benzer açıklamalarına yer vermektedir.⁵⁹¹

Elmalılı Hamdi Yazır, ifadeyle kendilerine Allah tarafından tevdi edilen mühim işleri düzenlemek ve yerine getirmekle emrolunan Cebrâil, Mikâil, Azrâil ve İsrâfil gibi meleklerle işaret edildiğini belirtmektedir. Ayrıca zikredilen görüşlerden farklı olarak vakitlerin tayini ve bazı hava olaylarının meydana gelmesi hususunda etkileri olan ay ve güneş gibi gök cisimlerinin ifade edilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁵⁹²

Netice olarak, “Müdebbirât” (المُدَبِّرَات) kelimesiyle müfessirlerin ittifakla Cebrâil, Mikâil ve ölüm meleği başta olmak üzere Allah tarafından kendilerine tevdi edilen görevleri harfîyyen yerine getirip işleri evirip çeviren bütün meleklerin

⁵⁸⁹ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 190.

⁵⁹⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXXI, s. 27.

⁵⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIX, s. 194.

⁵⁹² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 5553-5556.

kastedildiği sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir. Buna göre müdebbirât kelimesi de bazı melekleri ifade etmek için kullanılan Kur’ânî ifadelerden biri olarak anlaşılabilir.

1.2.3.12. Mukarrabûn

Mukarrabûn (المقَرَّبُونَ) kelimesi “yakın olmak, yaklaşmak, yakınlaşmak” gibi anlamlara gelen⁵⁹³ “ka-ru-be” (قَرِبَ) kök fiilinden türemiş olup “yakın dost, maiyetindeki kişi, yakın çevreden olan, yaklaştırmış, yakınlaşmış kişi” anlamlarına gelmektedir. Tef’îl babına katılmış olan kelime mukarreb sıfatının çoğul şeklidir.⁵⁹⁴ Kelime, kök anlamı itibariyle Kur’ân’da, kurban,⁵⁹⁵ yaklaşmak,⁵⁹⁶ (kurban vs.) sunmak⁵⁹⁷ gibi anlamların yanında ayrıca imanlarının, salih amellerinin, hayırda yarışmalarının ve Allah’a itaatte öne geçmelerinin bir karşılığı olarak Allah katında diğer varlıklardan ve insanlardan daha üst mertebede ve konumda olanlar için kullanılmıştır.⁵⁹⁸

Kur’ân’da Hz. İsa ismen zikredildikten sonra onun da mukarrabûndan olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹⁹ Ayrıca kelime Hz. Musa ve Firavun kıssasında sözlük anlamı olan “makam ve mevki sahibinin yakınında, yakın çevresinde olan” anlamında kullanılmıştır. Bu manada Hz. Musa’nın peygamberliğine inanmayıp onun bir sihirbaz olduğunu iddia eden Firavun, Hz. Musa’yı sihirle yenmeleri için ülkenin ileri gelen sihirbazlarını toplamış ve onlardan sihir yapmalarını istemiştir. Bu sihirbazlar Hz. Musa’ya karşı galip gelmeleri durumunda mükâfatlarının ne olacağını sorduklarında ise Firavun, sizler benim en yakınlarım olacaksınız (وَأَنْتُمْ لِمَنِ الْمُقَرَّبِينَ) demiştir.⁶⁰⁰ Buna göre Kur’ân’da geçen Firavun’a ait bu sözün, mukarrabûn

⁵⁹³ Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. IV, s. 5-7; Cevherî, *es-Sihâh*, c. I, s. 199.

⁵⁹⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. V, s. 153-154; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyisi’l-Luga*, c. V, s. 80-81.

⁵⁹⁵ Âl-i ‘İmrân 3/183; Mâide 5/27; Ahkâf 46/28.

⁵⁹⁶ Bakara 2/35; A’râf 7/185; Tevbe 9/28; Meryem 19/52; Enbiyâ 21/1, 97; Zümer 39/3; Zâriyât 51/27; Kamer 54/1; Alak 96/19.

⁵⁹⁷ Mâide 5/27.

⁵⁹⁸ Vakıâ 56/10-11, 88-89.

⁵⁹⁹ Âl-i ‘İmrân 3/45.

⁶⁰⁰ A’râf 7/106-113.

kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Mukarrabûn kelimesi Kur’ân’da ayrıca bir grup meleğin sıfatı olarak “el-Melâiketü’l-Mukarrabûn” (الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ) şeklinde geçmektedir ve âyette ne İsa Mesih’in ne de yakın melekler olan mukarrabûn meleklerinin Allah’ın kulu olmaktan asla çekinmedikleri ifade edilmektedir.⁶⁰¹ Diğer bir âyette geçen “Yakın melekler ona şahit olurlar.”⁶⁰² (يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ) ifadesiyle de insanların amellerinin kayıtlı olduğu yerin veya kitabın mukarrabûn meleklerinin gözetiminde ve şahitliklerinde olduğu beyan edilmektedir.

Bazı kaynaklarda Mukarrabûn meleklerine aynı zamanda Kerûbiyyûn melekleri de denildiği,⁶⁰³ arşın etrafını kuşattıkları ve bunların meleklerin efendileri Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil isimli meleklerden oluştuğu gibi bilgiler kaydedilmiştir.⁶⁰⁴ Fakat Kerûbiyyûn isminin Tevrat’ta⁶⁰⁵ geçmesi sebebiyle, yapılmış bazı çalışmalarda bunun İsrâilî kaynaklı olduğu vurgulanmıştır.⁶⁰⁶

Âlimlerin bazıları Mukarrabûn meleklerinin Cebrâil, Mikâil, İsrâfil gibi büyük meleklerden oluştuğunu belirtmektedirler.⁶⁰⁷ Kazvînî’de bunları Allah’a yakın olan melekler diye tanımlayarak neredeyse bütün melekleri bu kategori içerisinde değerlendirmektedir.⁶⁰⁸

İbn Mes’ûd’dan mervî rivayette, Hz. Peygamber’le beraber namaz kılarken insanların Allah’a, Cebrâil’e, Mikâil’e ve diğer meleklerle selâm olsun, demeleri üzerine Hz. Peygamber’in de “Selâm Allah’ın üzerine olsun, demeyin! Çünkü Allah zaten es-Selâm’dır.” demesi ve onlara teşehhüdü öğretmesi.⁶⁰⁹ Ayrıca Hz. Ali’ye Hz. Peygamber’in namazı hakkında sorulduğunda “Öğle namazından önce dört rekât

⁶⁰¹ Nisâ 4/172.

⁶⁰² Mutaffifîn 83/21.

⁶⁰³ İbn Fâris, **Mu’cem-u Mekayysi’l-Luga**, c. V, s. 175.

⁶⁰⁴ Râgıb el-İsfahânî, **el-İ’tikâdât**, Beyrut, Dâru’l-Eşref, 1988, s. 148; Mustafa ‘Âşur, ‘**Âlemü’l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu**, s. 48; Abdullah Sirâcuddîn, **el-Îmân bi’l-Melâike**, s. 63-66.

⁶⁰⁵ Yaratılış 3:3-24. Bkz.: **Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri**, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2014.

⁶⁰⁶ Bkz.: Ali Çolak, “Melek İnancının Kur’ân ve Hadis Temelleri”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 55.

⁶⁰⁷ Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, c. IV, s. 139.

⁶⁰⁸ Kazvînî, ‘**Acâibu’l-Mahlûkât ve Ğarâibu’l-Mevcûdât**, s. 53- 61.

⁶⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. VII, s. 152; Buhârî, **Sıfatü’s-Salâh**, 66; a.e., **İsti’zân**, 3.

sonrasında ise iki rekât kılar. İkinci namazından önce dört rekât kılar ve onun her iki rekâtının arasını Mukarrabûn meleklerine, peygamberlere ve Müslümanlara uyanlara selamla ayırırdı.” şeklinde cevap vermesinden, mukarrabûn meleklerinin Cebrâil, Mikâil ve İsrâfîl’le sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. Müfessir Âlûsî de bu minvalde “mukarrab” kelimesinin bütün melekleri kapsayan şumullü bir cemi‘ sigası olduğunu ifade etmektedir.⁶¹⁰

Netice olarak, Mukarrabûn melekleri ile ne kastedildiğine dair rivayetlerde farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna rağmen ortak kanaate göre, bu meleklerin dört büyük melek olarak bilinen Cebrâil, Mikâil, İsrâfîl ve Ölüm Meleği gibi Allah’ın ulûhiyet makamına yakın olan melekler olarak anlaşılmıştır. Ayrıca bazı görüşlere göre de tüm melekler mukarrabûn ifadesinin altında değerlendirilmektedir.

1.2.3.13. Muakkibât (Koruyucu) Melekler

“Muakkibât” (مُعَقِّبَات) kelimesi “İzlemek, peşinden gitmek, takip etmek” gibi anlamlara gelen (عَقَبَ) “a-ka-be” sülâsî kök fiilinden türemiştir. Fiil daha sonra tef’îl (تَفَعَّلَ) babına katılmış ismi fâil kalıbının çoğuludur. “İzleyenler, peşi sıra gelenler, takip edenler” anlamlarına gelmektedir.⁶¹¹ Kelime, kök anlamı itibariyle Kur’ân’da takip etmek,⁶¹² ardından arkasından gelmek,⁶¹³ ardına dönmek,⁶¹⁴ eski alışkanlığına tekrar dönmek,⁶¹⁵ gerisin geriye dönmek,⁶¹⁶ sonuç/akıbet,⁶¹⁷ azap⁶¹⁸ ve sarp yokuş (‘akabe)⁶¹⁹ gibi anlamları ifade etmek için kullanılmıştır.

⁶¹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. VI, s. 38.

⁶¹¹ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. I, s. 178-181; İbn Fâris, *Mu‘cemu Mekâyîsi’l-Luga*, c. IV, s. 77-78; Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, c. III, s. 407-408.

⁶¹² Ra’d 13/41.

⁶¹³ Zuhurf 43/28.

⁶¹⁴ Enfâl 8/75.

⁶¹⁵ En’âm 6/71.

⁶¹⁶ Bakara 2/143; Âl-i ‘İmrân 3/144.

⁶¹⁷ Ra’d 13/22, 24, 35, 42; Kehf 18/44; Şems 91/15. Diğer âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cem’ul-Müfehrese*, s. 574.

⁶¹⁸ Bakara 2/196, 211; Âl-i ‘İmrân 3/11; Mâide 5/2, 98; En’âm 6/165. Diğer âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, *el-Mu‘cem’ul-Müfehrese*, s. 573.

⁶¹⁹ Beled 90/11.

Muakkibât kelimesi, Kur'ân'da, "İnsanın önünden ve arkasından onu takip eden melekler vardır."⁶²⁰ şeklinde belirtilirken, âyette bahsi geçen melekler Muakkibât diye isimlendirilmektedir. Aynı melekler başka bir âyette "O kullarının üzerinde mutlak hakimiyet sahibidir, size koruyucu melekler gönderir."⁶²¹ şeklinde de ifade edilmektedir. Diğer bir âyette ise "Hiç kimse yoktur ki üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın!"⁶²² buyrulurak her insan için en az bir (belki daha fazla) koruyucu melek takdir edildiğine değinilmektedir. Buna göre daha önce ele alınan ve insanların davranışlarını kaydetmek için sağında ve solunda bulunan Kirâmen Kâtibîn isimli meleklerden başka ayrıca insanın önünde ve arkasında bulunan koruyucu meleklerin varlığı anlaşılmaktadır. Müfessirlere göre Kirâmen Kâtibîn meleklerinden insanın sağındaki melek onun iyi amellerini; solundaki de kötü amellerini kaydetmektedir. Kişinin önünde ve arkasında bulunanlar ise onu korumakla görevlidirler.⁶²³

Âyette bahsedilen "muakkibât" sözü ile ilgili, âlimlerin ekseriyetinin tercih ettiği görüşe göre kastedilenler hafaza yani koruyucu meleklerdir.⁶²⁴ Ve bu melekler şu sebepten dolayı muakkibât yani takipçiler diye nitelendirilebilirler:

Koruyucu meleklerden gece görevli olanların, gündüz görevlileri veya gündüz görevli olanların, gece görevlileri takip etmeleri sebebiyle yani gelip nöbeti onlardan devralmaları sebebiyle isimlendirilmeleri muhtemeldir.⁶²⁵ Çünkü Hz. Peygamber "Sizleri hem gece hem de gündüz takip eden melekler vardır. Bu melekler sabah ve ikindi namazlarında (nöbet değiştirmek suretiyle) bir araya gelirler. Sonra sizinle beraber geceleyenler yukarı çıkarlar. Rabbiniz daha iyi bildiği halde, onlardan: "Kullarımı nasıl bıraktınız?" diye sorar. Onlar da: "Biz onları namaz kılarken bıraktık. Gittiğimizde de namaz kılıyorlardı." derler.⁶²⁶ şeklindeki hadis

⁶²⁰ Ra'd 13/11.

⁶²¹ En'âm 6/6.

⁶²² Târik 86/4.

⁶²³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. IV, s. 437.

⁶²⁴ Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. III, s. 95.

⁶²⁵ Zebîdî, **Tâcu'l-'Arûs**, c. III, s. 407; Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XIX, s. 16.

⁶²⁶ Buhârî, **Tevhîd**, 23, 33; a.e., **Mevâkit**, 15; Nesâî, **Salât**, 21.

hafaza meleklerinin birbirini takip ederek, nöbetleşe görevle insanları koruduklarını haber vermektedir. Ebu'l-Heysemî'ye (ö. 807/1405) göre bu meleklerle “muakkibât” denilmesinin sebebi görevlerini icra ederlerken gittikten sonra tekrar geri dönmeleridir. Bu da önce bir iş yapıp sonra tekrardan aynı işi yapan kimsenin durumunu ifade etmektedir.⁶²⁷

Netice itibarıyla, ilgili âyetlerden insanın sağ ve sol tarafında bulunup bütün yapıp ettiklerini kaydeden meleklerden başka birde önünde ve arkasında onu korumakla görevli meleklerin varlığı anlaşılmaktadır. Muakkibât olarak isimlendirilen bu meleklerle aynı zamanda koruyucu melekler denildiği ifade edilmektedir. Bunlardan gece görevlilerinin, gündüz görevlileri veya gündüz görevlilerinin, gece görevlileri takip etmeleri yani gelip nöbeti onlardan devralmaları sebebiyle bu şekilde isimlendirilmiş olabilecekleri de belirtilmiştir.

1.2.3.14. Müjdecî Melekler

Kur'ân'da, görevleri bağlamında bir sıfatla kendilerinden bahsedilen meleklerin bazıları genel bir ifadeyle “müjdecî melekler” olarak nitelendirilebilir. Âyetlerden anlaşıldığına göre bu müjdecî melekler dünyada veya ahirette kimi zaman insanları kimi zaman da peygamberleri belli konularda Allah'tan almış oldukları gaybî bilgiyi önceden haber vermek suretiyle müjdelemişlerdir. Buna göre Kur'ân'da haber verildiği üzere bazı melekler insan suretinde Hz. İbrahim'e misafir olarak gelip, kendilerine ikram edilen yemekleri yememişler ve ayrılmak üzerelerken de büyüyünce âlim olacak bir çocuğunu yani Hz. İsmail'i müjdelemişlerdir.⁶²⁸ Aynı şekilde melekler Hz. Zekeriya'ya gelip salihlerden bir peygamber olmak üzere oğlu Hz. Yahya'yı müjdelemişlerdir.⁶²⁹

Meleklerin Hz. Zekeriya'ya seslenişini “melekler seslendi”⁶³⁰ (فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ..) şeklinde ifade eden âyetteki fiilin müennes/dişil olarak gelmesiyle ilgili müfessirler

⁶²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IX, s. 291.

⁶²⁸ Zâriyât 51/24-28.

⁶²⁹ Âl-i 'İmrân 3/39.

⁶³⁰ Âl-i 'İmrân 3/39.

farklı görüşler serdetmişlerdir. Bu görüşler muvacehesinde âlimlerin bazıları meleklerden kastın Cebrâil olduğu görüşünü savunurken ekseriyeti ise melekler topluluğu şeklinde yorumlamışlardır. İlgili yorumlar, çalışmanın meleklerin görevlerini konu edinen bölüm başlığı altında müjdecî meleklerin görevleri bağlamında etraflıca değerlendirilecektir.

Kur'ân'da meleklerin dünyada peygamberleri müjdeledikleri gibi ahirette de cenneti kazanıp bölükler halinde cennete girerlerken mü'minleri cennetin kapısında güzel ve övücü sözlerle, müjdeyle karşılayacakları haber verilmektedir.⁶³¹ Ayrıca peygamber olmamakla birlikte Kur'ân'da müjdelendiği haber verilen Hz. Meryem'e melekler gelerek, kendisinin seçkin kimselerden olduğunu bildirip, oğlu Hz. İsa'yı müjdelemişler ve onun dünyada ve ahirette itibar sahibi, Allah'ın kendisine yakın kıldıklarından, beşikte iken yetişkin biri gibi insanlarla konuşan, dürüst ve erdemli kişilerden olacağını haber vermişlerdir.⁶³²

Netice itibarıyla, Kur'ân'da bir sıfatla işaret edilen meleklerin bir kısmının da müjdecî melekler olduğu anlaşılmaktadır. Bahsi geçen âyetlerde ifade edildiğine göre bunlar Hz. İbrahim'i, Hz. Zekeriya'yı ve Hz. Meryem'i evlatla müjdelemişlerdir. Ayrıca bu müjdecî meleklerin ahirette mü'minlerin cennet sevincini paylaşacakları ve onları cennette müjdeyle karşılayacakları anlaşılmaktadır.

1.2.3.15. Cennet Bekçisi Melekler

Cennet bekçisi meleklerle, Kur'ân'ın "Cennetin bekçileri"⁶³³ (خَزَنَةُ) ifadesiyle, mü'minler bölükler halinde cennete girerlerken cennetin kapısında "Selam olsun sizlere! Tertemiz geldiniz. Haydi, artık ebedî kalmak üzere girin buraya!" diyerek karşılayacak olan melekler kastedilmektedir. İlgili âyette dikkat çeken husus, Kur'ân'da sadece bir âyette yer verilmesine rağmen ifadenin çoğul/cemi' olarak geçmesidir. Buna göre meleklerin sayısının birden fazla olduğuna işaret edilmiş

⁶³¹ Ra'd 13/24; Enbiyâ 21/103; Zümer 39/73; Fussilet 41/30.

⁶³² Âl-i 'İmrân 3/42-46. Ayrıca bkz.: Meryem 19/17-21.

⁶³³ Zümer 39/73.

olabilir. Ayrıca cennet bekçisi meleklerin Müslümanları nasıl karşılayacağına dair varit olan hadis de bu meleklerin varlığına işaret etmektedir.⁶³⁴ Zikredilen bilgilerin haricinde Kur’ân’da cennet bekçileri ve görevlerinin mahiyeti hakkında detaylı bilgi verilmemektedir.

Bir önceki başlıkta değerlendirilen cennette bulunan ve müjdecî diye ifade edilen meleklerle cennet bekçilerinin aynı melekler olmaları muhtemeldir; çünkü ilgili âyet hem melekleri bekçiler olarak nitelemekte hem de cennetlik insanları müjdeyle karşıladıklarını belirtmektedir. Fakat müjdecî meleklerin görevlerini dünyada iken de yaptıkları düşünülürse bekçi meleklerden farklı oldukları da düşünülebilir.

Sonuç olarak, Kur’ân “Cennetin bekçileri”⁶³⁵ (خَزَنَتُهَا) ifadesiyle cennette görevli meleklerin varlığını haber vermektedir. Çoğul ifade kullanılmakla birlikte görevli meleklerin ne sayıları ne isimleri ne de görevlerine dair detaylı bilgi verilmektedir. Bu manada yalnızca Allah’ın bildirdiği kadarıyla varlıklarını ve yerine getirecekleri görevlerini bilmek yeterlidir. Ayrıca her ne kadar bazı âlimler cennetteki görevli meleklerin “Rıdvan” diye isimlendirildiklerini belirtmiş olsalar da⁶³⁶ Kur’ân’da buna dair de herhangi bir bilgi mevcut değildir.

1.2.3.16. Cehennem Bekçisi Melekler

Kur’ân’da geçen cehennem bekçisi meleklerle, kıyamet günü cehenneme atılmayı hak eden kişileri karşılayacak olan melekler kastedilmektedir. Daha önce özel isimle zikredilen melekler başlığı altında ele alınmış olan Zebânî ve Mâlik gibi cehennemde görevli; fakat asıl görevleri cehennemliklere azap etmek olduğu anlaşılan melekler îfâ ettikleri görev ve isimlerinin özel olarak zikredilmiş olmaları hasebiyle farklı değerlendirilmişlerdir. Bu başlık altında Kur’ân’da, cennete giren

⁶³⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIX, s. 388; Müslim, **İman**, 333.

⁶³⁵ Zümer 39/73.

⁶³⁶ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, c. I, s. 113.

mü'minleri müjdeyle karşılayan meleklerin aksine cehenneme girecek kâfirleri uyaran melekler âyetler ışığında değerlendirilecektir.

İlgili âyetlerin ilkinde “Cehennem bekçileri”⁶³⁷ (خَزَنَتُهَا) şeklinde ifade edilerek bölüm bölüm cehenneme gelenlere “Size herhangi bir elçi gelmedi mi?” diye alaycı bir soruyla hitap ederek ardından da Allah’a karşı büyüklük taslayanların barınacakları yer olan cehennemin ne kötü bir yer olduğunu belirterek tabiri caizse onların korku ve endişelerini artıracak bir şekilde karşılayacakları haber verilmiştir. Başka bir âyette⁶³⁸ ise cehennemliklerin bekçi meleklerden kendileri için Allah’tan af ve mağfiret isteyerek azaplarını hafifletme hususunda yardım isteyecekleri, meleklerin ise dünyada iken size herhangi bir uyarıcı gelmedi mi cevabıyla hem onların isteklerinin boşa çıkacağı hem de dualarının neticesiz kalacağı vurgulanmaktadır. Diğer bir âyette ise cehennem bekçisi meleklerinin sayılarının on dokuz olduğu belirtilerek bu sayısının aslında inanmayanlar için imtihan vesilesi olduğu bildirilmektedir.⁶³⁹ Bu konu çalışmada iman ve inkârın konusu olarak melekler, bağlamında inkârın konusu olması hasebiyle etraflıca ele alınacaktır.

Netice itibariyle, Kur’ân’da “Cehennem bekçileri”⁶⁴⁰ (خَزَنَتُهَا) şeklinde ifade edilen görevli meleklerin varlığı ve cehenneme giren kâfirlerle diyalogları ilgili birkaç âyette anlatılmaktadır. Cehennem bekçisi meleklerin sayılarının on dokuz olduğu Kur’ân’da ifade edilmekle birlikte ilgili âyetin inanmayanlar için imtihan vesilesi olduğu da belirtilmiştir. Ayrıca her ne kadar melekler yaratılış özellikleri yönünden latif, güzel varlıklar olsalar da yeri gelip cehennem de vazifelerinin yaparken veya inkârcıların canlarını alırken belki de kâfirlere öyle gözükmeyecekleri bilakis onları azapla korkutacakları, endişe içerisinde bırakacakları ve davranış olarak da sert bir tutum takınacakları anlaşılmaktadır.

⁶³⁷ Zümer 39/71.

⁶³⁸ Zuhruf 43/77.

⁶³⁹ Müddesir 74/26-30.

⁶⁴⁰ Zümer 39/71.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA VARLIK OLARAK MELEKLER VE ÖZELLİKLERİ

1.1. KUR'ÂN'DA VARLIK OLARAK MELEKLER

İslâm düşüncesi kelâm nosyonuna göre varlıklar temelde kadîm (ezelî) ve hâdis (sonradan olan) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kadîm, varlığının başlangıcı olmayan, hâdis ise yokken sonradan var olan şeydir. Bu anlamda varlık, başlangıcı olan ve olmayan diye iki kısma ayrılmaktadır. Aslında bu ayrım, Allah ve Allah'ın dışındaki her şey olarak tanımlanan âlem ikiliği dikkate alınarak yapılmaktadır.¹

Kadîm varlık yüce Allah olup, bu özelliğinden dolayı kendisi yaratılma, sonradan olma, doğurulma gibi kadîm kavramına hâlel getirecek herhangi bir özellik taşımamaktadır. O, yaratıcıdır; diğer bir ifade ile hâdis olan varlıkların varlık ilkesidir ve bu özelliğinden dolayı eşi ve benzeri yoktur. Hâdis varlıklar ise Allah'ın dışındaki tüm varlıklardır. Kadîm varlığın aksine bunların varlıklarının başı ve sonu vardır ve aynı zamanda varlıklarını da kadîm varlığa borçludurlar.² Çünkü hâdisin varlık ilkesi başka bir hâdis olamaz. Teselsül halinde sonsuz bir şekilde varlıklarını birbirlerine dayandıracağımız tüm hâdis varlıklar, en temelde aynı özelliklere sahip olduklarından sonsuz sayıdaki hâdis varlık, hâdislerin varlık ilkeleri olamazlar. Haddizatında hâdis olan tüm varlıklar aynı özellikleri taşımaktadır. Dolayısıyla varlığında başkasına muhtaç olmayan kadîm bir varlık kabul edilmediği sürece “Hâdis varlıklar niçin vardır?” sorusu cevaplandırılmaz. Bundan dolayı Allah

¹ Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, **Kitâbu'l-Musâraatu'l-Felâsife**, Thk. Muhammed Muhtar, y.y., y.y., 1976, s. 20; Nûreddin es-Sâbûnî, **Mâturîdiyye Akâidi**, 2. bs., Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB Yay., t.y., s. 61-63; Süleyman Uludağ, **İslâm'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 164-165; Şaban Ali Düzgün, “Varlık”, **Kelâm**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2015, s. 209.

² Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm'da İman Esasları**, 3. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2017, s. 199.

dışındaki varlıkların tümü için “âlem” ifadesi kullanılır. Âlem kelimesi alamet, işaret anlamında Allah’ın varlığına delalet eden şey anlamına gelmektedir.

Kadîm varlık olan Allah, tek, eşi benzeri olmayan, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan, doğmamış-doğurmamış, diğer bütün varlıkların kendisine muhtaç olduğu bir varlık olarak tanımlanırken; hâdis varlıklar en genel tasnifle kelâm ilminde kesîf ve latif şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca kesîf varlıklar canlı-cansız, cansızlar da katı, sıvı ve gaz şeklinde taksim edilmektedir. Bunlar fiziki yapıya sahip, yoğun ve duyuyla algılanabilir olduklardan bunların mevcudiyetlerini tartışmak söz konusu değildir. Latif varlıklar ise kendi içerisinde ulvî ve süflî olarak taksim edilmekte, melekler ulvî olana şeytan ise süflî olana örnek olarak kabul edilmektedir.³

Ulvî varlıklar olan melekler gayb âleminin nûrânî ve ruhanî varlıkları oldukları için insanoğlu tarafından duyu organlarıyla algılanamadıkları gibi akıl yürütme sonucuyla da bilinmemektedir. Bu durumda onların varlığına dair bilgi edinilecek iki merci Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in sahih hadisleridir. Meleklerin akılla bilinemeyip sadece vahiy yoluyla biliniyor olması onlar hakkında şüphe duymayı gerektirmemelidir. Çünkü insanın duyu organları, evrendeki her şeyi algılayabilecek şekilde yaratılmamıştır. Nitekim insan gözü, çok küçük varlıkları göremediği gibi hava, ruh, duygu, akıl ve elektrik gibi varlığından emin olduğu bazı şeyleri de görememektedir. Fakat akıl bu varlıkların mevcudiyetine kanaat getirmektedir. Bu anlamda âlimlerin çoğu genel görüş olarak da meleklerin varlığının, aklî delillerle mi naklî delillerle mi ispat edileceği konusunda, aklen mümkün olmakla birlikte varlıklarının nakil yoluyla da bilinip kanıtlanabileceği kanaatine sahiptirler. Buna göre latif varlıklar olan meleklerin mevcudiyetleri naklen sabit, aklen de caizdir. Ayrıca meleklerin varlığının aklen mümkün olduğu da ifade

³ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm’da İman Esasları**, s. 201.

edilebilir; çünkü insan aklı, akl-ı selîm ölçütleri içerisinde, onların mevcudiyetlerinin muhal olmadığına, aksine bunun mümkün olduğuna hükmeder.⁴

Varlıkları muhal olmasa da, “Gerçekten melekler var mıdır, varsa mahiyetleri nasıldır?” gibi soruların yanıtları aklın yetki alanını aşmaktadır. Bu yanıtlar ancak peygamber haberi ile bilinecek hususlardır. Bu anlamda meleklerin varlıklarını ispat için Kelâm ilminde kullanılan deliller şu şekilde sıralanabilir:

Nas: İslâm kelâmcılarına göre meleklerin varlığı Kur’ân’da ve Hz. Peygamber’in sözlerinde kesin bir şekilde haber verilmiştir.

İcmâ: Sahabenin hepsi ve onlardan sonra gelen, her asırdaki tüm Müslümanlar meleklerin varlığını kabul etmektedirler.

İnsanlığın kabulü: Çok eski çağlardan günümüze kadar, hangi dönemde olursa olsunlar, hangi kültür ve dine mensup bulunurlarsa bulunsunlar, insanlar meleklerin varlığını kabul etmişlerdir.⁵ Buna rağmen her ne kadar varlığının sübûtu naklî delillerle ispatlanmış olsa da âlimlerden onların varlıklarını aklî delillerle de ispatlama gayretine girenler de olmuştur.⁶ Aynı şekilde İslâm inanç esasları arasında akılla idrak edilemeyen, mahiyetleri tam olarak bilinemeyen başka varlıklar da vardır. Bu anlamda bir şeyin akılla idrak edilememesi o şeyin varlığının imkânsız olduğu anlamına gelmemelidir. Nitekim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve kıyamet gününe iman, varlığı duyularla algılanmadığı halde naslarla bildirilen ve varlığına inanılan değerler olarak ifade edilebilir. Buna göre meleklerle iman da tıpkı peygamberlere, ilahî kitaplara ve ahirete inanmak gibi akılla veya tecrübeyle ulaşılabilecek bir durum değildir. Bu gibi konuların bilinmesi ve bunların varlığın inanılması Allah’ın peygamberleri aracılığıyla bildirmesiyle mümkündür.

⁴ Bkz.: Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelâm**, 3. bs., Konya, Tekin Yayınları, 1996, s. 381-382; Ali Arslan Aydın, “Meleklerle İman”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, c. V, s. 174.

⁵ Murat Serdar, “Hristiyanlık ve İslâm’da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukâyese Denemesi)”, **Bilimname**, s. 145.

⁶ Bkz.: Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. II, s. 147-148.

Kur'ân'da melekler hakkında verilen bilgilerden hareketle İslâm Kelâm bilginleri onların mekânda yer tutan/mütehayyiz, hacimsiz/latif varlıklar olduklarını ifade etmişlerdir. İslâm filozofları ise melekleri bilgi ve kuvvet bakımından insanlardan üstün görmelerine rağmen yer işgal etmeyen/gayri mütehayyiz, soyut cevherler olarak nitelemişlerdir.⁷

Verilen bütün bu ön bilgilerden sonra çalışmanın bu bölümünde Kur'ân'ın, ontolojik kimliğine dair net bilgiler vermeyerek daha çok varlıksal eylem ve niteliklerine değindiği melekler, Kur'ân'da geçtiği şekliyle ele alınacaktır. İki alt başlıktan birincisinde meleklerin yaratılışları ve mahiyetlerine dair bilgiler, ikinci alt başlıkta ise Kur'ân'da meleklerin özellikleri, ilgili âyetler ve rivayetler ışığında değerlendirilecektir.

1.2. KUR'ÂN'DA MELEKLERİN MAHİYETLERİ

Bu başlık altında meleklerin yaratılma vakitleri, yaratıldıkları madde, cinsiyetleri, mekânları ve kanatları gibi daha çok mahiyetlerine dair durumlar ele alınacaktır. Konuyla ilgili başlıklar, âyetler, rivayetler ve müfessir yorumları bağlamında değerlendirilecektir.

1.2.1. Yaratılma Vakitleri

Kur'ân-ı Kerîm, ezeli ve kadîm varlıklar olmayıp, mahluk yani yaratılmış olan meleklerin ne zaman yaratıldığına dair kesin bir bilgi vermemektedir. Fakat bununla birlikte bazı âyetlerde geçen diyaloglardan yola çıkılarak meleklerin, ilk insan Hz. Âdem'den önce yaratılmış olabileceği sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir.

Âdem-İblis kıssasının anlatıldığı âyetlerden birinde Allah Teâlâ meleklerle yeryüzünde yaratacağı yeni bir varlık olan insanı “Yeryüzünde bir halife

⁷ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, s. 211.

yaratacağım..”⁸ ifadesiyle haber vermektedir. Diğer bir âyette de meleklerin insanoğlundan önce yaratılmış olabileceğine şu şekilde işaret edilmektedir:

“Vaktiyle rabbın meleklere: “Kuru, şekillenmiş bir çamurdan bir beşer yaratacağım. Ben ona güzel bir şekil verip ruhumdan üflediğim zaman derhal onun için secdeye kapanın!” demişti.”⁹ İlgili âyetlerden meleklerin, Hz. Âdem’in yaratılmasına şahit olmaları hasebiyle, insanın yaratılmasından önce bir varlık olarak âlemde mevcut olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Ve Allah onlara beşer diye isimlendirdiği başka bir mahlûku varlık sahasına süreceğini haber vermiştir. Aslında haber vermenin yanında, o yeni varlığın kendi katındaki değerini de onlara ihsâs ettirmek için O’na secde etmelerini emretmiştir.

Râzî’yle birlikte çoğu müfessire göre meleklerle verilen secde emri Hz. Âdem’in yaratılmasından önce gerçekleşmiştir.¹¹ Bu görüşlerini de Allah’ın meleklerle hitaben “Muhakkak ben çamurdan bir insan/beşer yaratacağım. Ona şekil verip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın!”¹² âyetine işaret etmektedirler. Ayrıca “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!”¹³ âyeti de meleklerin önceden yaratılmış olduklarına işaret olarak değerlendirilmiştir.¹⁴

Râzî, âyette geçen “Sizi yarattık sonra da size şekil verdik.” ifadesinden hemen sonra gelen “Sonra da meleklerle, Âdem’e secde edin! diye emrettik.” lafzındaki “sümme” (سَمِّ) edatının içerdiği terâhî manası nedeniyle; âyete “Biz sizi yarattık sonra size şekil verdik. Sonra da size bildiriyoruz ki meleklerle de Âdem’e

⁸ Bakara 2/30.

⁹ Hicr 15/28-29.

¹⁰ Ömer Süleyman el-Eşkar, ‘Âlemü’l-Melâiketi’l-Ebrâr, s. 10; Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 23; M. Beşir Eryarsoy, **İman ve Tavır**, 2. bs., y.y., Şafak Yayınları, 1993, s. 125; Selim Özarslan, **İslâm İnanç Esasları/Akaid Esasları**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2013, s. 65; Murat Serdar, Harun Işık, **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, s. 116.

¹¹ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. II, s. 194; a.e. c. XIV, s. 26; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 303; Muhammed Emin b. Muhammed Muhtâr el-Cekeni eş-Şenkîti, **Edvâü’l-Beyân fî İzâhi’l-Kur’ân bi’l-Kur’ân**, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1995, c. I, s. 33.

¹² Sâd 38/71-72.

¹³ Hicr 15/19.

¹⁴ Mustafa ‘Âşur, ‘Âlemü’l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu, s. 11.

secde edin! diye emrettik.” manasını vermiştir. Buna göre O, Hz. Âdem’in meleklerle verilen secde emrinden sonra yaratıldığını belirtmektedir.¹⁵

Süleyman Ateş ilgili âyetlerde, Allah’ın insana olan lütuf ve nimetini belirtmek için insanın yeryüzünde halife yapılma sürecinin anlatıldığını belirtmektedir. O’na göre melekler, insanın yaratılışının ilk evresinde değil, hilafet makamına yükselen âdem düzeyine ulaştıktan sonra ona secde etmişlerdir. Ateş’e göre burada insanın ilk defa yaratılışı değil halife oluşu vurgulanmaktadır. Çünkü insanın halife olması Kur’ân’da “halk” (خَلْق) ile değil “ca’l” (جَعَلَ) fiiliyle anlatılmaktadır. Buna göre “halk” yaratmak, takdir etmek, biçim vermek gibi manalara gelirken “ca’l” ise bir halden başka bir hâle dönüştürmeyi (sayrûret) ifade etmektedir.¹⁶ O, bu ifadeleriyle konuya dair zikredilen ilgili âyetleri, meleklerin yaratılış zamanıyla ilişkilendirmemektedir.

Son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda sadece yukarıda zikri geçen âyetlerden yola çıkılarak âyetteki ifadeleri meleklerin yaratılış zamanıyla ilişkilendirmenin veya bu hususta söz konusu âyetleri delil getirmenin isabetli olmayacağına, anlatılan diyalogun ve Âdem-İblis kıssasının temsil yoluyla beşerî varlığın kozmik kaderine ilişkin dramatik bir anlatım olduğuna, dolayısıyla bu anlamda herhangi bir zamansal ve mekânsal duruma karşılık gelmediğine ve meleklerin zamansal olarak yaratılış şemasındaki konumunun belirsizliğine değinilmektedir.¹⁷

Meleklerin, yaratılan yeni varlık olan insanı nereden ve nasıl tanıdığına dair kaynaklarda geçen yorumlar; birincisi, Allah’ın insanı meleklerle önceden tanıtması, sonra da onu yeryüzüne halife yapacağını bildirmesi; ikincisi de meleklerin Hz. Âdem’in yaratılışına şahit olup, onun maddi ve manevi özelliklerini görüp bilmeleri olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir. Zira bu görüşlerin çoğu meleklerin zamansal olarak insandan önce yaratılmış olacağı görüşünü destekler mahiyettedir.¹⁸

¹⁵ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XIV, s. 26.

¹⁶ Süleyman Ateş, **Kur’ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 168.

¹⁷ Mustafa Öztürk, **Kur’an ve Yaratılış**, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları, 2016, 2. bs., s. 123-132.

¹⁸ İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. I, s. 402-403.

İslâm inancında, insanlar ve âlem var olmadan evvel yaratılmış olan meleklerin varlığı kabul edilmekle birlikte, onların bir seferde toptan yaratıldığı veya artık melek yaratılmayacağı gibi konularda Kur'ân'da veya sahih hadis kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Allah'ın artık bundan sonra melek yaratmayacağı şeklindeki bir düşünce de İslâm dini açısından delilsiz, hatta kabul edilemez olarak ifade edilebilir. Çünkü Allah Teâlâ bu iddiayı doğrulayan bir bildirimde bulunmadığı gibi Hz. Peygamber de böyle bir durumu haber vermemiştir. Ayrıca İslâm'ın temel karakteristiği olan âcizlikten ve sınırlandırılmалardan münezze olan Allah inancı ile mezkûr iddia bağdaştırılamaz niteliktedir. O nedenle "Allah istediği takdirde neden melek yaratmasın?" gibi bir soru cevapsız kalacaktır.¹⁹

Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber'e, Hz. Ebubekir'e ve İbn Abbas'a dayandırılan çeşitli rivayetlerde meleklerin, âlemin altı günlük yaratılma sürecinin beşinci veya altıncı gününde yaratıldığı ifade edilmektedir.²⁰ Fakat bu görüşün naslarda açık bir delili bulunmamaktadır.

Ulaşılan netice itibariyle, Kur'ân'da meleklerin ne zaman yaratıldığına dair herhangi bir sarıh bilgi bulunmamakla birlikte Âdem-İblis kıssasının geçtiği bazı âyetlerdeki diyaloglardan yola çıkılarak meleklerin, ilk insan olan Hz. Âdem'den önce yaratılmış olabileceği sonucuna varmak mümkün gözükmemektedir ve çoğu müfessir tarafından âyetler bu şekilde anlaşılmıştır. Ayrıca çağdaş çalışmaların bazıları ilgili âyetlerin herhangi bir zamansal ve mekânsal duruma karşılık gelmediğine ve meleklerin zamansal olarak yaratılış şemasındaki konumunun belirsizliğine değinirken, diğer bazıları ise âyetlerde insanın ilk defa yaratılmasından ziyade Allah'ın insana olan nimetini belirtmek için onun yeryüzünde halife yapılma sürecinin anlatıldığını belirtmektedir.

¹⁹ Murat Serdar, Harun Işık, **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, s. 118.

²⁰ Suyûtî, **ed-Dürü'l-Mensûr**, c. XIII, 88-95.

1.2.2. Yaratıldıkları Madde

Kur'ân'da bahsi geçen şuurlu dört canlıdan insanın topraktan, cinlerin ve şeytanın ateşten yaratıldıkları bildirilmekle birlikte meleklerin hangi unsurdan yaratıldıklarına ve mahiyetlerine temas edilmemiştir.²¹ Fakat buna mukabil Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadise göre melekler nurdan, cinler ateşten insan ise topraktan yaratılmıştır.²² Ayrıca Sa'lebî'nin (ö. 427/1035) kaydettiğine göre birinci kat gökte bulunan meleklerin ateş ve rüzgârdan, ikinci kat gökte bulunan ve "Habîb" diye isimlendirilen meleklerin bazılarının ateşten bazılarının ise kardan yaratıldığı belirtilmektedir.²³

Meleklerin yaratılmış olduğu madde olan nûrun mahiyeti hakkında Kur'ân'da ve hadislerde herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Kur'ân terminolojisinde nûr, ilahî vahiy, iman, hidayet ve cennette mü'minlerin önlerini aydınlatacak manevi ışık gibi manalara geldiği anlaşılmaktadır.²⁴ Nurdan yaratılmış olmayı saf ışıklardan yaratılma şeklinde yorumlayanlar da olmuştur.²⁵

Netice olarak, Kur'ân'da meleklerin hangi unsurdan yaratıldıkları ve mahiyetlerinin nelerden ibaret olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte ilgili hadis rivayeti meleklerin nurdan yaratıldığını haber vermektedir. Buna göre bazı kaynaklarda meleklerin mahiyetleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş olsa da onların gaybî varlıklar olduğu, mahiyetlerinin tam anlamıyla insanlar tarafından bilinmesinin mümkün olmadığı, bu sebeple de naslarda bildirildiği şekliyle inanmanın yeterli olacağı düşünülebilir.

²¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. I, s. 507.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XLII, s. 109, 216; Müslim, *Zühd*, 60.

²³ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *Kasasu'l-Enbiyâ* = 'Arâisü'l-Mecâlis, y.y., y.y., t.y., s. 13.

²⁴ Hadîd 57/12; Tahrîm 66/8.

²⁵ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1979, s. 20.

1.2.3. Meleklerin Cinsiyetleri

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis rivayetlerinde meleklerin cinsiyetleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle erkeklik ve dişilik yani cinsiyet kavramı, doğma ve doğurma gibi durumlar melekler için söz konusu değildir. Bu anlamda meleklerin cinsiyetleri hakkında bilgi verilmeyen Kur'ân'da, evrende yaratılmış her şeyin bir ilkeye bağlı olarak çift yaratıldığı belirtilmektedir.²⁶ Melekler ise bu genel kuraldan istisna edilerek onlar hakkında dişilik isnadında bulunanlar açıkça kınanmıştır.²⁷

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyetler meleklerin cinsiyetlerinin olmadığına işaret etmektedir. İlgili âyetlerde ısrarla meleklerin dişi olmadıkları belirtilerek Mekke müşriklerine hitaben, melekler hakkındaki dişilik isnatları kesin bir dille reddedilmiş ve böyle bir anlayışa sahip olmaları sebebiyle müşrik olarak isimlendirilmişlerdir.²⁸ Buna göre, Mekke müşrikleri meleklerin dişi olduklarına inanıp onların Allah'ın kızları olduklarını iddia ediyorlardı.²⁹ Ayrıca kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye de meleklerle tapıyorlardı. Müşriklerin melekler hakkındaki bu iddiaları da imkânsız, batıl ve onlar hakkında ifrat olarak değerlendirilmiştir.³⁰

Yukarıdaki âyetlerde meleklerle dişilik isnadında bulunulmasının yasaklanmış olmasından yola çıkılarak dişiliğinden söz etmek mümkün olmadığı gibi erkek olduklarını ifade etmek de mümkün değildir. İnsan olarak kendi varlığımızın erkeklik ve dişilik çifti üzerine kurulu olmasından hareketle meleklerin de böyle olabileceği düşünülmemelidir. Nitekim erkek veya dişi olarak bizler, ruhlarımızın bir cinsiyete sahip olduğu iddiasında da değiliz, bu manada melekler de erkeklik ve dişilikten söz etmeksizin kabul edilebilir.³¹

²⁶ Yâsin 36/36; Zâriyât 51/49; Necm 53/45.

²⁷ Sâffât 37/149-153; Zuhruf 43/19.

²⁸ Bkz.: İsrâ 17/40; Sâffât 37/149-156; Zuhruf 43/15-16, 19; Tûr 52/39; Necm 53/27-28.

²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XVII, s. 227.

³⁰ Taftazânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)*, s. 244.

³¹ Kamil Güneş, *Meleklerle İman*, s. 41.

Kur’ân’da meleklerden bahseden bazı âyetlerde, onları ifade için erkek fiil kipi³²; bazılarında da dişil fiil kipi³³ kullanılmıştır. Bu durum kimi âlimler tarafından, kullanılan farklı dil üslûbuyla, meleklerin cinsiyetlerine dair kesin bir yargıda bulunmanın doğru olmayacağı mesajı verildiği şeklinde değerlendirilmiştir.³⁴

Netice olarak, Kur’ân’da meleklerin cinsiyetleri hakkında herhangi bir sarih bilgi verilmemesi, doğma ve doğurma gibi durumların onlar hakkında söz konusu olamayacağının iması şeklinde anlaşılabilir. Buna göre âyetlerde müşriklerin meleklerle dişilik isnatları ve Allah’ın kızı olduklarına dair iddialarının reddedilmesi de meleklerin cinsiyet kavramından uzak olduklarına işaret olarak ifade edilebilir. Ayrıca meleklerin doğmaları, yaşlanmaları ve ölmeleri gibi fizyolojik durumlarının, insanoğlu için gaybî bir mesele olması hasebiyle, kendi âlemlerine göre gerçekleştiği şeklinde anlaşılması da mümkündür.

1.2.4. Meleklerin Mekânları

Kur’ân’da meleklerin ifadeleriyle “Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz ve Allah’ı tesbih ederiz.”³⁵ şeklinde buyrulularak onların kendilerine tahsis edilmiş belirli bir mekânlarının varlığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda meâli verilen âyetin Hz. Peygamber, Sidre-i Müntehâ’da iken nazil olduğunu ifade edilmiştir. Buna göre Cebrâil biraz geri durunca, Hz. Peygamber “Burada mı benden ayrılacaksınız?” diye sormuş, o da “Bu noktadan daha ileri gidemem.” diye cevap vermiş, Allah da meleklerin söylediği bir sözü nakletmek üzere onların her birinin bir makamının varlığını haber veren âyeti indirmiştir.³⁶ İbn Kesîr bu âyeti açıklarken gökyüzünde melekler için ayrılmış bir yer ve ibadet makamları olduğunu, buraların herhangi bir nedenle genişletilip daraltılmasının da

³² Bakara 2/32.

³³ Âl-i ‘İmrân 3/39, 42.

³⁴ Bkz.: Ebu’l-Bekâ El-Kefevî, *el-Küllîyyât*, s. 854.

³⁵ Sâffât 37/164-166.

³⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XV, s. 137.

mümkün olamayacağını belirtmektedir.³⁷ İbn ‘Âşûr, ilgili âyeti miraç hadisesi bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Orada Hz. Peygamber’in her girdiği sema katında meleklerden izin alarak gitmesine ve son olarak Sidre-i Müntehâ’da Cebrâîl’in dahi O’nu yalnız bırakmasını hatırlatarak bu anlamda her meleğin veya melek grubunun kendisi için belirlenmiş bir alanı olduğuna değinmektedir.³⁸

Hz. Peygamber’e isnat edilen semanın her yerinde rükû ve secde eden bir melek bulunduğu³⁹ rivayeti⁴⁰ ayrıca İbn Abbas’tan gelen Hz. Peygamber’in “Semalar içerisinde bir sema vardır ki o semanın sınırları içerisinde her bir meleğin alnının veya ayaklarının üzerinde olduğu bir yer bulunmasın.” ifadelerini kullanması ve devamında da “Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır..”⁴¹ âyetini okuması meleklerin makamının bulunduğu dair bilgi verebilir.⁴² Bazı âyetlerde meleklerin gökle yer arasında inip çıktıklarının haber verilmesi⁴³ ve inanmayanların Hz. Peygamber’e “Eğer söylediklerinde doğru isen bize melekleri getir bakalım!”⁴⁴ demelerine cevaben “Biz o melekleri ancak hak ile indiririz.” şeklinde buyrulması da meleklerin normalde gökyüzünde mekânlarının veya makamlarının olduğuna işaret olarak anlaşılabilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “..Melekler rablerini hamd ile tesbih eder ve yeryüzündekiler için de bağışlanma dilerler..”⁴⁵ ifadelerinde meleklerin yeryüzünü değil gökyüzünü mekân edindikleri anlaşılabilir. Ayrıca “..Rabbinin yanında bulunan (melekler) hiç usanmadan, gece gündüz O’nu tesbih ederler..”⁴⁶ ve “O gecede, Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrâîl), her iş için iner dururlar.”⁴⁷ âyetleri

³⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VII, s. 43.

³⁸ İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XXIII, s. 191.

³⁹ İbn Mâce, **Zühd**, 19; Tirmizî, **Zühd**, 9.

⁴⁰ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXI, s. 126.

⁴¹ Sâffât 37/164.

⁴² İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VII, s. 43; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XV, s. 137.

⁴³ Meâric 70/4.

⁴⁴ Hicr 15/7.

⁴⁵ Şûrâ 42/5.

⁴⁶ Fussilet 41/39.

⁴⁷ Kadr 97/4.

meleklerin yaşadıkları yerin sema olabileceğine işaret ettiği gibi devamlı olarak onların sema ile yeryüzü arasında gidip geldiklerini de haber vermektedir.

Sonuç olarak, Kur’ân’da meleklerin ikamet ettikleri mekânlar şurasıdır şeklinde sarıh bir bilgi bulunmamakla birlikte kendilerinin bir makama sahip olduklarını ve devamlı olarak yeryüzüne indiklerini belirten âyetlerden yola çıkarak meleklerin mekânlarının semada olabileceği ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

1.2.5. Meleklerin Kanatları

Kur’ân’da meleklerin mahiyetlerine dair verilen bilgilerden biri de onların kanatlı olmalarıdır. İlgili âyette bu durum “Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah’a hamdolsun. O, yaratmanın boyutlarını dilediği kadar genişletir. Şüphesiz Allah, her şeye gücü yetendir.”⁴⁸ şeklinde ifade bulunmaktadır.

Âyette geçen ve “kanatlar” manasına çevrilen “ecniha” (أَجْنِحَة) kelimesi (müfredi: cenâh [جَنَاح]) bir şeyin kolu/kanadı gibi cüzleri veya yönleri manasına gelmektedir. Kelimenin ilgili âyette ve Hz. Peygamber’in bazı hadislerinde, hakiki veya meleklerin kendilerine verilen görevleri yerine getirirken engelleri hızlı ve kolayca aşma özelliğine sahip olduklarını ifade eden mecazî anlamda kullanıldığını kesin olarak ortaya koyacak bir delil bulunmamaktadır.⁴⁹

Âyette geçen kanatlar ifadesi gerçek anlamıyla kullanılmış olsa bile bunun mahiyet ve vasfını yalnızca Allah bilir. Müfessirlerin âyete farklı yorumlar getirmiş olmaları, buradaki sayıların belirli bir miktar bildirmeyip kesretten veya süratli olmalarından kinaye olabileceği düşünülebilir.⁵⁰ Âyetin devamında Allah Teâlâ’nın yaratma veya yaratılmışlarda dilediği arttırmayı yapma gücüne sahip olduğunun

⁴⁸ Fâtır 35/1.

⁴⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XXII, s. 249.

⁵⁰ Mustafa İslamoğlu, *Kur’an Sûrelerinin Kimliği*, 7. bs., İstanbul, Akabe Vakfı Yayınları, 2011, s. 284.

belirtilmesi ve ayrıca Hz. Peygamber'in Cebrâil'i altı yüz kanatlı olarak gördüğüne dair rivayet⁵¹ de bu görüşü desteklemektedir.⁵²

Müfessirlerin bazılarına göre âyette geçen ikişer, üçer ve dörder kanat ifadeleriyle iki, üç ve dört kanatlı melek gruplarına işaret edilmektedir.⁵³ Maddi anlamda değerlendirilen bu kanatların, dünyada bazı varlıklar için uçmaya yaradığı gibi çokluğunun da süratine; ruhlar âlemindeki kanatların ise Allah'ın emirlerinin melekler tarafından hızlıca yerine getirildiğine vurgu yapılmaktadır.⁵⁴ Râzî, âyette kanatların üçer ve dörder olmasıyla ilgili, normalde kanatlı bir varlığın en az iki kanadı olacağını hatırlatarak ikiden sonrakilerin fazlalık olduğunu söylemektedir. Ona göre bahsi geçen kanat, meleğin yönüne yani yapacağı işe bir işarettir.⁵⁵

Elmalılı Hamdi Yazır, meleklerin kanatlarının gerçek anlamda mahiyetini sadece Allah'ın bileceğini belirttikten sonra âyetin siyakından, zikrolunan sayının herhangi bir ta'yin veya tahsis değil beyan için olduğuna işaret etmektedir. Buna göre o, âyetin devamında gelen "Yaratmayı dilediği kadar fazla yapar." ifadesini dikkate alarak, kanat sayısının dörtten fazla olabileceğini belirtmektedir.⁵⁶ Tabatabâî, Kur'an'da meleklerin süratlerine işaret eden âyetleri hatırlatarak onların, kanatları sayesinde bu hıza sahip olduklarını hatırlatmaktadır.⁵⁷

Muhammed Esed, manevi varlık veya güçler olarak tanımladığı meleklerin âyette geçen kanat sayılarını, Allah'ın vahyini peygamberlerine iletmedeki sürat ve güçlerini sembolize eden mecazî bir ifade olduğunu belirtmektedir. Kanatların iki, üç veya dört olarak çoklukla ifade edilmesini de Allah'ın yarattığı bu evrende buyruklarının sayısız gerçekleşme yolunun vurgulandığına işaret olabileceğini belirtmektedir.⁵⁸

⁵¹ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 7.

⁵² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 604-605; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VI, s. 3973.

⁵³ Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl**, c. III, s. 75.

⁵⁴ Ahmed Mustafa el-Merâgî, **Tefsîru'l-Merâgî**, s. XXII, s. 104.

⁵⁵ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXVI, s. 4.

⁵⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VI, s. 3973.

⁵⁷ Tabatabâî, **el-Mahlûkâtü'l-Hafiyye fi'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru's-Safve, 1995, s. 10.

⁵⁸ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. II, s. 886

Geride zikredildiği üzere âyette ifade edilen “cenâh” (جَنَاح) kelimesi, kuşların kanatları gibi mahiyeti tam olarak bilinemeyen somut ve maddi varlık anlamına da alınabileceği gibi manevi varlıkların görevlerini en hızlı şekilde yapabilmelerini sağlayan kudretin sembolü olarak mecazi bir anlatım olarak da anlaşılmıştır.⁵⁹ Kuşlar için kanat, nesneler için taraf anlamına gelen “cenâh” kelimesi, insan için kullanıldığında “el” anlamına gelmektedir. Nitekim Kur’ân’da Hz. Peygamber’e hitaben “Mü’minlere kanat ger!”⁶⁰ emri, onları himayen altına al, koru anlamındadır. Dini ve dünyevi ilimlerine aynı anda sahip olan bir kimseye mecazen “zü’l-cenâhayn/iki kanat sahibi” dendiği gibi anaların çocukları için şefkat ve merhamet kanatlarından bahsedilir. Bu manada ayrıca Kur’ân’da çocukların ana babaları üzerlerine kanat germeleri⁶¹ de istenmektedir.⁶²

İlgili naslarda meleklerin kanatlı olarak vasıflandırılmaları insan zihninde onları canlandırma olanağı tanımamaktadır. Sadece buradan hareketle onların da kuşlar gibi kanat çırparak uçtukları veya uçaklara benzer şekilde kanatlara sahip oldukları sonucuna ulaşmak çok isabetli olmayabilir. Çünkü bu durumda insana ait boyutların dışındaki bir varlığın, insana ait ölçülerle değerlendirilmiş ve mahiyetleri birbirinden çok farklı olan melekler, kuşlarla aynı kategoride mukayese edilmiş olur ki bu da yanlış ve yanıltıcı sonuca götürebilir. Bu nedenle meleklerin kanatlarının nasıl ve ne şekilde olduğunu da mesafeleri nasıl kat ettiklerini de en iyi bilen Allah’tır.

Netice itibariyle, âyet-i kerîmede meleklerin kanatlarından, onların elçilik görevleriyle ilintili bir şekilde bahsedildiğinden, onları Allah’ın emirlerini yerine getirirken kendilerine kuvvet sağlamaları için kullandıklarını ve bunlar yardımıyla süratle hareket etme özelliklerini belirten birer işaret olarak değerlendirilmesi de mümkündür. Fakat meleklerle nispet edilen bu kanatları kuşların veya diğer bazı

⁵⁹ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 190-191; Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, s. 130.

⁶⁰ Hicr 15/88; Şuarâ 26/285.

⁶¹ İsrâ 17/24.

⁶² Ahmed Kalkan, **Ansiklopedik Kur’an Kavramları ve Güncel Yansımaları**, İstanbul, y.y., 2014, c. VII, s. 818.

varlıkların kanatlarına birebir teşbih de doğru olmasa gerektir. Çünkü kanat denildiği zaman insan zihnine kendi dünyasında bildiği, gördüğü belli bir şekil gelmektedir. Melekler, duyu organlarıyla algılanamayan farklı bir boyutta hayat süren nûrânî varlıklar olmaları ve kanatlarının mahiyeti hakkında Kur'ân'da veya sahih hadislerde tafsilatlı bir bilgi bulunmamaları hasebiyle bunların mahiyetini bilmek mümkün gözükmemektedir.

Kur'ân'da meleklerin kanatlarının ikişer, üçer, dörder olarak çokluğundan söz edilmiş olması, onların güç, kudret ve süratlerinin derecesini göstermesi olarak değerlendirilebilir; fakat bunun sadece sembolik bir anlam ifade ettiğini ileri sürmek de isabetli bir görüş olmasa gerek. Çünkü İslâmî ilimlerde ele alınan herhangi bir âyet veya hadis metinlerini anlamaya çalışırken ilgili nassın metni sözlük anlamıyla anlaşılıyorsa, bu manayı bırakmak veya dikkate almak tercih edilen durum değildir. Ancak metnin sadece sözlük anlamıyla anlaşılmasının tek başına mümkün olmadığı yerlerde metni mecazî ifade olarak değerlendirmek tercih edilmektedir.

Sonuç olarak, bahsi geçen âyette meleklerin kanatlarının varlığından bahsedildiği için bunların varlığına inanmak gerekmektedir. Bu kanatların mahiyeti hakkında ise Kur'ân'da veya hadislerde herhangi bir detaylı bilgi bulunmadığından sözü edilen kanatları meleklerin yaratılış amaçlarına uygun nûrânî yapılarıyla bağdaşan ve kendilerine verilen görevleri hızlı biçimde yerine getirme imkânı sağlayan manevi bir kanat veya kuvvet olarak değerlendirmek mümkündür. Buna göre Allah'ın meleklerle, kendi âlemlerinin şartlarına göre bir tür kanat vermiş olması da mümkündür; fakat Kur'ân bu hakikati insanoğlunun anlayabileceği bir şekilde onun dünyasının tabiriyle ifade etmektedir.

1.3. KUR'ÂN'DA MELEKLERİN ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında Kur'ân'da haber verildiği ölçüde meleklerin sayıları, farklı suretlere girebilmeleri, yeme-içmeleri, güçlerinin boyutları ve ilimleri gibi özellikleri ele alınacaktır. Ayrıca bir başlık altında da insan ve melek arasındaki hiyerarşik durum değerlendirilecektir.

1.3.1. Sayıları

Kur’ân’da meleklerin sayılarına işaret eden âyet-i kerîmede “Biz cehennemin işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensın, iman edenlerin imanını arttırsın..”⁶³ şeklinde buyrulmaktadır. Bazı âyetlerde ise meleklerle işaret edilerek yerde ve gökte Allah’ın ordularının bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁴

İlgili âyetleri açıklarken bazı müfessirler, Hz. Peygamber’den gelen rivayetleri de dikkate alarak meleklerin çokluğunu dünyadaki diğer canlılara oranla ifade etmeye çalışmışlardır. Buna göre cinler, ademoğlunun; kara hayvanları, cinlerin; uçan hayvanlar, kuşların on katı; deniz hayvanları bunların hepsinin üç katı ve yeryüzü melekleri de bütün bunların on katı olarak belirtilmektedir.. Dünya seması melekleri bütün bunlara benzer oranda fazla, ikinci sema melekleri ise aynı oranda onlardan daha fazladır. Bu durum yedinci kat sema meleklerine kadar aynı oranda artarak devam etmektedir. Buraya kadar sayılanların hepsinin toplamı ise arş etrafında dönen meleklerin diğer meleklerle oranı denizin bir damla suya olan oranıyla ifade edilmiştir.⁶⁵

Zemahşerî, Allah’ın ordularını sadece O’nun bileceğine işaret eden âyet pasajını, gök ve yerlerin, ay ve sene günlerinin, yıldızların sayısının; namazın, kefaretlarin ve hadlerin miktarındaki hikmetlerde olduğu gibi meleklerin sayısının da başkalarına bildirilmemesini bir hikmete bağlı olarak yalnızca Allah’ın bileceğini belirtmiştir.⁶⁶

Bazı âyetlerde sayılarının çokluğu belirtilen melekleri Cebrâîl de miraç gecesinde Hz. Peygamber’le Beyt-i Ma’mûr’a vardıklarında, buraya her gün yetmiş

⁶³ Müddessir 74/31.

⁶⁴ Fetih 48/4, 7.

⁶⁵ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 306-307.

⁶⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 185-186.

bin meleğin geldiğini ve bir daha da oraya tekrar dönmediğini⁶⁷ belirterek meleklerin sayısal anlamdaki çokluğuna işaret etmiştir. Göklerde, üzerinde bir meleğin ayaklarının bulunmadığı hiçbir yerin olmadığını⁶⁸ ve cehennemde çok sayıda meleğin hazır bulunduğunu ifade eden hadis rivayetleri⁶⁹ de meleklerin sayıca çok fazla olduklarını bildirmektedir. Ayrıca “Sema gıcırdamaktadır. Ve gıcırdamakla da haklıdır. Çünkü onda bir ayak izi kadar bir yer yoktur ki bu yerde rükû ve secde eden bir melek bulunmasın.”⁷⁰ şeklinde ifade edilen hadis-i şerif de meleklerin sayılamayacak kadar çok olduklarına işaret etmektedir. Buna göre ilgili naslardan, meleklerin türlerini ve sayılarını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği, bilgisini Allah’ın kendi katında tuttuğu, bu konuda herhangi bir sarîh nas bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁷¹

Netice itibarıyla, semada, yeryüzünde, cennette ve cehennemde vazifeli, insanı koruyan, amellerini kaydeden melekler gibi ve daha nice ismi veya görevi insanlar tarafından bilinmeyen sayısız meleklerin varlığı şüphesizdir. Bunların sayılarını ise Allah’tan başkasının bilmediği anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da cehennem işleriyle ilgilenen bazı meleklerin bulunduklarına işaret edilerek onların sayısının on dokuz olduğunu belirten âyette⁷² bu sayının sadece bir imtihan vesilesi olduğu hatırlatılmaktadır. Genel olarak müfessirler tarafından âyette geçen on dokuz sayısı cehennemde görevli on dokuz melek; meleklerden on dokuz saf, on dokuz grup; her birinin emrinde bir grup melek bulunan on dokuz yönetici melek gibi şekillerde yorumlanmıştır.⁷³

Yukarıda belirtilen yorumlardan farklı olarak Râzî, burada insanın kendi içindeki maddi, duygusal ve zihnî güçlere işaret edildiği bilgisini paylaşarak, bunları, potansiyel olarak insanı diğer yaratılmışların üstüne çıkaran, fakat yanlış

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XXIX, s. 487; Buhârî, **Bed’ü’l-Halk**, 6; Müslim, **İman**, 259, 264.

⁶⁸ Tirmizî, **Zühd**, 9.

⁶⁹ Tirmizî, **Cehennem**, 1.

⁷⁰ İbn Mâce, **Zühd**, 19; Tirmizî, **Zühd**, 9.

⁷¹ Mustafa ‘Âşur, **‘Âlemü’l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu**, s. 11.

⁷² Müddessir 74/27-30.

⁷³ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XXX, s.179; İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XXIX, s. 312.

kullanıldıklarında ise onun kişiliğini bozan ve bu sebeple öte dünyada elim bir azaba yol açan güçler olarak yorumlamaktadır.⁷⁴ Benzer şekilde Muhammed Esed de âyette geçen melek ismini “güç”, âyetin devamında gelen “Cehennem’in işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir.”⁷⁵ ifadesini ise “melekî güçler” olarak yorumlamıştır. Buna gerekçe olarak da insanın, bilinçli algılama ve kavramsal düşünme yetenekleri sayesinde iyiyle kötüyü ayırt etme bilgisine sahip olduğu için büyük ruhî üstünlüklere kavuştuğundan ve bu güçlerin burada “melekî güçler” olarak tanımlandığını belirtmektedir.⁷⁶

Zikredilen bütün bu bilgilere göre ilgili naslardan meleklerin sayısına dair net bir bilgi bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak Kur’ân’da geçen “Göklerin ve yerin orduları Allah’a aittir.”⁷⁷ şeklindeki ifadede ve bu konuda nakledilen rivayetlerden hareketle meleklerin sayılamayacak kadar çok oldukları; belli bir sayı ile sınırlandırılmadığı ve sabit bir sayıları varsa da bunu da ancak Allah’ın bilmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre insanın bu hususlarda bilgi sahibi olması ancak âyet ve hadislerde bilgi verilmesiyle mümkündür. Akıl ve duyu organları bu hususu bilme konusunda yeterli ve yetkin değildir.

1.3.2. Farklı Suretlere Girebilmeleri

Melekler nûrânî ve rûhânî varlıklar oldukları için gözle görülmezler, duyu organlarıyla algılanamazlar. Bu durum hem meleklerin yaratılış özellikleriyle hem de insan gözünün onları görebilecek yetenek ve kapasitede yaratılmamış olmasıyla açıklanabilir. Ancak bu hâl, onların hiçbir zaman görülemeyecekleri veya başka suretlerde insanlara görünemeyecekleri anlamına gelmemelidir. Çünkü naslarda ifade edildiğine göre meleklerin, Allah’ın izni ve emriyle çeşitli şekillere girebildikleri anlaşılmaktadır.

⁷⁴ Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XXX, s.179.

⁷⁵ Müddessir 74/31.

⁷⁶ Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, c. III, s. 1206-1207.

⁷⁷ Müddessir 74/31.

Kur'ân'da ve hadislerde, meleklerin dünya gözüyle görülemeyeceği şeklinde konulan ilahî yasanın istisnası olarak, Hz. Peygamber'in bazen melekleri aslî suretiyle gördüğüne işaret edilmektedir. Bunun yanında melekler bazı peygamberlere, Allah'ın izniyle, insanların görebileceği bir şekle girerek gelmişler ve o esnada orada bulunan diğer insanlar da melekleri, suretleriyle müşahade etmişlerdir.⁷⁸ Buna göre melekler soyut ve latif bir cisme sahip olmalarına rağmen insanların kendilerini görebilmeleri için maddi bir surete girdikleri anlaşılmaktadır. Meleklerin gözle görülmeleri, aslî suretiyle ve insan suretinde olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilir. İnsan suretinde görülmeleri ise melekleri görenler açısından tanınan veya tanınmayan suretlerde olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilebilir.

1.3.2.1. Aslî Suretiyle Görülmeleri

Kur'ân'da miraç hadisenin bahsedildiği âyet pasajları, aynı zamanda Cebrâil'in, Hz. Peygamber'e aslî suretinde görüldüğünü belirten pasajlar olarak anlaşılmaktadır.

Necm sûresinde geçen “Çünkü onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrâil) öğretti. Sonra en yüksek ufukta iken asıl şekliyle doğruldu.”⁷⁹ âyetini açıklarken Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in Cebrâil'i önceleri insan suretiyle gördüğünü; fakat bu defa onu yaratıldığı aslî suretiyle, gözle görülebilen tüm yerleri kaplamış olarak gördüğünü ifade etmektedir. İbn Mes'ûd'dan rivayetle Hz. Peygamber'in Cebrâil'i aslî suretiyle ve altı yüz kanatlı olarak gördüğü belirtirken,⁸⁰ bir başka seferinde de meleğin, Hz. Peygamber'e bulut içerisinde görüldüğü belirtilmiştir.⁸¹

Kur'ân'da geçen “(Cebrâil Peygamber'e vahyetmek üzere yeryüzüne indi.) Bu sırada o, ufkun en yüksek noktasındaydı. Sonra aşağıya doğru sarktı/alçaldı ve Peygamber'e yaklaştı. Öyle ki üst üste getirilen iki yay mesafesi kadar ve hatta bu mesafeden daha fazla yaklaştı. İşte o anda Peygamber'e vahyedeceğini vahyetti.

⁷⁸ Bkz.: Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, s. 312.

⁷⁹ Necm 53/5-7.

⁸⁰ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 7.

⁸¹ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 6.

Gözün gördüğünü kalp de yalanlamadı.”⁸² “Andolsun ki Peygamber, Cebrâil’i yeryüzüne başka bir sefer indiğinde de Sidretü’l-Müntehâ’nın yanında ve onun yanındaki Cennet’ül-Me’vâ’da gördü. O an heybetiyle Sidreyi kaplayan öyle bir kapladı ki Peygamber’in gözü hiçbir yere kaymadı, hiçbir tarafa sapmadı. Evet, işte o anda Peygamber rabbinin en büyük âyetlerinden birini (Cebrâil’i) gördü.”⁸³ şeklindeki ifadelerden Hz. Peygamber’in, Cebrâil’i asıl suretiyle gördüğü anlaşılmaktadır. Necm sûresinde geçen ikinci görme ise rivayetlere göre miraç esnasında gerçekleşmiştir.⁸⁴ Bazı âlimler bu ikinci görmeyi Hz. Peygamber’in Allah’ı görmesi olarak da değerlendirmişlerdir.⁸⁵

İbn Mes’ûd’a isnat edilen rivayete göre Hz. Peygamber Cebrâil’i, birincisi ona kendisini Allah’ın yarattığı suretiyle görmek istediğini bildirmesi, ikincisi de miraçta olmak suretiyle aslî şekliyle iki defa görmüştür. Yukarıda geçen âyette belirtilen ikinci defanın bu duruma işaret ettiği belirtilmektedir. İbn Kesîr bu rivayetten farklı olarak ilk görmenin miraçtan önce bi’setin ilk yıllarında gerçekleştiğini ve Hz. Peygamber’in bu esnada yeryüzünde olduğunu, Cebrâil’in ise yeryüzüne inerek ona yaklaştığını, altı yüz kanadıyla, aslî suretinde görüldüğünü; ikincisinin ise miraç gecesi sidrede gerçekleştiğini belirtmektedir.⁸⁶ Buna göre Hz. Peygamber, Cebrâil’i gerçek suretiyle sadece iki defa görmüştür. Birincisinde onu, bütün ufku kaplamış olarak açık ufukta görmüştür.⁸⁷ Ve bu görme miraç hadisesinden önce meydana gelmiştir. İkinci görme de miraçtan önce “Sidretü’l-Müntehâ”da⁸⁸ gerçekleşmiştir ki Hz. Peygamber’in bu esnada yeryüzünde bulunduğu ifade edilmektedir.⁸⁹

⁸² Necm 53/7-11.

⁸³ Necm 53/13-18.

⁸⁴ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 500.

⁸⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 505-506.

⁸⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VII, s. 443-445.

⁸⁷ Necm 53/7-9; Tekvir 81/23.

⁸⁸ Necm 53/13-17.

⁸⁹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXII, s. 511-515; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VII, s. 444-445; Ayrıca Bkz.: Durmuş Özbek, “Melek ve Cin Risalesi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 93-94.

İbn Mes‘ud, Hz. Peygamber’in, Cebrâil’i miraçta ikinci defa görmesine işaret ederek, “Cebrâil’i, sidre yakınında altı yüz kanadıyla gördüm.” şeklindeki sözünü aktarmaktadır.⁹⁰ Hz. Âişe’ye ait bir rivayette ise “Hz. Peygamber, Cebrâil’i aslî suretiyle iki defa gördü. Bir kere gökten yere inerken gördü. Cebrâil’in azameti bu esnada yer ve gök arasını kaplamıştı.”⁹¹ ifadeleri geçmektedir.

Cebrâil’in Hz. Peygamber’e insan suretinde gelmesiyle ilgili olarak Haris b. Hişam’ın, “Ey Allah’ın resulü! Sana vahiy nasıl geliyor?” şeklindeki sorusuna O’nun “Vahiy bazen bana zil sesi gibi gelir -ki vahyin bana en şiddetli ve en zor olan kısmı budur- sonra benden ayrılır ve ben de gelen vahyi ezberlemiş olurum. Bazen de melek bana insan şeklinde temessül eder, benimle konuşur, ben de onun bana söylediklerini ezberlerim.”⁹² şeklinde cevap vermesi, vahiy meleğinin bazen insan suretine girdiğinin delillerindendir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Necm sûresinde bahsi geçen varlığın, yukarıdaki rivayete dayandırılarak Cebrâil olarak yorumlandığını, bahsedilen lafızların ve vasıfların onunla uyduğunu bu nedenle de müfessirin çoğunun ilgili varlığın Cebrâil olduğu ifadelerini kullandığını belirtmektedir. Cebrâil’in aslî suretiyle görülmesi hususunda Hz. Peygamber dışında hiçbir peygamberin onu gerçek suretiyle görmediğini, O’nun ise biri arzda diğeri de semada olmak üzere iki kere gördüğünü nakletmektedir. Buna göre de âyetin manasını “Cebrâil ona şöyle öğretti. Bazen olduğu gibi beşer suretinde değil aksine Allah’ın yarattığı gibi hakiki suret ve hilkati ile doğrudan doğruya en yüksek ufukta durup göründü.” şeklinde açıklamaktadır.⁹³ Zikredilen bu bilgiler haricinde, bazı çalışmalarda İbn Abbas’a dayandırılan bir rivayetle Hz. Peygamber’in, Cebrâil’i kendi asıl suretiyle görünce bayıldığından, Cebrâil’in insan suretine dönüp O’nu tekrar ayıltığından

⁹⁰ Müslim, **İman**, 280.

⁹¹ Buhârî, **Bed’ü’l-Halk**, 7; Müslim, **İman**, 287.

⁹² Buhârî, **Bed’ü’l-Vahiy**, 2.

⁹³ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VII, s. 4573-4574.

bahsedilmekle birlikte⁹⁴ yapılan bu çalışmada, sahih hadis kaynaklarında böyle bir rivayete rastlanılamamıştır.

Özetle denilebilir ki ilgili âyet ve hadislerdeki ifadelerden anlaşıldığına göre melekler, Allah'ın onlara vermiş olduğu izin ve kabiliyetleri sonucunda bazen tanınan bazen tanınmayan insan suretinde kimi zaman da kendi aslî suretleriyle bazı seçkin insanlara görünmüşlerdir. Bu anlamda Hz. Peygamber de Cebrâîl'i iki defa aslî suretiyle görmüştür.

Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin meleklerle doğrudan diyalog kurmaları, onlarla konuşmaları insanoğlu tarafından ilk etapta anlaşılamayabilir. Bu durum her ne kadar güç bir durum olsa da aslında normal karşılanması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, seçtiği kullarına istediği şekilde ve dilediği kadar vahyini iletebilir, onlara elçilerini gönderebilir. Hz. Meryem gibi peygamber olmadığı halde böyle bir durumla karşılaşmış olanlar ise sınırlı, özel ve nadir durumlar olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu durumlarda melekler genel olarak müjdeleme, uyarma veya cezalandırma gibi görevleri icra etmek için gelmişlerdir.

Netice olarak melekler, nurdan yaratılmış, görülemeyen ve duyu organlarıyla algılanamayan varlıklar oldukları halde naslarda bildirildiğine göre Hz. Peygamber, Hz. İbrahim, Hz. Lût ve Hz. Davud gibi diğer bazı peygamberler ve ayrıca Hz. Meryem gibi peygamber olmayan seçkin bazı insanlar, melekler insan suretinde iken birebir iletişimde bulunmuşlardır. Bu anlamda meleklerin gözle görülmeleri, aslî suretleriyle ve insan suretinde görülmeleri şeklinde iki farklı açıdan gerçekleşmiştir. İnsan suretinde görünmeleri de melekleri gören insanlar tarafından tanınan veya tanınmayan şekillerde olmak üzere iki farklı yönüyle gerçekleşmiştir. Bunun yanında melekler bazı peygamberlere Allah'ın izin vermesiyle insanların görebileceği bir şekle girerek onlara gelmişler ve o esnada orada bulunan diğer insanlar da melekleri, girmiş oldukları suretleriyle müşahade etmişler; fakat onların melek olduklarını

⁹⁴ Hasan Kurt, "Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Melek Kavramı", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2014, s. 17.

Peygamber'in haber vermesiyle bilmişlerdir. Bunlardan başka Hz. Peygamber bir de Cebrâil'i iki defa aslî suretiyle ufku kaplamış bir halde görmüştür. Geride zikredilen tüm durumlarda meleklerle yapılan görüşmelerin keyfiyetine dair âyet veya hadislerde ayrıntılı bilgilere yer verilmediği için bunların nasıl gerçekleştiği tam olarak bilinmemektedir.

1.3.2.2. İnsan Suretinde Görülmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'de ve bazı hadis rivayetlerinde meleklerin farklı şekillerle insanlara göründüklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Buradan hareketle meleklerin bu özellikleri iki farklı durumla değerlendirilecektir. Birincisi Cebrâil'in Hz. Peygamber'in huzuruna bazen ashaptan Dihye b. Halife el-Kelbî'nin suretiyle gelmesi gibi ki bu, insanların tanıdığı, bildiği birinin suretidir. İkincisi ise Hz. İbrahim'i bir oğul müjdesiyle ziyarete gelen misafirler⁹⁵ ve inkârları ve cinsel sapıklıkları sebebiyle Lût kavmini cezalandırmakla görevlendirilerek Hz. Lût'a gelen meleklerdir.⁹⁶ Ayrıca Hz. Davud'un karşısına mabedin duvarından aşarak, birbirine hasım iki insan suretinde gelen melekler⁹⁷ de bu kategoride değerlendirilmektedir.

İlgili kaynaklar Cebrâil'in, Hz. Peygamber'e daha çok Dihye el-Kelbî suretinde,⁹⁸ İbn Abbas ve Hz. Âişe rivayetlerine göre de iki defa aslî suretiyle ve Hz. Meryem'e de insan suretinde görüldüğünü haber vermektedir.⁹⁹ Hz. Âişe'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber vahyin geliş şekillerini anlatırken vahiy meleğinin bazı zamanlar insan suretine girerek Allah'ın mesajını getirdiğini haber vermektedir.¹⁰⁰ Ayrıca Cebrâil'in, Hz. Peygamber insanların arasında iken onlara görünmeden vahiy getirdiği durumların varlığı da belirtilir. Bir keresinde Hz. Peygamber, Hz. Âişe'ye "Ey Âişe! Bak Cebrâil şimdi burada ve sana selam söylüyor." diye buyurmuş, Âişe validemiz de "Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi

⁹⁵ Zâriyât 51/24-28.

⁹⁶ Hûd 11/77-78.

⁹⁷ Sâd 38/21-22.

⁹⁸ Ömer Süleyman el-Eşkar, 'Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr, s. 21.

⁹⁹ Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr, c. VII, s. 264.

¹⁰⁰ Buhârî, Bed'ü'l-Vahiy, 2.

onun da üzerine olsun.” şeklinde cevap vermiş ve Hz. Peygamber’e “Benim göremediklerimi görüyorsun.” demiştir.¹⁰¹ Tüm bu rivayetlerden anlaşıldığına göre meleklerin insan suretinde görünmeleri onları görenler açısından tanınan ve tanınmayan olmak üzere iki farklı durumu ortaya çıkarmaktadır.

1.3.2.2.1. Tanınan Bir İnsan Suretinde Görülmeleri

Meleklerin farklı suretlerle Hz. Peygamber’e görüldüğü durumlardan biri de tanınan bir insana benzeyerek gözükmesidir. Bu durumu ifade eden hadis-i şerifler kaynaklarda zikredilmektedir. Buna göre Cebrâil’in Hz. Peygamber’e insan suretinde gelirken bazen, Enes b. Mâlik’in ifadesine göre ashâbın en güzeli, iri cüsseli, beyaz tenli ve yakışıklı gençlerinden olan Dıhye b. Halife el-Kelbî suretinde geldiği bildirilmektedir.¹⁰² Cebrâil’in bazen bu suretle vahiy getirdiği ve ashaptan çoğunun da Cebrâil’i Dıhye zannettiği hususu kaynakların ittifakla vermiş olduğu bilgiler arasında yer almaktadır.¹⁰³ Buradan anlaşıldığına göre, Cebrâil, bazen insanların tanıdığı bir surette Hz. Peygamber’e gelmiştir. Fakat onun melek olduğu insanlar tarafından bilinmemiştir.

1.3.2.2.2. Tanınmayan Bir İnsan Suretinde Görülmeleri

Kur’ân’da, meleklerin insan suretine girip bazı peygamberlere belli durumlar için geldiklerine işaret eden âyetler bulunmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim’le ilgili âyet pasajında “(Ey Peygamber) İbrahim’in değerli misafirleriyle ilgili haberi/kıssa hakkında bilgin var mı? Vaktiyle o misafirler İbrahim’in kapısını çalıp selam verdiler. İbrahim de onların selamlarına karşılık verdi. Bu esnada içinden ‘Bunlar tanıdık kimseler değil’ diye geçirdi. Derken İbrahim usulca eşinin yanına gitti ve bir süre sonra kızarmış bir dana getirdi. Misafirlerine ikram edip “buyurmaz mısınız?” dedi. İbrahim, misafirlerin yemeğe el sürmediklerini görünce onlardan endişelendi ve

¹⁰¹ Buhârî, **Fezâilü’s-Sahâbe**, 30.

¹⁰² Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 26.

¹⁰³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XLI, s. 9; a.e., c. XLII, s. 26, 63; Nesâî, **İman**, 6; Zeynü’d-Dîn Ahmed b. ‘Abdi’l-Latîfî’z-Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Trc. Kâmil Mîras, 4. bs., Ankara, DİB Yay., 1978, c. IX, s. 35.

içine korku düştü. Bunun üzerine misafirler, “Korkma” dediler, ardından ona vahiy ve peygamberliğe mazhar kılınacak bir evlat sahibi olacağı müjdesini verdiler.”¹⁰⁴ şeklinde buyrulmaktadır. Âyetlerde geçen ifadelerden de anlaşıldığına göre bazı melekler Hz. İbrahim’e insan suretinde gelmişler, ikram edilen yemekleri yemeyip, ayrılmak üzerelerken de O’na ileride peygamber olacak çocuğunu müjdelemişlerdir.

İnkârları ve cinsel sapıklıkları sebebiyle Lût kavmini cezalandırmak üzere görevlendirilen ve bu nedenle Hz. Lût’a insan suretinde gelen melekleri haber veren âyet, Kur’ân’da şu ifadelerle zikredilmektedir: “Elçilerimiz Lût’a gelince, gözü dönmüş kavminin misafirlere sarkıntılık edecekleri endişesiyle Lût’un yüreği daraldı, onlar hakkında tasalandı ve (onları korumak için) ne yapacağını bilemedi. Bunun üzerine melekler şöyle dedi: “Bizden yana hiç endişe etme ve üzülme! Çünkü biz seni ve aileni helaktan kurtaracağız. Fakat (azapta) kalacaklar arasında bulunan karın hariç”, dediler.”¹⁰⁵

Kur’ân’da geçtiği şekliyle Hz. Dâvud’a aralarındaki anlaşmazlığı gidermesi için mabedin duvarından atlayıp gelen iki kişi aralarında hakem olarak onu seçmek istemişlerdir.¹⁰⁶ Hz. Dâvud’un yanına gelenlerin melek oldukları hususunda müfessirlerin hemen hepsi ittifak halinde olup, bunların davalı iki adam suretinde Hz. Dâvud’a gönderildiklerini ifade etmektedirler.¹⁰⁷ Ayrıca Kur’ân’da, özellikle Hz. Meryem’den bahseden bazı âyetlerde meleklerin ona insan suretinde görüldüğü bildirilmektedir.¹⁰⁸ Cebrâil’in ona bir delikanlı suretiyle geldiği haber verilerek¹⁰⁹ bu bilgilerin gaybî haberlerden olduğu belirtilmektedir.¹¹⁰

Bazı hadis rivayetlerinden vahiy meleği Cebrâil’in çok defa Hz. Peygamber’e insan suretinde geldiği, hatta bu gelişlerin bazılarında sahabenin de şahitlik ettiği

¹⁰⁴ Zâriyât 51/24-28.

¹⁰⁵ Ankebût 29/33.

¹⁰⁶ Sâd 38/21-22.

¹⁰⁷ Ebû İshak İbrahim b. Es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, **Meâni’l-Kur’âni ve İ’râbuhu**, Thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1988, c. IV, s. 325-326; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXI, s. 174; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân** c. XV, s. 165.

¹⁰⁸ Âl-i ‘İmrân 3/42, 44-45.

¹⁰⁹ Meryem 19/16-21.

¹¹⁰ Âl-i ‘İmrân 3/44.

anlaşılmaktadır. Hz. Ömer’den nakledilen ve “Cibrîl Hadisi” diye de bilinen rivayet, bu durumun örneklerindendir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber ahabının arasında iken Cebrâil gelerek kendisine iman, İslâm ve ihsan kelimelerinin ne anlama geldiğini sormuş, her cevap verişinde “doğru söyledin” diye de Hz. Peygamber’i tasdik etmiştir. Son olarak da kıyamet alametlerinden sormuş ve tasdik etmiştir. Bu rivayete göre orada bulunan sahabîler insan suretinde gelen Cebrâil’i görmüşler fakat melek olduğunu anlamamışlardır. Tâ ki Hz. Peygamber’in “Bu gelen Cebrâil’di, size dininizi öğretmek için geldi.” demesinden sonra onun melek olduğunu anlamışlardır.¹¹¹ Bazı kaynaklarda Hz. Peygamber’e soru soranın Cebrâil mi, yoksa yabancı bir adama verilen cevapların Cebrâil’in hatırlatmasıyla mı olduğu hususunda şüphelerin olduğu belirtilen farklı yorumlar olsa da¹¹² burada Cebrâil’in kastedildiği hemen bütün kaynaklarda ifade edilmektedir.

Netice olarak Cebrâil, Hz. Peygamber’e bazen Dihye el-Kelbî, bazen, Cibrîl hadisinde Hz. Ömer’in belirttiği üzere, kimsenin tanımadığı bir insan suretinde gelirdi. Hz. İbrahim’e melekler, misafir şeklinde; Hz. Lut’a genç ve güzel gençler suretinde gelmişler hatta peygamberlerden her ikisi de onlar kendilerini bizzat tanıttıncaya kadar melek olduklarını fark edememişlerdir. İlgili diğer hadisten de anlaşıldığına göre, Cibrîl hadisinde olduğu gibi Hz. Peygamber bildirmeden melekleri insan suretinde görenler, onların melek olduğunu anlayamamışlardır.

1.3.3. Yorulmamaları

Kur’ân’da geçen “Göklerde ve yerde kim varsa O’na aittir. O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar (Melekler), bıkmadan usanmadan gece gündüz (Allah’ı) tesbih ederler.”¹¹³ ifadelerine göre meleklerin devamlı olarak Allah’a ibadetle, itaatle ve O’nun emirlerini yerine getirmekle meşgul oldukları ve asla yorulmadıkları ifade edilmektedir. Buna göre

¹¹¹ Buhârî, **İman**, 36; Müslim, **İman**, 1; Tirmizî, **İman**, 4; Ebû Dâvud, **Sünnet**, 17; Nesâî, **Mevâkît**, 6.

¹¹² Bkz.: Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 196.

¹¹³ Enbiya 21/19.

meleklerin, görevlerini hiç aksatmadan, ara vermeksizin yaptıkları ve bu esnada da insanların hissettikleri gibi yorgunluğu ve usanmayı hiçbir zaman hissetmedikleri anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Kurtubî'nin belirttiğine göre İbn Zeyd bu durumu “Onlara bundan ötürü usanç gelmez.” diye açıklarken, İbn Abbas, “Bundan çekinmezler.” ifadeleriyle, Ebû Zeyd de “Bundan dolayı yorgun düşmezler.” şeklinde açıklamıştır. Aslında bu vb. ifadelerin hepsi de aynı anlama gelmekte ve meleklerin asla yorulmadıklarına işaret etmektedir.¹¹⁵

Katâde ve diğer bazı tefsir âlimlerine göre, âyette Allah'ın katında olanlar şeklinde ifade edilenlerin melekler olduğu, Allah'ın katından maksadın ise bilindiği anlamda mekân katı değil makam, mevki ve şeref olduğu belirtilmiştir. Zikri geçen “Onlar ne Allah'a ibadetten çekinir ve mağrur olurlar, ne de yorulurlar. Onlar gece gündüz hep Allah'ı tesbih ederler.” ifadelerinin mukadder bir soruya cevap olduğu belirtilir ki bu anlamda âyette “Allah'ın katında bulunan melekler, ibadetlerinde ne yapıyorlar, Allah'a itaati ve ibadeti nasıl yerine getiriyorlar?” şeklinde bir soruya cevap verildiği de anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Muhammed Hamdi Yazır da ilgili âyeti, şeref ve rütbe bakımından Allah'a manen yakın olan melekler, O'na kulluk etmekte asla kibirlenmezler. Böbürlenmezler, devamlı olarak ibadet ve itaatte bulunurlar, kullukta bulunmayı kendileri için pek büyük bir şeref sayarlar. Ve onlar yaptıkları sürekli ibadet ve itaatten dolayı yorgunluk duymadıkları gibi bilakis tam bir şevk ve istekle ibadetlerine devam ederler, şeklinde yorumlamaktadır.¹¹⁷

Sonuç olarak, Kur'ân'da zikredildiğine göre Allah Teâlâ'nın katında manen makam, mevki ve şeref sahibi olan meleklerin, yaratılış özellikleri itibariyle, kendilerine verilen her türlü görevi yerine getirirken hiç aksatmadan, ara vermeksizin

¹¹⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, s. 312.

¹¹⁵ Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. XI, s. 278.

¹¹⁶ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XXII, s.128.

¹¹⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, İstanbul, Bilmen Yayınları, 1985, c. IV, s. 2134.

yaptıkları ve bu esnada da insanların hissetmiş oldukları yorgunluğu ve usanmayı da hiçbir zaman hissetmedikleri anlaşılmaktadır.

1.3.1. İlimleri

Meleklerin ilmi, bir önceki başlık olan gaybî bilememeleriyle doğru orantılı olarak, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e bütün eşya isimlerini öğrettikten sonra benzer durumu meleklerden istemesi, akabinde ise Allah'ın bildirmesi dışında hiçbir şey bilmediklerini itiraf etmeleri¹¹⁸ olarak özetlenebilir. Buna göre melekler her ne kadar insana nispetle olağanüstü varlıklar olup insanın bilmediği bazı bilgilere muttâlî olsalar da bu bilgilerinin de sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca meleklerin, insanoğluna dair kullandıkları, “yeryüzünde bozgunculuk yapacak, kan dökecek varlık”¹¹⁹ ifadeleriyle onların kesin olan bilgilerine göre değil sezgilerine, yeryüzünde yaşanmış tecrübelerle veya ilhamlarına dayanarak insanın dünyada yaşayacağı hayat hakkında bazı bilgi kısıntılarına sahip olabilecekleri ve buna göre de insanoğlunun yeryüzünde kan dökeceğini ve kargaşa çıkaracağını öngördükleri ifade edilmiştir.¹²⁰

Netice itibariyle meleklerin Allah'ın bildirmesi dışında kendiliğinden veya kesbî olarak herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları ifade edilebilir. Tıpkı gaybî bilememeleri hususunda olduğu gibi kendi itiraflarından da anlaşıldığı üzere Allah'ın bildirmesi dışında onların herhangi bir bilgiye sahip olamadıkları anlaşılmaktadır.

1.3.2. Bilgilerinin Sınırı

Kur'an'da gaybî bilginin sadece Allah tarafından bilindiği haber verilmekte, meleklerin ise sadece Allah'ın kendilerine öğrettiği hususları, bildirdiği kadarıyla bildikleri ifade edilmektedir.¹²¹ Buna göre özellikle yaratılış itibariyle insana nazaran olağanüstü varlıklar olan melekler, insanların bilemediği bazı bilgilere sahip olsalar

¹¹⁸ Bakara 2/30-32.

¹¹⁹ Bakara 2/30.

¹²⁰ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 56.

¹²¹ Neml 27/65.

da onların bu bilgilerinin de sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Kur'ân'da meleklerle ait "Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur."¹²² ifadesiyle de Allah'a karşı acziyetlerini ve kendi bilgi seviyelerini itiraf ettikleri anlaşılmaktadır.

Cibrîl hadisi diye meşhur olan rivayette¹²³ de Cebrâil'in kıyamet saatine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da meleklerin Allah'ın kendilerine bildirdiğinden fazlasını bilemediklerini göstermektedir. Bu manada meleklerin gayba dair bildikleri tüm bilgiler ancak Allah'ın kendilerine öğrettiği kadardır. Bu durum Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: "Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."¹²⁴ "O, bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz; ancak, (bildirmeyi) dilediği elçi bunun dışındadır. Çünkü O, elçisinin önüne ve arkasına gözcüler koyar."¹²⁵

Netice itibariyle, zikri geçen âyetlerden anlaşılmaktadır ki Allah Teâlâ kendi katındaki bilgileri melekler de dahil olmak üzere seçtiği peygamberler dışında kimseye vermemektedir. Onlara verilen gaybî bilgiler de lüzumuna göre çok sınırlıdır, kısacası Allah Teâlâ dışında hiçbir varlık, o bildirmediği gaybî bilgiye sahip olamamaktadır. Bu anlamda meleklerin gaybı bilemedikleri veya sadece Allah'ın kendilerine bildirdiği kadarını bildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim ilgili âyette¹²⁶ de değinildiği üzere Hz. Âdem kıssasında melekler bir şey bilmediklerini anladıktan sonra bu durumu kendileri itiraf etmişlerdir.

¹²² Bakara 2/30-32.

¹²³ Buhârî, **İman**, 36.

¹²⁴ En'âm 6/59.

¹²⁵ Cin 72/26-27.

¹²⁶ Bakara 2/32.

1.3.3. Güçlü ve Hızlı Olmaları

Kur'an'da geçen "Melekler ve Rûh (Cebrâil), oraya, miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar."¹²⁷ ifadesiyle meleklerin süratlerine değinilmiştir. Âyette uzunluğu elli bin yıl olan gün olarak ifade edilen gün/mesafe konusunda arş ile en alttaki yedinci arz arasındaki mesafe, yaratıldığı günden kıyamete kadar süren dünya ömrü, dünya ile ahiret arasındaki kıyametten sonra ba'se kadar süren fasıl günü ve son olarak kıyamet günü gibi farklı yorumlar yapılmıştır.¹²⁸ İlgili rivayete göre Hz. Peygamber'e elli bin yıllık günün uzunluğu hakkında sorulduğunda "Nefsim kudreti elinde olan Allah'a yemin ederim ki o, mü'min için dünyada kıldığı bir farz namazdan daha kısa ve hafiftir." şeklinde cevaplamıştır.¹²⁹ Buna göre sürenin çok kısa olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Abbas, Katâde ve İkrime'ye göre melekler ve ruh kendisinde mahlukatın elli bin senelik muhakemesinin görüldüğü bir günde göğe yükselmektedirler ki o gün de kıyamet günüdür.¹³⁰ Bazı müfessirlere göre melekler ve Cebrâil, Allah'a bir günde yükselirler. Onların bir günde kat ettikleri yol, diğer mahlukatın elli bin sene de alabilecekleri yol kadardır. Bahsi geçen yükselme mesafesi yedinci arzın en altından yedinci göğün zirvesine kadar ve herhangi bir işin melekler tarafından semadan yere indirilmesi de yerden semaya çıkarılması da bir gün sürmektedir.¹³¹

Meleklerin yükseldiği yerin arş ve oranın da meleklerin semadaki yerleri olduğunu belirtenler olduğu gibi özellikle de selef âlimleri bu durumu müteşâbihlerden saydıkları için herhangi bir yorum yapmamışlardır.¹³² Ayrıca Kur'an'da "Artık Sûr'a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği zaman, işte o gün olacak olur (kıyamet kopar). Gök yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadır.

¹²⁷ Meâric 70/3-4.

¹²⁸ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VIII, s. 221-222.

¹²⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIII, s. 602; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIX, s. 57.

¹³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIII, s. 601-602; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VIII, s. 222.

¹³¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIII, s. 601.

¹³² Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIX, s. 56-57.

O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.”¹³³ ifadeleriyle de meleklerin ne denli kuvvete sahip oldukları vurgulanmıştır. Zikredilen ilgili âyet, meleklerin kuvvetleri hakkında da bilgi vermektedir. Çünkü, Allah Teâlâ’nın kürsisi, semavat ve arzı kaplamaktadır.¹³⁴ Âyette meleklerin taşıdığı haber verilen arşın ise Allah Teâlâ’nın yarattıklarının en büyüğü olduğu ve kürsiyi de kapladığı belirtilmektedir.¹³⁵

Buraya kadar zikredilen ifadelerden başka meleklerin kudretleri Hz. Peygamber’in hadislerinde de açıkça belirtilmektedir. Hz. Peygamber “Bana, kulak memesi ile boynunun arkası arasındaki mesafe yedi yüz yıl olan hamele-i arş meleklerinin birinden söz etmeme izin verildi.” buyurmaktadır.¹³⁶ Bu rivayetin haricinde meleklerin kudret ve azametlerini haber veren, hadis kaynaklarında bulunmayan fakat bazı kaynaklarda zikredilen rivayetler de bulunmaktadır.¹³⁷ Buna göre meleklerin kendilerine has nûrânî ve latif bir yapıyla yaratıldıkları için hareket ve nüfuz kabiliyetlerinin son derece mükemmel ve süratli olduğu anlaşılmaktadır. Bu manada meleklerin göz açıp kapayıncaya kadar, bir anda, en uzak mesafelere gidebildikleri ve kendilerine verilen vazifeyi anında yerine getirebildikleri ifade edilebilir. Günümüz bilim dünyasının bilinen ışığın ve elektriğin saniyedeki hızı dikkate alınırsa meleklerin de benzer veya bunlardan daha ileri seviyede hızda yaratılmış olmaları düşünülebilir.

Netice olarak ilgili âyet ve hadislerde geçen ifadelerde belirtildiğine göre melekler, Allah tarafından esrarengiz denilebilecek bir kudret ve kabiliyetle donatılmış ve kendilerine insan aklının tasavvur dahi edemeyeceği güç ve hız yeteneği verilmiştir. Bu özellikleri sayesinde de meleklerin, kendilerine verilen her türlü vazifeyi hızlı bir şekilde, kusursuz ve harfiyen yerine getirebildikleri anlaşılabılır.

¹³³ Hâkka 69/13-17.

¹³⁴ Bakara 2/255.

¹³⁵ Ahmed Kalkan, **Ansiklopedik Kur’an Kavramları ve Güncel Yansımaları**, c. VII, s. 818.

¹³⁶ Ebû Dâvud, **Sünnet**, 19.

¹³⁷ Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, **Kitâbul-Bed’ ve’t-Târîh**, y.y., Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, t.y., c. I, s. 175.

1.3.4. Yeme ve İçmeleri

Meleklerin yeme-içmeleri hususunda Kur'ân'da sarîh ifade bulunmamakla birlikte bazı âyetlerden hareketle onların yeme-içme gibi özelliklerinin bulunmadığı kanaatine varmak mümkündür.

Kur'ân'da geçen ifadelere göre meleklerin, insan suretine girip Hz. İbrahim'i müjdelemek için ziyaretlerinde¹³⁸ hazırlanan sofraya oturmamaları ve ikram edilen yemekten yememeleri, onların yeme-içme gibi özelliklerinin bulunmadığına işaret olarak anlaşılmıştır.¹³⁹ Taberî'ye göre Hz. İbrahim, misafirlerine kızartılmış buzağıyı getirdiğinde yeme-içme özellikleri olmadıkları için ondan yememişler ve Hz. İbrahim onların melek olduğunu bilemediği için endişeye kapılmıştır. Bu durumu fark eden melekler ona Allah'ın elçisi olduklarını ve kendisini, büyüünce âlim olacak bir erkek çocuğu ile müjdelemek üzere geldiklerini belirtmişlerdir.¹⁴⁰ Râzî'ye göre de Hz. İbrahim'e misafir kılığında gelen konuklar, melek olmaları hasebiyle kendilerine sunulan ikramdan yememişlerdir.¹⁴¹ Ayrıca Râzî ve Suyûtî meleklerin yiyip içmedikleri hususunda İslâm âlimlerinin ittifak ettiklerini belirtmektedir.¹⁴²

Bazı müfessirlere göre Hz. İbrahim'in endişesinin nedeni, konuklarının ikram olarak sunulan yemeği yememeleri, hasmâne düşünceler taşıdıklarına işaret olarak anlaşıldığı içindir.¹⁴³ Mâturîdî'nin ifadesine göre aslında Hz. İbrahim, misafirlerinin melek olduğunu sezmiştir; fakat endişeye kapılması azapla görevli olarak gelmiş olabileceklerini düşünmesinden kaynaklanmıştır.¹⁴⁴ Ayrıca zikredilen bir rivayette Hz. İbrahim buzağıyı meleklerle ikram olarak sununca, onlar bedelini ödemedikçe bir şey yemeyeceklerini söylemişlerdir. Hz. İbrahim de onlara ikramın bedelinin başında Allah'ın adını anmaları, sonunda da Allah'a şükretmeleri olduğunu belirtince,

¹³⁸ Zâriyât 51/24-28.

¹³⁹ Mustafa 'Âşur, **'Âlemü'l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu**, s. 18-19; Ömer Süleyman el-Eşkar, **'Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr**, s. 15.

¹⁴⁰ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXII, s. 425.

¹⁴¹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XVIII, s. 21.

¹⁴² Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. I, s. 76; Suyûtî, **el-Habâik fî Ahbâri'l-Melâik**, s. 264.

¹⁴³ İbn 'Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. III, s. 241.

¹⁴⁴ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. VII, s. 203-204.

melekler arasında bulunan Cebrâil'in arkadaşlarına "Allah'ın bunu halîl edinmesi gerçekten yerindedir." dediği ifade edilmektedir.¹⁴⁵

Sonuç olarak meleklerin yeme ve içmeleri hususunda Kur'ân-ı Kerîm'de kesin ifadeler bulunmamakla birlikte, âyetlerde haber verilen bazı durumlardan yola çıkarak onların yeme-içme gibi özelliklerinin bulunmadığı kanaatine varmak mümkün gözükmemektedir. Bu mana da onların yaratıldıkları maddenin farklı olması gibi yaşantı biçimlerinin hayatlarını devam ettirme şartlarında insandan farklı olduğu da anlaşılabilir.

1.3.5. Günah İşlemekten Uzak Olmaları

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin günah işlemediklerine, Allah'ın emrinden çıkmadıklarına ve hangi görev için yaratılmışlarsa onu yerine getirdiklerine farklı âyetlerde şu ifadelerle değinilmektedir:

"Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler. Onlar, Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar."¹⁴⁶ "Onlar Allah'a isyan etmezler ve kendilerine verilen bütün emirleri yerine getirirler."¹⁴⁷ "Onlar, bıkip usanmaksızın gece gündüz (Allah'ı) tesbih ederler."¹⁴⁸ "Melekler Allah'ın ikram ve takdirine mazhar olmuş kullarıdır. O, kendilerine sormadıkça hiçbir söz söylemezler, sadece O'nun emirlerini yerine getirirler."¹⁴⁹

Zikredilen ilgili âyetlerden, meleklerin Allah'ın emirlerine amade oldukları, görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu özellikleriyle onların, kendilerinden itaatsizlik gibi durumlar sâdır olabilen cinlerden ve insanlardan farklı biçimde yaratıldıkları ifade edilebilir. Ayrıca meleklerin Allah'tan sakındıklarına ve diğer mükellefler gibi sorumlu olduklarına işaret etmesinin

¹⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IX, s. 68.

¹⁴⁶ Nahl 16/49-50.

¹⁴⁷ Tahrim 66/6.

¹⁴⁸ Enbiya 21/20.

¹⁴⁹ Enbiya 21/26-27.

yanında¹⁵⁰ emir ve yasağın onlara yönelik olması hasebiyle de korku ve ümit içinde yaşadıklarına değinilerek bu durumun başka âyetlerde de dikkat çekildiği üzere¹⁵¹ onların kulluklarının alameti olduğu belirtilmiştir.¹⁵²

İlgili âyetlerin meleklerin günah işlemekten uzak olduklarının kat'î delili olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Kur'ân'da, Allah'ın emrine karşı gelen İblis'i ifade için kullanılan kök fiil "istekbera" (اسْتَكْبَرَ), O'nun emrine amade olan melekler içinse benzer şekilde, aynı kökten "lâ yestekbirûn" (لَا يَسْتَكْبِرُونَ) ifadesinin kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁵³ Nitekim kendilerine -belki de bir imtihan vesilesi olarak- Hz. Âdem'e secde etmeleri emredildiğinde hemen secde etmeleri¹⁵⁴ de meleklerin bu özelliğine işaret etmektedir. Bütün bu bilgilerle birlikte, kaynaklarda, meleklerin masumiyetinin kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğu ifade edilerek,¹⁵⁵ bu konuda Ehl-i Sünnet âlimlerinin ittifakından da bahsedilmektedir.¹⁵⁶

Tefsir ve hadis kaynaklarında,¹⁵⁷ vahyin yaklaşık kırk gün gecikmesine üzülen Hz. Peygamber'in Cebrâil'e neden geciktiğini sorması üzerine nazil olan "Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz."¹⁵⁸ âyetinden, meleklerin yeryüzüne inmelerinin dahi Allah'ın iznine bağlı olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Naslara istinaden masum varlıklar oldukları sonucuna varılan melekler konusunda Hârut ve Mârut'un meselesi, meleklerin mahiyetlerine uygun olmayan rivayetlere dayandırıldığı için kaynaklarda müşkil bahis olarak onların masumiyeti bağlamında ele alınmıştır. Bu durumun sebebi, meleği günah işleyebilen varlık olarak tanıtan kıssanın, yukarıda geçen tüm âyetlere uygun düşmeyişi olarak ifade

¹⁵⁰ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XX, s. 38.

¹⁵¹ Nisâ 4/172; Enbiya 21/26.

¹⁵² Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. V, s. 3101.

¹⁵³ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XX, s. 37.

¹⁵⁴ Bakara 2/30-34; A'râf 7/11; Hicr 15/28-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

¹⁵⁵ Hâzin, **Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl**, c. I, s. 90.

¹⁵⁶ Emrullah Fatiş, "Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve Marut Problemi", **Bilimname**, s. 150.

¹⁵⁷ Bkz.: Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XVIII, s. 222-223; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. V, s. 249; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. III, s. 482, 502; a.e., c. V, s. 363; Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 6.

¹⁵⁸ Meryem 19/64.

edilebilir. Bu nedenle olmalıdır ki kaynaklarda bu tür rivayetlerin sahih olmadığı belirtilmiştir.¹⁵⁹

Netice itibariyle ilgili naslardan hareketle meleklerin, Allah'ın en itaatkar kulları olmaları hasebiyle, icra ettikleri tüm görevlerini O'nun iznine bağılı olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca onların hiçbir zaman günah işlemedikleri, hata, kusur ve nisyân gibi durumlardan da ârî oldukları sonucuna varılmıştır. Buna göre Allah'a karşı hem itaat hem de isyan yeteneği bulunan ve bunlar arasından seçme özgürlüğü olan insanın aksine meleklerin sadece itaat özelliğine sahip oldukları ve kendilerine emredileni yaptıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca çalışmanın diğer bölümlerinde Hârut-Mârut ve Hz. Âdem'e secde edilmesi hususunda Allah'a soru sormaları meseleleri, meleklerin masumiyeti bağlamında işlendiği için konuyla ilgili burada bu bilgilerle yetinilmiştir.

1.3.1. Kendi Aralarındaki Dereceleri

Meleklerin kendi aralarındaki kısımları ve hiyerarşik düzenlerine dair Kur'ân'da net bir ifade bulunmamaktadır. Buna göre naslarda meleklerin bazısının isimleri ve vasıfları zikredilmekle birlikte bunların birbiriyle olan hiyerarşik konumlarından bahsedilmemektedir. Fakat meleklerin her birinin veya her türünün bir statüsü olduğuna işaret edilmekte ve bu durum meleklerin ifadeleriyle “Bizim her birimiz için bilinen bir makam vardır.”¹⁶⁰ şeklinde dile getirilmektedir.¹⁶¹ Bu anlamda Kur'ân'da melekler büyük-küçük, önemli-önemsiz gibi hiyerarşik bir sıralamaya veya ayrıma tabi tutulmamışlardır. Fakat İslâm düşüncesinde dört büyük meleğin diğer bütün meleklerle nazaran üstün olduğu inancı hâkimdir.¹⁶²

Âlûsî, filân melek diğerinden daha faziletlidir gibi bir sonuca varabilmek için kat'î delillerin olmadığını ve bu konuda hadis diye ulaşan rivayetlerin zayıf olduğunu

¹⁵⁹ Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 498; Mustafa 'Âşur, *'Âlemü'l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu*, s. 25.

¹⁶⁰ Sâffât 37/164.

¹⁶¹ Murat Serdar, Harun Işık, *İslâm İnanç Esasları (Akaid)*, s. 119.

¹⁶² Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, *İslâm İnanç Esasları*, s. 131.

belirtmektedir.¹⁶³ Fakat bazı kaynaklarda isimleri Kur'ân'da ve hadislerde geçen meleklerin diğerlerine üstünlüğü de ifade edilmektedir. Belki de yerine getirdiği görev veya âyetle diğer meleklerden önce zikredilmesi hasebiyle meleklerin en üstünü, en büyüğü ve Allah'a en yakını olarak görüldüğü için Cebrâil'e meleklerin efendisi, başkanı, büyüğü gibi anlamlara gelen "Seyyidü'l-Melâike" tabiri kullanılmıştır.¹⁶⁴ Ayrıca Cebrâil'i, sadece Allah'tan vahiy getiren bir melek olarak görmenin, bu şekilde tanımlamanın eksik kalacağı, aynı zamanda onun Allah nezdindeki yüksek makamının ve bütün önemli görevlerinin görmezden gelineceği anlamına geldiği de ifade edilmektedir.¹⁶⁵

Kur'ân'da Mîkâil'in özel ismiyle anılması onun büyük ve Allah katında kıymetli meleklerden olduğu şeklinde yorumlanmıştır.¹⁶⁶ Hz. Peygamber'in gece namaza başlayacağı zaman ve her namazın peşi sıra okuduğu dualarda¹⁶⁷ Cebrâil'in ve Mikâil'in adını bizzat zikretmesi, bu iki meleğin Allah katındaki derecesi ve üstünlüğü olarak yorumlanmaktadır.¹⁶⁸

Kaynaklarda bazı rivayetlerle, meleklerin en faziletlisinin Cebrâil olduğu, Allah'a en yakın meleklerin önce Cibrâil sonra Mikâil olduğu, hatta yaratıkların Allah'a en yakınının İsrâfil olduğu belirtilmektedir.¹⁶⁹ 'Adudiddin 'Abdurrahman el-Îcî (ö. 755/1355) melekleri genel anlamda "süfliye ve 'ulviye" tabirleriyle yüksek mertebedeki melekler ve aşağı mertebedeki melekler olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.¹⁷⁰ Râzî'de melekleri benzer şekilde tasnif ederek onların sekiz grup olduklarını ifade etmektedir.¹⁷¹

¹⁶³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. I, s. 231-232; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. I, s. 334.

¹⁶⁴ Kamil Güneş, *Meleklerle İman*, s. 44; Ahmet Saim Kılavuz, *İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, c. I, s. 265; Ahmet Lütfi Kazancı, *İslâm Akaidi*, s. 111.

¹⁶⁵ Bkz.: Halil Hacımuftuoğlu, *Allah'ın Krallığı*, s. 209-215.

¹⁶⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. III, s. 333-334; Lütfullah Cebeci, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Melekler*, s. 78; Lütfullah Cebeci, "Mikâil", *DİA*, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, c. XXX, s. 46.

¹⁶⁷ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 200; İbn Mâce, *İkâme*, 180.

¹⁶⁸ Lütfullah Cebeci, "Mikâil", *DİA*, c. XXX, s. 46.

¹⁶⁹ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", *İslâm İnanç Esasları*, s. 131.

¹⁷⁰ Adudiddîn el-Îcî, *el-Mevâkıf fî 'İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, t.y., s. 367.

¹⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. II, s. 148-150.

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ise melekleri ikamet ettikleri yer itibariyle arzî, semavi ve arşî olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Vazifeleri itibariyle semada tedbir emriyle vazifeli olanlara Müdebbirât, devamlı olarak Allah'ı tenzih ve tesbih eden İlliyyûn ve Mukarrabûn, ayrıca da her insanın üzerinde bulunan ve insanın yaptıklarını kaydeden hafaza gibi kısımlarının varlığını belirterek, bunlardan bazılarının da ilahî vahyi peygamberlere taşıdıklarını beyan etmektedir.¹⁷² Ayrıca meleklerin emir ve yasaklara muhatap olmaları ve risaletle olan ilişkileri bağlamında da bir tasnif yapılmaktadır. Buna göre onların üç kısım oldukları belirtilmektedir. Bunlar, kendilerine gönderilen elçilerle emir ve nehye muhatap melekler, sadece emirle elçilerin gönderildiği melekler ve ne emir ne de nehye elçi gönderilmiş “Âlûn” diye isimlendirilen melekler olarak ifade edilmektedir.¹⁷³

Netice itibariyle Kur'ân'da, meleklerin kendi aralarında hiyerarşik bir sıralamaya veya ayırma tabi tutulmadıkları anlaşılmaktadır. Fakat Allah'tan vahiy getiren bir melek olması ve Kur'ân'da bizzat ismiyle ve övgüye mazhar olmuş sıfatlarla anılması hasebiyle Cebriîl, diğer meleklerle göre, daha çok ön plana çıkmaktadır. Akabinde Kur'ân'da ismi geçen Mikâil de fazilet sıralamasında kaynaklarda zikredilmektedir ki zaten İslâm inancında dört büyük meleğin diğerlerinden üstün olduğu inancı bulunmaktadır. Ayrıca bazı müfessirlerin bir meleğin diğerinden daha faziletli olduğunu haber veren rivayetlerin zayıf olduğunu aynı zamanda bu konuda kat'î deliller bulunmadığını da belirtmiş olmaları yapılan tasniflere itiraz kabilinde değerlendirilebilir.

1.3.2. İnsan ve Melek Arasındaki Üstünlük Meselesi

Meleklerin buraya kadar zikredilen bazı özellikleri, bunun yanı sıra Kur'ân'da insana verilen ayrıca bir değer, ister istemez melek, peygamber ve insanın birbirine üstünlüğünün olup olmadığı sorusunun akla gelmesine ve meselenin

¹⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, s. 307-308.

¹⁷³ Murat Serdar, Harun Işık, **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, s. 119.

irdelenmesine zemin hazırlamaktadır. Kur’ân’da genel anlamda hem insanların¹⁷⁴ hem de peygamberlerin kendi aralarında¹⁷⁵ üstünlüğü haber verilmekle birlikte inananların peygamberler arasında fark gözetmemesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁷⁶ Âyetlerde bu durum, peygamberlerin hepsinin derecesini eşit bilme düşüncesinden ziyade aralarında inanç/iman açısından asla fark gözetmeme, Yahudi ve Hristiyanların yaptığı gibi bazısına inanıp, bazısına inanmamazlık yapmama anlamına gelmektedir.¹⁷⁷

Meleklerle peygamberler arasındaki üstünlük meselesi, temel akâid kaynaklarında cevabı aranan sorulardan biridir. Konuyla ilgili açık bir âyet veya hadisin bulunmayışı da âlimlerin farklı değerlendirmelerine ve yorumlarına kapı aralamıştır. Bununla birlikte bu konuda varılan sonuçların akîde bağlamında bağlayıcılığının bulunmadığı, ileri sürülen farklı görüşlerden birinin tercih edilmesi durumunda da inanca zarar gelmeyeceği ifade edilmektedir.¹⁷⁸

İnsan-melek arasındaki hiyerarşi bağlamında Kur’ân’da, Allah’ın insanoğluna verdiği değer yer yer zikredilerek insanın diğer yaratılmışlara üstünlüğü ifade edilmektedir. Bu durum, bazen insanoğluna verilmiş bir nimet olarak “Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık, onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini güzel ve temiz şeylerle rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğuna üstün kıldık.”¹⁷⁹ şeklinde ifade edilirken bazen de beraberinde sahibine ayrıca bir külfet/sorumluluk getirerek “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi..”¹⁸⁰ ifadeleriyle belirtilmektedir.

İnsanın diğer yaratılmışlara olan üstünlüğüne vurgu yapan âyet-i kerîmeler, İslâm âlimlerini, insanla melek arasında bir derecelendirme yapmaya sevk etmiştir.

¹⁷⁴ İsrâ 17/21, 55.

¹⁷⁵ Bakara 2/253.

¹⁷⁶ Bakara 2/136, 285.

¹⁷⁷ Begavî, **Me’âlimu’t-Tenzîl**, c. I, s. 156.

¹⁷⁸ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 73.

¹⁷⁹ İsrâ 17/70.

¹⁸⁰ Ahzab 33/72.

Bu nedenle bazı müfessirler “Onları yarattıklarımızın birçoğuna üstün kıldık.”¹⁸¹ ifadesinden yola çıkarak insanların meleklerden üstün olduğu neticesine varmışlardır.¹⁸² Âyette “şan-şeref” olarak anlamlandırılan “kerem” kavramı, İslâm literatüründe Allah’ın insanlara verdiği şan, şeref soyluluk ve üstünlük gibi manevi meziyetleri olarak anlaşılabileceği gibi aynı zamanda mal-mülk gibi maddi durumlar olarak da anlaşılmaktadır. Bu şekilde ilgili âyet, insanoğlunu bu dünyada Allah’ın lütfuna ve keremine mazhar olmuş seçkin ve değerli varlık olarak göstermektedir. Kaynaklarda insana bu seçkinliği elde etmesini sağlayan özellikleri akıl, zekâ, temyiz, düşünme ve yazma gibi melekelerinden başlayarak değişik psikolojik ve fizyolojik özelliklere, estetik zevklere, ahlâkî yatkınlıklara, canlı-cansız varlıklar üzerinde bulunan tasarruf yetkisine, parasal faaliyetlerde bulunabilme özelliğine, şehirler ve medeniyetler kurabilme yeteneğine sahip olma gibi birçok meziyetiyle ilişkilendirilmiştir.¹⁸³

Râzî’ye göre insanın asıl şerefi ve diğer varlıklara karşı üstünlüğü, eşyanın hakikatini yaratılış aslına uygun olarak kavrayabilme yeteneği olarak kendisine bahşedilen akli sayesinde. Çünkü mârifetullahın aydınlığı ilk olarak akla doğarak, akıl, madde ve mana âleminin sırlarına ulaşmakta, elde ettiği bu bilgi yardımıyla da Allah’ın yarattığı ruhlar ve cisimler âleminde bulunan tüm varlık türlerini kapsayan bir güç halini almaktadır. Buna sahip olan insan da bu âlemdeki bütün varlıkların en değerlisi ve en mükemmeli olmaktadır.¹⁸⁴

İbn ‘Âşûr, sadece ilgili âyetten yola çıkılarak “İnsan mı üstün, melek mi?” şeklinde bir mukayeseye girmenin anlamsız olduğunu, âyette üstünlük olarak belirtilen durumun insanın diğer varlıkların bir kısmını çeşitli şekillerde hizmetinde kullanması ve onlardan faydalanması gibi anlamları ifade ettiğini belirtmektedir.¹⁸⁵

¹⁸¹ İsrâ 17/70.

¹⁸² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXI, s. 10; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 635-636.

¹⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 635-636; Hayrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, c. III, s. 503.

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXI, s. 12.

¹⁸⁵ Bkz.: İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, c. XV, s. 164-166.

Bu durum Kur’ân’da, dünyadaki tüm varlıkların insanın emrine amade kılındığı şeklinde ifade edilmektedir.

Yukarıda zikredilen âyette geçen ve göklere, yere ve dağlara teklif edildikten sonra insanın yüklendiği “emanet” kavramı, bazı müfessirler tarafından “yükümlülükler” ve “farzlar” olarak yorumlanmıştır.¹⁸⁶ Bu ifade “Şüphesiz ki Allah size emanetleri ehline vermenizi emrediyor.”¹⁸⁷ âyeti ile beraber değerlendirildiğinde insanın diğer yaratılmışlara olan üstünlüğü ifade edilebilir. Zîrâ emaneti yüklenmek gibi büyük göreve ehil olmak da üstün varlık olmayı gerektirmektedir.

Âyetin sonunda yer alan “Doğrusu o (insan) çok zalim ve çok cahildir.”¹⁸⁸ ifadesiyle de insanın kendisine verilen bu emanete ehil olmadığı değil, çeşitli günahlara dalarak kendi kendine zulmetmesi ve yaptıkları günahlar sebebiyle kendisine verilecek cezayı bilememe durumunun kastedildiği belirtilmiştir.¹⁸⁹ Yaratılmış diğer tüm varlıklardan ayrıcalıklı olarak insana bahşedilmiş olan bu özellik, Kur’ân’da, insanın “Ahsen-i Takvîm” (أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ) şeklinde, yaratıldığı haber verilerek ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Mevdûdî’ye göre bu ifade, Allah’ın yarattığı her şeyin, insan ve onun kişiliği de dahil olmak üzere, yaratılış gayesine uygun bir şekilde en iyi cismin ve diğer yaratılmışlardan daha güzel özelliklerin verilmesini haber vermektedir. Ayrıca insanın düşünme, kavrama, anlama yeteneği, ilim ve akıl gibi yüksek kabiliyetlerin de bağışlanmış olması gibi insanı insan yapan özelliklerini ön plana çıkarmaktadır.¹⁹¹ Buna göre insanın farklı yaratılma durumu sadece fizikî suretinde değil, duygularında, özellikle de güzelliğin mahiyetini anlamasında ve buradan hareketle

¹⁸⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VI, s. 3934.

¹⁸⁷ Nisâ 4/58.

¹⁸⁸ Ahzab 33/72.

¹⁸⁹ Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XXV, s. 203.

¹⁹⁰ Tîn 95/1-6.

¹⁹¹ Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, c. VII, s. 170.

yaratıcısına ulaşmasında, O'nun kemâl sıfatlarını tanıyıp, ahlâkıyla ahlâklanmasında kendini göstermektedir.¹⁹²

Kur'ân'da "Rabbın meleklere "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." dedi."¹⁹³ âyetiyle Allah'ın insanoğluna bir lütfu olarak yeryüzünün halifesi seçilmesi onu diğer varlıklardan ayıran özellik olarak ifade edilmektedir.¹⁹⁴ Bu anlamda Allah'ın yarattığı varlıklar içerisinde halife ünvanını verdiği tek varlık olarak insan için olabilecek mertebelerin en yücesi olduğu; fakat bu durumun büyük bir sorumluluğu beraberinde getirdiği belirtilmektedir.¹⁹⁵

Âyette geçen "halife" lafzı insanın konumu ve görevi itibarıyla yeryüzündeki önemini ifade etmekte olup kelimenin taşıdığı manaya göre insanın yeryüzündeki konumu da belirginleşmektedir. Bu manada müfessirler halife kavramıyla kastedilenin sadece Hz. Âdem özelinde olmayıp, aynı zamanda diğer peygamberler veya onun soyundan gelenlerin olduğunu ifade etmişlerdir. İlk etapta daha çok peygamberlerin, yeryüzünde Allah'ın hükümlerini tatbik etme ve insanlar arasında hüküm verme gibi konularda Allah'ın halifesi oldukları ve insanın teşrif için Allah'ın halifesi yapıldığı görüşü ağır basmakta iken sonraları bu kavram genişletilmiş ve bütün insanların Allah'ın halifesi olduğu görüşüne şamil olmuştur.¹⁹⁶ Ayrıca ilgili âyette meleklerin "Rabbimiz, bizler seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?" şeklindeki soruları, onların insan fertlerinin tümünü halife kapsamında değerlendirdiklerine de işaret olarak değerlendirilebilir.

¹⁹² Ömer Çelik, **Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'ân'da İnsan**, İstanbul, Işık Akademi Yayınları, 2010, s. 53.

¹⁹³ Bakara 2/30.

¹⁹⁴ Hüseyin Aydın, "Meleklere İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 142-143.

¹⁹⁵ Recep Şentürk, **Kur'ân Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları**, 4. bs., İstanbul, Gülhane Yayınları, 2008, s. 55.

¹⁹⁶ Veysel Güllüce, "İnsan Allah'ın Halifesi midir?", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2001, s. 173-175, 209.

“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.”¹⁹⁷ âyeti Allah’ın, insanı icat ve yaptığı icada isimlendirebilme yeteneği ile donatmasının yanı sıra çevresindeki nesneleri, olayları ve gelişmeleri isimlendirebilme yoluyla etrafını tanıma, tanımlama, keşfetme kabiliyetine ve imkânına sahip kılması şeklinde anlaşıldığı takdirde, âyetteki ifadesiyle insanın en güzel şekilde yaratılmasını da sadece şekilsel güzelliği değil diğer varlıklara göre bu şeklin işlevsel üstünlüğü ve manevi donanımı olarak anlaşılmalıdır.¹⁹⁸ Ayrıca, meleklerden ayrı olarak Allah Teâlâ’nın Hz. Âdem’e her şeyin ismini öğretmesi de ona verdiği kıymete ve şerefe işaret etmektedir. Eşyanın isimlerini öğretmekle Allah Teâlâ, aynı zamanda Hz. Âdem’e, yaratacağı varlıkların cisimlerini göstermiş ve ona; işte şu gördüğünün adı kısrak, bunun adı deve ve şunun adı da şudur veya budur gibi eşyanın her birini aynen öğretmiştir ki İbn Abbas’ın “Allah, Hz. Âdem’e kazana ve kepçeye varıncaya kadar her şeyin adını tek tek öğretmiştir.” ifadeleri de bu durumu beyan etmektedir.¹⁹⁹

Kur’ân’a göre insanın diğer mahlukata olan üstünlüğü bağlamında değerlendirilebilecek diğer bir konu da Allah’ın meleklerle Hz. Âdem’e secde etmelerini emrettiğini ifade eden âyetlerdir. Bu durum, Âdem’in meleklerin secdesiyle karşılanacak fitrat ve kabiliyette yaratıldığı, bilgi ve kavrayış bakımından meleklerden üstün olduğu şeklinde yorumları da beraberinde getirmiştir.²⁰⁰

Buraya kadar ilgili âyetler ve müfessirlerin görüşleri bağlamında değerlendirilen melek insan arasındaki hiyerarşik durumu, akâid âlimleri farklı yönleriyle ele almışlardır. Buna göre insanlar arasından seçilmiş peygamberler, elçi meleklerden üstündür. Çünkü insan, yaratılış itibarıyla hem iyilik hem de kötülük yapabilecek bir yapıya sahiptir. Onun iyi işler yapabilmesi önünde bulunan engelleri aşmasına bağlıdır ve bu durum insanın yaptığı güzel amelleri daha değerli kılmaktadır. Dört büyük melek de dahil olmak üzere meleklerin elçileri, peygamber

¹⁹⁷ Bakara 2/31.

¹⁹⁸ Çağfer Karadaş, “İnsana Tanınan Üç İlahî İmkân: Fitrat, İşaret, Hidayet”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XVIII, Sayı: 2, 2009, s. 76.

¹⁹⁹ Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. I, s. 78-79; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. I, s. 222-224.

²⁰⁰ Ömer Rıza Doğrul, **Kur’ân ve İslâm Üzerine**, s. 146.

olmayan insanlardan üstündür. Takva sahibi insanlar, siddîklar, şehitler, Kur'ân ve sünnete uygun hayat yaşayan salih Müslümanlar, ilmiyle âmil olan âlimler, elçi olmayan meleklerden üstündür. Elçi ve büyük melekler haricindeki melekler, itikadı bozuk, amelde ve ahlakta zaafiyetleri bulunan mü'minlerden üstündür.²⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in ifadesiyle “..Ben bir melek olduğumu söylemiyorum..”²⁰² ifadesindeki âyetin meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu göstermediği ifade edilmiştir. Çünkü ilgili âyet-i kerîme Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber'den kendilerini tehdit ettiği azabı hemen getirmesi konusunda ısrar etmeleri üzerine inzâl olmuştur.²⁰³ Âyete göre Hz. Peygamber'den, Allah'ın hazinelerinden azap indirebilecek bir konumda olmadığını, bu azabın ne zaman gerçekleşeceğini bilmediğini, kendisinin de azap indirmeye gücü yeten bir melek olmadığını söylemesi istenmiştir. Bu manada ilgili âyet, meleklerin üstünlüğüne değil onlara verilmiş olan güç ve kuvvete işaret etmektedir.²⁰⁴ Hz. Peygamber'de bu sözü sahip olmadığı bazı özelliklere işaret etmek için söylemiştir. Ayrıca şeytanın Hz. Âdem ile Havva'ya “..Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı.”²⁰⁵ şeklindeki vesvesesi de meleklerin üstünlüğüne delil olarak görülmemektedir. Çünkü âyette kastedilen, Âdem ile Havva'nın meleklerin sahip olduğu konuma, dereceye ulaşmaları değil, yaratılıştan kendilerine bahşedilmiş olan üstün güç, harika görünüş ve yapılarına ulaşmaları olarak ifade edilmiştir. Bu anlamda şeytan, yaratılıştaki ve görünüşte onların da mükemmelliğe ulaşmalarına engel olmak için kendilerine yasak getirilen bir durum için vesvese vermiştir.²⁰⁶

²⁰¹ Bkz.: Adudiddîn Abdurrahman b. Ahmed el-Îcî, **el-Mevâkıf fî 'İlmi'l-Kelâm**, s. 367-368; Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelâm Dersleri**, s. 312; A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 117-120.

²⁰² Hûd 11/31.

²⁰³ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. VII, s. 164-165.

²⁰⁴ Adudiddîn el-Îcî, **el-Mevâkıf fî 'İlmi'l-Kelâm**, s. 369.

²⁰⁵ A'râf 7/20.

²⁰⁶ 'Adudiddîn el-Îcî, **el-Mevâkıf fî 'İlmi'l-Kelâm**, s. 369; Taftâzânî, **Şerhu'l-Akâid**, s. 198-199.

Abdullah b. Ömer'den rivayetle Hz. Peygamber'in "Müjdeler olsun Rabbiniz sema kapılarından bir kapı açtı ve meleklerle sizleri överek "Kullarıma bakın, bir farizayı yerine getirdiler diğerini bekliyorlar." diyor."²⁰⁷ şeklindeki hadiste Allah'ın insanoğlunun amellerini meleklerle karşı övmesi, âdemoğlunun üstünlüğüne işaret olarak anlaşılmıştır. Bu manada üzerine düşen görevleri ve emredildikleri şeyleri yerine getiren insanların meleklerle karşı övüldüğü de anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Ayrıca Fahreddîn Râzî, ilgili âyetleri değerlendirerek peygamberlerin ve salih mü'minlerin meleklerden üstün olduğunu beyan etmektedir.²⁰⁹ İbn Teymiye de ehl-i sünnete göre peygamberler ve Allah'ın emir ve yasaklarına dikkat ederek yaşayan insanların meleklerden üstün olduğunu belirtmektedir.²¹⁰

İtikadi mezhepler bağlamında konu ele alındığında Ehl-i Sünnet âlimlerinin ekseriyeti ilkesel bazda insanoğlunun meleklerden üstünlüğünü kabul etmektedir.²¹¹ Bu görüşlerine de Kur'an'da insan için halife tabirinin kullanılması, Hz. Âdem yaratıldığında meleklerin ona secdeyle emredilmeleri ayrıca Hz. Âdem'e meleklerle öğretilmeyen bilgilerin öğretilmesi gibi durumları delil olarak zikretmektedirler.²¹² Ayrıca "Allah, Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesi ile 'İmran ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.." ²¹³ âyetinde geçen âlem ifadesi melekleri de kapsadığı için peygamberlerin meleklerle üstünlüğü belirtilmektedir.²¹⁴

Mu'tezile mezhebine mensup âlimler, İslâm felsefecileri ve bazı Eş'arî kelâmcıları, ehl-i sünnetin aksine meleklerin insanlardan üstün olduğu görüşünü

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XI, s. 362, 364, 538; İbn Mâce, **Mesâcid**, 19.

²⁰⁸ Ömer Süleyman el-Eşkar, **'Âlemü'l-Melâiketi'l-Ebrâr**, s. 85-89.

²⁰⁹ Bkz.: Râzî, **'İsmetü'l-Enbiyâ**, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1986, s. 44-47.

²¹⁰ Ebu'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiye, **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, tah. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-Vefâ, 2005, c. IV, s. 344.

²¹¹ Ebû Hafs Ömer b. Ali Ed-Dimeşkî İbn Âdil, **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, Thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, c. I, s. 529.

²¹² Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 124; Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 142-143.

²¹³ Âl-i 'İmrân 3/33.

²¹⁴ A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 295.

tercih etmektedirler.²¹⁵ Buna delil olarak da meleklerin kâmil ve soyut ruhtan yaratılmalarını, peygamberlerin onlardan vahiy yoluyla bilgi öğrenmelerini, naslarda genellikle meleklerin peygamberlerden önce zikredilmesini, inkârcıların isteklerine karşı Kur'ân'da Hz. Peygamber'in ifadesiyle "Ben gaybı bilmem, melek de değilim."²¹⁶ şeklindeki cevabını ve bunlara ek olarak da meleklerin Allah'a yakın varlıklar olmaları ve ona sürekli itaat halinde olmalarını belirtmektedirler.²¹⁷

Âyette "çoğundan üstün kıldık" ifadesiyle çoğunluğun zikredilmiş olması, geriye az da olsa insandan üstün varlıkların bulunduğu işaret olarak anlaşılmıştır.²¹⁸ İbn 'Atiyye el-Endelüsî de meleklerin âyette zikredilen çoğu ifadesinin dışında olduğunu belirtmiştir.²¹⁹ Eş'arîlerden Bakıllânî ve el-Halimi'de aynı görüşü savunmaktadır. İbn Hazm ise meleklerin nurdan yaratılmış olmaları ve insana nazaran birçok üstün meziyetlere sahip olmaları sebebiyle insandan üstün olduğunu ifade etmektedir.²²⁰ Ayrıca, "Beni bir topluluk içinde anan kimseyi, ben, onun beni andığı topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım."²²¹ meâlindeki kutsî hadis de meleklerin insanlardan üstün olduğu konusunda delil olarak sunulmaktadır.²²²

Netice itibarıyla, insan ile melek arasındaki üstünlük, Allah katında hangisinin daha üstün olduğuna dair genel kanaat, peygamberlerin ve salih mü'minlerin, meleklerden daha faziletli ve üstün olabileceği yönündedir. Bu durum, insanların elçileri, meleklerin elçilerinden; meleklerin elçileri, insanların avamından; insanların avamları da meleklerin avamlarından üstün olduğu şeklinde ifade

²¹⁵ İbn Âdil, **el-Lübâb fî Ulûmi'l Kitâb**, c. I, s. 530; Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 124; Mezheplerin bu konudaki delilleri ve insan-melek üstünlüğü hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Ulvi Murat Kılavuz, "İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 56:1 (2015), s.1-32.

²¹⁶ İsrâ 17/85.

²¹⁷ A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 294; Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 142.

²¹⁸ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XXI, s. 13-14.

²¹⁹ İbn 'Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. III, s. 490.

²²⁰ Bkz.: Murat Serdar, Harun Işık, **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, s. 127.

²²¹ Buhârî, **Tevhîd**, 15; Müslim, **Zikir**, 1.

²²² Bkz.: Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 221.

edilmektedir. Bu anlamda meleklerin Hz. Âdem'e secdeyle emredilmesi,²²³ insanoğlunun yeryüzünde Allah'ın halifesi olması,²²⁴ meleklerin bilemedikleri bazı bilgilere Hz. Âdem'in mazhar olması²²⁵ ve Allah'ın meleklerle karşı insanoğlunun bazı amellerini övmesi²²⁶ gibi durumlar insanın melekten üstün olduğuna delil olarak değerlendirilmektedir. Zikredilen bu hususlar nedeniyle insanın meleklerle göre üstün olan bir yönünün var olduğu anlaşılmaktadır ki bu durum yaratılış özelliği bakımından insanın daha kapsamlı bir şekilde Allah'a kulluk etme yeteneğiyle donatılmış olmasıyla da açıklanabilir. Fakat buradan tüm insanların meleklerle karşı üstünlüğünden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Meleklerin kulluklarını bir iradeye bağlı olmadan, insanın ise kendisini saptıracak birçok engeli aşarak yapması tür olarak insan cinsinin melek cinsinden üstün olabileceğini mümkün kılmaktadır. Çünkü ilgili âyetlerden de anlaşıldığına göre meleklerin iradeleri insanlar gibi hem hayra hem de şerre taalluk eden bir irade olmayıp, sadece hayrı, iyiyi ve kendilerine emredileni yerine getiren bir durumdur. Bu da meleklerin Allah'a olan kullukları ve sürekli olarak hayırlı işler yapmaları aynen kanın damarda akması ve akciğerin solunumu gibi zorunlu olup, iradeye bağlı hareketler olmadığını göstermektedir. Halbuki insan, kendisini doğrudan şaşırtacak sayısız engeli aşarak Allah'a kulluk etmeye ve devamlı olarak iyi işler yapmaya çalışır. Bu vb. durumlar insan cinsinin melek cinsinden üstün olduğuna delil olarak zikredilmektedir.²²⁷

Konuyla ilgili önemli eleştirilerden biri, aslında meleklerin ve insanların ontolojik olarak birbirinden farklı olmaları hasebiyle aralarında kıyasa gidilmesinin doğru olmayacağı, bu anlamda her ikisinin de varlık dünyasında farklı kategorilerde oldukları ve bu nedenle de aralarında bir üstünlük yarışının sağlıklı olmayacağı yönündedir. Bu konuda kesin bir yargıya varmak gerekirse insanların bilgi üretme ve

²²³ Bakara 2/34.

²²⁴ Bakara 2/30.

²²⁵ Bakara 2/31.

²²⁶ İbn Mâce, **Mesâcîd**, 19.

²²⁷ A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, s. 295.

iradelerini serbest olarak kullanmaları bakımından meleklerden üstünlüğü, meleklerin de teslimiyet ve taat bakımından insandan üstünlüğü sonucuna varılabileceği ifade edilmektedir.²²⁸ Ayrıca hangisinin daha faziletli olduğuyla ilgili herhangi bir sarîh nas olmadığı için de böyle bir kıyastan ziyade, meleklerin ve peygamberlerin varlığına imanın önemi belirtilerek,²²⁹ Allah’a ait bir mesele olması hasebiyle bu tür konularda konuşmanın yersiz olduğu ifade edilmiştir.²³⁰ Ayrıca insanın meleğe karşı bir üstünlüğünden bahsedilecekse de Kur’ân’da insan için kullanılan zayıf yaratılmışlığı,²³¹ çok zalim ve nankör olması,²³² çok acelesi,²³³ çok nankör,²³⁴ pek cimri,²³⁵ çok zalim ve çok cahil olması,²³⁶ tahammülsüz ve hırslı²³⁷ ve ayrıca “o kahrolası insan ne nankör şeydir”²³⁸ gibi ifadeler dikkate alındığında bahsedilenin salt insan değil iman edip salih amel işleyen olduğu da unutulmamalıdır. Bütün bu durumlara rağmen yine de karşılaştırma yapılacaksa mü’minler ile melekler arasında olabileceği ifade edilebilir; çünkü kendisini yaratana isyan ve inkâr ile karşılık verenler, değil meleklerle, en düşük yaratılmışa karşı dahi üstünlük taslayacak durumda değildir. Bu nedenle de Kur’ân onları aşağıların aşağısı ifadeleriyle nitelendirmektedir.

²²⁸ Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, s. 142-143.

²²⁹ Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 70.

²³⁰ Mâturîdî, **Te’vîlâtü'l-Kur’ân**, c. I, s. 123.

²³¹ Nisâ 4/28.

²³² İbrahim 14/34.

²³³ İsrâ 17/11.

²³⁴ İsrâ 17/67; Hac 22/66; Şûrâ 42/48; Zuhuruf 43/15.

²³⁵ İsrâ 17/101.

²³⁶ Ahzab 33/72.

²³⁷ Meâric 70/19.

²³⁸ Abese 80/17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA MELEKLERİN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Melekler yapıları itibariyle Allah tarafından kendilerine verilen vazifeleri layıkıyla ve harfiyen yerine getiren itaatkâr varlıklardır. Bu anlamda Kur'ân'da gerek bu dünyada gerekse ahiret hayatında meleklerin Allah tarafından verilmiş görevlerine işaret edilmektedir. Bazıları, devamlı olarak Allah'a ibadet etmek, O'nu tesbih ve takdis etmek, O'nun emirlerini yerine getirmek gibi görevlerle memur iken bazıları kâinatın işleyişiyle ilgili bazı vazifelerde görevlendirilmişlerdir. Kimi melekler vahiy getirmek, insanlara iyiliği telkin etmek, kötülüklerden korumakla görevli iken kimi de zor ve sıkıntılı zamanlarda mü'minlerin yardımına koşmak gibi görevlerle yükümlü kılınmışlardır.

Meleklerin görevlerine dair, Allah'ın onlara neden görev verdiği veya böyle bir şeye ihtiyaç mı duyduğu gibi çeşitli sorular akla gelebilir. Böyle bir soruyu, Allah'ın âlemin idaresinde meleklerle bazı görevler vererek, muhataplara hem kendi kudretini göstermesi hem de muhatapların alışık olduğu sebepler dahilinde kâinatı yönettiğini ifade etmesinden kaynaklandığı şeklinde cevaplamak mümkündür.¹ Ayrıca meleklerin bu tür görevlerle görevlendirilmesi ve kâinatta cereyan eden olayların onların icralarıyla gerçekleşiyor olması Allah'ın bu âlem üzerindeki yegâne hakimiyetine ve tek ilah oluşuna halel getirecek bir durum olarak da anlaşılmamalıdır.

Çalışmanın bu başlığı altında, Kur'ân'da meleklerin icra ettikleri haber verilen bazı varlıksal eylemleri Allah'a karşı, dünyadaki ve ahiretteki görevleri olmak üzere üç farklı alt başlık altında değerlendirilecektir.

¹ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. I, s. 181.

1.1. ALLAH'A KARŞI GÖREVLERİ

Bu başlık altında, meleklerin Kur'an'da ifade edilen, Allah Teâlâ'yı tesbih ve takdis etmeleri, O'nun emirlerini harfiyen yerine getirmeleri, arşını taşımaları ve arşının etrafını kuşatmaları gibi genel olarak Allah'a karşı yerine getirdikleri görevleri, ilgili âyetler ve rivayetler bağlamında kaynak tefsir eserlerinden de yararlanmak suretiyle değerlendirilecektir.

1.1.1. Allah'ı Tesbih Etmeleri

Kur'an-ı Kerîm'de meleklerin Allah'a karşı bitmez tükenmez bir enerjiyle görevlerini yerine getirdikleri, Allah'a ibadet ederek hamd ile tesbih ve takdis ettikleri ifade edilmektedir. Meleklerin bu görevlerini yaparken hiç usanmadıkları, harfiyen yerine getirdikleri belirtilmektedir.² Bu anlamda Âdem-İblis kıssası anlatılırken, meleklerin “Rabbimiz, bizler seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?”³ şeklindeki ifadeleri, onların durmaksızın her an görevlerini ifâ ile meşgul olduklarını haber vermektedir.

Kur'an'da, “Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de O'nun heybetinden dolayı tesbih ederler.”⁴ , “Melekleri görürsün ki Rablerine hamd ile anarak Arş'ın etrafını kuşatmışlardır.”⁵ , “Neredeyse üstlerinden gökler çatlayacak! Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar.”⁶ gibi benzer ifadelerin hemen hepsinde meleklerin devamlı olarak Allah'ı andıkları haber verilmektedir. Ayrıca Kur'an'da “Arşı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar..”⁷ (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ..) ifadesiyle Allah Teâlâ'nın hükümlerinin tecelli yeri olarak belirtilen ve O'nun otoritesini ifade eden arşın taşıyıcıları olan meleklerin varlığından bahsedilirken aynı âyette görevleri arşı taşımak ve onun

² Nisâ 4/172; Nahl 16/49-50; Enbiyâ 21/19, Tahrim 66/6.

³ Bakara 2/30.

⁴ Ra'd 13/13.

⁵ Zümer 39/75; Mü'min 40/7.

⁶ Şûrâ 42/5.

⁷ Mü'min 40/7.

etrafında bulunarak sürekli olarak Allah'ı hamd ve tesbih ederek yüceltmek olan diğer bir grup melekten de bahsedilmektedir.

Gök gürültüsünün Allah'ı tesbih etmesiyle ilgili müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bir görüşe göre burada bahsedilen ifade hakiki manada kullanılmıştır. Buna göre varlık âlemindeki her şey gibi gök gürültüsü de Allah'ı anmakta fakat insanlar bunun mahiyetini anlayamamaktadır. Diğer bir görüşe göre, gök gürültüsünün Allah'ı anması mecazî anlamda ifade edilmiştir. Bu manada gerçekte Allah'ı anan ve gök gürültüsünü duyarak yağmur gözleyen kullar olarak; gök gürültüsü onların tesbihine vesile olduğu için ilgili âyette tesbih ona isnat edilmiştir. Üçüncü bir görüşe göre ise gök gürültüsü anlamına gelen “Ra‘d” (الرَّعْدُ) kelimesi bir meleğin ismi olup duyulan tesbihin de meleğe ait olduğu şeklinde yorumlanmıştır.⁸

Rivayete göre Abdullah b. Haris, Ka‘bu’l-Ahbâr’a: “Onlar hiç ara vermeden, gece gündüz rablerini anarlar.” âyetinde kastedileni merak ederek “Devamlı olarak görev icra etmeleri veya belli bazı fiilleri onları meşgul etmez mi?” şeklindeki sorusuna Kâ‘b şöyle cevap vermiştir: “İnsan için nefes alıp vermek neyse Allah katındaki meleklerin tesbih etmeleri de aynen bu şekildedir. Bizler yer içeriz, yatarız, kalkarız, gezeriz, dolaşırız bütün bu hareketler nasıl nefes almamıza mani değilse meleklerin sorumlu oldukları diğer görevlerini ifâ etmeleri de Allah'ı devamlı olarak anmalarına engel değildir.”⁹ Ayrıca ilgili âyetlerde gök gürültüsünün ve meleklerin Allah'ı hamd ile tesbih ettikleri vurgulanmakta ise de aslında Kur’ân, yeryüzündeki tüm varlıkların sabah akşam Allah'ı andıklarını¹⁰ fakat insanoğlunun bunu işitmediğini haber vermektedir.

Yukarıdaki âyette meleklerle ilgili kullanılan “Hamd ile tesbih etmek.” ifadesi genel anlamda Rablerini temcid etmeleri, O’na tazimde bulunmaları, O’nu

⁸ Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XIX, s. 20-22; Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, c. III, s. 99.

⁹ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. XVIII, s. 424; Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XXII, s.129.

¹⁰ İsrâ 17/44; Nûr 24/41; Hadîd 57/1; Haşr 59/1, 24; Saff 61/1.

takdis edip noksanlıklardan tenzih etmeleri olarak anlaşılmıştır.¹¹ Arapça’da Allah’ı tesbih etmenin gerçek anlamı, Allah’ı, zâtıyla bağdaşmayan sıfatlardan arındırmak ve onlardan berî olduğunu ifade etmektir.¹² Âyette geçen “tesbih etmek” ifadesiyle ne kastedildiğine dair çeşitli beyanlarda bulunulmuştur:

İbn Abbas, İbn Mes‘ud ve bazı sahabelen ulaştırılan bir düşünceye göre âyette geçen “Seni överek hamd ile tesbih ediyoruz.” ifadesinde maksatın “Senin için namaz kılıyoruz.” manasıdır.¹³ Bu ifadeye göre melekler Allah için namaz kıldıklarını bu sözle belirtmişlerdir. Mâturîdî, meleklerin tesbihlerini genel ifadeyle, Allah Teâlâ’yı üstünlük, yücelik, celâl ile dengi ve benzeri olmaktan, inkârcıların nitelemelerinden tenzih etmekle nitelemek ve bu anlamda tüm yaratılmışlık anlamlarından tenzih etmek olarak ifade etmektedir.¹⁴

Hız. Peygamber’e isnat edilen bir rivayete göre Allah Teâlâ’nın melekler için tesbih olarak “Sübhânallahi ve bihamdihî”yi seçtiği ifade edilmektedir.¹⁵ Meleklerin tesbihinden maksadın onlara özel bir durum olduğu da ifade edilmektedir. Bu özel tesbihat da “Sübhâne zi’l-mülki ve’l-melekûti sübhâne zi’l-azameti ve’l-ceberrut sübhâne’l-hayyi’llezî lâ yemût” (سبحان ذي الملك والملكوت سبحان ذي العظمة والجبروت سبحان الحي الذي لا يموت) şeklinde olup, meleklerin tesbihi olarak meşhurdur. Melekler için “Sübhânallahi ve bihamdihî” (سبحان الله وبحمده) seçilmiştir diyenler ise Ebû Zer’den rivayet edilen, Hız. Peygamber’in “Hangi söz faziletlidir?” sorusuna “Allah’ın melekler için seçtiği tesbih olan “Sübhânallahi ve bihamdihî” sözüdür.”¹⁶ şeklinde verdiği cevabı delil olarak sunmaktadırlar.¹⁷

Taberî, meleklerden sâdır olan bütün bu tesbihlerin aslında “Ey Rabbimiz seni şirk ehlinin sana izafe ettiği şeylerden tenzih ve teberrî ederiz. Seni tüm sıfatlarınla takdis eder, sana dua ve niyazda bulunuruz. Küfür ehlinin sana izafe ettiği

¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. I, s. 221.

¹² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. I, s. 474.

¹³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. I, s. 474.

¹⁴ Bkz.: Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. VI, s. 162.

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. XXXV, s. 421; Müslim, *Zikir ve Duâ*, 84.

¹⁶ Müslim, *Zikir ve Duâ*, 84.

¹⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. I, s. 222.

sıfatlardan berî ve noksanlıklardan uzak sıfatlarıyla sana dua ederiz. Seni ta'zîm eder ve büyüklüğünü daima zikrederiz.” anlamına geldiğini ifade etmektedir.¹⁸

Meleklerin Allah'ı tesbih ve takdis etmelerinin yanında ayrıca Kurân'da “Ne Mesîh, ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar..”¹⁹, “Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah'a secde ederler.”²⁰, “Göklerde ve yerde kimler varsa O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar (Melekler), bıkmadan usanmadan gece gündüz (Allah'ı) anarlar.”²¹ ve “..Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler.”²² gibi diğer bazı âyetlerde de meleklerin devamlı olarak Allah'a kulluk ve ibadet ettikleri, O'na itaatle ve O'nun emirlerini yerine getirmekle meşgul oldukları ifade edilmektedir.

Mâturîdî ilgili bazı âyetlerde tıpkı “mescitler Allah'ındır.”²³ ifadesinde olduğu gibi her ne kadar bütün yerler Allah'a ait olsa da mescitlerin, yüceltme maksadıyla O'na nispet edildiğini belirterek bütün evler Allah'a ait olsa da “Kabe Allah'ın evidir.” sözünü de bu şekilde değerlendirmektedir. Buna göre Allah'ın Kur'ân'da varlıklardan bir kısmını kendisine nispet etmesi, bu varlıkları yüceltme ve değer verme amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁴

Netice itibariyle, Kur'ân'da bazı meleklerin devamlı olarak Allah'ı andıklarından bahsedilmektedir. Meleklerin tesbihatı için, bazı müfessirler, Ebû Zer rivayetinde Hz. Peygamber'in Allah'ın melekler için seçtiği tesbih olan “Sübânallahi ve bihamdihî” sözüdür demişlerse de meleklerin tesbihatının mahiyetine dair net bilgiler bulunmamaktadır. İlgili âyette belirtilen hamd ile tesbih etmek ifadesiyle, meleklerin Rablerini anmaları, temcid etmeleri, O'na ta'zimde

¹⁸ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. I, s. 475.

¹⁹ Nisâ 4/172.

²⁰ Nahl 16/49.

²¹ Enbiya 21/20.

²² A'râf 7/206.

²³ Cin 72/18.

²⁴ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. VI, s. 161.

bulunmaları, berî ve noksanlıklardan uzak sıfatlarla O'nu takdis edip tüm noksanlıklardan tenzih etmeleri, niyazda bulunmaları olarak anlaşılmıştır. Bunun haricinde ilgili meleklerin tesbihatlarının sayısına, mahiyetlerine ve tesbihlerini ne şekilde yaptıklarına dair âyetlerde herhangi bir bilgi verilmemiştir.

1.1.2. Allah'ın Emirlerini Yerine Getirmeleri

Meleklerin görevlerinin ifade edildiği, “Göklerde bulunanlar, yerdeki canlılar ve bütün melekler, büyüklük taslamadan Allah’a secde ederler. Onlar, Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar.”²⁵ ve “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”²⁶ gibi âyetlerden, onların Allah'ın emirlerine amade olup görevlerini eksiksiz bir şekilde yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

Râzî'ye göre âyette meleklerden “Göklerdekilere”²⁷ şeklinde bahsedilmesi, meleklerin Allah'a olan tâat ve ibadetlerinin âlemdeki diğer varlıklara nazaran çok ileri seviyede olması hasebiyle bir takdir ifadesidir. Çünkü insanların içerisinde inkârcılar ve günahkârlar bulunmakla birlikte melekler, Allah'a kullukları ve O'nun emirlerini yerine getirme hususunda asla kibirlenmezler, küstahça bir tutum takınmazlar, yüceler yücesi bildikleri rablerinden sakınırlar, emirlerini anında ve harfiyen yerine getirirler.²⁸ Ayrıca Râzî'ye göre âyette geçen “Onlar tembellik etmezler.” ifadesi, meleklerin yaratıcılarına boyun eğdiklerine, hiçbir konuda O'na itiraz etmediklerine işarettir. Bu ifadenin bir benzeri, Kur'ân'da, “Biz Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz.”²⁹ ve “Bunlar (melekler) sözleriyle asla O'nun önüne geçemezler. Bunlar sadece O'nun emriyle hareket ederler.”³⁰ şeklinde geçmektedir.

²⁵ Nahl 16/49-50.

²⁶ Tahrîm 66/6.

²⁷ Nahl 16/49.

²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XX, s. 38.

²⁹ Meryem 19/64.

³⁰ Enbiyâ 21/27.

Allah Teâlâ'nın “Emrolundukları şeyi yaparlar.” buyruğu da onların, günahsız olduklarına ve emrolundukları her şeyi yaptıklarına delalet etmektedir.³¹

Sonuç olarak, Kur'ân'da Allah'a karşı bitmez tükenmez bir enerji ile görevlerini yerine getiren meleklerin görevlerini kendilerine verilen vazifeleri harfiyen yerine getirdikleri anlaşılmaktadır.

1.1.3. Arşı Taşımaları

Kur'ân'da “Arşı taşıyanlar..”³² (الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ...) ifadesiyle bazı meleklerin Allah'a karşı görevlerinden birinin O'nun otoritesinin ve hükümrancılığının tecelli yeri olarak bilinen arşı taşımak olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar arşı taşıyan melekler oldukları için Hamele-i Arş olarak isimlendirilmektedirler.

Meleklerin arşı taşımasından maksat, muhtemelen bir koruma görevini üstlenmelerinden onu muhafaza etmeleri ve onunla ilgili kendilerine verilen emirleri, işleri yerine getirmeleri yahut Allah katında bu ifadeyle arşın sahibi olan Allah Teâlâ'ya yakın konumda olmaları ve O'nun emirlerinin yerine gelmesine aracı olmaları şeklinde değerlendirilebilir. Bu manada bilinen, ilgili âyetin literal anlamda bu meleklerin arşın taşıyıcıları oldukları; fakat arşı taşımalarının mahiyetine dair ne sahih hadislerde ne de Kur'ân âyetlerinde herhangi bir bilgi mevcuttur. Bu manada görevlerinin mahiyeti bilinmediği gibi arşın mahiyetinin bilinmesi de mümkün değildir.

Kur'ân'da ve hadislerde arşın keyfiyeti tam olarak ifade edilmediği için onu herhangi bir şeye benzeterek tasvir etmek mümkün gözükmemektedir. Bu anlamda Hamele-i Arş meleklerinin arşı nasıl taşıdıklarının ve arşın çevresindekilerin vazifelerinin keyfiyeti de insanoğlu için meçhuldür. Buna göre gerçekte insanın kavrama alanı dışında kalan bir takım zihnî durumların peşine düşmenin de herhangi

³¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XX, s. 38.

³² Mü'min 40/7.

bir faydası olmayacaktır. Bu nedenle gayba ilişkin konularda nas bulunmadığı sürece tartışmaya veya kesin ifadelerle izaha girmeye lüzum görülmemiştir.³³

1.1.4. Arşın Etrafını Kuşatmaları

Kur'ân-ı Kerîm'de arşı taşıyan meleklerden başka, birde görevleri arşın etrafında bulunmak ve arşı kuşatmak olan meleklerin varlığı haber verilmektedir. İlgili âyette bunlara “Meleklerin, Arş'ın etrafını çevirmiş bir halde Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün..”³⁴ ifadeleriyle işaret edilmektedir.

Başka âyet grubunda ilgili meleklerin tesbihatlarının keyfiyeti ve görevleri şu ifadelerle anlatılmaktadır: “Arş'ı taşıyan ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) rablerini hamd ile tesbih ederler, O'na iman ederler. Mü'minler için de şu şekilde bağışlanma dilerler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde günahlarından tevbe edip, senin gösterdiğin yolda gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! Ey Rabbimiz! Hem onları hem de onların atalarından, eşlerinden ve nesillerinden olup da imanlarına yakışır şekilde davrananları kendilerine vaat ettiğin Adn Cennetlerine yerleştir. Şüphesiz sen mutlak güç sahibisin, her şeyi yerli yerinde yaparsın. Bir de onları, her türlü kötülüklerden koru! Sen o gün kimi kötülüklerden korursan muhakkak ki ona merhamet etmiş olursun. Bu da en büyük mutluluk ve kurtuluştur.”³⁵ Bazı tefsirlerde bu meleklerin tekbir ve tehlil getirerek arşı tavaf eden yetmiş bin melek olduklarına, ayrıca bunların arkasında yaklaşık yüz bin saf daha meleğin varlığına, bunların da sağ ellerini sol ellerinin üstüne koyarak hepsinin de ayrı ayrı Allah'ı tesbih ettiklerine ve bu tesbihatlarının zenginliği anlamında birinin söylediğini diğerinin söylemediğine değinilmektedir.³⁶

Netice olarak, Kur'ân'da arşın etrafını kuşatan meleklerin devamlı olarak Allah'ı hamd ile tesbih ettiğinden ayrıca inananlar için de Allah'tan af ve mağfiret

³³ Bkz.: Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. V, s. 3070-3071.

³⁴ Zümer 39/75.

³⁵ Mü'min 40/7-9.

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIV, s. 45.

dilediklerinden bahsedilmektedir. Bu bilgiler haricinde sayılarına, mahiyetlerine, saflarının nasıl dizildiğine veya tesbihlerini ne şekilde yaptıklarına değinilmemiştir. Bu manada meleklerin Allah'ın arşının etrafında onu tesbih ve hamd ederek övmek ve Müslümanlar için bağışlanma dilemek gibi görevleri ifâ ettikleri anlaşılmaktadır.

1.2. DÜNYADAKİ GÖREVLERİ

Bu başlık altında meleklerin Allah'tan almış oldukları emirler doğrultusunda daha çok bu dünyada insanoğluna karşı yapmış olduğu görevleri irdelenecektir. Bu anlamda başta ilk insan Hz. Âdem'e secde etmeleri olmak üzere, Allah Teâlâ'dan almış olduğu ilahî vahyi elçi peygambere ulaştırmak, peygamberleri ve salih insanları desteklemek, Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmek, Mü'minler için dua ve istiğfarda bulunmak, eceli gelen insanların canlarını almak, ilahî cezaları icra etmek, insanları müjdelemek, uyarmak, insanların amellerini kaydetmek gibi Kur'an'da zikredilen dünyevî bazı görevleri değerlendirilecektir.

Meleklerin peygamberleri ve Müslümanları desteklemeleri başlığı, savaşta ve hicret esnasında desteklemeleri ve Hz. İsa'nın ve Hz. Meryem'in desteklenmeleri olmak üzere dört farklı alt başlıkta değerlendirilecektir. Ayrıca insanların canlarını almaları, şahitlik etmeleri ve insanları müjdelemeleri gibi başlıklar da bazı alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

1.2.1. Hz. Âdem'e Secde Etmeleri

Kur'an-ı Kerîm'in yedi farklı sûresinde bahsedilen³⁷ meleklerin Hz. Âdem'e secdeleri meselesi Bakara sûresinde şu şekilde haber verilmektedir:

“Hatırla ki Rabbin meleklerle: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler seni hamd ile tesbih ve takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler. Allah da onlara: Sizin bilemeyeceğinizi ben bilirim, dedi. Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti. Sonra

³⁷ Âyetler için bkz.: Bakara 2/30-34; A'râf 7/11; Hicr 15/28-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin, dediler. (Bunun üzerine:) Ey Âdem! Eşyanın isimlerini meleklerle anlat, dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca: Ben size, muhakkak semavât ve arzda görülmeyenleri (oralardaki sırları) bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim? dedi. Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem’e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu.”³⁸

İlgili âyetlerin literal manalarından açıkça anlaşıldığına göre Allah Teâlâ, meleklerden Hz. Âdem’e secde etmelerini istemiş, onlar da itirazsız bunu yerine getirmişlerdir. Yine bu âyetlerden Hicr ve Sâd sûrelerinde geçen ifadelerde³⁹ meleklerin secdeyle emrolundukları kişi hakkında Âdem ismi değil beşer ifadesi kullanılmıştır. Bakara, A’râf, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde ise açıkça Âdem ismine yer verilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili Hicr ve Sâd sûrelerindeki âyetlerde secde edilmesi istenen kişiye ruh üfürüldüğünden behsedilirken, diğer sûrelerde geçen âyetlerde bundan söz edilmemiştir. Buna göre, secde edilmesi istenen kişinin Âdem, Âdem’in ise kendisine biçim verilmek suretiyle yaratılışı tamamlanan, kendisine ruh üflenen ve bu haliyle ruh ve beden beraberliğiyle de kâmil ve şuurlu bir varlık olan “insan” olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁰

Bazı âlimler “Yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?” şeklindeki ifadelerin meleklerle değil İblis’e ait olduğunu ifade etmişlerdir. Buna göre ifade çoğul kipinde zikredilmiştir; dil açısından topluluk kastedilerek tek kişiye veya tekil kastedilerek topluluğa hitap edilmesi mümkündür.⁴¹ Fakat genel kanaat ifadenin meleklerle ait olduğu şeklindedir.

³⁸ Bakara 2/30-34.

³⁹ Hicr 15/28-33; Sâd 38/71-74.

⁴⁰ Hasan Keskin, “Kur’an’da Meleklerin Hz. Âdem’e Secdesinin Yorumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VI/II, Sivas, 2002, s. 114.

⁴¹ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. I, s. 72.

Mâturîdî'ye göre âyetin içerdiği “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.” ifadesi meleklerin yaptığı bir hataya karşılık sitem ve uyarı niteliğindedir ve bu düşüncüyü destekleyen karinelere biri de meleklerin Allah'ın öğrettiklerinden başka bir şey bilmediklerini itiraf etmeleridir.⁴²

Reşid Rıza'ya göre meleklerin Allah Teâlâ'ya karşı kullandıkları ifadeleri içeren âyetler müteşabihettir, zahiri manasıyla anlaşılması mümkün değildir. buna göre ilgili âyetler Allah'a karşı yapılmış bir itiraz, isyan veya karşı çıkış anlamında veya Allah'ın meleklerle yaptığı bir istişare değil⁴³ mesele hakkında O'nun beyanını daha iyi anlamaya, olayı kavramaya ve hikmetini idrak etmeye yönelik ifadeler olarak değerlendirilmelidir.⁴⁴ Burada geçen ifadeler Allah Teâlâ'nın meleklerle istişare yaptığı anlamına da kesinlikle gelmemektedir.⁴⁵ Bu anlamda O'nun meleklerle hitabı, onların Allah katındaki değer ve şerefini göstermesi bakımından önemlidir. Zira meleklerin ilmi sadece Allah'ın kendilerine öğrettiği kadardır. Dolayısıyla her ne konuda olursa olsun O'nun dilediği ölçüde yücelik sahibi olabilirler.⁴⁶ Veya Allah onlara önceden bildirdiği için bilmiş olabilirler.⁴⁷

Seyyid Tantâvî'nin (ö. 2010) ifadesiyle, melekler taaccüp ifadesi içeren istifham üslûbuyla aslında yaratılış özelliğinde kan dökme ve ifsat etme olan insanın halife olarak tayin edilmesindeki hikmeti öğrenmek istemişlerdir.⁴⁸ Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, meleklerin bu söylemleri onların gaybî bilgiye sahip olduklarını göstermemektedir. Çünkü Kur'an'a göre gaybî bilgiye sahip tek varlık Allah Teâlâ'dır.⁴⁹ Melekler sadece O'nun öğrettiği kadarını bilebilirler.⁵⁰

Süleyman Ateş'e göre, insanın halife yapılacağını duyan meleklerin âyette geçen ifadeleriyle bozgunculuk yapan, kan döken birinin halife yapılışına olan

⁴² Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, c. I, s. 73.

⁴³ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. I, s. 210.

⁴⁴ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'an**, c. I, s. 62.

⁴⁵ Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 116-117.

⁴⁶ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 70.

⁴⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 154.

⁴⁸ Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 117.

⁴⁹ En'am 6/59; Cin 72/26-27.

⁵⁰ Bakara 2/30-32; Neml 27/65.

hayretlerini belirtmektedirler. O'na göre burada insanın ileride kan dökceği değil hâl-i hazırda kan döktüğü söylenmektedir. Çünkü gaybı bilmeleri mümkün olmayan meleklerin, henüz kan dökmemiş insanın ileride kan dökceğini ve fesat çıkaracağını bilmeleri mümkün değildir. Aynı şekilde henüz kan dökmemiş, fesat çıkarmamış bir insanı “bozgunculuk yapan, kan döken” olarak nitelendirmezler. O halde melekler kullandıkları bu ifadeleri daha önceki gözlemlerine dayanarak söylemektedirler. Ateş'in ifadelerine göre daha önce akıl yeteneğine sahip olmayan, vahşi, ilkel, kavgacı ve kan dökücü bir varlık olarak insan mevcuttur. Allah Teâlâ, onu akli olgunluk düzeyine getirince yeryüzünde kendisinin temsilcisi/halifesi yapmıştır.⁵¹

Meleklerin sezgilerine, yeryüzünde yaşanmış geçmiş tecrübeler veya sezgilerinin sağladığı ilhama dayanarak “insan/beşer” isimli yeni varlığın yaratılması veya yaşayacağı dünya hayatına dair bazı bilgi kırıntılarına sahip oldukları ve bunlara binaen insanoğlunun yeryüzünde kaos çıkaracağını ve kan dökceğini öngördükleri ifade edilmektedir. Ayrıca onların, sadece iyilikten ve yaygın barıştan başka hiçbir şey düşünmeyen günahsız meleklik yapılarının bir gereği olarak, Allah'ı överek hamd ile tesbih etmeyi; O'nu her türlü noksanlıklardan tenzih etmeyi varlıkların tek gayesi, yaratılışın biricik gerekçesi saydıkları ve bu amacı da kendi varlıkları ile gerçekleştirmiş gördükleri anlaşılmaktadır. Öyle ya onlar, Allah'ı överek hamd ediyor, her türlü noksanlıktan tenzih ediyor, devamlı olarak yaptıkları ibadetten bir an bile geri durmuyorlardı. Fakat melekler, Allah'ın yeryüzündeki bu halifesi eliyle dünyayı inşa ve imar etme, oradaki hayatı geliştirip çeşitlendirme dileğinin hikmetinden habersizdiler. Ve bu konuda hiçbir bilgiye sahip değildiler.⁵²

İlgili âyetler bağlamında müfessirler tarafından ele alınan bir başka konu da meleklerin secdeyle ne zaman emrolundukları, bu emrin meleklerin tamamını mı yoksa bir kısmını mı kapsadığı, secdenin mahiyetinin bilindiği anlamda ibadet secdesi şeklinde mi veyahut selamlama, saygı ile eğilme ve itaati ifade etme şeklinde mi olduğu gibi durumlar üzerinde düşünmüşler ve bunlara cevap aramaya

⁵¹ Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 168.

⁵² Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, c. I, s. 56-57.

çalışmışlardır. Bazı müfessirler secde emrinin insanın yaratılmasından ve ona şekil verilmesinden önce gerçekleştiğini belirtmişlerdir.⁵³ Bu görüşlerini ifade ederken zikri geçen “Hani Rabbin meleklere ‘Muhakkak ben çamurdan bir insan/beşer yaratacağım. Ona şekil verip içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın!’⁵⁴ meâlindeki âyeti delil olarak sunmaktadırlar.

Râzî, âyette “Andolsun sizi yarattık. Sonra da size şekil verdik.” ifadesinin peşinden gelen “Sonra da meleklere, Âdem’e secde edin! diye emrettik.” lafzındaki “sümme” (ثُمَّ) edatının terâhî manası içermesi hasebiyle; âyetin zahirî manasının, meleklere secde etmeleriyle ilgili verilen emrin, Âdem’in yaratılmasından ve ona şekil verilmesinden sonra olmasını gerektirdiği halde asıl durumun böyle olmadığını belirtmektedir. Bu durumda Râzî’ye göre âyetin manası şu şekildedir: “Sizi yarattık sonra size şekil/suret verdik. Sonra da size bildiriyoruz ki meleklere de Âdem’e secde edin’ diye emrettik.” Bununla birlikte ona göre bu atıf, haberi verilen bir durumun başka bir haber verme durumu üzerine düzenlendiğini ifade etmekle birlikte, haber verilen şeyin, durumu bildirilen başka bir şey üzerine tertibini ifade etmemektedir.⁵⁵ Râzî, bu açıklamalarıyla meleklere verilen secde emrinin Hz. Âdem’in yaratılmasından önce gerçekleştiğini belirtmektedir.

Bazı müfessirlere göre Âdem yaratılıp suret ve şekil verildikten sonra varlık dünyasının isimleri öğretilmiş, sonrasında da meleklere Âdem’e secde etmeleri emredilmiştir. Yani meleklere secde emri isimlerin öğretilmesinden sonra vukû bulmuştur.⁵⁶ Bu düşünceye sahip olan İbn ‘Âşûr’a göre âyetteki bu diyalog, Âdem’in yaratılıp ona ruh üflenmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu anlamda melekler, yeryüzüne yerleştirilmek ve orada egemen olmak üzere yaratılmış bu yeni varlık türü olan insanın, donanım ve yaratılış özellikleri olarak Allah’ın emirlerine itaate kadar isyana da kabiliyetli olduğunu görmüşler ve bu nedenle de söz konusu endişelerini ve

⁵³ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. II, s. 194; a.e., c. XIV, s. 26; Ebû Hayyân, **Bahru’l-Muhît**, c. I, s. 247; Şenkîfî, **Edvâü’l-Beyân**, c. I, s. 33.

⁵⁴ Sâd 38/71-72.

⁵⁵ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XIV, s. 26.

⁵⁶ Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. I, s. 55-56; Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, c. I, s. 162; Reşid Rıza, **Tefsîru’l-Menâr**, c. I, s. 221.

tereddütlerini dile getirmişlerdir.⁵⁷ Diğer bir grup müfessire göre ise meleklerle secde emri, birisi yaratılıştan önce, diğeri de sonra olmak üzere iki defadır; fakat secdenin ikinci emrin akabinde gerçekleştiği de belirtilmektedir.⁵⁸

Zikredilen farklı yorumların tamamı birlikte değerlendirildiğinde meleklerin secdelerinin Hz. Âdem'in yaratılışı, suret verilmesi ve ruh üflenilişinden sonra verilen ilk secde emrine bağlı olarak gerçekleşmiş olabileceğini söylemek mümkün gözükmemektedir.⁵⁹ Diğer bazı müfessirlerin Hicr ve Sâd sûrelerinde geçen ilgili âyetlerdeki⁶⁰ “fe” (ف) harfinin takibiyye ifade ettiğini ve yaratma, suret verme ve rûh üflenmesinin peşinden secde emrinin yerine getirilmesini gerekli kıldığını ifade etmeleri de bu durumu desteklemektedir.⁶¹ Secde konusuyla ilgili olan diğer âyetler⁶² ise verilen emrin yerine getirildiğinin haber verilmesi şeklinde anlaşılabileceği gibi aynı zamanda şartlar tahakkuk ettiğinde emrin de tahakkuk etmesi ya da verilen emrin tekrarlanması şeklinde de anlaşılabilir.⁶³

Râzî, her ne kadar buradaki “fe” (ف) harfinin “hemen akabinde” anlamına gelen takibiyye manası içermesinden yola çıkarak secdenin isimlerin öğretilmesinden önce ve ruh üflenmesinden hemen sonra olduğunu belirtse⁶⁴ de secdenin Hz. Âdem'in ruh ve beden ile birlikte tam ve şuurlu kâmil bir insan olmasından sonra gerçekleşmiş olabileceğini düşünmenin Hz. Âdem'in isimlerin öğretilmesi ve kendisine verilen halifelik fonksiyonu ile daha uygun düştüğü de ifade edilmiştir.⁶⁵

Meleklerin Hz. Âdem'e secdelerini işleyen bütün âyetlerde meleklerin “el-melâike” (المَلَائِكَة) kelimesiyle çoğul olarak ve elif-lam takısıyla belirtilmesi umum ifade etmektedir. Özellikle Hicr ve Sâd sûrelerindeki “Meleklerin hepsi de hemen

⁵⁷ İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. I, s. 402.

⁵⁸ Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 247; Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. I, s. 320-321.

⁵⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XII, s. 320-323.

⁶⁰ Hicr 15/28-29; Sâd 38/71-72.

⁶¹ Bkz.: Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. II, s. 194.

⁶² Bakara 2/34; A'râf 7/11; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116.

⁶³ Hasan Keskin, “Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 116.

⁶⁴ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. II, s. 194.

⁶⁵ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. VIII, s. 292.

secde ettiler.”⁶⁶ ifadesinden meleklerin hepsinin Âdem için secde ettiği anlaşılmaktadır. Âyette “onların hepsi” anlamındaki “küllühüm” (كُلُّهُمْ) ifadesinin gelmesi, umum manasını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca “hepsi” anlamındaki “ecme‘ûn” (أَجْمَعُونَ) ifadelerinin kullanılması da söz konusu secdenin bütün melekler tarafından yapıldığına işaret etmektedir.⁶⁷

Beydâvî’ye göre âyette geçen “küllühüm” (كُلُّهُمْ) ve “ecme‘ûn” (أَجْمَعُونَ) ifadeleri manada umum ifade etmenin iki farklı te’kididir. Bununla birlikte bu durum husus manasının anlaşılmasına da engel olmaktadır. Buradaki “küllühüm” ifadesi ihâtâ için te’kid, “ecme‘ûn” ise bütün meleklerin Hz. Âdem’e bir defada toplu halde secde ettiklerine delalet etmektedir. Eğer umum ifade etmemiş olsaydı, ikinci kelimenin cümle içerisinde i‘rab olarak te’kid değil hâl olması gerekirdi.⁶⁸ Neseî de aynı şekilde “el-Melâike” (الْمَلَائِكَةُ) kelimesindeki tahsis ihtimalinin “küllühüm” ile, “küllühüm” ifadesindeki tefrik ihtimalinin de “ecme‘ûn” ile kaldırıldığına işaret etmektedir.⁶⁹ Âyete te’kid katan ifadeler ve müfessirler tarafından yapılan bütün bu değerlendirmeler, meleklerin Hz. Âdem’e aynı anda ve hep birlikte secde ettikleri anlamını daha kuvvetli hale getirerek meleklerden bazısının secde etmeme ihtimalini de ortadan kaldırmaktadır.

Gazzâlî (ö. 505/1111), Râzî (ö. 606/1210), İbnü’l-‘Arabî (ö.638/1240) ve Mevdûdî gibi bazı âlimler Hz. Adem’e secde eden meleklerin sadece yeryüzünü ve tüm evrenin yeryüzüyle ilgili kısmını yöneten melekler olduğu, bir kısım meleklerin veya gök meleklerinin ise secde ile emrolunmadıkları görüşündedirler.⁷⁰

⁶⁶ Hicr 15/30; Sâd 38/73. “فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ”

⁶⁷ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. XXI, s. 238; Begavî, **Me‘âlimu’t-Tenzîl**, c. I, s. 81; Ebussuûd, **İrşâdu’l-Akli’s-Selîm**, c. IV, s. 589; Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, c. XIV, s. 45; Cemaleddîn Muhammed b. Muhammed Cemaleddîn Kâsimî, **Mehâsinü’t-Te’vîl**, Tsh. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Kahire, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1957, c. II, s. 103.

⁶⁸ Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. I, s. 531.

⁶⁹ Neseî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. II, s. 188.

⁷⁰ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XV, s. 90; Ebû Hâmid Muhammed Gazzâlî, **Cevâhiru’l-Kur’ân**, 3. bs., Thk. Muhammed Reşîd Rızâ el-Kubbânî, Beyrut, Dâru İhyâi’l-Ulûm, 1990, s. 27; Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, c. I, s.64.

Süleyman Ateş'in konu ile ilgili yorumuna göre Hz. Âdem'e secde eden meleklerin, Allah'ın yeryüzüne hâkim kıldığı tabiat kuvvetleri olabileceğine dair görüşü,⁷¹ o meleklerin bitkisel ve hissî-hareketsel hayvanî güçler ve bu kuvvetlerin, insan bedeninde ruh cevherinin hizmetçileri, secde etmeyen İblis'in ise akıl cevherine karşı gelen, vehmî kuvvet olduğu şeklinde açıklanan bazı sufîyyeye ait görüşle de benzerlik arz etmektedir.⁷² Fakat bu vb. görüşler, secde eden melekleri, nûrânî bir varlık olmalarına hamletmeksizin, tabiat kuvvetleri olarak değerlendirmeleri sebebiyle oldukça zorlama bir yorum olduğu söylenebilir.

Secde konusuyla ilgili âyetlerde geçen ifadelerdeki hitabın bütün insanları kapsadığı Hz. Adem'in şahsında bütün insan cinsini kapsadığı belirtilmiştir.⁷³ Buna göre âyetlerde, tarihi bir olayın anlatımından ziyade yaratılmış bir varlık olarak insanın önemine vurgu yapıldığı da ifade edilmektedir.⁷⁴ Ayrıca âyetlerde geçen beşer lafzının cins manayı ifade için kullanılabileceği dikkate alındığında belirtilen secdenin Hz. Âdem'in şahsına münhasır olmayıp insan türünün tamamını kapsamı içine aldığı da ifade edilebilir.

Müfessirlerin çoğu, meleklerin Hz. Âdem'e yaptıkları secdeyi, Hz. Yusuf'a kardeşlerinin yaptıkları secdeye⁷⁵ benzeterek ibadet amacı taşımadığı üzerinde ittifak etmekle birlikte,⁷⁶ secdenin keyfiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.⁷⁷ Meleklerin secdesini yere kapanmak suretiyle bilindik şekliyle ibadet secdesi olduğu kanaatine sahip âlimler, âyetlerde geçen secde kelimesini literal anlamıyla yani

⁷¹ Süleyman Ateş, **Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri**, y.y., t.y., c. I, s. 125-127.

⁷² Hasan Keskin, "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 118.

⁷³ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. VIII, s. 292; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. III, s. 2129; Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. I, s. 12.

⁷⁴ Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, c. I, s. 57.

⁷⁵ Yusuf 12/4; 12/100.

⁷⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. II, s. 194; Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, c. I, s. 57; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 156; Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 247; Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. I, s. 221; a.e., c. VIII, s. 292; Kâsimî, **Mehâsinü't-Te'vîl**, c. II, s. 101.

⁷⁷ Bkz.: Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XVII, s. 101; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. II, s. 194-195; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 228-229; Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. I, s. 86-88; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. I, s. 319.

secdeden ilk anlaşılan yaygın terim anlamıyla değerlendirmişlerdir.⁷⁸ Buna göre buradaki secde, terim anlamdan ziyade lügavî olarak, karşısında hürmeten boyun eğmek, itaat etmek, alçak gönüllü olmak kısacası Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelmektedir.⁷⁹ Burada bahsi geçen secde tam anlamıyla bir secde olmayıp başı hafifçe eğmek suretiyle saygı ile selamlamak şeklindedir. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin kendisine yaptıkları secde de aynen bu şekilde saygı ile selamlama göstergesi olarak ifade edilmiştir.⁸⁰ Buna göre secde Allah'a ibadet etmek anlamında bir secdeden ziyade tıpkı "Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya'k'ûb'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızı, güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm."⁸¹ ve "Ana ve babasını tahta çıkartıp oturttu ve hepsi onun için secdeye kapandılar."⁸² âyetlerindeki secde gibi saygı ve minnettarlığın ifadesi olarak vücut dili ile yapılan bir eylemdir. Ayrıca Kur'an'da yıldızların ve ağaçların secde ettiğini ifade eden âyet de⁸³ aynı bağlamda değerlendirilebilir.

İmam Mâturîdî de secde emrinin mahiyetiyle ilgili Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabul etme ve bu manada ona boyun eğme ve saygı duyma anlamında yorumlamanın daha isabetli olacağı kanaatini taşımaktadır.⁸⁴ Taberî'ye göre de ibadet secdesi değil saygı ve karşıdaki kişinin değerini ifade eden selamlama şeklindedir.⁸⁵ Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Allah'tan gayrisına yapılan secde dinî açıdan küfürdür. Bu bağlamda meleklerin secdesi ibadet secdesi değil saygı ifade eden secdedir.⁸⁶

Hz. Âdem'e secde etmeyi emreden âyeti, tüm Müslümanların bu secdenin ibadet secdesi olmadığı konusunda hemfikir olduklarını ve ibadet maksadıyla

⁷⁸ İbn 'Atiyye el-Endelüsî, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. I, s. 48.

⁷⁹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. II, s. 195; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, c. I, s. 293; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. I, s. 161; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. I, s. 228; Seyyid Tantâvî, **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, s. 124.

⁸⁰ Begavî, **Me'âlimu't-Tenzîl**, c. I, s. 81; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 156; İbrahim Sarmış, **Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılması ve Çoğalması**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2016, s. 214-215.

⁸¹ Yusuf 12/4.

⁸² Yusuf 12/100.

⁸³ Rahman 55/6.

⁸⁴ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, c. I, s. 86.

⁸⁵ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XVII, s. 101.

⁸⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. I, s. 318-319.

Allah'tan başkasına yapılmış secdenin küfür olduğunu ifade ederek değerlendiren Fahreddîn Râzî'ye göre burada zikredilen secde Hz. Âdem'e saygıyı ve selamı ifade etmektedir.⁸⁷ Mevdûdî'ye göre meleklerin Hz. Âdem'e secdesi, onların, insana başını eğerek itaat etmesinin sembolik bir ifadesi olarak yorumlanmıştır.⁸⁸ Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Peygamber'in kendisini selamlama adına secdeye kapanan Muaz'ı uyarması da bu durumu desteklemektedir.⁸⁹

Özetle, müfessirlerin, meleklerin secdesini, genel itibarıyla secde kelimesinin terim ve lügat anlamından yola çıkarak değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Bazıları terim anlamı ön plana çıkararak secdenin alnı yere koymak şeklinde gerçekleştiğini savunmuşlardır. Bazıları ise kelimenin lügavi anlamına itibarla secdenin yere kapanma suretinde gerçekleşmediğini ifade etmişlerdir. Diğer bazıları ise secdeyi meleklerin, insana karşı başını eğerek itaat etmesinin sembolik bir ifadesi olarak değerlendirmişlerdir. Zikredilen tüm bu bilgilerin yanında ilgili âyetlerde Allah Teâlâ'nın bir bakıma insanı yaratacağını meleklerle bildirmesinin bir sebebi olarak, meleklerin ilahî iradenin gerçekleşmesinde vasıta olacaklarına işaret ettiği şeklinde de yorumlanmaktadır.⁹⁰

Sonuç olarak, Kur'an'ın yedi farklı sûresinde meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinden bahsedilmektedir. İlgili pasajlara göre meleklerle, varlık sahnesinde yeni bir tür olarak insanın yaratılacağı haber verilmiş, ona şekil verilip ruhtan üfürülünce de meleklerden, yaratılan bu insana secde etmeleri istenmiştir. Bu durum karşısında meleklerin hepsi bu emri gerçekleştirmiş; sadece iblis yaratılış itibarıyla insandan daha üstün olduğunu iddia ederek ona secde etmemiştir. Meleklerin kendilerine emredilir emredilmez secdeye kapanmaları bir tarafıyla Hz. Âdem'in üstünlüğünü kabullenmelerini diğer taraftan da Allah Teâlâ'ya olan kulluklarını ifade etmektedir. Bu anlamda onların secdeleri Hz. Âdem'in üstünlüğünü ve halifelik makamını kabul ettikleri anlamını da barındırmaktadır.

⁸⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. II, s. 194-195.

⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, c. I, s. 64.

⁸⁹ Bkz.: Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. II, s. 195.

⁹⁰ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", *İslâm İnanç Esasları*, s. 143.

İlgili âyetlerden hareketle meleklerin, Allah Teâlâ'ya cevap olarak “Yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?” şeklindeki ifadeleri O'na karşı yapılmış bir itiraz veya karşı çıkma anlamında değil Allah'ın konuyla ilgili beyanını anlamaya, kavramaya ve hikmetini idrake yönelik ifadeler olarak değerlendirilebilir. Yoksa burada geçen ifadeler Allah Teâlâ'nın meleklerle istişare yaptığı anlamına kesinlikle gelmemektedir. Bu anlamda O'nun meleklerle hitabı onların Allah katındaki değer ve şerefini göstermesi bakımından önemlidir. Zira meleklerin ilmi sadece Allah'ın kendilerine öğrettiği kadardır. Dolayısıyla her ne konuda olursa olsun melekler O'nun dilediği ölçüde ilim sahibi olabilirler. Konuyla ilgili ele alınan âyetlerin hepsinde meleklerin “el-Melâike” (الْمَلَائِكَةُ) şeklinde çoğul manasında ve elif-lam takısıyla marife olarak gelmesinden umûm ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, âyette “onların hepsi” demek olan “küllühüm” (كُلُّهُمْ) ifadesinin gelmesi de umum manasını desteklemektedir. Bunun yanında “hepsi” manasına gelen “ecmeûn” (أَجْمَعُونَ) ifadesinin kullanılmış olması da söz konusu secdenin bütün meleklerce yapıldığı görüşünü desteklemektedir.

Meleklerin Hz. Âdem'e yaptıkları secdenin mahiyetiyle ilgili ise müfessirler kelimenin lügat ve terim anlamlarından yola çıkarak yorumlamış ve farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Buna göre secde, terim anlamında yere kapanmak suretiyle bilindik şekliyle ibadet secdesi olarak gerçekleşmiş olabileceği gibi lügavi anlamda karşısında hürmeten boyun eğmek, itaat etmek, alçak gönüllü olmak veya daha farklı bir şekilde meleklerin, insana baş eğerek itaatının sembolik bir ifadesi olarak da değerlendirilmiştir. Fakat burada ibadet maksadıyla Allah'tan başkasına yapılmış secdenin küfür olduğu ifade edilerek makul görülmemiştir.

Aslında sahih bir nasla bizzat secdenin mahiyeti ve keyfiyeti hakkında bilgi verilmediği için bütün bu fikirler yorum olmaktan öteye geçmemektedir. Meleklerin daha çok fiziksel bir manayı ifade eden secdeyi kendi varlıklarına uygun bir biçimde yerine getirmiş olmaları da mümkün gözükmeyle birlikte, bazı müfessirlerin de değindiği üzere, meleklerin, Hz. Âdem'in şahsında, insana saygı duyma, onu yüceltmeleri ve selamlamaları şeklinde de değerlendirilebilir. Fakat bu durum âyette, saygı gösterme, yüceltme ve itaat etmenin belki de en yüksek şekli sayılabilecek

secde ifadesiyle anlatılmaktadır. Buna göre Kur'ân'da Allah'ın meleklerle Hz. Âdem'e secdeyi emreden âyetler⁹¹ bir arada değerlendirildiğinde özetle şu neticelere ulaşılabilir:

Emri verenin Allah Teâlâ olması hasebiyle yapılan secde, aslında Allah'a itaatin göstergesidir. Aynı zamanda bu secde ibadet secdesi olmayıp yüceltme ve selamlama anlamını ifade etmektedir. Secdenin mahiyetini tespit imkânı olmamakla birlikte hakikatleri tam manasıyla bilemeyen varlıklar olarak meleklerin aynı zamanda fiziksel bir anlam da ifade eden secdeyi kendi varlıklarına uygun bir şekilde ifâ etmiş olabilecekleri ifade edilebilir. Bu anlamda burada meleklerin yapmış oldukları secdenin şeklinden ziyade içerdiği mesaj ön plana çıkmalıdır. O da Allah'ın emrinin bir gereği olarak meleklerin, Hz. Âdem'in şahsında, insana saygı duymaları, onu yüceltmeleri ve selamlamalarıdır.⁹²

1.2.2. Vahiy Getirmeleri/Elçilik Yapmaları

Kur'ân'da meleklerin elçilik görevine bizzat değinilerek “Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer.”⁹³ ifadesiyle Allah'ın meleklerden ve insanlardan elçiler seçtiği ifade edilmektedir. Ayrıca farklı yerlerde melekler için elçi anlamına gelen “resul” ve onun çoğulu olan “rusûl” ifadelerini kullanılmaktadır.⁹⁴

İlgili âyetin devamında “Şüphesiz Allah işitendir, görendir. O, onların önlerindeki de arkalarındaki de (yaptıklarını da yapacaklarını da) bilir. Bütün işler O'na döndürülür.”⁹⁵ ifadelerinden meleklerin elçilik görevini yerine getirdikleri; fakat onların hiçbir yetki ve tesirleri olmadığı, her şeyin Allah'ın elinde olduğu, her emrin O'nun tarafından verildiği ve onların Allah'ın emrini icraya memur oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁶ Buna göre meleklerle yüklenmiş olan en önemli görevlerden biri,

⁹¹ Bkz.: Bakara 2/34; Araf 7/11; Hicr 15/28-33; İsrâ 17/61; Kehf 18/50; Tâhâ 20/116; Sâd 38/71-74.

⁹² Hasan Keskin, “Kur'ân'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2002, s. 124.

⁹³ Hac 22/75.

⁹⁴ Bkz.: En'âm 6/61; Şûrâ 42/51; Mürselât 77/1.

⁹⁵ Hac 22/75.

⁹⁶ Ömer Rıza Doğrul, **Kur'ân ve İslâm Üzerine**, s. 147.

kendilerine verilen ilahî vahyi hiçbir tahrifata uğratmadan peygamberlere ulaştırmaktır. Bu manada melekler Allah ile peygamberi arasında, peygamberler de melek ile insanlar arasında bir elçidirler.

Allah'ın bu dünyada insanla iletişimine dair Kur'ân'da "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücedir, hakîmdir."⁹⁷ ifadelerine yer verilmektedir. Buna göre Allah, bir insanla kalbe vahyi ilkâ ederek, perde arkasından konuşarak veya elçi göndererek izniyle ona dilediğini vahyedererek iletişim kurmakta, emir ve yasaklarını bu yöntemlerin biriyle ulaştırmaktadır.

İlgili âyette belirtilen durumlar vahyin geliş şekilleri olarak ifade edilmektedir. Allah bazen Hz. Peygamber'in kalbine vahyi ilkâ eder, Peygamber o bilginin Allah katından olduğuna dair herhangi bir şüphe duymaz. Hz. Musa ile konuştuğu gibi⁹⁸ bazen bir perde arkasından ya da Cebrâil aracılığıyla olduğu gibi bir meleği peygamberle arasında elçi olarak göndermek suretiyle vahyini onlara iletir. Bu konuda Haris b. Hişam'ın vahyin geliş şekliyle ilgili sorusuna Hz. Peygamber "Vahiy bazen zil sesi olarak gelir -ki vahyin en şiddetli ve en zor olan çeşidi budur- sonra ayrılır ve ben de gelen vahyi hafızama kaydetmiş olurum. Bazen de görevli elçi melek insan suretinde gelir benle konuşur, onun söylediklerini ezberlerim."⁹⁹ şeklinde cevap vermiştir. Bu üç farklı iletişim türlerinden burada değerlendirilecek olan, elçi bir melek gönderip izniyle ona dilediğini insanlara vahyettiği durumdur ki bu anlamda Allah ile peygamberleri arasındaki gerçekleşen iletişimin en önemli şekli olan vahiy görevi Cebrâil'in görevidir.

İslâm düşüncesinde vahyin gelişi Allah'ın bizzat bu vazifeyle görevlendirdiği melek olan Cebrâil'in kendisine verilen ilahî mesajı Hz. Peygamber'e iletmesi olarak gerçekleşir.¹⁰⁰ Kur'ân'da Cebrâil'in görevi Allah ile peygamberleri arasında elçilik

⁹⁷ Şûrâ 42/51.

⁹⁸ Tâhâ 20/11-14; Kasas 28/30.

⁹⁹ Buhârî, **Bed'ü'l-Vahiy**, 2.

¹⁰⁰ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 132.

olarak ifade edilmektedir.¹⁰¹ Bu manada Cebrâil, insanları doğru yola sevk eden ve onları dünya ve ahirette, iyiliğe ve mutluluğa ulaştıran ilahi vahyi, Allah'tan almış olduğu emir ve hükümleri Allah'ın elçilerine bildiren melektir. Bütün ilahi kitaplar ve vahiyler Cebrâil aracılığıyla indirilmiştir.¹⁰² Bu özelliğinden dolayı kendisine vahiy meleği, meleklerin en üstü, en büyüğü ve Allah'a en yakın olanı olduğu için de meleklerin efendisi denilmiştir.¹⁰³ Ayrıca bazı rivayetlerde nübüvvetin ilk yıllarında Mikâil ve İsrâfil gibi meleklerin de vahiy getirdiği belirtilmektedir.¹⁰⁴

Cebrâil'in bazı âyetlerde bizzat ismiyle anılarak vahyi indirmesinden bahsedilmesine karşılık diğer bazı âyetlerde ise Rûhu'l-Kuds ve Rûhu'l-Emîn gibi farklı isimlerle ifade edilmesi, ilk bakışta problemli bir durum gibi görünebilir. Fakat tüm bu farklı ifadeler ilahî vahyin inzâl olma sürecini ve keyfiyetini beyandan ziyade ilk muhatap kitlenin inkâra dayalı iddialarını nefyetmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten ötürü vahyin inzâline dair beyanların değişik bağlamlara ve muhatapların durumuna göre farklılık gösterdiği ifade edilmektedir.¹⁰⁵

Cebrâil, Hz. Meryem'e sıradan bir beşer suretinde görünerek, Allah'ın elçisi olduğunu belirtmiş ve ona ter temiz bir erkek çocuğunu müjdelemek üzere geldiğini söylemiştir.¹⁰⁶ Hz. İsa'nın doğumundan sonra da Allah'ın emriyle onu desteklemiş,¹⁰⁷ Hz. Peygamber'e de ilahî vahyi ulaştırmıştır.¹⁰⁸

Çalışmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere Hz. Peygamber, Cebrâil'i miraç hadisesinden önce ilki bütün ufku kaplamış olarak açık ufukta,¹⁰⁹ ikincisi ise “Sidretü'l-Müntehâ”da¹¹⁰ olmak suretiyle asıl şekliyle sadece iki defa

¹⁰¹ Bakara 2/97; Nahl 16/102.

¹⁰² Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 111.

¹⁰³ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 44;

¹⁰⁴ İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. I, s. 342.

¹⁰⁵ Mustafa Öztürk, **Kur'an, Vahiy Nüzûl**, s. 83.

¹⁰⁶ Meryem 19/17-19.

¹⁰⁷ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110.

¹⁰⁸ Bakara 2/97.

¹⁰⁹ Necm 53/7-9; Tekvir 81/23.

¹¹⁰ Necm 53/13-17.

görmüştür. Hz. Peygamber ise o esnada yeryüzünde bulunmaktadır.¹¹¹ Ayrıca cibrîl hadisinde ve bazı başka hadis rivayetlerinde de ifade edildiği gibi¹¹² Cebrâil zaman zaman güzel bir insan suretinde, genelde de çok yakışıklı bir kimse olan Dihye b. Halîfe el-Kelbî suretinde Hz. Peygamber’e gelmiştir. O’nu ibadetlerin detayları ve uygulama şekilleri hakkında eğitmiş; inanç, amel ve ahlâk konularında O’na izahlarda bulunmuştur.¹¹³

Görevi, Allah’tan almış olduğu emir ve hükümleri Allah’ın elçilerine bildirmek olan ve bu anlamda Allah ile peygamberleri arasında elçilik yapan Cebrâil Hz. Peygamber’den önceki peygamberlere de vahiyler getirmiştir.¹¹⁴ Bu manada Kur’ân’da iki farklı yerde¹¹⁵ geçen “إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ” ifadesi, birincisinde Hz. Peygamber’e şair veya kâhin gibi iftira atanlara cevap olarak onun getirdiği ilahî vahyin Allah katında değerli bir elçi olan Cebrâil aracılığıyla ulaştırıldığına vurgu yapılmaktadır. İkincisinde ise Cebrâil’den emîn ve kerîm gibi sıfatlarla övgüyle bahsedilmektedir. Bu anlamda ilkinde beşerî bir elçiden bahsedilirken diğerinde ruhanî bir elçiden bahsedilmektedir.¹¹⁶

Zikredilen bütün bu görevlerle birlikte belki de elçilik vazifesinin en kutsal hali ilahî vahyin peygamberlere ulaştırılmasıdır. Bu anlamda elçilik sadece haber veya bilgi ulaştırmakla sınırlı tutulmamalıdır. Çünkü elçi ulaştırdığı bilginin yanında ayrıca kendisine tevdi edilen pek çok görevi de yerine getirmekle sorumludur. Kur’ân’da belirtildiği şekliyle meleklerin rahmet indirmeleri,¹¹⁷ insanlara yardım etmeleri,¹¹⁸ ve can almaları¹¹⁹ gibi görevleri aynı zamanda elçilik bağlamında da

¹¹¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXII, s. 511-515; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VII, s. 444-445; Ayrıca Bkz.: Durmuş Özbek, “Melek ve Cin Risalesi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, sayı: 8, s. 93-94.

¹¹² Nesâî, **İftitah**, 37; Ayrıca bkz.: İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usûlü**, 3. bs., Ankara, Elif Ofset, 1979, s. 49.

¹¹³ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 46.

¹¹⁴ Buhârî, **Enbiyâ**, 24; Müslim, **İman**, 252.

¹¹⁵ Hâkka 69/40; Tekvîr 81/19.

¹¹⁶ Abdullah Siracuddin, **el-Îmân bi’l-Melâike**, s. 62.

¹¹⁷ Ahzâb 33/43;

¹¹⁸ Âl-i ‘İmrân 3/124-125.

¹¹⁹ Secde 32/11.

değerlendirilebilir.¹²⁰ Ayrıca meleklerin Allah ile insanlar arasında elçilik görevini ifâ etmeleri, Allah Teâlâ'nın mahiyetiyle insanın mahiyeti arasındaki farkı da ifade etmektedir ki melekler bu bağlamda da aracı görevi yapmaktadır.

1.2.3. Yeryüzüne İnmeleri

Kur'ân'da, meleklerin ifadeleriyle “Biz ancak Rabbinin emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunlar arasında olan her şey O'na aittir. Senin Rabbin unutkan değildir.”¹²¹ şeklinde geçen âyetten anlaşılacağı üzere melekler tüm görevlerinde olduğu gibi yeryüzüne inerken de Allah'ın izni olmadan inemezler. Nitekim diğer başka âyetlerde de meleklerin görevlerini sadece Allah'ın emriyle ve iznine bağlı olarak yerine getirdikleri hatırlatılmaktadır.¹²² Aynı şekilde Kadir sûresinde geçen “O gece de Rablerinin izniyle melekler ve Rûh (Cebrâil), her iş için iner dururlar.”¹²³ şeklindeki ifadeyle meleklerin yeryüzüne Allah'ın izniyle indikleri açıkça ifade edilmektedir.

Kur'ân'a göre bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesinde melekler ve rûhun rablerinin izniyle yeryüzüne indiğini haber veren âyette geçen rûh ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda ihtilaf edilmiştir. Meleklerin önde gelenleri, melekler haricinde Allah'ın görünmeyen ordularından biri veya rahmet gibi manaların yanında âlimlerin çoğunun kabulüne göre rûh kelimesiyle kastedilen Cebrâil'dir.¹²⁴ O, sadece meleklerden birisi olmakla birlikte Allah katındaki konumunun ve şerefının yüceliğini ön plana çıkarmak için burada ayrıca zikredilmiştir.¹²⁵ Buna göre melekler Kadir Gecesinde Cebrâil'le birlikte yeryüzüne inmektedirler. Âyetin zahirinden

¹²⁰ Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, s. 132.

¹²¹ Meryem 19/64.

¹²² Nahl 16/49-50; Enbiyâ 21/19-20, 26-27.

¹²³ Kadir 97/4.

¹²⁴ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 534; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXXII, s. 33-34; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. XX, s. 133; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VI, s. 5979; Detaylı bilgi için bkz.: Abdullah Karaca, “Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh”, **Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi**, s. 68-69; Musa Koçar, “Matürîdî'nin Kur'ân'da Yer Alan Ruh Kavramına Yüklelediği Anlamlar”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 65-66.

¹²⁵ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXXII, s. 34; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. V, s. 634; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. XXX, s. 194; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. IX, s. 5979.

bütün meleklerin kadir gecesinde yeryüzüne indiği anlaşılmakla birlikte bu konuda da çeşitli izahat yapılmıştır:

Bazılarına göre bütün melekler bizzat yeryüzüne değil en yakın semaya, yani birinci göğe inmektedir. Çoğu âlim gibi Râzî'nin de tercih ettiği görüşe göre de meleklerin tamamı yeryüzüne bizzat inerler. Çünkü Allah Teâlâ'nın bununla gayesi, insanların o geceyi ihya etmesine teşvik etmektir. Çok sayıda hadiste meleklerin diğer bazı günlerde bile sohbet halkalarına, zikirler yapılan, dini konular müzakere edilen sohbet ortamlarına indiği beyan edilmektedir.¹²⁶ Bununla birlikte şanı ve kıymeti hasebiyle, bu inişin Kadir Gecesinde olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Kur'an'da mutlak anlamda zikredilen inme fiili ancak gökten yere inme manasına gelmektedir.¹²⁷

Netice olarak, Kur'an-ı Kerim meleklerin rablerinin izniyle yeryüzüne indiğini, Kadir Gecesinde özel olarak meleklerin ve Cebrâil'in yeryüzüne belirli görevleri ifâ etmek için indiklerini haber vermektedir. Ayrıca meleklerin inmelerinin keyfiyetine ve bu gece de yaptıkları işlerin mahiyetine dair âyetlerde herhangi bir detaylı bilgi bulunmamaktadır.

1.2.4. Peygamberleri ve İnananları Desteklemeleri

Kur'an-ı Kerim'de meleklerle ilgili değinilen hususlardan biri, onların dünyada ve ahirette mü'minlerin dostları oldukları¹²⁸ ve bu nedenle de bir kısım peygamberlere ve Müslümanlara bazı durumlarda yardım ettikleridir. Şüphesiz bunların başında da meleklerin Müslümanlarla birlikte savaşa katıldıklarını veya savaşta desteklediklerini haber veren âyetler gelmektedir. Bu manada ilgili âyetlerde Müslümanların, meleklerle veya görünmeyen ordularla desteklendiklerine işaret edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın da Ruhu'l-Kuds'le desteklenmesi, Hz.

¹²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XII, s. 393; a.e., c. XVIII, s. 389; Müslim, **Zikir**, 25, 38, 39; Tirmizî, **De'avât**, 130; Ebû Dâvud, **Vitir**, 14.

¹²⁷ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXXII, s. 32.

¹²⁸ Fussilet 41/31.

Peygamber'in de hicret esnasında görünmeyen ordularla desteklenmesi de aynı minvalde değerlendirilebilir.

1.2.4.1. Hz. Meryem'i Desteklemeleri

Kur'an'da geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere Hz. Meryem'in melekler tarafından desteklenmesi, kendisinin Hz. İsa'ya hamile kaldığı müjdesini meleklerden almasından sonraki zamana tekabül etmektedir. Çünkü herhangi bir insan eli değmeden böyle bir sonuçla karşılaşması ve bir yandan doğum sıkıntısıyla üzülmürken, bir yandan da insanlara günahsız olduğunu kabul ettiremeyeceğini düşünerek tedirgin olduğu an onun desteğe ihtiyaç duyduğu zaman olarak ifade edilebilir. Buna göre müjdeyle görevli meleklerin aynı zamanda onu teskin ve teselli görevini üstlendikleri de anlaşılabılır:

“Hani melekler demişlerdi: Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil.”¹²⁹ ifadeleri, daha doğmadan annesi tarafından Beyt-i Makdis'e adanan, doğduğunda da oraya bırakılan ve bakımı için teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriya görevlendirilen¹³⁰ Hz. Meryem'in mihrap adlı odasında yalnız bırakılmadığını, melekleri aracılığıyla Allah'ın gözetiminde olduğunu belirtmektedir.

Âyette geçen mihrap kelimesiyle Hz. Meryem'e ait oda kastedilmekle birlikte¹³¹ tefsirlerde âyette zikredilen ve oturulan bir yerdeki en değerli mekân demek olan¹³² “mihrap” kelimesiyle mabedin ön kısmına işaret edildiği ve toplantı mekânlarının ve namaz kılınan yerlerin ön kısmının da bu isimle isimlendirildiği

¹²⁹ Âli İmrân 3/42-43.

¹³⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 330-333.

¹³¹ Bkz.: Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c. IV, s. 325.

¹³² Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XI, s. 84.

belirtilmektedir.¹³³ Ayrıca kelime burada manastırları ve kiliseleri birbirine bağlayan ve zeminden birazcık yüksek şekilde yapılan odalar olarak da ifade edilmiştir.¹³⁴

Hız. Zekeriya'nın gözetiminde büyüüp olgunlaşınca Allah Teâlâ âyette ruhumuz anlamına gelen "rûhena" (رُوحَنَا) diye tabir ettiğı Cebrâil'i¹³⁵ Hız. Meryem'e elçi olarak göndermiştir. Ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilen, diğerleriyle arasını bir perde ile ayıran Meryem'e insan suretinde görünen Cebrâil bir erkek çocuk doğuracağını müjdelemiştir.¹³⁶ Meryem'in büyük bir şaşkınlık içerisinde kendisine bir erkek eli değmemişken bunun nasıl olacağını sorması üzerine de melek "Allah dilediğini böylece yaratır. Bir işin olmasını dilerse ona ol der, o da olur." diye cevap vermiştir.¹³⁷ Daha sonra melekler Hız. Meryem'e, kendisinden doğacak olan İsa'ya Allah Teâlâ'nın hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceğini aynı zamanda onun peygamber olacağını ve Allah'ın izniyle, çamurdan yaptığı kuşların canlanması, âmâ ve alacalıyı iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi gibi olağanüstü kabiliyetlere sahip olacağını haber vermişler.¹³⁸ Böylece onun şaşkınlığını gidermiş ve en azından psikolojik olarak desteklemişlerdir. Meleklerin söyledikleri üzerine Hız. Meryem kendisiyle ilgili ilahî emri kabullendi ve hamile oldu. Daha sonra çok sıkıntılar yaşadı. İçerisinde bulunduğu durumla ilgili insanlara ne söyleyeceğini bilemedi. Zira o, insanların yapacakları ithamları az çok kestirebiliyordu. Sonunda içinde bulunduğu zor durumu Hız. Zekeriya'nın hanımına yani kendi kız kardeşine anlattı. Bu esnada kendisi Hız. İsa'ya gebe iken kız kardeşi de Hız. Yahya'ya gebeydi. Hız. Meryem'in hamileliğinin süresi hakkında herhangi bir âyette bilgi verilmemektedir. Rivayetlerde bu süreyle alakalı olarak bir saat ilâ dokuz ay arasında değişik bilgiler bulunmakla birlikte¹³⁹ çoğunluk onun da herhangi bir bayan gibi dokuz ay gebelik süreci

¹³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 357.

¹³⁴ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. I, s. 253.

¹³⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. V, s. 219-220.

¹³⁶ Meryem 19/16-18.

¹³⁷ Âli İmrân 3/35-47; Meryem 19/16-21; Tahrim 66/12.

¹³⁸ Âli İmrân 3/47-50.

¹³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXI, s. 172-173.

geçirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Hz. Meryem'in gebe kalması toplumda yayılınca dedikodular ayyuka çıkmış ve bu sebeple Hz. Meryem insanlardan uzaklaşarak ücra bir yere çekilmiştir. Âyette inzivaya çekildiği yer belirtilmemekle birlikte kaynaklarda “Beyt-i Lahim” olarak rivayet edilmektedir.¹⁴¹

Kur’ân’da geçen diğer ifadelerden meleklerin Hz. Meryem’e desteklerinin bu kadarla da sınırlı olmadığı anlaşılmaktadır. O, hamileliğinin sonlarına doğru doğum sancısı yaşarken bir hurma ağacına dayanıp, doğumdan sonra daha çok sıkıntıya düşeceğini, bir yandan doğum acısı çekerken aynı zamanda insanların, günahsız olduğuna inanmayacakları hatırına gelerek endişeleniyordu. Zira daha önce kavmi onu faziletli, afife biri olarak tanımıştı; şuan ise onların nazarında evlilik dışı çocuk doğuran biri olarak tanınabilirdi. Bu nedenle büyük bir kedere kapılarak¹⁴² âyette de ifade edildiği şekliyle “Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitseydim!”¹⁴³ dedi.

Melekler, Hz. Meryem’e “Tasalanma! Rabbin senin alt yanında bir su arkı vücuda getirmiştir. Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün. Ye, iç. Gözün aydın olsun!” diye seslenmiş, ayrıca insanlardan bazılarını görürsen: “Ben, çok merhametli olan Allah’a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım.”¹⁴⁴ diye cevap vermesini de tembih etmişlerdir ki meleklerin bu sözleri de Hz. Meryem’e büyük bir destek ve teselli mahiyetindedir. Hz. Meryem’le ilgili olarak değişik zamanlarda gerçekleşen meleklerin bu sözlerinde, onun kimsesizliğini ve dertlerini gideren, gönlünü okşayan ve huzurla dolduran, ruhunu coşturan ve rabbine bağlılık ve ibadete olan arzusunu artıran mesajların yer aldığını görülmektedir. Bu da Allah’ın, diğer bazı örneklerde de görüldüğü üzere, sevdiği

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. V, s. 222.

¹⁴¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XVIII, s. 168-170.

¹⁴² Hayrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, c. III, s. 597.

¹⁴³ Meryem 19/23.

¹⁴⁴ Meryem 19/24-26.

kullarını melekleriyle nasıl desteklediğine ve onları nasıl bir ruhi zindelik ve dirilik içinde bulundurduğuna canlı bir örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁵

Sonuç olarak, Hz. Meryem'in eline bir erkek değmeden Hz. İsa'ya hamile kalması hem kendisinin erdemli, iffetli bir namus abidesi hanım olması hasebiyle kendisine yakıştırılmaması hem de içerisinde bulunduğu toplum tarafından yadırganan ve dışlanan bir durum olması hasebiyle sıkıntılı dönemler geçirmesine neden olmuştur. Hamileliğinin sonlarına doğru doğum sancısı yaşarken bir hurma ağacına dayanıp, doğumdan sonra daha çok sıkıntıya düşeceğini, bir taraftan doğum acısıyla savaşıırken diğer taraftan da insanların kendisinin günahsız olduğuna ikna olmayacaklarını düşünerek endişelenmesi ve bu duruma düşmeden önce ölmüş olmayı temenni etmesi yaşadığı sıkıntıların ne denli zor olduğunu ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. Hâl böyle iken diğer bazı örneklerde de görüldüğü üzere, Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarından bazılarını melekleriyle desteklediği ve onlara ruhî zindelik ve huzur verdiği gibi Hz. Meryem'e gönderilen meleklerine de benzer görevi yüklediği anlaşılmaktadır. Buna göre ilgili âyetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Meryem'in kimsesizliğini ve kederlerini gideren, onu onure eden, gönlünü huzurla dolduran mesajların onu desteklemekle görevli melekler tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

1.2.4.2. Hz. İsa'nın Rûhu'l-Kuds'le Desteklenmesi

Kur'an'da geçen "Rûhu'l-Kuds" terkibi üç yerde¹⁴⁶ Hz. İsa'nın kendisiyle desteklendiğini ifade etmek üzere geçmekte olup, Cebrâil anlamına gelmektedir.¹⁴⁷ Bu manada Allah Teâlâ, Hz. İsa'yı Rûhu'l-Kuds'le desteklediğini bildirmiştir. İlgili âyetlerde bu durum şöyle ifade bulmaktadır:

¹⁴⁵ Ömer Çelik, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 70.

¹⁴⁶ Bkz: Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110.

¹⁴⁷ Hüseyin Çelik, "Kur'an'da Ruh", *Ankara Üniversitesi*, Doktora Tezi, Ankara, 2004, s. 82-83.

“Andolsun biz Musa’ya Kitab’ı verdik. Ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa’ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu’l-Kuds (Cebrâil) ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!”¹⁴⁸ “O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derece derece yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa’ya açık mucizeler verdik ve onu Rûhu’l-Kuds ile güçlendirdik.”¹⁴⁹ “Allah o zaman şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene (verdiğim) nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrâil) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun..”¹⁵⁰

“De ki: Rûhu’l-Kuds, onu (Kur’ân’ı) Rabbinden hak olarak indirmiştir.”¹⁵¹ âyetine göre Allah Teâlâ’dan aldığı ilahî vahyi elçilerine ulaştıran melek olan Cebrâil diğer üç âyette özellikle Hz. İsa’ya ayrılmıştır. Onun haricinde başka bir peygamberde bunun örneği bulunmamaktadır. Çünkü Hz. Meryem’e onun doğacağı müjdesini veren Cebrâil’dir. Hz. İsa, onun nefhası yani üflemesiyle doğmuş, onun terbiyesi altında desteğiyle büyümüştür. Hz. İsa göğe yükseltilirken de onunla birlikte bulunmuştur.¹⁵² Bu durum Meryem sûresinde “..Derken, biz ona ruhumuzu gönderdik de o, kendisine tam bir insan şeklinde göründü.”¹⁵³ şeklinde anlatılmıştır. Âyetteki “rûhenâ” (رُوحًا) ifadesiyle kastedilenin Cebrâil olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Zikri geçen ilgili âyetlerde Yahudilerin Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında iffet ve kutsiyetlerine aykırı sözler söylemeleri ve esas muhatabın Yahudiler olması hasebiyle, Hz. İsa hakkındaki bu âyet tahsis için değil; özellikle Yahudilerin isnat ettikleri suçlamalara karşı onu temize çıkarmak için bu teyit özel olarak söz konusu

¹⁴⁸ Bakara 2/87.

¹⁴⁹ Bakara 2/253.

¹⁵⁰ Mâide 5/110.

¹⁵¹ Nahl 16/102.

¹⁵² Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 413.

¹⁵³ Meryem 19/17.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. V, s. 219-220.

edilmiştir. İşte bu gibi nedenlerden dolayıdır ki Cebrâil için taharet ve temizlik anlamına gelen “Rûhu’l-Kuds” ifadesi seçilmiştir.¹⁵⁵

Netice olarak, Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. İsa’nın Cebrâil ile desteklenmesi kelime manası olarak kutsiyet ruhu, ileri derecede bir taharet/temizlik, yani herhangi bir şaibe ile lekelenme ihtimali olmayan, paklık ruhu gibi anlamlara gelen¹⁵⁶ Rûhu’l-Kuds ifadesiyle beyan edilmektedir. Bu ifade Kur’ân’da sadece bir yerde Hz. Peygamber için onun dışında üç yerde ise Hz. İsa için kullanılmıştır. O’nun haricinde diğer peygamberlerde bu kullanımın örneğinin bulunmaması ve sadece O’na tahsis edilmesi Yahudilerin iftiralarına karşı Hz. İsa’yı temize çıkarmak için özellikle tercih edilmiş olabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

1.2.4.3. Hz. Peygamber’i Hicret Esnasında Desteklemeleri

Peygamberliğin doğduğu şehir olan Mekke’de yıllar boyu acımasız baskı, saldırı ve mobinglere maruz kalan Müslümanlar, Hz. Peygamber’den almış oldukları müsaddeyle Mekke’den Medine’ye peyderpey hicret etmişlerdi. Hz. Peygamber kendisi de hicret edebilmek için Rabbinin müsadesini bekliyordu. İzin verilince en yakın arkadaşı Hz. Ebubekir’le birlikte Medine’ye doğru yola çıktılar. O’nun Medine’ye ulaşp orada kendisine inananlarla birlikte güçlenmesini istemeyen Mekke müşrikleri hicreti esnasında onları ısrarla takip etmişlerdi. Takip nedeniyle de Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir bir ara Sevr mağarasına sığınmışlarken müşrikler onlara seslerini mağara içerisinden duyacakları kadar çok yaklaşmışlardı. Hz. Ebubekir bu durumdan endişelenmiş ve korkuya kapılmıştı. Burada Hz. Peygamber yoldaşına “Korkma Allah bizimledir.”¹⁵⁷ diye cesaret vermiştir. Rivayetten anlaşıldığına göre müşrikler, mağaranın girişinde örümcek ağını ve kuş yuvasını

¹⁵⁵ Ömer Çelik, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Mü’minlere Umûmî Yardımları”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 6 [2005], sayı: 15, s. 72.

¹⁵⁶ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, c. I, s. 317; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. II, s. 322-323; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 412; a.e., c. V, s. 3125.

¹⁵⁷ Tevbe 9/40.

görünce, orada kimsenin olamayacağı düşüncesiyle bırakıp gitmişlerdir.¹⁵⁸ Mağara da müşriklerin kendilerini bulacakları endişesine kapılan Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'e "Eğer oraya gelen müşriklerden biri ayaklarına baksaydı, muhakkak bizi ayakları altında görürdü." deyince Hz. Peygamber "Ey Ebubekir! Üçüncüleri Allah Teâlâ olan iki kişi hakkındaki bu endişen niyedir?" şeklinde cevap vermiştir.¹⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de, hicret gerçekleşmezden evvel müşriklerin, inananlara karşı tuzak hazırlıklarına değinen bir âyet bulunmakla birlikte¹⁶⁰ Tevbe sûresinin 40. âyetinde Hz. Peygamber'in ömründe ve tebliğ sürecinde yaşadığı belki de en önemli kilit taşı olan hicret hadisesinden bir kesite değinilerek Allah'ın elçisine yaptığı ilahî yardım hatırlatılmaktadır. Bu durum Kur'ân'da Hz. Peygamber'in hicretine açıktan değinen tek âyette şu şekilde ifade bulmaktadır:

"Eğer siz ona (Resulullah'a) yardım etmezseniz (bu önemli değil); ona Allah yardım etmiştir: Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebubekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı, o, arkadaşına "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir", diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi, onu sizin görmediğiniz bir ordu ile destekledi ve kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir. Çünkü Allah üstündür, hikmet sahibidir."¹⁶¹

Taberî'ye göre Allah Teâlâ orada Peygamberini, katından indirdiği görünmez melek orduları ile desteklemiştir.¹⁶² Bu melek orduları, Hz. Peygamber'in bulunduğu mağaranın ağzına kadar yaklaşan müşrikleri şaşırtmış ve onları, yaptıkları takipten alıkoymuştur. Aksi halde Hz. Peygamber Medine'ye varıncaya kadar müşriklerin O'na yetişmeleri ve O'nu bulmaları içten bile değildir. Bu durumda Allah tarafından elçisine destek için gönderilen melekler ordusu onlara mâni olmuşlardır.¹⁶³ Kurtubî

¹⁵⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. IV, s. 46.

¹⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. I, s. 190; Buhârî, **Tefsîr**, 9.

¹⁶⁰ Enfâl 8/30.

¹⁶¹ Tevbe 9/40.

¹⁶² Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XX, s. 216

¹⁶³ İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. X, s. 204.

de âyette geçen “Onu destekledi.” (وَأَيَّدَهُ) ifadesindeki zamirin Hz. Peygamber’e râcî olduğunu belirterek, “Onu göremediğiniz ordularla destekledi.” ifadelerinden kastedilenin meleklerden ordular olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁴

İlgili âyet lafız olarak değerlendirildiğinde hicretteki yardımla, savaşlardaki yardım arasında herhangi bir fark gözükmemektedir. Çünkü “وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَّمْ تَرَوْهَا” ifadesi “görünmeyen ordular” savaşlarla ilgili âyetlerde de mevcuttur. Bu anlamda savaşlardaki yardım ile hicretteki yardım arasında bir benzerlik vardır. Her iki yardımda da görünmeyen ordulardan bahsedilmektedir.

Âyetlerde hem savaşta hem de hicrette yapılan yardımın aynı ifadelerle zikredilmesi ve hicret esnasında da Hz. Peygamber’in savaşa benzer türde herhangi bir orduyla karşılaşmamış olması hasebiyle, bu yardımın mecazi anlamda bir yardım olabileceği, manevi destek anlamına da gelebileceği şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁶⁵

Netice olarak, Kur’ân’da Allah Teâlâ’nın, elçisi Hz. Peygamber’i bazı savaşlarda olduğu gibi Mekke’den Medine’ye olan hicreti esnasında da katından indirdiği görünmeyen melek orduları ile desteklediği ifade edilmektedir. Fakat Kur’ân’da ve ilgili rivayetlerde bu melek ordularının sayıları ve özellikleri hakkında veya Hz. Peygamber’i ve hicretteki yol arkadaşı Hz. Ebubekir’i yolculuk esnasında sığındıkları mağarada nasıl koruduklarına dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

1.2.4.4. Hz. Peygamber’i ve İnananları Savaşta Desteklemeleri

Savaşlarda elde edilen ganimetler anlamına gelen Enfâl sûresi incelendiğinde Bedir savaşında Müslümanlar’a ilahî iradenin bir şekilde müdahalesinin veya yardımının olduğunu görmek mümkündür ki bu mücadele sırasında Müslümanlara yapılan ilahî yardımın mahiyetiyle ilgili Kur’ân’da şu ifadeler yer almaktadır:

“Hatırlayın ki siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da, ben peş peşe gelen bin melek ile size yardım edeceğim, diyerek duanızı kabul buyurdu. Allah bunu

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. VIII, s. 149.

¹⁶⁵ Bkz.: İsrail Balcı, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 87.

(meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir. O zaman katından bir güven olmak üzere sizi hafif bir uykuya daldırıyordu; sizi temizlemek, şeytanın pislliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu. Hani Rabbin meleklerle: “Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun, ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun bütün parmaklarına!” diye vahyediordu.”¹⁶⁶ Müslümanlara Bedir savaşında yapılmış olan ilahî yardımı bu ifadelerle açıklayan Kur’ân-ı Kerîm, buna benzer bir yardımın Uhud savaşında da yapıldığına şu ifadelerle yer vermektedir:

“Andolsun, sizler güçsüz olduğunuz halde Allah, Bedir’de de size yardım etmişti. Öyle ise, Allah’tan sakının ki O’na şükretmiş olasınız. O zaman sen, Mü’minlere şöyle diyordun: “İndirilen üç bin meleklerle rabbinizin size destek olması, sizin için yeterli değil midir?” Evet, siz sabır gösterir ve Allah’tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin meleklerle sizi takviye eder. Allah, bunu size sırf bir müjde olsun ve kalpleriniz bu sayede rahatlasın diye yaptı. Zafer, yalnızca mutlak güç ve hikmet sahibi Allah katındandır. Allah, kâfirlerden bir kısmının kökünü kessin veya onları perişan etsin, böylece bozulmuş bir halde dönüp gitsinler -ki bu işte senin yapacağın bir şey yoktur- yahut (Müslüman olsunlar da) tevbelelerini kabul etsin ya da (ısrar ederlerse) onlara azap etsin diye (Allah Bedir’de size yardım etti). Çünkü onlar zalimdirler.”¹⁶⁷

Bedir savaşında meleklerin yardımını ifade eden âyetlerde, savaşta Müslümanların Allah’a dua ettikleri ve peş peşe gelen bin meleklerle dualarına icabet edildiği ifade edilerek kazanılan bu galibiyetin yardımcı meleklerin gelmesiyle gerçekleşen Allah’ın yardımı olduğu haber verilmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ’nın bu yardımındaki gayesinin de Müslümanları müjdelemek, onların kalplerindeki korku

¹⁶⁶ Enfâl 8/9-12.

¹⁶⁷ Âl-i ‘İmrân 3/123-128.

ve endişeyi gidermek olduğu, bu yardımın, mutlak kudrete ve hikmete sahip olan Allah'tan geldiği hatırlatılarak tevhit inancına vurgu yapılmıştır.

Kur'an'da ayrıca Uhud Savaşı vesilesiyle de farklı sayıda meleğin Müslümanlara yardımından bahsedilmektedir. İlgili âyetlerde Bedir Savaşı'na işaret edilerek, Müslümanların düşmanlarına nazaran çok güçsüz oldukları halde Allah'ın onlara yardım ettiği ve Hz. Peygamber'in mü'minlere, "Üç bin melek Rabbinizin sizi takviye etmesi, sizin için yeterli değil midir?" diye buyurarak, sabırlı olmaları ve Allah'tan sakınmaları durumunda Allah'ın, alametli/işaretli beş bin melek Müslümanları takviye edeceği ifade edilmiş ve bu yapılanların Müslümanların kalplerini yatıştırmak ve müjde vermek gayesiyle yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın meleklerle "Muhakkak ben sizinle beraberim, haydi iman edenlere destek olun!" şeklinde vahyettiği ve "Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!" diye emrettiği, devamında ise gelişen bu olayların hepsinin bir imtihan vesilesi olduğu ifade edilerek öldürülen müşriklerin Müslümanlar tarafından değil, Allah tarafından öldürüldüğüne de "Attığın zaman sen atmadın; fakat Allah attı."¹⁶⁸ ifadeleriyle işaret edilmiştir.

Enfâl sûresindeki ilgili âyetlerin nuzûl sebebi olarak Bedir günü Hz. Peygamber'in rabbine niyazını ifade eden Hz. Ömer'in rivayeti, ilgili kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Bedir günü gelince Allah resulü kendi arkadaşlarının üç yüz küsur kişi, müşriklerin ise bin civarında olduklarını görünce kibleye yönelmiş, ellerini açarak rabbine şu sözlerle yalvarmaya başlamıştır: "Allah'ım bana olan vaadini yerine getir, vadettiğini ver! Allah'ım eğer şu bir avuç Müslümanı helâk edersen yeryüzünde şirk koşmaksızın sana kulluk edecek kimse kalmayacak!" diye niyazda bulunmuştur. Hz. Ömer devamla şöyle anlatmaktadır: "Hz. Peygamber, kibleye dönük olarak ellerini her an biraz daha kaldırarak devamlı, rabbine yalvarıyordu; en sonunda ridası omzundan kayıp yere düştü. Ebubekir geldi, ridasını aldı, tekrar omzuna koydu ve "Ey Allah'ın elçisi, rabbine bu kadar yalvarman yeter.

¹⁶⁸ Enfâl 8/17.

Şüphesiz O, sana vadettiğini verecektir.” dedi. Ve bu hadise üzerine âyet nazil oldu.”¹⁶⁹

Bedir ve Uhud’un dışında Kur’ân’da, Huneyn savaşında da Allah’ın Müslümanlara yaptığı ilahî yardıma vurgu yapılmıştır. Bu durum Tevbe sûresinde şu şekilde ifade bulunmaktadır: “Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş; fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz. Sonra Allah, Resul’ü ile mü’minler üzerine sekinetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.”¹⁷⁰

Bütün bu zikredilenlerden başka birde Hendek savaşında indiği ifade edilen ve bu savaşta melekler aracılığıyla Müslümanlara yapılan yardıma işaret eden âyet Kur’ân’da “Ey iman edenler! Allah’ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi.”¹⁷¹ şeklinde geçmektedir. Aynı yardımdan bahseden diğer âyetlerde melekler, “münzel” (مُنْزِلِينَ),¹⁷² “müsevvim” (مُسَوِّمِينَ)¹⁷³ ve “mürdif” (مُرْدِفِينَ)¹⁷⁴ kelimeleriyle sıfatlandırılarak onlara bazı özellikler yüklenmiştir. “Münzel” kelimesi hakkında, yardıma gelen meleklerin halini ifade ettiği ve bu şekilde sıfatlandırılarak onların şerefli meleklerden olduklarına işaret edildiğine değinilmiştir. Kelime “münezzel” şeklinde de kıraat edilmiştir ki o takdirde mana “kademe kademe çokça indirilen melekler” anlamına gelmektedir. Ayrıca “münzil” ve “münezzil” şeklindeki okuyuşla da “Mü’minlerin kalbine güven, düşmanlarınkine

¹⁶⁹ Müslim, *Cihad*, 58; Tirmizî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 9; Ayrıca bkz.: Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XIII, s. 409; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 190; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XV, s. 105; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. VII, s. 370.

¹⁷⁰ Tevbe 9/25-26.

¹⁷¹ Ahzab 33/9.

¹⁷² Âl-i ‘İmrân 3/124.

¹⁷³ Âl-i ‘İmrân 3/125.

¹⁷⁴ Enfâl 8/9.

ise korku indiren melekler” manasına geldiği ifade edilmiştir.¹⁷⁵ “Müsevvim” kelimesini İbn ‘Âmir, Hamza, Kisâi ve Nâfi “müsevvem” şeklinde okumaktadırlar ki ona göre mana “Bizzat Allah’ın nişanladığı/işaretlediği melekler” şeklini almaktadır. Ebû ‘Amr, İbn Kesîr ve Âsım’ın okuyuşları olan “Müsevvim” kıraatında ise “Kendi kendilerini nişanlamış, işaretlemiş melekler” manasına gelmektedir. Taberî, müsevvim şeklindeki okuyuşu tercih etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’e isnat edilen bazı rivayetlerin de bu okuyuşu teyit ettiği ifade edilmektedir.¹⁷⁶

Âyetlerde zikredilen, meleklerdeki işaretlerin keyfiyetine dair, kaynaklarda farklı görüşler serdedilmiştir. İbn Abbas’ın rivayetine göre, melekler kendilerini sarı sarıklarla alametlendirmişler, bindikleri atların alın ve kuyruklarını da beyaz yünlerle nişanlamışlardır. Mücâhid’den nakledilen bir görüşe göre meleklerin bindikleri atlarının yeleleri kısaltılmış, kuyrukları yünle süslenmiş veya kuyrukları kısaltılmış, yeleleri yünle süslenmiştir. Katâde ve Dahhâk’tan gelen bir görüşe göre de meleklerin işaretleri, bindikleri atların yünlerle süslenmiş olması, İkrime’ye göre savaş kıyafetlerini giymeleridir. Hz. Ali’ye dayandırılan bir rivayete göre ise melekler yardım için beyaz yün elbiselerle ve beyaz yeleli atlarla gelmişlerdir. Ebû Hureyre’den nakle göre de onlar, kırmızı yün elbiselerle, diğer bazı rivayetlere göre de çeşitli renk ve elbiselerle işaretli olarak geldikleri belirtilmektedir.¹⁷⁷

Kurtubî, Mücâhid’in, meleklerin atlarının kuyruklarının ve yelelerinin kesilmiş olduğunu belirttiği naklini zayıf bulmaktadır. Onun gerekçesi de Ebû Dâvud’un Utbe b. ‘Abd es-Sülemî’den rivayetle Hz. Peygamber’in “Atların perçemlerini, yelelerini ve kuyruklarını kesmeyin. Çünkü atların kuyrukları, onların kendilerini korudukları araçları, yeleleri onların ısıtıcısıdır. Hayır ise onların alınlarında düğümlenmiştir.”¹⁷⁸ şeklindeki sözüdür. Ona göre Mücâhid’in bu

¹⁷⁵ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. II, s. 406, Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. IV, s. 44.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. VII, s. 186-190; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IV, s. 196.

¹⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. II, s. 113.

¹⁷⁸ Ebû Dâvud, *Cihâd*, 43.

sözünün kabul edilebilmesi için meleklerin atlarının bu şekilde olduklarını ortaya koyan ayrıca bir sahih nakil gerekmektedir.¹⁷⁹

İlgili rivayetlerden de anlaşıldığı üzere meleklerin nişanı konusundaki rivayetlerin çoğu, onların binekleri olan atlarını birtakım alametlerle işaretlediklerini bildirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de Bedir günü “Kendinizi işaretlendiriniz; çünkü melekler de kendilerini işaretlendirmişlerdir.” buyurmuştur. Hz. Peygamber’in bu sözü üzerine de Hz. Hamza’nın deve kuşu tüyü, Hz. Ali’nin beyaz yün takarak, Zübeyr’in sarı sarık, Ebû Bücane’nin ise kırmızı sarık sararak kendilerini işaretledikleri rivayet edilmektedir.¹⁸⁰ Ayrıca, işaretle ilgili, meleklerin bir alamete ihtiyaçları olduğu için değil, mü’minlerin bir alamete ihtiyaçları olduğunu bildirmek için olabileceği ifade edilmiştir.¹⁸¹

İbn Abbâs, “Bin melek ile size yardım edeceğim.”¹⁸² âyetinde geçen “mürdifin” kelimesinin “peş peşe gelen” anlamında olduğunu ifade etmiştir. Mücâhid ve İbn Abbâs’ın bu âyet hakkında, “Her bir meleğin ardından bir melek; biri bir diğerinin hemen peşinden” şeklinde ifadelerle açıkladığı da nakledilmiştir.¹⁸³ Buna göre bazı savaşlarda meleklerin yardım için birbirini takip ederek ve art arda gönderildiklerine işaret edilmektedir. Taberî’nin Hz. Ali’den rivayetine göre, Bedir savaşında Cebrâil bin melek Hz. Peygamber’in sağında, Mikâil de bin melek solunda bulunmuştur.¹⁸⁴ İbn Kesîr’e göre rivayetler içerisinde meşhur olanı, Ali b. Ebî Talha’nın İbn Abbas’tan rivayetle Allah Teâlâ’nın Hz. Peygamber’e ve mü’minlere bin melek yardım etmesidir. Yani bin meleği onlara yardım olarak savaşta göndermiş; Cebrâil beş yüz melek beraber ordunun bir tarafında, Mikâil de beş yüz melek diğer tarafında hazır bulunduğunu,¹⁸⁵ haber veren açıklamadır. Bu

¹⁷⁹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IV, s. 197.

¹⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. VIII, s. 188; Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. IV, s. 196-197; Neseî, *Medâriku’t-Tenzîl*, c. I, s. 290.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, c. II, s. 406.

¹⁸² Enfâl 8/9.

¹⁸³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XIII, s. 412-414; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. IV, s. 20.

¹⁸⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XIII, s. 417; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. IV, s. 20.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. IV, s. 20.

vb. rivayetlerde melekler “mürdif” yani “peş peşe gelme” sıfatıyla tavsif edilmişlerdir.

Âlimler destek amaçlı gönderilen meleklerin sayısı hakkında da farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bazıları, eksik olan sayıyı fazla olan sayıya ilave etmişler ve şöyle açıklamışlardır: İlgili âyetlerde üç bin melekle yardım etme durumu herhangi bir şarta bağlı değilken; beş bin melekle yardım etme, sabretme, muttakî olma ve kâfirlerin ansızın mü'minlere gelmesi şartlarına bağlanmıştır. Râzî, beş bin melekle yardım etmenin bir şarta bağlanmış olmasından, onun cüz'ü ve kısmı olan üç bin melekle yardım etmenin de aynı şartla meşrut olması gerekmeceğini beyan ederek bu görüşü zayıf bulmuştur. Diğer bazı âlimler ise eksik olan sayıyı fazla olan sayının içinde değerlendirmişlerdir.¹⁸⁶

Bir rivayete göre Bedir Savaşı'nda Müslümanlar, Kürz b. Câbir el-Muhâribî isimli bir Arap liderin, yanında savaşçılarla birlikte müşriklere yardıma geleceği haberini duymuşlar ve kaygılanmışlardır. Bu durumda Hz. Peygamber gelen ilahî vahye dayanarak zikredilen ilgili âyetlerde belirtildiği şekliyle ashabına müjdeyi vererek morallerini yükseltmiştir. Sonuçta müşriklerin yenildiklerini duyan Kürz b. Câbir el-Muhâribî ise gelmekten vazgeçmiştir.¹⁸⁷ Diğer bir görüşe göre Allah Teâlâ, Bedir Savaşı'nda Müslümanları desteklemek için önce bin melek göndermiş¹⁸⁸ daha sonra Kürz b. Câbir el-Muhâribî'nin birliğiyle beraber yardıma geleceği haberini alarak kaygılanan Müslümanları takviye etmek amacıyla üç bin melek daha göndererek müşriklerin yenilgiye uğramalarını hızlandırmıştır. Ayrıca Kürz b. Câbir el-Muhâribî birliğiyle beraber müşriklere yardıma gelse bile mü'minlerin sabretmeleri ve Allah'ın emrine aykırı davranmaktan kaçınmaları şartıyla işaretli ve eğitilmiş beş bin melekle desteklenecekleri de mü'minlere haber verilmiştir. Sonuçta

¹⁸⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VIII, s. 184-185, 187; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 405.

¹⁸⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VII, s. 173-174.

¹⁸⁸ Bkz.: Enfâl 8/9.

Kürz b. Câbir el-Muhâribî'nin müşriklere yardıma gelmesi şartına bağlı olan bu destek gerçekleşmemiştir.¹⁸⁹

Âlimler, meleklerin mü'minlere savaşta olan yardımının şekli hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Bazıları onların mü'minlerle birlikte bizzat savaştıklarını belirtirken; bazıları da söz konusu yardımın, onların kalplerine güven vererek, onlara zafer elde edeceklerini haber vererek aynı zamanda kâfirlerin de kalplerine endişe ve korku salarak gerçekleştiğini ifade etmişlerdir.

Mâturîdî, meleklerin bizzat savaşmış olmalarını ihtimal dahilinde görmemektedir. Ona göre âyette geçen "Allah onların gözünde sizi az gösteriyordu."¹⁹⁰ ifadesi de buna işaret etmektedir. Şayet melekler savaşa katılmış olsalardı Allah'ın az göstermesinin anlamının kalmayacağını aynı zamanda bu konuda bir meleğin, kâfirlerin hepsine yeterli olacağını belirterek Cebrâil'in Hz. Lût'un köylerini göğe doğru nasıl kaldırıp ters çevirdiğini hatırlatmaktadır. Ayrıca O, her zaferde Allah'tan gelen bir lütfun varlığını ve buna yaratıklardan hiçbirinin ulaşamayacağını belirterek burada Allah Teâlâ, galip gelen herkesin bunun ancak O'nun yardımıyla elde edildiği bilinsin diye meleklerin mü'minlere yaptıkları yardımdan söz ettiğini ifade etmektedir.¹⁹¹

Râzî'ye göre meleklerin yardımı konusunda en önemli husus onların, kendilerine ihtiyaç hissedildiğinde savaşta bizzat orduya katılmalarıdır. Aynı zamanda savaşa katılmalarına ihtiyaç kalmaması durumunun ve mü'minlerin kalplerini güçlendirmek, müşriklerin kalplerini de korkutmak için orada bulunmalarının yeterli olacağını söylemek de caizdir. Müfessirlerden pek çoğu meleklerin Bedir'de bizzat savaştıklarını; diğerlerine ise katılmadıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹² Enfâl sûresinin 9. ve 12. âyetlerinde de açık şekilde Bedir savaşında mü'minlerin meleklerle desteklenmesi konusuna değinilmesi ve bazı sahâbîlerin

¹⁸⁹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. II, s. 1171.

¹⁹⁰ Enfâl 8/44.

¹⁹¹ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. II, s. 405-406.

¹⁹² Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. VIII, s. 187; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. VIII, s. 101.

meleklerin bizzat ve fiilen kâfirlere karşı savaştıklarını ve onları savaşta öldürdüklerini ifade etmeleri¹⁹³ de bu görüşü desteklemektedir. Yine Râzî'ye göre bu yardımın keyfiyeti konusunda gerekli beyan, Âl-i İmrân sûresinde detaylı olarak yapılmıştır. Buna göre meleklerin bizzat savaşmak için inmediklerine, ilgili âyetteki, “Allah, bunu ancak bir müjde.. yapmıştı.” ifadesi de işaret etmektedir. Ferrâ'ya göre, âyetteki “bunu” (ð) zamiri, “mürdifîn” kelimesinin delâlet ettiği, “peş peşe getirme” masterına râcî olup, ilgili ifadenin takdiri, “Allah, bu peş peşe göndermeyi, bir müjde kılmıştır.” şeklindedir. Zeccâc (ö. 311/923) da benzer görüştedir. Savaşta meleklerle yardım meselesi, müjde şeklinde tahakkuk ettiğinden Râzî'ye göre bu görüş daha uygundur.¹⁹⁴

İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber, Bedir Günü çadırında oturmuş dua ediyordu. Yanında Hz. Ebubekir'den başka kimse yokken Hz. Peygamber biraz uyukladı. Uyanınca eliyle Hz. Ebubekir'in dizine dokunarak “Allah'ın yardımını müjdeliyorum. Yemin olsun, rüyamda Cebrâil'i, atlıları yönlendirirken gördüm.” dedi. Râzî'ye göre bu rivayet de meleklerin yardıma gönderilmesinden maksadın mü'minler için bir müjdeleme ve gönül ferahlığına işaret etmektedir ki bu durum onların bizzat savaşmak üzere gelmelerine ters düşmektedir.¹⁹⁵

Bedir ehlinde olan Rifaa b. Râfî ez-Zurâkî'den nakledilen bir rivayete göre, Cebrâil Hz. Peygamber'e, “Bedir ehlini içinizde nasıl sayarsınız?” diye sormuş, Allah Resûlü de, “Bedir ehli Müslümanların en üstünlerindendir.” diye cevap vermiştir. Buna binaen Cebrâil, “Meleklerden Bedir'de hazır bulunanlar da aynı şekildedir.” diyerek, meleklerin Bedir savaşına bizzat iştirak ettiklerini haber vermiştir.¹⁹⁶ Savaştan sonra Ebû Cehil'in “Seslerini duyduğumuz fakat göremediğimiz kimseler nerede?” diye sorması üzerine İbn Mes'ûd'un onların melekler olduğunu söyleyince de Ebû Cehil'in “Bize galip gelen sizler değil

¹⁹³ Müslim, **Cihad**, 58.

¹⁹⁴ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XV, s. 105.

¹⁹⁵ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XV, s. 105-106.

¹⁹⁶ Buhârî, **Meğâzî**, 9.

onlardı.” şeklindeki cevabı da meleklerin bizzat savaştıklarına işaret olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁷

Bedir savaşında Müslümanlardan biri, önündeki müşrik savaşçılardan birinin peşinden koşarken üzerinde bir atlı sesi bir kamçı şakırtısı işitmiş ve peşinden koştuğu müşriğin düştüğünü, burnunun ezilmiş ve kamçı darbeleri sebebiyle burnunun yarılmış olduğunu görmüştür. Ensardan olan bu kişi, daha sonra Hz. Peygamber’e gelerek yaşadığı hadiseyi anlatınca O da: “Doğru söylüyorsun, bu, gökten gelen yardımdandır.” buyurmuştur.¹⁹⁸ Fakat böyle bir durum, öldürülen bütün müşrikler için kabul edilmemeli, çünkü müşriklerin ileri gelenlerinin kimler tarafından öldürüldüğünün kaynaklarda belirtilmesi sebebiyle, bu durumda Müslümanların savaşta hiçbir müşriği öldürmediği sonucu ortaya çıkar ki böyle bir sonuç da makul gözükmemektedir.¹⁹⁹

Hendek savaşına dair ilgili âyette ifade edilen görünmeyen ordular, Mücâhid’den gelen nakle göre meleklerden oluşmaktadır. Fakat o gün onlar savaşmamışlardır.²⁰⁰ Bu melekler düşmanların etrafını sarmış ve kalplerine korku, endişe ve ürperti salmışlardır. O anda her kabile reisi, ey falanca oğulları gelin! Diyerek çağırıyor geldiklerinde ise canınızı kurtarın diyorlardı. Çünkü Allah onların kalplerine korku salmıştı. O gün Hz. Peygamber’in emriyle düşman arasına gizlice giren Huzeyfe’nin anlattığına göre de rüzgâr ve Allah’ın gönderdiği melekler ordusu onlara yapacağını yapmış; ateşlerini söndürmüş, yemek kazanlarını altüst etmiş ve çadırlarını birbirine katmıştır.²⁰¹ Ayrıca Buhârî’de geçen bir rivayete göre Hendek savaşından sonra Hz. Peygamber silahını bırakıp, yıkandıktan sonra Cebrâil’in üstünü başını temizleyerek Hz. Peygamber’e gelip “Silahlarınızı bıraktınız mı? Biz henüz bırakmadık, ashabını çıkar.” demiştir. Allah resulünün “Nereye?” diye sorması

¹⁹⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 191.

¹⁹⁸ Müslim, **Cihad**, 58; Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 191.

¹⁹⁹ Musa Koçar, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2001, s. 66-67.

²⁰⁰ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XX, s. 216; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. VIII, s. 101.

²⁰¹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XX, s. 215-216.

üzerine de Cebrâil Benî Kurayza tarafını işaret etmiştir.²⁰² Diğerlerinin aksine bu rivayet de meleklerin fiilî olarak savaşa katıldıklarını beyan etmektedir.

Bazı müfessirlere göre Huneyn gazvesinde meleklerin Müslümanlara olan yardımına dair âyette bahsi geçen görünmeyen destekçi ordular da meleklerden oluşmaktadır. Allah Teâlâ onları mü'minlere yardım etmek ve müşriklerin kalplerine korku salmak üzere indirmiştir.²⁰³ Bu meleklerin sayısı hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Saîd b. Cübeyr o gün Allah Teâlâ'nın Müslümanlara beş bin melek ile yardım ettiğini nakletmiştir. Râzî'ye göre Saîd b. Cübeyr bunu, büyük ihtimalle Bedir günü inen meleklerle kıyas ederek söylemiştir. Saîd b. Müseyyeb'in nakline göre ise Huneyn savaşında yardım amacıyla gönderilen melekler bizzat savaşmışlardır. Meleklerin inmesi mü'minlerin kalplerini güçlendirmek, müşriklerin kalplerini de korkutmak için olmuştur diyenlere göre Bedir savaşı dışında melekler bizzat savaşmamışlardır.²⁰⁴

Bazılarına göre ilgili âyetlerde sadece bazı savaşlara işaret edilmiş olsa da yardım, aslında bütün savaşları şamil bir vaaddir. Buna göre melekler Kureyza, Benî Nadir gibi savaşlarda da Müslümanları desteklemişlerdir. Ancak Uhud'da bu yardım gerçekleşmemiştir. Çünkü orada Mü'minler sabretmemişler ve verilen emre itaat etmemişlerdir.²⁰⁵ Buna rağmen bazılarına göre melekler bu savaşta da yardım için gelmiştir. Bahsedildiği şekilde Uhud'da melekler, dağılıp kaçanlara yardım etmemiş olsalar bile sebat gösterip harbe mukavemet edenlere bir kısım yardımlarda bulunmuşlar ve şehitlerle daha özel bir şekilde ilgilenmişlerdir.²⁰⁶

Muhammed Esed'e göre geride zikredilen ilgili âyette Allah'ın inananlara binlerce melek ile yardımda bulunması, gerçek anlamda değil mecazî olarak, inananların kalplerinin Allah'tan gelen manevi güçler aracılığıyla takviyesi anlamına

²⁰² Buhârî, **Meğâzî**, 28.

²⁰³ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XX, s. 216; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, c. IV, s. 128; İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. X, s. 158.

²⁰⁴ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XVI, s. 19.

²⁰⁵ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. IV, s. 90-95.

²⁰⁶ Ömer Çelik, "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Rasulullaha Yardımı", **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, 5/6, s. 22-23.

gelmektedir.²⁰⁷ Yine O'na göre Kur'an'ın hiçbir yerinde meleklerin bizzat savaştıklarına işaret eden herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Onların yardımı sadece manevi mahiyette ve psikolojik planda gerçekleşmektedir.²⁰⁸

Reşid Rıza da Hz. Peygamber'in savaşlarında meleklerin bizzat ve fiilen savaşa katıldıklarına dair görüşü kabul etmemektedir.²⁰⁹ Ayrıca yapılmış bazı çalışmalarda da Bedir'de ve diğer savaşlarda meleklerin yardımından bahseden âyetlerdeki yardım fiilinin bilindiği ve akla ilk geldiği anlamda yardım olmadığı belirtilmiştir. Buna göre ilgili âyetlerde Müslümanların gönüllerini ferahlatmak için yardım gönderileceği vaadinden söz edilmektedir. Keza âyetlerde işaret edilen diğer yardım türleri de sadece bu bağlamda moral desteği sağlamaya yönelik ilahî müjde niteliğinde mesajlar olarak değerlendirilmiştir.²¹⁰

Muhammed Mevlanâ Ali (ö. 1951) de benzer düşünceye sahip olarak meleklerin savaştaki görevlerinin mü'minlerin kalplerini güçlendirmek olduğunu ifade etmektedir. Bu manada ona göre sayısal olarak bahsi geçen savaşlarda Müslümanlar'ın kâfirlere 300'e karşılık 1000, 700'e karşılık 3000, 1500'e karşılık 15000 gibi devasa rakamsal farklılıkla galip gelmesini, kâfirlerin ise umduklarını elde edemeden gerisin geriye dönmek zorunda kalmalarını, inananların kalplerinin melekler vasıtasıyla desteklenmelerine bağlamaktadır.²¹¹

Netice itibariyle, ilgili âyette geçen gönlün kuvvetlenmesi ifadesi mü'minlerin kalplerinin melekler vasıtasıyla desteklenmesi olarak anlaşılmaya müsait olmakla birlikte Kur'an'ın Hz. Peygamber'in savaşlarında, özellikle melekler aracılığıyla yapılan ilahî yardımlara ilişkin çizdiği ana çerçeve, yukarıda zikredilen âyetlerin muhtevasıyla sınırlıdır. Bu bağlamda ilgili âyetlerden meleklerin Bedir, Uhud, Hendek ve Huneyn savaşlarında yardım ve destek amaçlı gönderildikleri

²⁰⁷ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. I, s. 114.

²⁰⁸ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. I, s. 323.

²⁰⁹ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. IX, s. 612 vd.; a.e., c. IV, s. 112 vd.

²¹⁰ Bkz.: İsmail Balcı, "Hz. Peygamber'in Savaşlarında İlahî Yardım", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 29, (2010), s. 132-134.

²¹¹ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 203.

anlaşılmaktadır. Ancak bu savaşlarda gönderilen meleklerin sayısı ve Müslümanlara yaptıkları yardımın mahiyeti gibi âyetlerde açıkça belirtilmeyen hususlarda bazı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Âlimlerin büyük çoğunluğu, Bedir savaşında gönderilen bin meleğin bizzat savaşa katıldıkları hususunda görüş birliği içinde olmalarına rağmen, bunlardan ayrı olarak zikredilen üç bin ve beş bin gibi sayılarıyla ifade edilen meleklerin savaşların hangisinde bulundukları ve bilfiil savaşa katılıp katılmadıkları konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir.

Meleklerin savaşlara bilfiil katıldıkları varsayılırsa ya insan suretiyle ya da görünmez varlıklar suretiyle katılmış olmaları muhtemeldir. Bu manada zaten meleklerin insan suretinde görülebildiklerine dair bilgiler, çalışmanın önceki bölümlerinde ele alındığı üzere Kur’ân’da mevcuttur. Fakat Bedir ve Uhud savaşlarında, meleklerin insan şekline girerek Müslümanlara yardım ettiklerinin kabul edilmesi halinde, sayısı belli olan İslâm ordusunun, meleklerin sayısının artmış olması gerekir. Dolayısıyla mesela, Bedir Savaşı’nda Müslümanların sayısının Mekkeli müşriklerden daha fazla olması gerekmektedir ki kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durum çok az meleğin insan suretinde savaşa katıldığı veya gönderilen meleklerin tamamının görünmez varlıklar olarak savaştıkları sonucunu ortaya çıkarmaktadır.²¹²

1.2.5. Hz. Peygamber’e Salât ve Selam Getirmeleri

Kur’ân’da geçen “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de O’na salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”²¹³ ifadeleriyle Allah Teâlâ’nın ve meleklerinin Hz. Peygamber’e salavat getirdikleri ifade edilmektedir. Âyetten çıkarılabilecek diğer bir mana da Allah’ın kullarına Peygamberinin kendi katındaki makamını ve mevkiini haber vermek ve onu meleklerin yanında övdüğünü, meleklerin de onun için mağfiret dilediklerini

²¹² Musa Koçar, “Hz. Peygamber’in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi”, **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu**, s. 66.

²¹³ Ahzab 33/56.

bildirdiğidir.²¹⁴ Ayrıca bu âyete göre Allah Teâlâ'nın rahmet, mağfiret, bereket ve övgüsüyle; meleklerin de dua ve istiğfarlarıyla Hz. Peygamber'e devamlı olarak ikramda bulundukları belirtilmiştir. Âyetin devamında da bütün Müslümanlardan dua ve niyazlarla O'nun üzerine Allah'ın rahmetini, bereketini ve salavatını, niyaz etmeleri; selam vermek suretiyle ona hürmet etmeleri, başka bir manaya göre de O'nun emir ve yasaklarını harfiyen yerine getirmeleri gerektiği şeklinde vurgulanmıştır.²¹⁵

Meâlen “salavat getirirler” (يُصَلُّونَ) şeklinde tercüme edilen ifade, “sallâ-yusallî-salâten” (صَلَّى=يُصَلَّى=صَلَاةً) kökünden türemiştir. Salât ise sözlük itibariyle dua etme, tebrik etme ve övme gibi manaları ifade etmektedir.²¹⁶ Türkçe’de genellikle çoğul haliyle “salavat” olarak kullanılan “salât” kelimesi kökü itibariyle ateşe tutmak, kızartmak gibi anlamlara gelmektedir. İnsan ya Allah’a yönelir veya O’ndan yüz çevirir, bu takdirde kendisini ateşe atmış olur. Bu kök manadan yola çıkarak dinî bir terim olarak kulların Allah’a olan salâtı iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Birincisi genel anlamda duadır. Çünkü dua, kulun kendisini ve gönlünü Allah’a yöneltmesidir. İkincisi ise özel anlamıyla namaz ibadetidir. Çünkü namaz, kulun kendisini Allah’a vermesinin, O’nun huzuruna çıkmanın en güzel ve en uygun şeklidir.²¹⁷

Müfessirlerin beyanlarında âyette zikredilen Allah'ın salâtıyla kastedilenin, O’nun mağfireti, övgüsü, rahmeti, ikramı ve bereketi; meleklerin salâtıyla kastedilen ise onların dua ve istiğfarları olduğu ifade edilmiştir.²¹⁸ Bu manada kendisine “Ey Allah'ın resulü, sana selamın nasıl verileceğini anladık; ama salât nasıl olacaktır?” diye soranlara, Hz. Peygamber, namazların tahiyat oturushlarında okunan “salavât-ı

²¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VI, s. 457.

²¹⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, c. II, s. 841.

²¹⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, c. VI, s. 2403; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 287-288.

²¹⁷ Hayrettin Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, c. IV, s. 397-398.

²¹⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XX, s. 320; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VI, s. 457; Ebussuûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, c. IV, s. 431.

şerife"yi öğretmiş ve "Bana bu şekilde salât edersiniz." demiştir.²¹⁹ Ayrıca sahih rivayetlerde meleklerin Hz. Peygamber'e olan salâtlarının da dua, övgü ve tebrik olduğu ifade edilmiştir.²²⁰

Arapça bir kelime olan salât "dua etmek" anlamına gelmektedir. Fakat bu mananın Allah için düşünülmesi mümkün değildir. Zira dua, başkası için birinden bir manfaat talebinde bulunmaktır.²²¹ Bu manada Kur'ân'da "Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O'dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah, mü'minlere karşı çok merhametlidir."²²² ifadeleriyle "melekler" lafzı "Allah" lafzına atfedilmiş, Allah'ın mü'minlere merhametiyle ihsanda bulunduğu aynı zamanda meleklerin de dua ettikleri salât kelimesiyle ifade edilmiş ve ardından da bu salâtın doğurduğu sonucun insanı karanlıktan aydınlığa çıkarmak olduğu belirtilmiştir. Buna göre Allah'ın salâtı yalnızca övgü ve rahmetle sınırlı olmayıp, ona mazhar olanların gönüllerini hakikate açan bir tecelli olarak da yorumlanabilir.²²³ Abdullah b. Abbas âyetteki "salât" kelimesinin burada "tebrik etme ve övme" manalarına geldiğini ifade etmiştir.²²⁴ Buna göre âyette geçen "salât" kelimesi için Allah'a isnat edildiğinde rahmet, mağfiret, ikram ve bereket; meleklerle isnat edildiğinde de dua, istiğfar ve af dileme gibi anlamlara geldiği ifade edilebilir.

İlgili âyette geçen "Siz de ona salât getirin ve selâm verin!" emri bağlayıcıdır ve emrin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ancak bunun keyfiyeti hakkında ihtilaf edilmiştir. Yani salâtın zamanı, mekânı ve sayısı hususunda âyette ve hadislerde detaya inilmediği için farklı yorumlar yapılmıştır. Bazı âlimler, "Yanında ismim anılıp da bana salavat getirmeyenin burnu yere sürülsün",²²⁵ "Kim bana bir defa salavat getirirse Allah ona on defa salavat getirir ve on hatasını bağışlar.",²²⁶ ve

²¹⁹ Buhârî, **Tefsir**, 31; Müslim, **Salât**, 65, 66, 69; Farklı rivayetler için ayrıca bkz.: Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XX, s. 320-322.

²²⁰ Buhârî, **Tefsir**, 31.

²²¹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXV, s. 196.

²²² Ahzab 33/43.

²²³ Hayrettin Karaman v.d., **Kur'an Yolu**, c. I, s. 398.

²²⁴ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XX, s. 320.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XII, s. 421; Tirmizî, **De'avat**, 101.

²²⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIX, s. 57; a.e., c. XXI, s. 288.

“Cimri, yanında anıldığı halde da bana salavat getirmeyendir.”²²⁷ gibi hadislerle dayanarak Hz. Peygamber’in ismi her anıldığında salavat getirmenin farz olduğunu ifade ederler.²²⁸ Diğer bazıları ise eğer ismi aynı mecliste birden fazla zikredilirse bir defa salavat getirmenin; bir kısmı ise ömürde bir defa salavat getirmenin farz olduğunu belirtmişlerdir.²²⁹ Bazıları da Hz. Peygamber’e hayatta en az bir kerre salavat getirmenin farz olduğunda ittifak edildiğini belirtmiştir. Bu manada Hz. Peygamber’in ismi her anıldığında uygun aralıklarda aynı şeyi yapmanın müstehab olduğu da ifade edilmiştir.²³⁰

Müfessir İbn ‘Âşûr, konuyla ilgili yaptığı araştırmasında Hz. Peygamber’in isminin her anılmasında veya yazılmasında sahabe tarafından salavatın da okunup yazıldığına dair bir bilgiye ulaşamadığını kaydetmektedir. Onun belirlemelerine göre sahabe, Hz. Peygamber’in isminin her geçmesinde değil de onun bazı fiil ve davranışlarını konu ettiklerinde yapmışlardır. Ayrıca kitap mukaddimelerinde salavata yer verme, salveyle başlama geleneği Harun Reşid devrinde h. 181 yılında başlatılmıştır. Hz. Peygamber’in adının anıldığı her yerde salavat getirmek ise muhtemelen hicrî IV. asırda hadisçiler tarafından gelenek haline getirilmiştir.²³¹ Ayrıca salavat getirmek Hz. Peygamber’e, kişinin gıyabında selâm vermek O’na ve diğer peygamberlere has kılınmıştır. Yüz yüze selâm ise bütün mü’minlere verilebilecek bir ahlâk olarak kabul edilmiştir.²³²

Bazı âlimler, buraya kadar değinilen farklı görüşler içerisinde en ihtiyatlısının ve tercihe şayan olanın Hz. Peygamber’in isminin her anılmasında salavat getirmeyi öngören görüş olduğunu belirtmişlerdir.²³³ Bu manada ilgili âyetle de belirtildiği üzere Allah Teâlâ’nın ve meleklerinin kendisine salavat edeceği derecede yüksek bir

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. III, s. 258; Tirmizî, **De’avât**, 101.

²²⁸ Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. II, s. 841.

²²⁹ Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, c. XXII, s. 82-83.

²³⁰ İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XXII, s. 98.

²³¹ İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XXII, s. 99-101.

²³² Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. IV, s. 398-399.

²³³ Ebussuûd, **İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm**, c. IV, s. 431-432; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VI, s. 3923.

mevki ve şerefe sahip olan ve bizler için her şeyden daha üstün bir mana ve ehemmiyet ifade eden rahmet Peygamberinin ismi her anıldığında salavat getirmek bir vecibe olarak değerlendirilmiştir.²³⁴ Ayrıca Muhammed Esed ilgili âyeti Hz. Peygamber’e salavat getirmeyi “Allah ve melekleri, şüphesiz Peygamberi kutsarlar: (O halde) ey imana ermiş olanlar, siz de onu kutsayın..”²³⁵ şeklinde çevirerek kutsamak manasını uygun görmüştür.²³⁶

Sonuç olarak, Kur’ân’da “Allah ve melekleri, Peygamber’e çok salavat getirirler. Ey müminler! Siz de ona salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin.”²³⁷ ifadeleriyle Hz. Peygamber’in Allah ve melekleri katında, üstün bir makama ve mevkiye sahip olduğu bildirilmektedir. Bu manada Allah’ın Hz. Peygamber’i övdüğü, meleklerin de onun için duada bulundukları bildirilerek Müslümanların da O’nu övmesi emredilmekte ve bu yolla Hz. Peygamber’e apayrı bir değer verilerek tekrim ve teşrif edilmektedir. İlgili âyette Allah’ın salatıyla O’nun rahmeti, bağışlaması, ikramı ve bereketi; meleklerin salatıyla ise onların dua ve istiğfarlarının anlaşıldığı belirtilmiştir.

Hız. Peygamber, namazların tahiyat oturushlarında okunan salavât-ı şerifeyi öğreterek “Bana böyle salât edersiniz.” demişse de Kur’ân’da salavatın mahiyetine ve keyfiyetine dair herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Salavatın zamanıyla ilgili serdedilen farklı görüşler içerisinde en ihtiyatlı ve tercihe şayan olanı ise Hız. Peygamber’in isminin her anıldığında salavat getirilmesi olarak belirtilmiştir.

1.2.6. Mü’minler İçin Dua ve İstiğfarda Bulunmaları

Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin mü’minler için dua ve istiğfarda bulundukları, bu anlamda tesbihatlarının keyfiyeti ve ifâ ettikleri görevleri “Arşı taşıyan ve onun çevresinde bulunan melekler, her daim rablerini överek yüceltirler. O’na iman

²³⁴ Ömer Çelik, “Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Meleklerin Rasulullaha Yardımı”, **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, s. 15.

²³⁵ Ahzab 33/56.

²³⁶ Bkz.: Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, c. II, s. 865.

²³⁷ Ahzab 33/56.

ederler ve mü'minlerin affedilmesini şu ifadelerle isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!, Rabbimiz! Onları da onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vâdettiğin adn cennetlerine yerleştir. Şüphesiz sen üstün kudret sahibisin, yaptığın her şeyi yerli yerince yapıp edensin. Bir de onları, her türlü kötülüklerden koru! Kıyamet ve hesap günü sen kimi hata ve günahlarının kötü sonucundan korursan muhakkak ki onu rahmetine mazhar etmiş olursun. İşte büyük kurtuluş ve bahtiyarlık budur!”²³⁸ şeklinde geçen ifadelerle haber verilmektedir.

Melekler Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ettikten sonra inanmış birinin bir başka inanmış hakkında yapabileceği en güzel dua örneğiyle yakarmaktadır. Şöyle ki melekler dualarına edeplerini takınarak başlayarak, aslında bu yolla insanlara da dua adabını öğretmektedir. Başlarken “Rabbimiz! İlmin ve rahmetin her şeyi kapladı.” ifadesiyle duadan önce insanlar için merhamet dilemeden, Allah'ın her şeyi kuşatan merhametine iltica etmelerini ve O'nun her şeyi kapsayan ilmine havale etmelerini dile getirmişlerdir. Bu mana da Allah'ın huzurunda hiçbir öneride bulunamayacaklarını bütün yapıp ettiklerinin O'nun merhametine ve ilmine güvenerek bir istekte bulunmaktan ibaret olduğunu ifade etmektedirler.²³⁹

Âyette meleklerin Allah'a olan niyazlarından anlaşıldığına göre, O'ndan, tevbe edip doğru yola giren kulları, ayrıca onların atalarından, eşlerinden ve çocuklarından bu dünyada iken inananlardan olmaları şartıyla Allah'ın razı olduğu amelleri yapanları da onlarla birlikte, ebedî olarak kalacakları cennete koymasını istemektedirler. Âyetin sonunda ise Allah'ın “azîz” (üstün kudret sahibi) olduğunun zikredilmesi, O'nun inanan kullarına ve onların salihlerden olan yakınlarına vadini gerçekleştirmeye güç yetireceğini ayrıca tevbe ederek yoluna girenlere izzet ve şeref vereceğini; “hakîm” (yaptığın her şeyi yerli yerince yapıp eden) oluşunun hatırlatılması ise O'nun yaptığı bütün işlerinin aslında bir hikmete dayandığını ifade

²³⁸ Mü'min 40/7-9.

²³⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. V, s. 3070-3071.

etmektedir.²⁴⁰ Ayrıca, meleklerin dualarında ifade bulan, “Onları her türlü kötülüklerden koru!” ifadesinde bahsedilen kötülükler, dünyadaki batıl inançlar ve bozuk ameller olabileceği gibi insanların dünyada yapılan hata ve günahlarının kıyamette ve hesap gününde karşılaşılabilecekleri kötü sonucu olarak da değerlendirilebilir.²⁴¹

Râzî’ye göre Kur’ân’da, kâfirlerin, mü’minlere olan düşmanlıklarında aşırı gitmelerinden, yaratıkların en faziletli olan arşı taşıyan ve arşın etrafında dönen meleklerin de mü’minler için sevgi ve muhabbetlerini açığa vurmada ileri gittiklerinden bahsedilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ burada sanki “Eğer bu aşâğılıklar, düşmanlıkta çok ileri gidiyorlarsa, onlara aldırış etme, yüzünü dönüp bakma bile ve onlara kıymet de verme. Çünkü, arşın yüklenicisi olan melekler senin yanındadır; arşın çevresini kuşatan melekler, senin destekçindir ve onlar, sana yardım eder.” demektedir.²⁴²

Mevdûdî’ye göre ilgili âyette geçen salât ifadesi Allah tarafından alâ (عَلَى) takısıyla beraber insanlar için kullanılırsa, merhamet ve bağışlama anlamına; melekler tarafından insanlar için kullanılırsa rahmet edilmesi için dua manasına gelmektedir. Buna göre melekler, Allah’a, insanlara olan affi ve merhameti için dua ederler. Ayrıca “yusallî aleyküm” ifadesinin (يُصَلِّي عَلَيْكُمْ) başka bir manası da şu şekildedir: “Allah size insanlar arasında şöhret olmak, bilinmek gibi nimetler lutfeder ve sizi öyle yüksek bir mevkiye yükseltir ki insanlar sizi övmeye, melekler de size sena etmeye başlarlar.”²⁴³

Rivayet edildiğine göre Halef b. Hişam el-Bezzâr el-Karî, Süleym b. İsa’ya Kur’ân okurken Allah Teâlâ’nın “Melekler mü’minlerin affedilmesini isterler.” buyruğuna gelince Süleym b. İsa ağlayarak “Ey Halef, bakar mısın? Mü’min Allah

²⁴⁰ Ömer Çelik, “Kur’an-ı Kerim’e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Mü’minlere Umûmî Yardımları”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 76.

²⁴¹ Bkz.: Mustafa Öztürk, *Kur’an-ı Kerim Meali, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011, s. 643.

²⁴² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXVII, s. 28.

²⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. IV, s. 429.

katında ne kadar da değerlidir. O yatağında uyurken bile melekler onun için mağfiret diliyorlar.” demiştir.²⁴⁴ Bu ifadeler de Allah’ın mü’minlere vermiş olduğu değeri, kıymeti ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Meleklerin mü’minler için yaptıkları istiğfarı bildiren diğer bir âyette “..Melekler de Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar ve yerdekiler için mağfiret diliyorlar. İyi bilin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”²⁴⁵ şeklinde buyrulmaktadır. Bu âyette geçen “yerdekiler” tabirinin Mü’minler’i ifade için kullanıldığı belirtilmiştir.²⁴⁶ Dahhâk ve Süddî, âyette geçen “Yerdekiler için mağfiret dilemek” ifadesini yeryüzünde bulunan Mü’minler için mağfiret dilerler şeklinde açıklamışlardır. Kurtubî’ye göre de bu âyetin açıklaması daha önce zikri geçen, meleklerin “Mü’minlerin affedilmesini isterler”²⁴⁷ ifadesiyle aynı manaya gelmektedir. Ayrıca buradaki meleklerden arşın taşıyıcıları olan melekler kastedildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda semadaki bütün melekler olabileceği de söylenmiştir.²⁴⁸ Ayrıca Kur’ân’da mü’minlere hitaben: “Sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için üzerinize rahmetini gönderen O’dur. Melekleri de size istiğfar eder. Allah mü’minlere karşı çok merhametlidir.”²⁴⁹ ifadeleriyle meleklerin mü’minler için bağışlanma diledikleri haber verilmektedir.

Âyetlerin haricinde Hz. Peygamber’in oruçlu iftar ettiğinde meleklerin onun için istiğfarda bulunduğunu buyurması,²⁵⁰ ayrıca bir iftar sonrasında orada bulunanlara hitaben: “Yanınızda oruçlular iftar etti, yemeklerinizden ebrar (iyi) olanlar yedi, size de melekler rahmet duasında bulundular.”²⁵¹ ifadeleri de, meleklerin mü’minlere dua ve istiğfarda bulunduklarını haber vermektedir. Ayrıca çok sayıda hadiste meleklerin mü’minlere dua ettiğine vurgu yapılmaktadır. Bunlar

²⁴⁴ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XV, s. 295.

²⁴⁵ Şûrâ 42/5.

²⁴⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XXI, s. 502.

²⁴⁷ Mü’min 40/7.

²⁴⁸ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XVI, s. 4.

²⁴⁹ Ahzab 33/43.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XLIV, s. 615, 616; a.e., c. XLV, s. 466; Tirmizî, **Savm**, 67; İbn Mâce, **Sıyâm**, 46.

²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIX, s. 397; Ebû Dâvud, **Et’ime**, 55; İbn Mâce, **Sıyâm**, 45..

arasında namazda birinci safta veya sağ tarafta bulunanlar,²⁵² namaz kıldığı yerde, mescitte kalmaya devam edenler,²⁵³ mü'min kardeşine dua eden kimseler,²⁵⁴ Kur'ân okuyan ve öğreten kimseler,²⁵⁵ ilim tahsil edenler ve insanlara güzel şeyler öğretenler,²⁵⁶ namaz kılmak için mescide gelenler²⁵⁷ ve ilim ve zikir meclislerinde bulunanlar²⁵⁸ zikredilmektedir. Ayrıca meleklerin, "Amîn" demek suretiyle mü'minlerin dualarına icabet ettikleri²⁵⁹ de ifade edilmektedir. Bu rivayetlerin hepsi de meleklerin duasını haber veren âyetlerdeki ifadelerle aynı bağlamda değerlendirilebilir.

Netice olarak, Kur'ân-ı Kerîm'de üç farklı yerde meleklerin mü'minler için dua ve istiğfarda bulundukları ifade edilmektedir. Buna göre Mü'minin, görmediği âlemdeki görünmez dostları olarak ifade edilebilecek meleklerin sürekli olarak onlar için bağışlanma niyazında bulunduğu anlaşılmaktadır. İlgili âyetlerde geçen ve dua anlamı verilen salât kelimesi Allah için kullanıldığında, rahmet ve mağfiret manasına; melekler için kullanıldığında ise merhamet edilmesi için dua manasına geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca meleklerin âyette Allah'tan tevbe edip doğru yola giren kullarından, onların atalarından ve gelecek olan nesillerinden hayattayken inananlardan olmaları şartıyla Allah'ın hoşnut olduğu amelleri yapanları da onlarla birlikte, ebedî kalacakları cennete girdirmesini istemektedirler. Bütün bu bilgilerle birlikte meleklerin mü'minlere dua ederken tam olarak hangi ifadeleri kullandıkları, nasıl ifade ettikleri gibi dualarının keyfiyetine dair bilgiler hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.

²⁵² Ebû Dâvud, **Salât**, 96; İbn Mâce, **İkâme**, 55.

²⁵³ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. II, s. 391, 407; Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 6; İbn Mâce, **Mesâcid**, 19; Ebû Dâvud, **Salât**, 20, 49.

²⁵⁴ Ebû Dâvud, **Vitir**, 29.

²⁵⁵ İbn Mâce, **İftitâhu'l-Kitâb**, 16.

²⁵⁶ İbn Mâce, **İftitâhu'l-Kitâb**, 17; Tirmizî, **İlim**, 19.

²⁵⁷ Müslim, **Mesâcid**, 272-275.

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XII, s. 393; a.e., c. XVIII, s. 389; Buhârî, **De'avât**, 66; Müslim, **Zikir**, 25.

²⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XVI, s. 18-19; Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 7; Müslim, **Salât**, 74-76; Ebû Dâvud, **Vitir**, 29.

1.2.7. Mü'minlerin Üzerine İnmeleri

Kur'ân'da geçen “Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru olanların (Allah'a itaatten hiç şaşmayanların) üzerine melekler iner. Onlara: “Korkmayın, üzülmeysin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler. Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır.”²⁶⁰ ifadeleriyle meleklerin mü'minlerin üzerlerine indikleri, onlara korkmamaları ve endişelenmemeleri gerektiği konusunda telkinde bulundukları ve ayrıca onları cennetle müjdeledikleri bildirilmektedir.

Âyette, üzerine meleklerin indiği mü'minlerin, biri, rabbimiz Allah'tır demeleri yani Allah'a hiçbir ortak tanımaksızın diğer bütün sahte ilah ve ortaklardan tenzih ederek inanmaları; diğeri de dosdoğru yol üzere yürümeleri yani Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak onun gerektirdiği şekilde yaşamaları olmak üzere iki özelliğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca âyette geçen “Üzerine melekler iner.” ifadesini İbn Zeyd ve Mücâhid, ölüm esnasında inerler; Mukâtil ve Katâde diriltirerek kabirlerinden kalktıklarında inerler diye açıklamışlardır. İbn Abbas da bu müjdenin âhirette melekler tarafından gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Ayrıca Vekî' ve İbn Zeyd'e göre müjde ölüm esnasında, kabirde ve diriliş vaktinde gerçekleşecektir. Buna göre genel olarak meleklerin desteklerinin ölüm esnasında, kabirde ve yeniden dirilme esnasında olmak üzere üç farklı yerde olacağı belirtilmiştir.²⁶¹

Âyetlerde bahsi geçen meleklerin, mü'minlere gelerek, ölüm sonrasında karşılırlarına çıkacak zorluklara karşı onlara destek olarak korkmamaları gerektiği konusunda telkin verecekleri anlaşılmaktadır. Çünkü âyette bahsedilen korku daha çok kötü bir durumun meydana gelecek olmasından kaynaklanan bir hüznün hali olarak açıklanmıştır. Bu manada meleklerin mü'minlere, dünyada geride bıraktıkları

²⁶⁰ Fussilet 41/30-32.

²⁶¹ Bkz.: Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXI, s. 466; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XV, s. 358-359; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXVII, s. 103-104, 106; *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VI, s. 4201.

ehl-ü iyalleri için endişeye kapılmamalarını, Allah Teâlâ'nın dünyada bıraktıkları akrabalarına hayırla muamele edeceğini, onlara da cennette, dünyadaki nimetlere nazaran daha güzel nimetler vereceğini; onları cennette mü'min yakınlarıyla birlikte bulunduracağını haber verdikleri belirtilmiştir.²⁶²

Râzî'ye göre, zararlı şeylerin def'i, faydalı şeylerin ise celbi hayatın temel gayesidir. Buna göre zararlı bir şeyi savmak, faydalı bir şeyi elde etmekten daha mühimdir. Zamansal bağlamda ise gelecekte meydana gelmesi beklenen zararları def etmek, geçmişte olmuş zararları önlemekten daha önemlidir. Bu nedenle korkuyu ber taraf etmek, hüznü ber taraf etmekten daha önemlidir. İşte bundan dolayı Allah meleklerine, mü'minlere öncelikle kıyamette karşılaşacakları bazı durumlar sebebiyle onlara bir korku veya endişe olmayacağını müjdelemelerini; ardından da dünyada elden kaçırdıkları nedeniyle de üzülmemeleri gerektiğini haber vermelerini emretmiştir.²⁶³ Daha sonra ise melekler, mü'minleri, içerisinde bütün nimetlerin bulunduğu cennetle müjdelerler ki âyette geçen "Size vâd olunan cennetle sevinin!" ifadesi de bu müjdeyi ifade etmektedir.²⁶⁴

Tâberî, âyette geçen meleklerin, Kirâmen Kâtibîn melekleri olduğunu ve bu bunların mü'minlere ölüm esnasında veya kabirlerinden kalkarken geleceklerini rivayet etmektedir.²⁶⁵ Bu manada Süddî meleklerin aslında "Bizler dünya hayatında iken amellerinizi tespit edenlerdik, ahirette de sizin velileriniz yani en yakın dostlarınız olacağız." dediklerini beyan etmektedir. Ayrıca mü'minlerin gerçek anlamda velisinin, dost ve yardımcısının Allah olduğu da belirtilerek, bunların Allah'ın söyleyeceği bir söz olabileceği de ifade edilmiştir.²⁶⁶

Meleklerin ne zaman ineceğine dair Mevdûdî, âyette belirtilen meleklerin inmesi meselesinin mutlak anlamda mü'minlerin onları görüp işitebileceği şekilde

²⁶² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXI, s. 466-467.

²⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXVII, s. 106.

²⁶⁴ Ömer Çelik, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Salih Kişilere Hususi ve Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 78.

²⁶⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXI, s. 467-468.

²⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XV, s. 359.

olmayacağını söylemektedir. O'na göre kuşkusuz, Allah'ın bir kuluna alenen melek göndermesi mümkündür; fakat ekseriyetle, Mü'minler İslâm düşmanlarından zulüm ve işkence gördüklerinde Allah meleklerini gönderir. Bu nedenle Mü'minlerin onları görememeleri normaldir. Çünkü onlar, doğrudan doğruya maddi olarak kulağa ve göze değil, manevi olarak kalbe nüfuz etmek suretiyle güven ve huzur telkin ederler. O'na göre bazı müfessirler bu durumu, sadece ölüm ânına, berzah âlemine ve mahşer alanına mahsus olarak mütalaa etmişlerdir; ancak bu âyetin nüzûl sebebi, siyak ve sibakı bağlamında düşünüldüğünde, Allah'ın dinini yüceltmek için canlarıyla ve mallarıyla mücadele eden inananlar hakkında indiği anlaşılmaktadır. Çünkü melekler, onları rahatlatmak ve onlara cesaret vermek için indirilmişlerdir. Mevdûdî bu ifadelerle birlikte elbette meleklerin onları ölüm anında, berzah âleminde ve mahşer alanında da karşılayıp, cennete taşıyacaklarını belirtir. Ancak bu durumun öte dünyaya mahsus olmayacağını, âyetin siyak ve sibakından, hak ve bâtil mücadelesinde, kâfirlerin yanında nasıl şeytan varsa, mü'minlerin yanında da meleklerin bulunduğu açık bir şekilde anlaşıldığını belirterek aslında âyetin bu dünyaya bakan bir tarafının olduğunu da ifade etmektedir.²⁶⁷ İbn 'Âşûr da bu konuda benzer düşünceleri söylemektedir.²⁶⁸

Elmalılı, meleklerin inme zamanıyla ilgili görüşleri serdettikten sonra âyetin mutlak anlamda olduğunu ve dünya hayatının her anına da uyduğunu ifade etmektedir.²⁶⁹ Bu manada bazı yorumlara göre meleklerin mü'minler üzerine inmesi, gizli bir inme olup bu durum mü'minlerde etkilerinin görülmesiyle bilinebilir. Onlar mü'minlerin gönüllerine, onları tasa ve endişeden koruyacak, cennetle müjdeleyecek güzel telkinlerde bulunurlar ve bu şekilde onları ruhî bir rahatlığa kavuştururlar.²⁷⁰

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber, bazı meleklerin gece ve gündüz nöbetleşe insanların arasında bulunduğunu ve bunların sabah ve ikinci namazlarında toplandıklarını haber vermektedir. Gece nöbette olan meleklerin huzur-u ilahîye

²⁶⁷ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, c. V, s. 191.

²⁶⁸ Bkz.: İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. XXIV, s. 284.

²⁶⁹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. VI, s. 4201.

²⁷⁰ İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. XXIV, s. 284.

yükseldiğinde Allah Teâlâ'nın meleklerle, -durumlarını en iyi bilen olduğu halde- kullarının halini sorduğunu, meleklerin de biz onlara namaz kılarlarken vardık ve onları namaz kılarlarken bıraktık diye cevap verdiklerini ifade etmiştir.²⁷¹ Bu hadis-i şerife göre bazı meleklerin insanları gece-gündüz nöbetleşe takip ettikleri bu anlamda insanı yalnız bırakmadıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanında meleklerin sabah ve ikindi namazlarında toplanmaları da mü'minler için bir lütuf ve ikramdır. Çünkü onlar her geliş ve gidişlerinde mü'minleri namaz kılarlarken gördükleri için Allah Teâlâ'nın huzurunda da o şekilde şahitlik etmektedirler.²⁷²

Ebû Hureyre'den bir başka rivayetle Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'nın bazı özel meleklerinin zikir ehli kimseleri aramak suretiyle yeryüzünde dolaştıklarını haber vermektedir. Allah'ı anan bir cemaat bulunca da birbirlerine haber vererek orada toplandıklarını ve o alanı kanatları ile semaya kadar çevrelediklerini sonra da Allah Teâlâ'nın -bu durumu meleklerden daha iyi bildiği halde- onların kendisinden ne istediklerini ve neden O'na sığındıklarını sorduğunu, ardından da Allah'ın onları bağışladığını ve onlarla beraber bulunanların asla şakî olmayacağını bildirmektedir.²⁷³ Ayrıca Hz. Peygamber, herhangi bir topluluğun, Allah'ın evlerinden birinde toplanıp, O'nun kitabını okumaları ve anlamaya çalışmalarına karşılık meleklerin onları kuşattığını, onların üzerlerine sekînet indiğini haber vermiştir. Buna karşılık olarak da Allah'ın onları katında bulunan melekler arasında yâd ettiğini bu anlamda amelinin kendisini geri bıraktığı kimsenin nesebi sayesinde ileri gidemeyeceğini de sözlerine eklemiştir.²⁷⁴

Sonuç olarak, Kur'ân'da, mü'minlerin, birincisi rabbimiz Allah'tır demeleri yani Allah'a hiçbir ortak tanımaksızın diğer bütün sahte ilah ve ortaklardan tenzih ederek inanmaları; diğeri de dosdoğru yol üzere yürümeleri yani Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak onun tek ilahlığının gerektirdiği şekilde yaşamaları olmak üzere

²⁷¹ Buhârî, **Tevhîd**, 23, 33; a.e., **Mevâkit**, 15; Müslim, **Mesâcid**, 210; Nesâî, **Salât**, 21.

²⁷² İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992, c. XIII, s. 225.

²⁷³ Buhârî, **De'avât**, 66; Müslim, **Zikir**, 25.

²⁷⁴ Müslim, **Zikir**, 38, 39; Ebû Dâvud, **Vitir**, 14; İbn Mâce, **İftitâhu'l-Kitâb**, 17.

iki özelliğine vurgu yapılarak böylelerinin üzerlerine melekler inmek suretiyle desteklendiği haber verilmektedir.

Meleklerin mü'minlere olan destekleri genel anlamda öldükten sonraki hayatta karşılaşılabilecek zorlu durumlara karşı onlara destek olmaları ve korkmamalarını söylemeleri, mü'minlerin dünyada geride bıraktıkları ehl-ü iyalleri için endişeye kapılmamaları, Allah Teâlâ'nın dünyada bıraktıkları akrabalarına hayırla muamele edeceğini, onlara da cennette, dünyadaki nimetlere nazaran çok daha güzel nimetler vereceğini; onları cennette mü'min akrabaları ve çocukları ile buluşturacağını bildirmeleri olarak ifade edilmiştir. Aslında doğru yoldan ayrılmamayı hedefleyen mü'min için bazen Allah'ın rahmetinden ümidini kesmeden kendisini en azından onun azabından güvende hissedemediği gibi durumlar olabilir. Bu durumu yaşayan kullarını müjdelemek, desteklemek ve kendilerini güvende hissettirmek için Allah Teâlâ, üzerlerine meleklerini gönderir ve onların telkinleriyle inanmış kullarının rahatlamalarını sağlar. Bu anlamda insanların yaşadıkları fiziki dünyada meleklerin gelişlerini bizzat görememeleri onların yardım, destek ve müjde için gelmedikleri ve bu ifadelerin sadece sembolik bir mana taşıdıkları anlamına gelmemelidir.

İlgili âyet ve hadislerden de anlaşıldığı üzere melekler, mü'minlerin kalplerine nüfuz eder, onları cesaretlendirir, onlara ferahlık ve huzur verir. Müslümanların meleklerden aldıkları destekle kalplerinde hissettikleri rahatlık, onların şirkten, küfürden ve yasaklardan sakınırken hissettikleri öte dünya düşüncesiyle ahirette elde edecekleri sonsuz mutluluk özleminin belli oranda bu telkinlerle olduğu düşünülebilir. Ayrıca ilgili naslardan meleklerin belli durumlarda daima mü'minlerin yanında bulunduklarını anlamak mümkündür. Genel olarak âlimlerin bazıları meleklerin destek ve yardımlarının ölüm esnasında, kabirde ve yeniden dirilme esnasında olmak üzere üç farklı yerde olacağını belirtse de zikredilen hadis-i şeriflerde değinildiği, diğer bazı âlimlerin de belirttiği üzere ilgili âyetlerin yaşadığımız bu dünyaya bakan tarafı da bulunmaktadır. Buna göre meleklerin inmeleri sadece öteki hayatta sınırlı olmayıp, dünyada da mü'minlerin üzerine inerek teselli ve telkinde bulunmaları mümkündür.

1.2.8. İnsanların Canlarını Almaları

Kur'ân'da, meleklerin dünyadaki görevlerinden biri de eceli gelen insanların canlarını almak olarak belirtilmektedir. Bu görevle memur elçi için kullanılan “melekü'l-mevt” (ölüm meleği [الْمَلَكُ الْمَوْت]) ifadesi âyette “De ki: Sizin için görevlendirilmiş olan ölüm meleği canınızı alacaktır. Vakti gelince de hepiniz diriltilip hesap vermek üzere rabbinizin huzuruna çıkarılacaksınız.”²⁷⁵ şeklinde geçmektedir. “Melekü'l-mevt” ifadesi hadislerde²⁷⁶ de geçmektedir. Ayrıca Kur'ân'da insanın dünyadaki yaşam süresi dolduğunda ölüm meleğinin görevini tam bir şekilde yerine getireceği bu konuda herhangi bir kusur ve noksanlık yapmayacağı belirtilmektedir.²⁷⁷

“Can alma” fiili bazı âyetlerde dünyada olup biten her şeyin gerçek faili olan Allah'a²⁷⁸ başka âyetlerde ise görevli elçilere²⁷⁹ atfedilmektedir. Bu manada ölüm meleği, görevini yerine getirirken Allah Teâlâ'nın kendisine vermiş olduğu görevi yerine getirmektedir. Varlıklara ömür biçen O'dur. Ölüm meleği ise sadece bir elçidir. Bu minvalde ölüm meleğinin bazı insanların canlarını almakla görevli olmadığını, onların canlarını vasıtasız bir şekilde Allah'ın kendisinin aldığını ileri sürenler de olmuştur.²⁸⁰ Bu görüşü savunanlar İbn Mâce'nin rivayet ettiği “Allah, insanların ruhlarını almakla ölüm meleğini görevlendirdi. Fakat denizde boğularak şehit olanların ruhlarını Allah kendisi alır.”²⁸¹ şeklindeki hadisi delil olarak sunmaktadırlar. Bazılarına göre de ölüm meleği insanlar için ayrı; cinler, şeytanlar ve akılsız varlıklar için ayrıdır. Fakat çoğunluğun savunduğu görüşe göre ise ölüm meleği tüm canlılar için aynıdır.²⁸² Buna göre can alma fiilini icra eden faille ilgili zıtlıklar varmış gibi gözükse de elçiler diye bahsedilen meleklerden maksadın ölüm

²⁷⁵ Secde 32/11.

²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIII, s. 84, 506; c. XIV, s. 264; Buhârî, **Cenâiz**, 67; Müslim, **Fedâil**, 157, 158; İbn Mâce, **Cihad**, 10; Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 8, 94.

²⁷⁷ En'âm 6/61.

²⁷⁸ Zümer 39/42.

²⁷⁹ En'âm 6/61.

²⁸⁰ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 271.

²⁸¹ İbn Mâce, **Cihad**, 10.

²⁸² İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. V, s. 407.

meleğinin yardımcıları olduğu düşünülebilir. Bu nedenle âyetlerde geçen “alma” fiili onlara nispet edilmiştir. Allah’a atfedilen âyetle ise can alma işinin gerçeğe hamledildiğini düşünmek -ki aslında Allah dünyada olup biten her şeyin gerçek failidir- makul gözükmektedir. Bu manada Allah’ın görevlendirip gönderdiği meleklerin insanların canlarını alması, aynı zamanda Allah’ın alması olarak değerlendirilebilir. Fakat melekler burada sadece bir aracı konumundadır.²⁸³

İlgili âyetle müfred olarak ifade edilen ölüm meleği, başka âyetlerde²⁸⁴ çoğul/cemi‘ olarak geçmektedir. Bu nedenle Taberî’nin değindiği üzere tekil olan ölüm meleğinin, canları almakla görevli meleklerin reisi olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.²⁸⁵ Ayrıca Kur’ân’da meleklerin sayısını sadece Allah’ın bileceğinin belirtilmiş olması²⁸⁶ da sayısal anlamda ölüm meleğinin daha fazla olabileceğine de imkân sağlamaktadır. İslâm âlimlerinin bazılarına göre ilgili âyetlerde müfred ve cemi olarak geçen ölüm meleğinden maksat, yalnız ölüm meleğidir ve bu durum çoğul lafızla tek kişiyi kastetmektir. Kullanılan bu üslûp ayrıca ifade edilen kişiye tazim olarak kıymetini ve şerefini de ifade etmektedir.²⁸⁷

Küllabî’ye nispet edilen “Mâlik b. Enes’in meclisinde bulundum. Bir adam ona “Ey Abdullah’ın babası! Pirelerin dahi canını ölüm meleği mi alır?” diye sordu. Mâlik bir süre sessiz kaldı ve ardından: “Pirelerin canı var mı?” diye sordu. Adam “Evet” deyince, “Onların da canlarını ölüm meleği alır.” dedi ve “Allah ölüm vakitleri gelince ruhları alır.”²⁸⁸ âyetini okudu.”²⁸⁹ şeklindeki rivayet de dünyada bulunan ruh sahibi tüm varlıkların ecelleri dolduğunda canlarının ölüm meleği tarafından alındığını göstermektedir.

²⁸³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. V, s. 125; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VI, s. 4129.

²⁸⁴ Enfal 8/50; Nahl 6/32-33.

²⁸⁵ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XX, s. 175.

²⁸⁶ Müddessir 74/31.

²⁸⁷ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. V, s. 125.

²⁸⁸ Zümer 39/42.

²⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIV, s. 93.

Kur'ân'da, insanın nerede²⁹⁰ ve ne zaman öleceğini bilememesi²⁹¹ gibi ölümle ilgili durumlar, Mü'min veya Kâfir ayırt etmeksizin herkes için bir olan hususiyetler olarak ifade edilmektedir. Fakat meleklerin bu dünyada insanların canlarını alma keyfiyetini konu edinen ilgili âyetlerde inanan ve inanmayanların ayrı ayrı muamelelere maruz kaldığı/kalacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle meleklerin dünyadaki görevlerinden olan insanların canlarını almaları konusu, iman edenler ve inkâr edenler olmak üzere iki farklı başlık altında değerlendirilecektir.

1.2.8.1. İnananların Canlarını Almaları

Kur'ân'da ifade edildiğine göre ilahî vahye kulak vererek gerçeğin farkına varan mü'minlerin hayat felsefesi, inanmayanlara nazaran çok farklıdır. Buna göre Mü'min daha dünyada iken öte dünyada vereceği hesabın telaşını taşır.²⁹² Dünyada yapıp ettiği her şeyin içyüzünü tam manasıyla kavrayamadığının farkına vararak güzel amellerinin makbul olması, boşa çıkmaması, hatalarının ve kusurlarının ise bağışlanması ve güzelliklere tevdi edilmesi için dua eder.²⁹³

Mü'min her bir davranışında Allah Teâlâ'nın rızasını kazanma ümidi, ahirette de dünyada yaşadığı hayata dair çekileceği hesabı verebilme kaygısı taşımaktadır.²⁹⁴ Bu düşünce ve yaşayışla bir ömür sürme gayretinden sonra²⁹⁵ Mü'min olarak ruhunu ölüm melegine teslim edebilmek²⁹⁶ onun için önemli bir başarıdır. Bu manada ölüm inanan biri için aslında bir kavuşmadır,²⁹⁷ müjde²⁹⁸ ve davettir.²⁹⁹

Hayatın bütün saflarının inananla inanmayan arasında ayrıştığı ölüm anında, mü'minler, meleklerin cennet müjdeleriyle ve ahirete dair herhangi bir endişe

²⁹⁰ Lokman 31/34.

²⁹¹ Âl-i 'İmrân 3/145; Hacc 22/5; Mü'min 40/67

²⁹² Tûr 52/26.

²⁹³ Bakara 2/286; Âl-i 'İmrân 3/16, 147, 193-194; A'râf 7/155; Furkan 25/65-66, 68-71; Hucurât 49/2; Mümtetine 60/5.

²⁹⁴ Bakara 2/272; Ra'd 13/22; Rûm 30/38-39; Mü'minûn 23/20-21; İnsan 76/9-10.

²⁹⁵ Hicr 15/99.

²⁹⁶ Âl-i 'İmrân 3/193; A'râf 7/162; Yûsuf 12/101.

²⁹⁷ En'âm 6/154; Ra'd 13/2; Kehf 18/110; Ankebût 29/5; Ahzâb 33/44.

²⁹⁸ Bakara 2/223.

²⁹⁹ Fecr 89/28.

duymamaları yönünde telkinleriyle karşılaşıacaklar. Bundan dolayı da rahatlık içinde ruhlarını teslim edeceklerdir. Bu durum Kur’ân’da farklı âyetlerde şöyle ifade bulunmaktadır:

“(Onlar) meleklerin, “Size selâm olsun. Yapmış olduğunuz (iyi) işlere karşılık cennete girin!” diyerek tertemiz olarak canlarını aldıkları kimselerdir.”³⁰⁰ “Kendisine kavuştukları gün, Allah’ın onlara iltifatı, “selâm”dır. Allah onlara çok değerli mükâfat hazırlamıştır.”³⁰¹ “En büyük korku bile onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini “İşte bu size vadedilen (mutlu) gününüzdür.”³⁰² diyerek karşılarlar.

Zikredilen âyetlerde cennetlik mü’minler için müjde, huzur ve mutluluk haberleri verilmektedir. Ayrıca meleklerin mü’minlerin ruhlarını alırken rahmet ve şefkatle alarak kendilerine selâm verdikleri, onları selamlayarak cennet müjdeleri ve endişeye kapılmamaları gerektiği yönündeki telkinleriyle karşılayacakları belirtilmektedir. Daha önce de değinildiği üzere dünyada iken güzel ameller işlemeleri nedeniyle bundan böyle onlar için acı, keder ve üzüntü olmayacağı ifade edilmektedir. Buna göre dünyada Allah Teâlâ’nın istediği şekilde yaşamanın gayreti içerisinde olmuş bir mü’min için ölüm zor olmayacaktır. Görevli melekler onu selamla karşılayacak ve yumuşaklık ile ruhunu alacaklardır. Yani ölüm melekleri insana amellerinin durumuna göre gelecek ve ona göre muamele edeceklerdir. Bu manada insanın ölüm keyfiyetinin, yaşadığı hayatın kalitesine göre değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle, dünya hayatını Allah Teâlâ’nın istediği şekilde yaşayıp cennete girmeye hak kazanan kimselerin ölüm anında görevli melekler tarafından acı çektirmeden kolaylıkla canlarının alınacağı belki ölüm denilen durumu hiç hissetmeyecekleri anlaşılmaktadır.

³⁰⁰ Nahl 16/32.

³⁰¹ Ahzab 33/44.

³⁰² Enbiyâ 21/103.

1.2.8.2. İnkâr Edenlerin Canlarını Almaları

İnananların aksine inanmayanlar ise sayısız delilleri olduğu halde³⁰³ öte dünyayı hesaba katmaksızın dünyada eğlenirler, gülüp oynarlar.³⁰⁴ Onlar için tek gerçek yaşadıklarından ibaret,³⁰⁵ olduğu için fânî dünyanın gerçek yüzünü göremezler.³⁰⁶ Bunun için Kur’ân, geçici dünya hayatının bir adım sonrası olan öte dünyayı anlamayan hallerini hayvandan daha aşağı bir seviye olarak belirtir.³⁰⁷ Onlara göre ölüm çok normal bir durumdur ve ölümle birlikte yeryüzündeki her şey toprak olup gidecektir.³⁰⁸ Kur’ân’da hayat felsefeleri kısaca bu şekilde ifade edilen inkârcıların, ölüm anı geldiğinde, mü’minlerin aksine kendilerine fayda vermeyen bir pişmanlık yaşayacakları, sırtlarına ve yüzlerine vurarak yakıcı azabı tatmalarını isteyen kızgın meleklerle karşılaşacakları, canlarını yaşadıkları her şeyin kendi elleriyle dünyada yaptıkları sebebiyle olduğunu söyleyen meleklerin alacakları ilgili bazı âyetlerde şu ifadelerle vurgulanmaktadır:

“Kendilerine yazık eden kimselere melekler, canlarını alırken: “Ne iş de idiniz?” dediler. Bunlar “Biz yeryüzünde çaresizdik!” diye cevap verdiler. Melekler de “Allah’ın arzı geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!” dediler. İşte onların barınağı cehennemdir; orası ne kötü bir gidiş yeridir.”³⁰⁹, “Allah’a karşı yalan uydurandan yahut kendisine hiçbir şey vahyedilmemişken “Bana da vahyolundu” diyenden ve “Ben de Allah’ın indirdiği âyetlerin benzerini indireceğim” diyenden daha zalim kim vardır! O zalimler, ölümün (boğucu) dalgaları içinde, melekler de pençelerini uzatmış, onlara “Haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı gerçek olmayanı söylemenizden ve O’nun âyetlerine karşı büyüklük taslamış olmanızdan

³⁰³ A’râf 7/57; Hacc 22/5-6; Zümer 39/42; Kâf 50/11.

³⁰⁴ Yunus 10/7; İbrahim 14/3; Hicr 15/3.

³⁰⁵ A’râf 7/176; Şuarâ 26/129; Hümeze 104/3.

³⁰⁶ Neml 27/66; Rum 30/7.

³⁰⁷ A’râf 7/179; Furkan 25/44.

³⁰⁸ Ra’d 13/5; Sebe 34/7; Yâsin 36/78; Sâffât 37/16, 53; Duhân 44/35; Câsiye 45/24.

³⁰⁹ Nisâ 4/97.

ötürü, bugün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız!” derken onların halini bir görsen!”³¹⁰

“Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve “Tadın yakıcı cehennem azabını!” (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin!”³¹¹ “Kendilerine haksızlık ederlerken meleklerin canlarını aldıkları kimseler “Biz hiçbir kötülük yapmıyorduk.” diyerek teslim olurlar. (Melekler onlara) “Hayır, Allah, sizin yaptıklarınızı elbette çok iyi bilendir.” derler.”³¹² “Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak!”³¹³ Zikredilen âyetlerde meleklerin, mü’minlerin aksine kâfirlerin canlarını alırken eziyet ederek, zorla, kopararak, hak ettikleri cehennem azabını onlara haber vererek ve Allah’a eş koştukları şeyleri onlara hatırlatarak alacakları haber verilmektedir. Ayrıca canlarını alırken ortaya koyacakları bahanelerinin de melekler tarafından göz ardı edileceği ifade edilmektedir.

İbn Kesîr, meleklerin, kâfirlerin canlarını alırken onlara pençelerini uzatarak, canları çıkana kadar vurduklarını ve “Haydi bakalım canlarınızı kurtarın!” dediklerini hatırlatmaktadır. Ayrıca onlara hak ettikleri azabı, susuzluğu, cehennemi müjdeleyerek ve onların başlarına gelecek olan azabı haber vererek cesetlerini ruhlarından ayıracaklarını ifade etmektedir.³¹⁴ Bu bilgilerin yanında bazı kaynaklarda zikredilen, ölüm meleğinin yardımcılarının canı bedenden çıktıkları, boğaza dayanan canı ölüm meleğinin aldığı, yine ölüm meleğinin yeryüzündeki her evi günde iki veya yedi defa dolaştığı ve orada canının alınması emredilen birinin bulunup bulunmadığına baktığı gibi iddialar sahih kaynaklarda yer almamaktadır.³¹⁵ Ayrıca Katâde’nin rivayetine göre Hz. Peygamber dünyadan ahirete göçen insanları Mü’min ve facir diye ikiye ayırmış, Mü’min hakkında “istirahata çekilen kimse”, facir hakkında ise “ölümü sebebiyle insanların rahata erdiği kimse” ifadelerini kullanmış

³¹⁰ En’âm 6/93.

³¹¹ Enfal 8/50.

³¹² Nahl 16/28.

³¹³ Muhammed 47/27.

³¹⁴ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. III, s. 302.

³¹⁵ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 50-51.

ve devamla “Mü’min ölümüyle birlikte dünyanın meşakkatinden, elem ve eziyetlerinden kurtulmuş olur. Kâfir veya günahlarda ısrar eden kimsenin ölümüyle de insanlar, şehirler, memleketler, ağaçlar ve hayvanlar onun şerrinden emin olurlar.” buyurmuştur.³¹⁶

Ölüm meleğiyle ilgili hadis kaynaklarında Ebû Hureyre’nin naklettiği bir rivayete yer verilmektedir. Buna göre can almakla görevli melekler hayatının son demlerini yaşayan birine gelirler ve eğer o salih bir kimse ise ona:

“Ey güzel cesette bulunan temiz ruh! Övülmüş olarak çık! Rahmet ve güzellik olan rabbine kavuşmakla müjdelen!” derler. O kişi ruhunu teslim edinceye kadar bu şekilde seslenirler. Ruhu çıktıktan sonra temiz ruh ile birlikte göğe yükselirler ve gök kapısı açılır. Görevli melekler gelen kimdir diye sorarlar. Ölüm melekleri de onun filan kişi olduğunu söylerler. Gökte görevli olan melekler “Merhaba güzel nefis! övgüye layık olarak içeri gir, rahmet, güzellik ve rabbine kavuşmakla müjdelen!” derler. Sonra Allah Teâlâ’nın buyruklarının meleklerle tebliğ edilmekte olduğu göğe çıkıncaya kadar o kimseye devamlı olarak böyle söylenir. Ölmek üzere olan kimse eğer kötü birisi ise ölüm meleği ona “Çık, ey daha önce de pis cesette olan kötü nefis! Aşağılanmış olarak çık! Kaynar su, cehennem halkının irini ve bunlara benzer çeşitli azaplarla müjdelen!”. O kötü ruh bedenden çıkıncaya kadar bu şekilde seslenirler. Sonra o ruh göğe çıkarılır. Fakat gök kapısı diğerine açıldığı gibi ona açılmaz, görevli melekler gelen kimdir diye sorar. Ölüm melekleri de onun filan kişi olduğunu söyler. Bunun üzerine ona: “Kötü nefis selamla müjdelenmez. O daha önce pis bir cesette idi. Kınanmış olarak geri dön! Çünkü göğün kapıları sana açılmayacaktır!” derler ve o ruh gökten yer yüzüne tekrar gönderilir ve cesedin bulunduğu kabre döner.”³¹⁷ Buna göre nefis ölümü tadıldıktan sonra da insanların ruhlarının ölüm anında gördüğü iyi veya kötü muamelenin sonrasında da devam edeceğine işaret edilmektedir.

³¹⁶ Nesâî, **Cenâiz**, 48-49.

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIV, s. 377; Nesâî, **Cenâiz**, 9; İbn Mâce, **Zühd**, 31.

Hız. ÂiŖe'den rivayette Hız. Peygamber “Kim Allah’a kavuŖmayı isterse, Allah da ona kavuŖmayı ister. Kim de Allah’a kavuŖmayı sevmezse/istemezse, Allah da ona kavuŖmayı sevmez.” buyurmuŖtur. Bunun üzerine Hız. ÂiŖe:

“Ey Allah’ın Resulü! Bu durum ölümden hoŖlanmamak mıdır? Oysa bizler hepimiz ölümden hoŖlanmayız.” demiŖ, cevap olarak Hız. Peygamber “Bu, bildiğin gibi değildir. Ölüml hali gelince mü’min, Allah’ın rızası, lütfu, rahmeti ve cenneti ile müjdelendiği için Allah’a kavuŖmayı sever. Allah da o mü’min kula kavuŖmayı ister. Kâfir ise Allah’ın azabı ile haberdar edildiği zaman, o, O’na kavuŖmayı istemez. Allah da ona kavuŖmayı sevmez.” buyurmuŖtur.³¹⁸ Hız. Peygamber’e isnat edilen bu rivayetler, Kur’ân’da yer alan ifadelerin tefsiri mahiyetindedir. Bu manada, kâfir, zalim ve münafıkların ölüm halleri tasvir edilirken canın boğaza veya köprücük kemiklerine dayanacağından, ölen kiŖinin ve etrafında bulunanların telaŖesinden ve ölüm sarhoŖluđundan söz edilmektedir.³¹⁹ Nitekim ilahî vahyi kabul etmeyen, namaz, dua ve niyazla ilgisi olamayan, dini gerçeklerden yüz çevirip yandaŖlarıyla birlikte kibirlenen kimselerin ölümün bu türüne maruz kalacağı belirtilmiŖtir.³²⁰

Sonuç olarak, ilgili âyetlerden ve hadislerden, ölüm meleğinin Allah’ın emir ve yasaklarına riayet eden ve güzel amel iŖleyen mü’minlerin ruhlarını kendilerine selam vererek, onları müjdeleyerek, kolaylıkla alacağı anlaŖılmaktadır. Bu anlamda ölüm Allah Teâlâ’ya iman edip inancına uygun yaŖayan Mü’minler için ebedi mutluluğun baŖlangıcıdır. Aynı ölüm meleği kâfirlerin ruhlarını ise zorla ve eziyet ederek çekip alacaktır.

1.2.9. Ŗahitlik Etmeleri

Kur’ân-ı Kerîm, kıyamet gününde aynen dünyadaki gibi Ŗahitlerin ve Ŗahitliklerin olacağını haber vermektedir. Kur’ân’daki bu ifadeler Allah Teâlâ’nın ve yaratılanların Ŗahitlikleri olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilebilir. İlgili

³¹⁸ Buhârî, **Rikâk**, 41; Müslim, **Zikir**, 14-18.

³¹⁹ Kâf 50/19; Vakıa 56/83-84; Kıyâme 75/26-30.

³²⁰ Kıyâme 75/31-33.

âyetlerde Allah'ın dışında şahitlik edecekler, Hz. Peygamber her ümmete gönderilmiş kendi peygamberleri, melekler, yeryüzü, insanın bizzat kendisi ve insanın organları olduğu haber verilmektedir.³²¹ Fakat çalışmanın bu başlığı altında diğer şahitliklerden farklı olarak Kur'ân'da ifade edildiği şekliyle sadece meleklerin şahitlikleri değerlendirilecektir. Bu manada meleklerin Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlikleri, Kur'ân'ın Allah katından indirildiğine ve ahiretteki şahitlikleri olmak üzere üç farklı başlık altında ele alınacaktır.

1.2.9.1. Allah'tan Başka İlah Olmadığına Şahitlik Etmeleri

Kur'ân'da ifade edildiğine göre meleklerin îfâ ettikleri görevlerden birinin de Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum ilgili âyette şu şekilde beyan olunmaktadır:

“Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir. O'ndan başka ilah yoktur, o güçlüdür, hakîmdir.”³²²

Genel olarak tanıklık, olay yerinde hazır bulunma, bir cismi veya olayı birebir görme olarak ifade edilen şahitlik fiili, âyette önce Allah Teâlâ'ya isnat edilmiş, daha sonra onun şehadetine melekler ve ilim sahipleri de katılmıştır.

Âyetteki Allah Teâlâ'nın, meleklerin ve ilim sahiplerinin şahitlik etmeleri fiili, bazı kaynaklarda “Allah bildi, bildirdi ve açıkladı”;³²³ “Allah, kendisinden başka ilah olmadığını bildi ve bildirdi, hiç kimsenin Allah'ın yarattığı bir şeyi yaratamayacağını açıkladı, melekler de onun yüce kudretini açıkça gördüklerini bildirdi, ilim sahipleri de aynı şekilde sahip oldukları ilim aracılığıyla ondan başka ilah olmadığını kesin bir şekilde bilip şahitlik ettiler.”³²⁴ şeklinde ifade edilmiştir.

Mâturîdî, Allah'ın şahitliğinin yanında melekler ve ilim sahiplerinin şahitliklerinin önemine değinerek âyette diğer şahitliklerin eklenmesine dair iki farklı

³²¹ Âyetler için bkz.: Nisâ 4/41; Mâide 5/116-117; Nur 24/24; Yasin 36/65; Zümer 39/69; Mü'min 40/51; Kâf 50/21; Zilzâl 99/4-5.

³²² Âl-i 'İmrân 3/18.

³²³ İbn Fâris, **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga**, c. III, s. 221.

³²⁴ İbn Manzûr, **Lisânü'l-'Arab**, c. XXVI, s. 2348.

değerlendirmede bulunmaktadır. Birincisine göre, Allah Teâlâ'nın kendi şahitliğiyle birlikte onların şahitliğini de zikretmesi onların üstünlüğüne işaret etmektedir. İkinci yoruma göre ise âyetin başındaki “şehide” (شَهِيد) kelimesi haber verme anlamından ziyade emir manasına gelebilir. Buna göre “Allah, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi.” manasındaki ilahî beyan, haber verme manasına değil, emir kipinde olup “O’ndan başka tanrının olmadığına şahitlik edin!” şeklindedir.³²⁵ Râzî de âyette geçen şehadet kelimesini iki farklı manayla açıklamaktadır. Birinci manaya göre şehadet “bir ilme dayalı olarak haber verme” manasındadır. Bunun hem melekler hem de ilim sahipleri adına benzer manaya gelmesi ise iki grubun da Allah Teâlâ'nın tek olduğuna, benzeri olmadığına inanmalarıdır. Buna göre, âyette geçen şehadetten anlaşılan mananın gerek Allah gerek melekler ve gerekse ilim sahipleri için aynı olduğu sabit olmuş olur. İkinci manaya göre ise âyetteki şehadet ifadesi “açıklayıp ortaya koyma” manasındadır. Bu manada Allah Teâlâ, tek ilah oluşuna delalet eden şeyleri yaratmak suretiyle, şehadeti beyan etmiştir. Bunun yanında melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın tek ilah olduğunu beyan etmişler ve bu hususu hem aklî hem de naklî delillerle ifade etmişlerdir.³²⁶

Bazılarına göre şahitlikten maksat, bilinen bir şeyi haber vermektir. Bu durumda Allah'ın şahitliği, kendisinin varlığını ve birliğini bizzat bildirmesidir. Meleklerin ve âlimlerin şahitliği ise Allah'ın kendilerine bildirmiş olduğu varlığını ve birliğini haber vermeleridir. Diğer bazılarına göre ise Allah'ın şahitliği, kendisinin, kâinattaki tüm mevcudatı yaratarak varlığını göstermesidir. Diğerlerinin şahit olması ise Allah'ın varlığına delalet eden yaratılmışları görerek Allah'ın varlığını ikrar edip ona iman etmeleridir.³²⁷

Bir görüşe göre âyette belirtilen meleklerin şahitlikleriyle, ilim sahiplerinin şahitlikleri onların yalnız Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına itaat etmelerinde, sadece O'ndan emir almalarında, O'nun katından geldiği kesin olan hususlarda

³²⁵ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. II, s. 265-266.

³²⁶ Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. VII, s. 177-178.

³²⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, İstanbul, Nesa Yay., t.y., c. I, s. 335-336.

şüpheye düşmeden ve herhangi bir münakaşaya girmeden teslim olmalarında olduğu ifade edilmiştir.³²⁸

Nesefî ise âyette ifade edilen meleklerin şahitliğini, onların açıkça da görmüş oldukları Allah Teâlâ'nın kudreti ve azameti karşısında gördükleri gerçeklere ve o muazzam kudretin yegâne sahibi olduğuna tanıklık etmeleri manasına geldiğini belirtmektedir.³²⁹ Ayrıca âyette geçen “ilim sahipleri”yle meleklerin, muhacirin ve ensarın kastedilmiş olacağı söylenmektedir. Mukâtil b. Süleyman'a göre âyette Ehl-i Kitap'tan iman edenlere, Süddî ve Kelbî'ye göre ise bütün mü'minlere işaret edilmektedir. Kurtubî'nin tercihiye göre de umûmî olması hasebiyle mü'minlerin kastedilmesi kuvvetle muhtemeldir.³³⁰ İbn Kesîr, Zübeyr b. Avvâm'dan rivayetle Hz. Peygamber'in Allah'ın, meleklerin ve âlimlerin şahadetini ifade eden âyeti okuduktan sonra “Ey rabbim, ben de buna şahadet ederim.” dediğini belirtmektedir.³³¹

Mevdûdî'ye göre Allah'tan başka en güvenilir şahitler evrendeki işleyişi yürüten meleklerdir. Daha sonra hak bilgisiyle donanan herkes, dünyanın yaratılmasından bugüne dek evrende sadece Allah'ın hâkim olduğuna şahitlik etmektedir.³³²

Sonuç olarak, ilgili âyetten meleklerin bizzat müşahade ettikleri Allah'ın kudreti ve azameti karşısında gördükleri gerçeklere ve kudretin yegâne sahibinin ilahlığına şahitlik ettikleri anlaşılabılır. Onların şahitlikleri ayrıca Allah'ın varlığını gösteren mevcudatı görüp O'nun varlığını ve birliğini ikrar ederek O'na iman etmeleri olarak da anlaşılmıştır. Bunun haricinde bilindiği şekliyle şahitliğin nerede ve ne zaman gerçekleşeceğine ve bizzat bu şekilde bir durumun varlığına dair âyetlerde detaylı bir bilgi verilmemektedir.

³²⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. I, s. 378.

³²⁹ Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl*, c. I, s. 242.

³³⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IV, s. 41.

³³¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 24.

³³² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. I, s. 243.

1.2.9.2. Kur'ân'ın Allah Tarafından İndirildiğine Şahitlik Etmeleri

Meleklerin Kur'ân'ın Allah Teâlâ katından indirildiğine dair şahitlikleri ilgili âyette “Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah kâfîdir.”³³³ ifadeleriyle belirtilmektedir. Buna göre Allah Teâlâ'nın, Kur'ân'ın nereden inzâl olduğuyla yani kaynağıyla ilgili kendi katından indirildiğini önce kendisini sonra da ilahî vahyi peygamberlere ulaştıran melekleri şahit tuttuğu anlaşılmaktadır.

Taberî, âyeti, “Ey Muhammed! kendilerine gökten bir kitap indirmeni isteyen Yahudiler sana indirdiğimiz Kur'ân'ı inkâr ederlerse ve “Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir.” diyerek seni yalanlayacak olurlarsa sen onların bu sözlerine üzülmeye; çünkü Allah, sana indirdiği kitabı, kendi ilmi ve bilgisi dahilinde indirdiğine şahitlik etmektedir. Aynı zamanda melekler de buna şahitlik etmektedirler. Rabbin senin doğruluğuna şahitlik ettikten sonra artık yalanlayanların yalanlamaları sana bir zarar vermez.” rivayetiyle açıklamaktadır.³³⁴

Âyetin nüzûl sebebiyle ilgili İbn Abbas'tan rivayetle Hz. Peygamber'in bir Yahudi topluluğa “Vallahi ben biliyorum ki sizler, benim, Allah'ın peygamberi olduğumu çok iyi biliyorsunuz.” dediğini, onların da: “Biz bunu bilmiyoruz.” şeklindeki cevaplarına karşılık olarak da “Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder. Onu bilerek indirmiştir. Melekler de buna şahitlik ederler. Şahit olarak Allah yeter.” âyetini indirdiği belirtilmektedir.³³⁵

Kurtubî, yaptığı tercihle, âyette hazif olduğuna işaret ederek sanki kâfîrlerden sâdır olmuş “Ey Muhammed! biz senin söylediklerinin doğruluğuna şahitlik etmiyoruz. Bu anlamda senin lehine kim şahitlik eder ki?” şeklinde bir soruya verilmiş cevap olarak değerlendirmektedir. Ayrıca Allah'ın kendi bilgisi ve ilmi ile indirmesini de Hz. Peygamber'in ilahî kitabın kendisine indirilmesine layık ve ehil

³³³ Nisâ 4/166.

³³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. IX, s. 409.

³³⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. IX, s. 409; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 476.

olduğunu ifade etmek için belirtildiğini söylemektedir. Meleklerin şahitliğiyle de kendilerinin şahitlik etmeyişlerine karşılık olsun diye zikredildiğine değinir.³³⁶

Râzî'ye göre Hz. Peygamber'in peygamberliği, meleklerin onun lehinde şehadet etmesiyle de desteklenmektedir. Çünkü âyetle Allah O'na bu şekilde şehadette bulununca, meleklerin de aynı şekilde buna şehadette bulundukları belirtilmiştir. Bu anlamda Kur'ân'da meleklerin, hiçbir zaman söz bakımından Allah'ın önüne geçemeyecekleri ifade edilmiştir.³³⁷ Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Ey Muhammed! Eğer o Yahudiler seni yalanlarsa, sen onların bu hareketine aldırma; çünkü bu hususta, seni hem âlemlerin rabbi olan Allah hem de yedi kat göğün melekleri tasdik etmektedir. Bu manada kendisini hem âlemlerin rabbinin hem de yedi kat göğün tüm meleklerinin tasdik ettiği bir kimse en adi insanların yalanlamalarına dahi iltifat etmez."³³⁸ Elmalılı'ya göre meleklerin Kur'ân'ın Allah Teâlâ katından indirildiğine dair şahitlikleri onların ilahî şahitliğin taşıyıcısı olmalarıyla, kitabının inişinin, emin Cebrâil'in elçiliğiyle olmasıyla ifade edilebilir. Ve bu konuda başka bir şahide ihtiyaç da yoktur.³³⁹

Netice olarak, Kur'ân'ın Allah katından indirildiğine dair meleklerin şahitlikleri ilgili âyetle belirtilmiştir. Buna göre âyetteki ifadelerden anlaşıldığı üzere ilahî vahyin Allah katından olduğuna dair asıl şahit Allah Teâlâ olmakla birlikte ikinci sıradaki şahitler olarak da melekler ifade edilmektedir. Meleklerin bu şahitlikleri bizzat ilahî vahyin taşıyıcısı olmalarıyla ve bu manada kitabın inişinin onların eliyle olmasıyla da ifade edilebilir.

1.2.10. İnsanları Müjdelemeleri

Kur'ân'da meleklerin mü'minler üzerine indikleri, onlara endişelenmemeleri ve hüznlenmemeleri konusunda telkinde bulundukları ifade edilen âyetlerde onları ayrıca cennetle müjdeledikleri de belirtilmektedir. Bu duruma "Şüphesiz, Rabbimiz

³³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VI, s. 19.

³³⁷ Enbiyâ 21/37.

³³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XI, s. 90.

³³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. III, s. 1533.

Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: “Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınızız. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır.” derler.”³⁴⁰ ifadeleriyle işaret edilmektedir. Buna göre meleklerin dünyadaki görevlerinden birinin de mü'minleri müjdelemek olduğu anlaşılmaktadır.

Âyette belirtilen “mü'minler” ifadesi genel anlamda kullanılmakla birlikte başka âyetlerde meleklerin bazı peygamberleri ve Hz. Meryem gibi peygamber olmadığı halde Allah katındaki sevgili kullarını müjdeledikleri haber verilmektedir. Bu nedenle meleklerin müjdeleme görevi, peygamberlere ve diğer insanlara yaptıkları olmak üzere iki farklı üst başlık altında değerlendirilecektir. Birinci başlık altında Hz. İbrahim'in ve Hz. Zekeriya'nın ikinci başlık altında ise Hz. Meryem'in ve cennetliklerin melekler tarafından müjdelenmeleri ilgili âyet ve rivayetler bağlamında ele alınacaktır.

1.2.10.1. Peygamberleri Müjdelemeleri

Kur'an-ı Kerîm'de geçen ifadelere göre melekler bazı peygamberleri belli konularda Allah'tan almış oldukları gaybî bilgiyi önceden haber vermek suretiyle müjdelemişlerdir. Buna göre melekler insan suretinde Hz. İbrahim'e misafir olarak gelmişler, ayrılmak üzerelerken de ileride büyüyünce âlim olacak bir çocuğunu ona müjdelemişlerdir. Aynı şekilde müjdecî melekler Hz. Zekeriya'ya gelmişler ve onu Allah'tan gelen bir kelimeyi doğrulayacak, efendi ve salihlerden, ileride peygamber olacak oğlu Hz. Yahya'yı haber vermişlerdir.

1.2.10.1.2. Hz. İbrahim'i Müjdelemeleri

Kur'an'da haber verildiğine göre peygamberleri müjdelemek için görevlendirilmiş bazı melekler insan suretinde Hz. İbrahim'e misafir olarak gelmişler, kendilerine ikram edilen yemekleri yememişler ve ayrılmak üzerelerken

³⁴⁰ Fussilet 41/30-32.

de ileride büyüyünce âlim olacak bir çocuğunu ona müjdelemişlerdir. Bu durum üç farklı sûrede şu ifadelerle yer almaktadır:

“Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim’e müjde getirdiler ve “Selam (sana)” dediler. O da “(Size de)selam” dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik. O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı, İshak’ın ardından da Ya’kub’u müjdeledik. (İbrahim’in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi. (Melekler) dediler ki: Allah’ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah’ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur.”³⁴¹

“İbrahim’in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi.) Onlar İbrahim’in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, “Bunlar, yabancılar.” demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirip onların önüne koyup “Yemez misiniz?” demişti. Derken onlardan korkmaya başladı. “Korkma!” dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak “Ben kısır bir kocakarıyım!” dedi. Onlar “Bu böyledir. Rabbin söylemiştir. O, hikmet sahibidir, bilendir.” dediler.”³⁴² Ayrıca Sâffât sûresindeki diğer âyetlerde meleklerin kendi ifadeleri olan müjde, Allah Teâlâ’ya atfedilmiş ve “(İbrahim) Rabbin! Bana sâlihlerden olacak bir evlat ver, dedi. İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik.”³⁴³ ifadeleriyle yetinilmiş detayına değinilmemiştir.

Hicr sûresi 54. âyette ise Hz. İbrahim “Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz?”³⁴⁴ diyerek yaşlılığı nedeniyle meleklerin verdiği çocuk

³⁴¹ Hûd 11/69-73.

³⁴² Zâriyât 51/24-30.

³⁴³ Sâffât 37/100-101.

³⁴⁴ Hicr 15/54.

müjdesini yadırgadığı bildirilmektedir. Melekler geliş sebepleri olarak Hz. İbrahim'e, büyüyünce âlim olacak bir oğul müjdelemek bir de Lût kavmini helâk etmek olduğunu söylemişlerdir. Mücâhid zikredilen bu oğlun Hacer'den olma İsmail olduğunu belirtmişse de tercih gören görüşe göre bu oğulun Sâre'den doğan İshak olduğu ifade edilmektedir.³⁴⁵

İbn Abbas'ın ifadelerine göre Hz. İbrahim'e müjde için gelen melekler Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'dir.³⁴⁶ Dahhâk meleklerin dokuz kişi olduklarını belirtirken, Süddî de onları güzel yüzlü, bu zamana kadar görülmemiş güzellikte ve genç delikanlılar suretinde on bir melek olarak belirtmektedir.³⁴⁷

İlgili kaynaklarda meleklerin müjdesinin ne olduğuna dair de farklı görüşler zikredilmiştir. Birine göre bu doğacak çocuğun haber verilmesidir. Bir görüşe göre Lût kavminin helâk edileceğinin müjdesidir. Bir diğer görüşe göre ise onlar Hz. İbrahim'e kendilerinin Allah'ın elçileri oldukları ve kendisi için korkulacak bir şey olmadığı müjdesini vermişler.³⁴⁸

Netice olarak, melekler insan suretinde Hz. İbrahim'e misafir olarak gelmişler, kendilerine ikram edilen yemekleri yememişler ve ayrılırken de büyüyünce âlim olacak bir çocuğunu müjdelemişlerdir. İlgili âyetlerde meleklerden aldığı müjde karşısında Hz. İbrahim'in kendisine ihtiyarlığın çökmesine rağmen böyle bir müjdeyle şaşırdığı ve bu durumu yadırgadığı bildirilmektedir. Aynı şekilde eşinin de müjdeyle birlikte şaşkınlık yaşadığı ve kendisinin yaşlılığını hatırlatarak çocuk sahibi olamayacağını belirttiği ifade edilmektedir. Diğer müjdelerde olduğu gibi burada da Allah'ın muradının bu yönde olduğu ve onun buna muktedir olduğu melekler tarafından hatırlatılmaktadır.

Hz. İbrahim'e müjde veren meleklerin tek bir melek mi, grup halinde bir melek mi yoksa Cebrâil mi, Mikâil mi, İsrâfil mi olduğu müfessirler tarafından farklı

³⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXII, s. 425-426.

³⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 386.

³⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IX, s. 62.

³⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. II, s. 386; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XVIII, s. 23.

görüşlerle değerlendirilse de burada üzerinde durulması gereken, sayısal bir bilgi veya kimlik bilgisi verilmeden ilgili âyetlerde melek veya melekler tarafından Hz. İbrahim'e Allah Teâlâ'dan almış oldukları salihlerden bir evlat sahibi olacakları bilgisini müjde olarak ulaştırılmış olmasıdır.

Hız. Zekeriya'ya ve Hız. İbrahim'e gelen melekler için "İbrahim'in misafirleri" (ضَيْفُ إِبْرَاهِيمَ) ve "Resullerimiz/elçilerimiz" (رُسُلُنَا) ifadelerinin kullanılmış olması hasebiyle bazı kaynaklarda bunların melek olamayacağı melek olsalardı Kur'an'ın diğer peygamberlere ilahî vahyi meleklerin ilettiği şekilde yani peygamberlerin kalbine ilham ederek gerçekleşmesi gerekeceği düşüncesi farklı bir görüş olarak ifade edilmiştir.³⁴⁹ Bu manada Kur'an'da melek kelimesi ve melekleri ifade etmek için kullanılan Rûh,³⁵⁰ Rûhu'l-Kuds,³⁵¹ Rûhu'l-Emîn,³⁵² Cibrîl/Cebrâil,³⁵³ Mîkâl/Mikâil,³⁵⁴ Resuller,³⁵⁵ Resullerimiz³⁵⁶ ve Mürselûn³⁵⁷ gibi bazı ifadeler hatırlanabilir. Âyetlerde geçen bu ifadelerle kastedilenlerin melek oldukları anlaşıldığı için onların meleklikleri ayrıca tasrih edilmemektedir. Bu nedenle de Hız. Zekeriya ve Hız. İbrahim'e gelen elçi melekler için de İbrahim'in misafirleri ve resullerimiz ifadeleri kullanılmış olabilir.

İlâhî vahyin peygamberlere iletirme keyfiyetine dair, yine Kur'an ifadelerinden anlaşıldığı şekilde Allah, bir insanla kalbine direkt olarak vahyi ilkâ ederek, perde arkasından konuşarak veya elçi göndererek iletişim kurmakta, emir ve yasaklarını bu yöntemlerin biriyle ulaştırmaktadır.³⁵⁸ Bu nedenle vahyin gerçekleşme şeklinin sadece peygamberin kalbine ilham edilmesinden edilmesinden ibaret

³⁴⁹ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 192.

³⁵⁰ Meryem 19/17; Meâric 70/4; Nebe 78/38; Kadir 97/4.

³⁵¹ Bakara 2/87, 253; Mâide 5/110; Nahl 16/102.

³⁵² Şuarâ 26/193.

³⁵³ Bakara 2/97, 98; Tahrîm 66/4.

³⁵⁴ Bakara 2/98.

³⁵⁵ Hac 22/75; Fâtır 35/1.

³⁵⁶ Yunus 10/21; Zuhuf 43/80.

³⁵⁷ Hicr 15/57.

³⁵⁸ Şûrâ 42/51.

olmadığı anlaşılmaktadır ki bu nedenle yukarıda verilen görüşün tercih edilebilir bir tarafı bulunmamaktadır.

3.2.12.1.1. Hz. Zekeriya'yı Müjdelemeleri

Kur'ân'ın ilgili âyetlerinden anlaşıldığı üzere Hz. Zekeriya, Hz. Meryem'in Beyt-i Makdis'te bakımını üstlenmiş orada ona özel bir oda ayırmıştı ki o odaya ilgili âyetle mihrap denilmektedir. Âyetle bu duruma işaret edilerek: “Rabbi Meryem’e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Hz. Zekeriya’yı da onun bakımı ile görevlendirdi. Hz. Zekeriya mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve “Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?” diye sorar, o da “Bu, Allah tarafındandır. Allah dilediğine sayısız rızık verir.” derdi.”³⁵⁹ şeklinde ifade edilmiştir.

Hz. Zekeriya'nın hem kendisinin hem de eşinin yaşlı olması hasebiyle normal şartlar altında çocukları olmayacak durumda iken, Allah'ın her şeye kâdir olduğuna muhakkak surette inandığı halde, bunun yaşayan bir örneğini de Hz. Meryem'de yazın kış meyveleriyle, kışın da yaz meyveleriyle rızıklandırıldığını müşahade edince³⁶⁰ âyetle belirtilen ifadeyle “Rabbim, bana tarafından hayırlı bir nesil (evlat) bağışla. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin.”³⁶¹ şeklinde niyazda bulunmuştur. Buna göre Hz. Zekeriya o yaşına kadar çocuğunun olmayışı hasebiyle Hz. Meryem gibi ahlâklı ve temiz genç kızı görünce çocuğu olmasını murat etti. Onun, Allah'ın özel himayesi altında ve O'nun sonsuz nimetlerle büyüdüğünü görünce, ilerlemiş yaşına rağmen Allah'ın dilerse kendisine bir çocuk bağışlayacağını ummaya başlamıştır.³⁶²

Genel görüşe göre Hz. Zekeriya'nın çocuk istemesi dinini üstün kılmak, peygamberliğini canlandırmak, sevap ve mükâfatını arttırmak içindir, yoksa dünyalık gayeyle yapılmış bir dua değildir. O'nun, “..Rabbim, Sana duam sayesinde bedbaht

³⁵⁹ Âl-i ‘İmrân 3/37.

³⁶⁰ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. VI, s. 353-356; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. II, s. 36.

³⁶¹ Âl-i ‘İmrân 3/38.

³⁶² Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, c. I, s. 255.

olmadım.”³⁶³ ifadeleriyle yaptığı yakarışından da Allah Teâlâ’nın dualarına daima icabet ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca onun duasında, Allah’ın üzerindeki nimetlerini referans kılması sebebiyle, üzerindeki lütfun arttığı da ifade edilmektedir.³⁶⁴

Kendisine yapılan dua ve niyazları işiten ve onlara icabet eden Allah Teâlâ, Hz. Zekeriya’nın duasının kabul edildiğini meleklerine bildirince; onlar da ona, mabette namaz kılarken, müjde olarak “Allah sana, kendisi tarafından gelen bir kelimeyi tasdik edici, efendi, iffetli ve salihlerden bir peygamber olarak Yahya’yı müjdeler.”³⁶⁵ ifadesiyle duasının kabul edildiğini haber vermişlerdir.

Duyduğu müjde karşısında epeyce şaşırان Hz. Zekeriya, “Ey rabbim, karım kısır, ben de çok yaşlıyım; benim nasıl çocuğum olabilir?” diye tereddüdünü ifade edince, melekler Allah’ın, “Bu benim için çok kolay bir iştir. Daha önce seni yoktan var eden ben değil miyim?” şeklinde buyurduğunu Zekeriya Peygamber’e iletiler. Bu defa Hz. Zekeriya, “Rabbim! Öyleyse bana çocuk sahibi olacağıma dair bir alamet göster!” niyazında bulundu. Bunun üzerine melekler, “Senin istediğin alamet üç gün boyunca insanlarla konuşamayacak olmandır.” diye cevap verdiler.³⁶⁶ Hz. Zekeriya’nın meleklerle konuşurken “rabbim” ifadesini kullanması, o ifadeden kastedilenin Cebrâil olduğu yorumunu ön plana çıkarmaktadır. Yani o Cebrâil’e “Ey efendim!” anlamında rabbim diye hitap etmiştir. Diğer bir görüşe göre ise o ifadeyle kastedilen Allah Teâlâ’dır.³⁶⁷

Meryem sûresinde de meleklerin Hz. Zekeriya’ya olan müjdesi benzer ifadelerle anlatılmış,³⁶⁸ Yahya ismi özellikle âyette zikredilerek ve bundan önce de kimsenin bu isimle isimlendirilmediği ifade edilmiştir. Müjdeci meleklerin ağzından ifade bulan müjdeleri başka bir âyette Allah Teâlâ’ya atfedilerek “Zekeriya’yı da an. Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en

³⁶³ Meryem 19/4.

³⁶⁴ Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XXI, s. 165-166.

³⁶⁵ Âl-i ‘İmrân 3/38-39.

³⁶⁶ Âl-i ‘İmrân 3/41.

³⁶⁷ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. IV, s. 79.

³⁶⁸ Meryem 19/3-11.

hayırlısısın, (her şey sonunda senindir). Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler.”³⁶⁹ şeklinde tekraren vurgulanmıştır.

Kur'ân'da üç farklı sûrede bahsi geçen bu diyalog görevli meleklerin Hz. Zekeriya'ya bir evlat olarak Yahya'yı müjdelediğini haber vermektedir. İlgili âyette meleklerin Hz. Zekeriya'ya nidalarında fiilin müennes sigasıyla “melekler seslendi”³⁷⁰ (فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ...) şeklinde gelmesiyle ilgili müfessirler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu görüşler çerçevesinde âlimlerin çoğu melekler topluluğu olduğu görüşünü tercih ederken bazıları ise Cebrâil olarak yorumlamışlardır. Bu görüşlerden bazıları şu şekildedir:

Kurtubî âyetin tefsirinde fiilin müzekker gelmesiyle ilgili kıraat farklılıklarına değindikten sonra burada Hz. Zekeriya'ya nida edenin bütün melekler olduğu kanaatini ifade etmiştir.³⁷¹ Taberî'ye göre âyetin zahiri, müjdeci meleklerin bir melek değil bir grup melek olduğuna işaret etmektedir.³⁷² İbn 'Âşûr, Arapça'da müennes olarak gelen fiilin herhangi bir topluluğa isnat edilmesinin mümkün olduğuna değinerek âyetteki fiilin fâilinin bir grup melek olduğunu ifade etmiştir.³⁷³ Âlûsî'ye göre buradaki meleklerden maksat Hz. Zekeriya'ya seslenen Cebrâil'dir. Kelimenin melekler şeklinde ifade edilmesi ise Cebrâil'in kıymeti ve şerefinden dolayıdır.³⁷⁴

Âyette geçen “melekler seslendi”³⁷⁵ (فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ...) fiilini Medine kurrasının hepsi, Basra ve Kûfe kurrasının ise bazıları Kur'ân'da geçtiği şekliyle yani müennes olarak, Kûfe âlimlerinin bazıları ise müzekker olarak okumuştur. Bu kıraat şekline göre âyetin manası şu şekilde ifade edilmektedir: “Cebrâil Zekeriya'ya şöyle

³⁶⁹ Enbiyâ 21/89-90.

³⁷⁰ Âl-i 'İmrân 3/39.

³⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. IV, s. 74.

³⁷² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 364-365.

³⁷³ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. III, s. 239.

³⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. III, s. 145.

³⁷⁵ Âl-i 'İmrân 3/39.

seslendi.” Abdullah b. Mes‘ud, âyetin burasını ikinci kıraat şekliyle okumuştur. Süddî de âyete ikinci kıraata göre mana vermiş ve meleklerden maksadın sadece Cebrâil olduğunu söylemiştir. Taberî ise mezkûr fiilin Arapça’da müennes şekliyle gelmesinin mümkün olduğuna değindikten sonra zikredilen kıraat tarzlarından ikisinin de sahih ve yaygın olduğunu belirterek Hz. Zekeriya’ya seslenenin sadece Cebrâil değil melekler grubu olmasının daha isabetli olacağını belirterek, Kur’ân’ı, te’viline ihtiyaç olmadıkça Arap dilinde kullanılan en açık ifade şekillerine göre tefsir etmenin daha doğru olacağını söylemiştir. Ona göre bu da âyette “Melekler” ifadesiyle kastedilenin Cebrâil değil meleklerden bir grup olduğuna işaret etmektedir.³⁷⁶

Netice olarak, Kur’ân’da geçen ifadelerden anlaşıldığına göre melekler Hz. Zekeriya’ya gelmişler ve ona efendi, nefesine hâkim bir evlat olarak Hz. Yahya’yı müjdelemişlerdir. Melekten aldığı müjde karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen Hz. Zekeriya kendisinin ve eşinin yaşlılığını belirterek çocuk sahibi olmalarının imkânsız olduğunu ifade etmesi üzerine müjdecî melek, Allah’ın, “Bu benim için çok kolay bir iştir. Daha önce seni yoktan var eden ben değil miyim?” şeklinde buyurduğunu iletmış ve çocuk sahibi olacağına dair bir alamet olarak da üç gün boyunca insanlarla konuşamayacağını haber vermiştir.

Hz. Zekeriya’ya müjde veren meleklerin tek bir melek mi, grup halinde bir melek mi yoksa Cebrâil mi olduğu müfessirler tarafından farklı görüşlerle değerlendirilse de burada asıl üzerinde durulması gereken durum, sayı veya kimlik bilgisinden ziyade ilgili âyetlerde melek veya melekler tarafından Allah’tan alınmış bir gayb bilgisinin Hz. Zekeriya’ya müjde olarak ulaştırılmış olmasıdır.

1.2.10.2. Diğer İnsanları Müjdelemeleri

Çalışmanın bu başlığı altında peygamberlerin haricinde, peygamber olmadıkları halde Allah Teâlâ’nın elçileri aracılığıyla müjdelenmelerine

³⁷⁶ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. VI, s. 363-365.

değinilecektir. Buna göre Hz. Meryem'in ve cennetlik olanların müjdelenmeleri iki farklı başlık altında ilgili âyetler ve rivayetler bağlamında değerlendirilecektir.

1.2.10.2.1. Hz. Meryem'i Müjdelemeleri

Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem, henüz dünyaya gelmeden annesi eliyle Beyt-i Makdis'e nezredilmiş, doğduğunda da oraya bırakılmış ve bakımıyla da teyzesinin kocası olan Hz. Zekeriya görevlendirilmiştir.³⁷⁷ Hz. Meryem, buradayken Rabbi eliyle çok özel bakıma tabi olmuş, yedirilmiş, içirilmiş, Hz. Zekeriya'nın da çok defa şahit olduğu gibi pek çok nimet verilmiştir.³⁷⁸ Buna göre “Hani melekler, Ey Meryem! Allah seni seçti; seni tertemiz yarattı ve seni bütün dünya kadınlarına tercih etti. Ey Meryem! Rabbine ibadet et; secdeye kapan, (O'nun huzurunda) eğilenlerle beraber sen de eğil, demişlerdi.”³⁷⁹ ifadeleri de Hz. Meryem'in Beytü'l-Makdis'teki mihrap adlı odasında yalnız bırakılmadığını, melekleri aracılığıyla Allah'ın gözetiminde olduğunu haber vermektedir.

Hz. Zekeriya'nın gözetiminde büyüyüp olgunluk çağına ulaşınca Allah Teâlâ âyetteki ifadeyle ruhumuz anlamına gelen “rûhena” (رُوحَنَا) diye tabir edilen insan suretine girmiş meleği³⁸⁰ Hz. Meryem'e elçi olarak göndermiştir. Kaynakların çoğunda bu elçinin Cebrâil olduğu ifade edilmiştir.³⁸¹

Âyette ifade edildiği şekliyle ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilen, diğerleriyle arasını bir perde ile ayıran Meryem'e insan suretinde görünen Cebrâil ona bir erkek çocuk doğuracağını müjdelemiştir.³⁸² Bu duruma çok şaşırان Hz. Meryem: “Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir?” diyerek şaşkınlığını gizleyemese de Cebrâil'in: “Öyledir. Zira Rabbin “Bu bana kolaydır. Çünkü biz onu insanlara bir delil ve kendimizden bir

³⁷⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 330-333.

³⁷⁸ Âli İmrân 3/35-37.

³⁷⁹ Âli İmrân 3/42-43.

³⁸⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XVI, s. 80.

³⁸¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. V, s. 219-220; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. VII, s. 264.

³⁸² Meryem 19/16-18.

rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (yani ezelde olup bitmiş) bir iştir.” şeklinde buyurdu diyerek Hz. Meryem’e Hz. İsa’ya hamile kaldığı bildirilmiştir.

Cebrâil, bir bakıma “Evet sana kimse dokunmamıştır. Ve de erdemli, iffetli, namuslu birisin; fakat bu duruma karşın çocuğun olacaktır. Çünkü rabbin “Evlenmeden sana çocuk vermek bizim için pek kolaydır. Bir de biz, sana vereceğimiz bu çocuğu, istediğimiz şekilde var edebileceğimizi gösteren bir alamet kılacağız ve o çocuğu hem senin için hem de ona iman edenler için bir rahmet yapacağız. Senden böyle bir çocuğun doğacağı bizim kesinleşmiş bir hükmümüzdür.” şeklinde buyurmuştur.”³⁸³ diye cevap vermiştir.

Başka bir âyette Hz. Meryem’in hamile kalma keyfiyetinin detayına hiç girilmeden “İmran kızı Meryem’e ruhumuzdan üfledik.”³⁸⁴ ifadesiyle anlatılmıştır ki bazı müfessirler buna “Sayesinde bedenlerin hayat bulduğu şeyi (ruhu) onda yarattık.” şeklinde mana vermiştir. Ayrıca “O’na ruhumuzdan üfledik.” ifadesindeki “ona” manasını ifade eden hû zamiri (o) “onun rahmine, rahmindekine yani Hz. İsa’ya” manasıyla da beyan edilmiştir.³⁸⁵

Meleklerin Hz. Meryem’e olan yardımları ve destekleri Hz. İsa’ya gebe kalmasından sonra da sürmüştür. Gebeliği sırasında bazı rûhî bunalımlar ve sıkıntılar yaşayan Meryem’e melekler: “Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime’yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa’dır. Mesih’dir; dünyada da ahirette de itibarlı ve Allah’ın kendisine yakın kıldıklarındandır. O, salihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak.”³⁸⁶ diyerek teselli ve tebşirle destek olmaya devam etmişlerdir.

Yukarıda zikri geçen âyet ve ifadelerden anlaşılacağı gibi Allah Teâlâ, Cebrâil’i insan suretinde Hz. Meryem’e göndermiştir. Bu anlamda Hz. Meryem’e gelen meleğin ismi Kur’ân’da sarahaten belirtilmemekle birlikte ondan rûh diye

³⁸³ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XVIII, s. 165.

³⁸⁴ Tahrîm 66/12.

³⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXX, s. 45.

³⁸⁶ Âli İmrân 3/45-46.

bahsedilmektedir. Müfessirlerin çoğuna göre bahsi geçen melek Cebrâil'dir. Çünkü Kur'ân'da ve hadislerde ondan Rûhu'l-Emîn, Rûhu'l-Kuds gibi ifadelerle bahsedilmektedir. İlgili âyet de Mekke'de inmiştir. Mekkî sûrelerde Kur'ân'ı getiren Rûh, güvenilir olarak nitelendirilmekte; fakat ismen zikredilmemektedir. Ancak Medenî sûrelerden olan Bakara Sûresi 97. âyetinde, Kur'ân'ın Cibrîl tarafından indirildiği, Tahrim sûresi 4. âyetinde ise Cibrîl'in, Hz. Muhammed'in dostu ve arkadaşı olduğu ifade edilmektedir. Bu hususların hepsi de Hz. Meryem'e gelerek çocuk müjdeleyen de Hz. Peygamber'e ilahî vahyi getirenin de Cebrâil olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.³⁸⁷

Sonuç olarak, kendisine insan eli değmemiş erdem, iffet ve namus timsali Hz. Meryem'in Allah Teâlâ'nın takdiri olarak Hz. İsa'ya hamile kaldığı ve bu durumu ona haber vermek için de bazı meleklerin görevlendirildiği Kur'ânî ifadelerden anlaşılmaktadır. Hz. Meryem'e müjdeyi veren ve ardından onu manevi olarak destekleyen görevli elçi meleğin kimliğine dair ilgili âyetlerde herhangi bir malumat verilmemekle birlikte kaynaklarda genel olarak bunun Cebrâil olduğu ifade edilmektedir.

3.2.12.2.2. Cennetlikleri Müjdelemeleri

Kur'ân'daki bazı ifadelerden ölüm ötesi hayatın başlangıcında insanoğlu için dünya imtihanının ortadan kalkacağı, her şeyin ayan beyan ortaya çıkacağı, Mü'minlerin melekleri görebileceği ve onlarla konuşacakları ifade edilmektedir. Buna göre dünya hayatını Allah Teâlâ'nın istediği şekilde yaşayıp cennete girmeye hak kazanan kimselerin ölüm anında ve cennete sevk edilirlerken melekler tarafından güzel bir şekilde tebrik edilerek karşılanacakları ve cennetle müjdelenecekleri şu ifadelerle haber verilmektedir:

“Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara “Selam size! Tertemiz geldiniz.

³⁸⁷ Süleyman Ateş, **Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri**, c. IV, s. 9.

Artık ebedî kalmak üzere girin buraya.” derler.”³⁸⁸ “Şüphesiz, rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara “Korkmayın, üzülmeysin, size vâdolunan cennetle sevinin! Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarıdırız. Gafur ve rahîm olan Allah’ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır.” derler.”³⁸⁹

Yukarıda verilen âyetlerden de anlaşıldığına göre, zebânîlerin kâfirleri karşılamalarının aksine,³⁹⁰ melekler tıpkı dünyada müjdeledikleri peygamberler gibi ahiret hayatında da mü’minleri müjdeleyeceklerdir. Buna göre meleklerin onları karşılayacakları, onların başarılarıyla mesrur olacakları bir bakıma onların sevinçlerine ortak olacakları ifade edilmektedir.

Hiz. Peygamber’in “Cebrâil bana geldi ve “Ey Allah’ın resulü! Bu gelen Hatice’dir. Elinde içi yemek dolu bir kapla geliyor. Yanına gelince rabbinden ve benden selam söyle ve onu gamın ve tasanın olmadığı cennette bir köşkle müjdele.”³⁹¹ şeklindeki sözleri de meleklerin cennetlikleri dünyada iken müjdeleyebileceğini ifade etmektedir.

Kaynaklarda, kuvvetli olduğu belirtilen görüşe göre mü’minlerin müjdeyle karşılanmaları ölümden sonra diriltilip kabirden çıkmayla başlayacağı ifade edilmiştir. Diğer bir görüşe göre ise bu müjde cennetin kapısında,³⁹² canlarını alırken³⁹³ veya kabirlerinden kalktıkları zaman³⁹⁴ olacaktır. Ayrıca Kur’ân’da meleklerin, azabı hak eden kâfirleri de cehennemle müjdeledikleri haber verilmektedir.³⁹⁵ Fakat bu durum, bildik anlamda bir müjdeden ziyade mecâzî bir mana kullanılarak kendilerince mükâfat bekleyenler için azap olduğunu duymaları ve böylelikle hayal kırıklığının artırması için kullanılmış bir ifade olarak anlaşılabilir.

³⁸⁸ Zümer 39/73.

³⁸⁹ Fussilet 41/30-32.

³⁹⁰ Bkz.: Enbiyâ 21/101-103.

³⁹¹ Buhârî, **Fedâilu’s-Sahabe**, 50; Müslim, **Fedâilu’s-Sahabe**, 71.

³⁹² Hasan Basri Çantay, **Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, c. II, s. 596.

³⁹³ Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 66.

³⁹⁴ Celaleddîn Suyûtî, Celaleddîn Mahallî, **Tefsîru’l-Celâleyn**, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2007, s. 331.

³⁹⁵ Tevbe 9/3.

1.2.11. İnsanların Amellerini Kaydetmeleri

Kur'ân'da, insanın sağında ve solunda bulundukları ve ondan sâdır olan her türlü söz ve davranışı kaydettikleri haber verilen melekler Kirâmen Kâtibîn melekleridir.³⁹⁶ Bu meleklerle ayrıca “yapılanları koruyup, kaydedenler” anlamında “hafaza melekleri” de denilmektedir.³⁹⁷ Buna göre bunlar insanın yanından hiçbir zaman ayrılmayan, daima yanında olan yaptığı her davranışı, söylediği her sözü kaydeden ve her an görevinin başında olan meleklerdir.

Kaynaklarda meleklerin, insandan sâdır olan her sözü ve fiili kaydedip kaydetmedikleri konusunda farklı görüşler zikredilmektedir. Hasan Basri ve Katâde meleklerin insanın söylediği her sözü kaydettiklerini; İbn Abbas ise yalnızca sonucunda sevap veya günah gerektirecek aleni söz ve fiilleri kaydettiklerini belirtmiştir.³⁹⁸ Mâturîdî ise meleklerin, insanların niyetlerine muttali olmadıkları için hakikatte ve insanın niyetinde sevap olan bir işi, zahir durumuna göre günah diye veya hakikatte günah olan bir şeyi zahirde sevap diye yazabileceklerini; fakat bunu Allah Teâlâ'nın değiştireceğini ifade etmektedir. Buna göre yani insanın niyeti kötülük olan fakat zahirde hayır görünen bir şeyi hakikatte kötü diye, zahirde kötü olan fakat hakikatte hayır olan bir şeyi de hayır diye yazacaklarını belirtmektedir.³⁹⁹ Bu manada Kur'ân'da, insanın ahirette amel defterini aldığında “Bu nasıl bir kitap! Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp yazmış.”⁴⁰⁰ ifadesini kullanacağını haber verilmesi yazıcı meleklerin insanın her yaptığını, her işlediğini tespit ettiklerine ve kaydettiklerine işaret olarak anlaşılmalıdır.

İnsan eliyle, ses tespiti için teyp, görüntü kaydı için de fotoğraf ve film makinaları yapılmış, ileride belki bu cihazların çok daha mütakâmil olanın yapılabilecek olması, onu yoktan var eden Allah'ın, onun amellerini olduğu gibi

³⁹⁶ Kâf 50/17-18.

³⁹⁷ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 52.

³⁹⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 398.

³⁹⁹ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. VII, s. 446.

⁴⁰⁰ Kehf 18/49.

tespit etmedeki sonsuz kudretini de gösterdiği şeklinde ifade edilebilir.⁴⁰¹ İnsanın bu dünyada yaptığı her davranışı ve söylediği her sözü kaydeden meleklerin bulunması, insanların kendi aralarında gizlice kurdukları ve kimsenin haberinin olmadığını zannettikleri her türlü tertibin, düzenin ve gizli işlerin kaydedildiğine dolayısıyla hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalmadığına da işaret etmektedir.

Kur'ân'da geçen bazı âyetler insanların yapıp ettiklerini kaydetme işini Allah'a izafe etmekteyse de⁴⁰² müfessirler bu ifadeyi görevlendirilen melekler şeklinde yorumlamışlar⁴⁰³ ve bu görevi bahsi geçen âyetlerle değerlendirerek bizzat Kirâmen Kâtibîn meleklerine hasretmişlerdir.

Mükelleflerin söz ve davranışlarını kaydeden meleklerin kayıtlarını nereye ve nasıl yazdıklarına dair Kur'ân'da ve hadislerde bir bilgi bulunmamaktadır. Onların kayıtlarını bilinen anlamda yazıya, kaydettikleri nesneyi de defterlere benzetmemek gerekir. Meleklerin bu görevleri, Allah'ın koyduğu bir takım yöntem ve güçlerle kayıt altına alarak amelleri tespit işi olarak da anlaşılması mümkündür.

Bazı kaynaklarda meleklerin, insanın fiillerine nezaret etmelerine işaret edilerek rûhî varlıklar olmaları da dikkate alınarak insanın kaydetmesinden farklı olarak gerçekte onların kayıtlarının yapılan fiillerin sonucu olarak anlaşılması gerektiği de ifade edilmiştir. Buna göre meleklerin, insanın dünyadaki yapıp ettiklerini kaydetmeleri fiillerinin sonucunun insan tarafından görülmesine delalet ettiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

Meleklerin eylemleri tespitleri, insanoğlunun sesinin ve görüntüsünün atmosfer tarafından alınıp korunmasıyla, seslerin milyonlarca ses olarak mevcutken bir alıcı tarafından bu seslerin ses olarak tekrar kulaklara yansmasıyla anlaşılır hale getirilmeye çalışılsa da⁴⁰⁵ bu durumun varlığına inanmak ve meleklerin görevini

⁴⁰¹ Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 114.

⁴⁰² Enbiyâ 21/94; Câsiye 45/29.

⁴⁰³ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XVIII, s. 140; Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl**, c. II, s. 976.

⁴⁰⁴ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 209.

⁴⁰⁵ Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 156.

yerine getiriş mahiyetini Allah’a havale etmek en isabetli davranış olsa gerek.⁴⁰⁶ Fakat Kur’ân’da kıyamet gününde yazılı belgelerden başka insanın el ve ayak gibi organlarının da konuşacağını/konuşturulacağını ifade eden âyetler⁴⁰⁷ dikkate alındığında Kirâmen Kâtibîn meleklerinin yapmış olduğu bu kaydın insanın fiziki yapısı üzerine yapılmış olacağı da belirtilmektedir.⁴⁰⁸

Katip meleklerin yalnızca görülen ve duyulan hususları tespit ettikleri bu iki durumun dışında kalanların görevleri olmadıkları da ifade edilmektedir. Buna göre bir insan infak ettiğinde melekler onun hayrını yazarlar fakat bunu yaparken insanın gözettiği niyeti bilemedikleri veya bir kenarda oturmuş düşünen insanı görevli meleklerin, sadece oturan biri olarak bildikleri belirtilmektedir. Melekler sadece onun bekleme müddetini tespit edebilirler fakat Allah ise kişinin bu beklemesindeki iyi veya kötü gayeyi mutlak olarak bilmektedir.⁴⁰⁹ Bu ifadelerle göre meleklerin sadece kaydettikleri eylemlerin görünen tarafına muttali oldukları kişinin eylemi yaparkenki niyetini bilemedikleri anlaşılmaktadır.

Meleklerin olan biten her şeyi kaydetmeleri ile insanı yoktan yaratan Allah’ın onun bütün sırlarını bilmesi arasında herhangi bir tenakuz bulunmamaktadır. Çünkü insanların sağında ve solunda onun yapıp ettiklerini eksiksiz olarak kaydetmekle görevli iki melek bu işi, hâşâ Allah öğrensin veya unutmasın diye değil, belki de kullar için ahirette bir vesika veya lehlerinde ve aleyhlerinde şahitler olsun diye kaydetmektedir. Onlar bu kaydetme görevini icra ederken, insana kendisinden bile yakın olan Allah Teâlâ’nın, her şeye muttali olduğu bilinmelidir.⁴¹⁰

Yazıcı meleklerle ilgili Kur’ân’da geçen “..De ki: Allah’ın tuzağı daha süratlidir. Şüphesiz elçilerimiz kurduğunuz tuzakları yazıyorlar.”⁴¹¹ ifadeleriyle yapılan tüm eylemlerin melekler tarafından kaydedildiği haber verilmektedir.

⁴⁰⁶ Kamil Güneş, **Meleklerle İman**, s. 54.

⁴⁰⁷ Yasin 36/65; Fussilet 41/20-21.

⁴⁰⁸ İlyas Üzümlü, “Kirâmen Kâtibîn”, **DİA**, c. XXVI, s. 60; Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, s. 189.

⁴⁰⁹ Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 114-115.

⁴¹⁰ Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. V, s. 110.

⁴¹¹ Yunus 10/21.

Melekler tarafından gerçekleştirilen amelleri yazma eylemi genel hakkındaki bir gerçek durumu özel örnekler üzerinden anlatma anlamına gelen “zıkr-i cüz irâde-i küll” veya “sadece parçayı zikrederek bütünü kastetmek” kuralı gereği olduğu ifade edilmiştir. Buna göre burada yalnızca tuzak kuranların yapıp ettikleri değil aslında bütün insanların yaptıklarının kayıt altına alındığı ifade edilmiştir.⁴¹²

Bazı müfessirlere göre meleklerin insanların amellerini kaydetmeleri, onların faydasıdır. Bu manada kayıt işi, kulun dünyada günahlara karşı engellenmesi, âhirette de amellerin karşılığının verilmesi hususunda hesap günü şahitlerin huzurunda insanların mazeretlerinin kalmaması içindir.⁴¹³ Ayrıca ilgili âyette yazıcı meleklerin şerefli/değerli anlamına gelen kerîm kelimesinin cemisi “kirâm” ile nitelendirilmeleri, görevlerini ifâ ederken asla yanlış yapmayacaklarını ve böylece akla gelebilecek tüm şüphelerin giderileceğini ifade etmek içindir.⁴¹⁴

Hadis rivayetlerinde daha çok Kirâmen Kâtibîn meleklerinden bazen doğrudan bazen de yazıcılık görevlerine dikkati çekilerek söz edilmektedir. Meleklerin yazdıklarının kıyamette şahitlik ve delil için yeteceğinden⁴¹⁵ ve yaptıkları kayıtların güvenli ve doğru bir şekilde yapıldıkları için asla haksızlık veya zulüm içermeyeceğinden⁴¹⁶ bahsedilmektedir. Ayrıca hadislerde kullara bir müjde olarak, kul yanlış/yasak bir fiil yapmaya niyet ettiğinde onu işlemedikçe Allah’ın meleklerle bunu yazmamalarını, işlediği takdirde ise bir kötülük olarak kaydetmelerini emrettiği belirtilmektedir. Devamında ise insanın iyi bir fiile niyet etmesiyle bir sevap, o fiili gerçekleştirmesiyle o sevaba karşılık olarak ondan yedi yüze kadar sevap yazmalarını emrettiği⁴¹⁷ belirtilmektedir. Bu şekilde Allah’ın rahmeti ifade edilerek kullar hayırlı işlere ve iyiliğe teşvik edilmiş kötülüklerden de sakındırılmıştır.

⁴¹² Mehmet Okuyan, **Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012, s. 493.

⁴¹³ Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl**, c. II, s. 1138.

⁴¹⁴ Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, c. XXXI, s. 76-77.

⁴¹⁵ Müslim, **Zühd**, 17.

⁴¹⁶ Tirmizî, **İman**, 17.

⁴¹⁷ Buhârî, **Tevhîd**, 35.

Netice olarak, Allah Teâlâ'nın dünyada olup biten her şeyi, insanların tüm amellerini tüm detaylarıyla bildiği şüphesizdir. Fakat buna rağmen yazıcı meleklerin insanların tüm amellerini kaydetmeleri her şeyden önce mükelleflere yönelik önemli bir uyarı, hatırlatma olarak düşünülebilir. Ayrıca haklı-haksız mücadelesinin gerçek yüzünün kıyamet gününde alenen ortaya çıkarılabilmesi, cennet veya cehennem gibi bir sonla sonuçlanacak olan hesapta kimseye haksızlık yapılmaması için bütün bilgilerin belgelenmiş olması da önemli bir husus olarak değerlendirilebilir. Kur'ân'da meleklerin görevleri bağlamında ifade edilen, insanın bu dünyadaki yapıp ettiği her şeyi kaydeden meleklerin bulunması, aynı zamanda, insanların kendi aralarında gizlice kurdukları ve kimsenin haberinin olmadığını zannettikleri her türlü tertibin ve gizli işlerin Allah'tan gizli kalmadığına işaret etmektedir.

1.2.12. İnsanları Helâk Etmeleri/İlahi Cezaları İnfaz Etmeleri

Kur'ân-ı Kerîm'de meleklerin yerine getirdiği ifade edilen diğer bir görevleri ilahî cezaları icra etmeleridir. Aslında bu görev mü'minlerin desteklenmeleriyle de yakından ilgidir. Çünkü, iyiler ve kötüler arasındaki mücadele de iyilere yardım etme ile kötülere ceza verme aynı şey olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Kur'ân'da bazı kavimlerin helâk edilmesinde veya bazı ilahî cezaların gerçekleştirilmesinde meleklerin rol aldıkları haber verilmektedir.

Kur'ân'da geçen ifadelere göre Hz. Peygamber'e inanmayıp O'nun cinlenmiş (mecnun) olduğunu iddia eden ve "Eğer doğru söylüyor isen bize melekleri getirmelisin." diyen müşriklere cevap olarak bir sonraki âyette "Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman onlara mühlet verilmez."⁴¹⁸ ifadeleri geçmektedir. Buna göre ilgili âyette meleklerin azap için de indirildiklerine ve indikten sonra da görevlerini derhal yerine getirdiklerine işaret edilmektedir.

Kur'ânî ifadelerden anlaşıldığına göre peygamberlerin yalanlanması ve bu konuda ısrar edilmesi bazen muhataplar için helâk sebebi olabilmektedir. Bu anlamda Lût kavmi kendilerine gönderilen peygamberlerini tasdik etmemeleri,

⁴¹⁸ Hicr 15/8.

erkeklerin erkeklerle beraber olması olarak ifade edilen livata günahına ısrarla devam etmeleri ve yapılan tüm uyarılara rağmen bu alışkanlıklarından vazgeçmemeleri sebebiyle azaba müstahak olmuştur. Allah Teâlâ bu görevle memur bazı meleklerini genç ve yakışıklı insan suretinde Hz. Lût'a misafir olarak göndermiş; fakat kavminden ona iman etmeyenler ve ahlâkî anlamda sınır tanımayanlar onlarla beraber olmak istemişlerdir. Peygamberlik görevini icra eden Hz. Lût bu konuda da onlarla mücadele etmiş ve onları ahlâksız fiili yapmaktan vazgeçirmeye çalışmış olsa da günahlarında ısrar etmeleri sebebiyle bu işle memur melekler aracılığıyla helâk edilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût'un kavminin ve onları helâk etmek üzere görevlendirilmiş meleklerin durumu farklı yerlerde değişik ifadelerle anlatılmaktadır:

“Elçilerimiz Lût'a gelince, (Lût) onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı içi daraldı da “Bu, çetin bir gündür!” dedi. Lût'un kavmi, koşarak onun yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. (Lût): “Ey kavmim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu!” dedi. Dediler ki: Senin kızlarında bizim bir hakkımız olmadığını biliyorsun. Ve sen bizim ne istediğimizi elbette bilirsin. (Lût:) Keşke benim size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı veya güçlü bir kaleye sığınabilseydim! dedi. Melekler) dediler ki: Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Sen gecenin bir kısmında ailenle (yola çıkıp) yürü. Karından başka sizden hiçbiri geride kalmasın. Çünkü onlara gelecek olan (azap) şüphesiz ona da isabet edecektir. Onlara vâd olunan (helâk) zamanı, sabah vaktidir. Sabah yakın değil mi? Emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine (balçıktan) pışırılıp istif edilmiş taşlar yağdırdık.”⁴¹⁹ İlgili âyetlerden de anlaşıldığı üzere Hz. Lût'un kavmi onun peygamberliğini inkâr etmekle birlikte bir de işledikleri büyük günahta ısrarları sebebiyle insan suretinde gelen melekler tarafından helâk edilmişlerdir.

⁴¹⁹ Hud 11/77-82.

Lût kavminin helâkle sonuçlanan bu akıbetine Hicr sûresinde de şu ifadelerle değinilmektedir: “Elçiler Lût ailesine gelince, Lût onlara: “Hakikaten siz tanınmayan kimselersiniz.” dedi. Melekler de: “Bilakis, biz sana, onların şüphe etmekte oldukları şeyi (azabı ve helâki) getirdik. Sana gerçeği getirdik; biz, hakikaten doğru söyleyenleriz. Gecenin bir bölümünde aile fertlerini yola çıkar, sen de arkalarından yürü. Sizden hiç kimse, sakın dönüp de ardına bakmasın, istenen yere gidin.” Dediler. Ona (Lût’a) şu hükmümüzü vahyettik: “Sabaha çıkarlarken mutlaka onların ardı kesilmiş olacaktır. Şehir halkı, birbirlerini kutlayarak, (meleklerin yanına) geldiler. (Lût) onlara “Bunlar benim misafirimdir. Sakın beni utandırmayın; Allah’tan korkun, beni rezil etmeyin!” dedi. “Biz seni, el âlemin işine karışmaktan men etmemiş miydik?” dediler. (Lût:) İşte kızlarım! (Düşündüğünüzü) yaparsanız (onlarla evlenin), dedi. (Resulüm!) Hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı. Güneş doğarken onları o korkunç ses yakaladı. Böylece ülkelerinin üstünü altına getirdik. Üzerlerine de balçıktan pişirilmiş taşlar yağdırdık.”⁴²⁰

Zikredilen âyetlerden başka Şuarâ,⁴²¹ Ankebut⁴²² ve Zâriyât⁴²³ sûrelerinde Lût kavminin başına gelen helâk haber verilmekte, aynı meleklerin Lût kavmini helâk etmezden evvel Hz. İbrahim’e misafir olarak geldikleri onun yemek ikramını geri çevirdikleri ve onu bir erkek çocukla müjdeledikleri ifade edilmektedir. İlgili âyetlerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere melekler Hz. Lût’un haklı endişesi nedeniyle epey daraldığını fark edince kimliklerini açıklayarak kavminin helâk edilmesi vazifesiyle görevlendirildiklerini ve bu amaçla geldiklerini bildirmişlerdir.

Kur’ân’da haber verildiği üzere Allah Teâlâ elçilerine sarkıntılık etmek isteyenlerin gözlerini kör etmiştir.⁴²⁴ Bu durumda artık Hz. Lût’a aile fertleri haricinde inanan kimse kalmadığı için⁴²⁵ melekler Hz. Lût’a, karısı ona inanmadığı için kâfirlerle birlikte yok olacağından, karısı müstesna olmak üzere aile fertleriyle

⁴²⁰ Hicr 15/61-74.

⁴²¹ Bkz.: Şuarâ 26/161-173.

⁴²² Bkz.: Ankebut 29/31-34.

⁴²³ Bkz.: Zâriyât 51/24-37.

⁴²⁴ Kamer 54/37.

⁴²⁵ Zâriyât 51/36.

gecenin bir vaktinde kavmini terk etmesini istemiş, bunun üzerine de Hz. Lût ilahî emre itaat ederek geceleyin ailesini alıp şehirden çıkmıştır. Sonuçta tan yeri ağarırken onları korkunç bir gürültü (sayha) yakalamış, ardından şiddetli bir şekilde şehirleri alt-üst olmuş, üzerlerine taşlar yağmış, böylelikle kendilerine gönderilen peygamberlerini yalanlamaları ve yaptıkları aşağılık gûnahta ısrarları sebebiyle yok olup gitmişlerdir.⁴²⁶

İbn Kesîr meleklerin önce Hz. İbrahim'e daha sonra da Hz. Lût'a gelmelerini bazı rivayetlerden alıntılar yaparak şu ifadelerle özetlemektedir: Melekler Allah'ın o gece Lût kavmini helak edeceğini Hz. İbrahim'e haber verdikten sonra Allah Teâlâ'nın bir imtihanı olarak son derece yakışıklı gençler şeklinde Hz. Lût'a geldiler. Hz. Lût, bu durumdan çok endişelendi, onları misafir etmemesi durumunda kavminden birilerinin onları misafir edip onlara bir kötülük yapmasından da korktu ve bu nedenle âyetteki ifadesiyle "İşte çok çetin bir gün!" dedi. Bu ifade İbn Abbâs ve çoğu kimseye göre "İmtihanı ve musibeti çok olan gün!" anlamında anlaşılmıştır. Çünkü Hz. Lût, kendisini misafirlerini müdafaa etme mecburiyetinde hissetmiş ve bu durum ona çok ağır gelmiştir. Katâde'nin rivayetine göre melekler gelince Hz. Lût onlara, gitmeleri gerektiğini hissettirerek "Ey gençler! Allah'a yemin olsun ki yeryüzünde halkı bu insanlardan daha pis bir yer bilmiyorum." dedi. Sonra biraz yürüdü ve bu sözünü onlara dört defa tekrarladı. Nitekim ona göre melekler, peygamberleri bu şekilde şehadette bulunmadıkça, kavimlerini helâk etmemekle emr olunmuşlardı.⁴²⁷

Süddî'den gelen rivayete göre melekler, Hz. İbrahim'in yanından ayrılıp Hz. Lût'un bulunduğu Sodom şehrine gece yarısı ulaşınca Hz. Lût'un kızını gördüler ve ona kalabilecekleri bir ev sordular. Kız onlara kendisi gelinceye kadar yerlerinden ayrılmamalarını söyleyip babasına geldi ve: "Babacığım! şehrin girişinde yakışıklı gençlere rastladım, sakın kavmin onları görüp onlara bir ahlâksızlık yapmasın!" dedi. Çünkü kavmi ona, erkekleri misafir etmesini yasaklamış ve "Bize engel olma,

⁴²⁶ Hicr 15/73-74.

⁴²⁷ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. IV, s. 336-338.

erkekleri biz misafir edeceğiz.” demişlerdi. Bu duruma başka bir âyette “Biz seni el âlemin işine karışmaktan (erkekleri misafir etmekten) men etmedik mi?” ifadeleriyle işaret edilmektedir.⁴²⁸ Misafirlerin gelişinden kimsenin haberi yokken Lût’un karısı kavmine haber vermiş, bunu duyup sevinçle yakışıklı gençlerin yanına gelenler âyette “Kavmi ona koşa koşa geldi.” ifadesiyle anlatılmıştır. Âyette geçen “Daha önce de kötü işler yaparlardı.” ifadesi onların bu ahlâksızlığı âdeti huy edindiklerine işaret etmektedir ki zaten bu haldeyken azap onları yakalamıştır. Lût onlara: “Ey kavmim; işte kızlarım, bunlar sizin için daha temizdir.” deyip onlara kavminin kadınlarını göstermiştir. Mücâhid, Hz. Lût’un kendi öz kızları olmadığını, onların ümmetinden olduğunu, bu manada her peygamberin ümmetinin babası olduğunu ifade etmektedir. Katâde ve birçok âlimden de benzer görüş sâdır olmuştur. Said İbn Cübeyr’e göre de o, kavminin kadınlarını kastetmiştir ki bu manada onlar, peygamberin kızları, o da kavminin babasıdır.”⁴²⁹

Lût kavmini helâk için gelen meleklerden maksadın Cebrâil ve yanında bulunan iki melek olduğu rivayet edilmiştir. Diğer iki meleğin İsrâfil ve Mikâil oldukları da nakledilmektedir. Muhammed b. Kâ’b’dan gelen rivayet Cebrâil ile beraber yedi melek bulunduğunu, Dahhâk’tan gelen bir rivayet dokuz, Suddî’den gelen rivayet, yüzleri parlayan genç erkekler suretinde on bir, Mukâtil’den gelen rivayet ise sayılarının on iki olduğuna işaret etmektedir.⁴³⁰ Farklı görüşler serdedilmekle birlikte Kur’ân’da, ilahî cezaları icra ile vazifeli elçilerin kimliklerine dair ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Genel olarak müfessirler bunların insan şekline girmiş melekler olduğunu ifade etmişlerdir.⁴³¹

Sonuç olarak, Kur’ân-ı Kerîm’in dört farklı sûresinde ilk olarak Hz. İbrahim’e akabinde Hz. Lût’a misafir olarak gelen ve peygamberlerini inkârın yanında büyük günahlar işlemek suretiyle azgınlaşan kavmini Allah Teâlâ’dan aldıkları emirle helâk eden meleklerden bahsedilmektedir. Buna göre Hz. Lût’un elçi

⁴²⁸ Hicr 15/70.

⁴²⁹ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. IV, s. 336-337.

⁴³⁰ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, y.y., Eser Neşriyat, 1979, c. IV, s. 2800.

⁴³¹ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, c. XVIII, s. 19.

olarak gönderildiği Sodom şehri halkı, inkârcı, ahlâksız ve sapık ilişkiler içerisinde bulundukları için Hz. Lût bunları ıslah etmekle görevlendirilmiştir.⁴³² Ancak yöre halkı uyarılarını dikkate almadan sapık ilişkilerine devam etmişlerdir. Allah da onlara helâk görevini icra etmek üzere görevli meleklerden elçilerini göndermiştir.

Görevli melekler aracılığıyla helâke müstahak olan Lût kavmi inançsızlık ve ahlâksızlıklarının karşılığını görerek tarih sahnesinden silinip gitmiştir. Ayrıca onların yaptığı davranışın benzerini sergileyenlerin başına da benzer felâketlerin gelebileceğine işaret babından aynı sûrede âyet “(O taşlar:) Rabbin katında işaretlenerek (yağdırılmıştır). Onlar zalimlerden uzak değildir.”⁴³³ ifadesiyle geçmektedir.

İlgili kaynaklarda Lût kavminin başına melekler aracılığıyla gelen helâkın zamanı ve keyfiyeti hakkında farklı görüşler belirtilmekle beraber farklı âyetlerdeki bütün ifadeleri birlikte değerlendiren bazı müfessirlerin de beyan ettikleri gibi helâk olayının tan yeri ağarırken başladığını güneş doğarken de bittiğini düşünmek mümkün olabilir. Ayrıca helâk göreviyle görevli meleklerin kimliklerine ve sayılarına dair kaynaklarda bazı bilgiler verilse de ilgili âyetler ve hadislerde bu konuda kesin ifade bulunmadığı için bunlar müfessir yorumları olarak değerlendirilmelidir.

1.2.13. Kâfirlere Lanet Etmeleri

Sözlükte, kovma ve hayırdan uzaklaştırma gibi anlamlara gelen “lanet” kavramı, dinî bir terim olarak, yapılan bir kötülük veya günah sebebiyle dünyada Allah’ın yardım ve rahmetinin kesilmesi ahirette ise cezalandırılması şeklinde tanımlanmaktadır.⁴³⁴ Böyle bir durumun neticesi ise ahirette ebedî nimet olan cennetten yoksun olmak ve sonsuz olan cehennem azabına düşer olmaktır. Bir

⁴³² A’râf 7/80-81.

⁴³³ Hud 11/68.

⁴³⁴ Fikret Karaman v.d., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, İstanbul, DİB Yayınları, 2009, s. 347.

kimsenin başkasına lanet etmesi ise kötülükleri veya zararı nedeniyle o kişi hakkında aynı zamanda beddua etmesi anlamına gelmektedir.⁴³⁵

Kur'ân'da meleklerin lanetine işaret eden âyetlerde “İnkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onların üzerinedir. Onlar ebediyen lanet içinde kalırlar. Artık ne azapları hafifletilir ne de onların yüzlerine bakılır.”⁴³⁶ şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre Allah'ın bildirdiği ilahî gerçekleri, emir ve yasakları insanlardan saklamak veya kasıtlı olarak yanlış/eksik yorumlayarak çarpıtmak, Allah'ın, meleklerin, insanların ve özellikle de bu saklamadan dolayı zarara uğrayanların lanetini hak edecek büyüklükte bir günah olarak ifade edilmiştir.⁴³⁷ Bütün bunlara rağmen yaptığı yanlışlara tevbe edip aklını başına alan, ilahî gerçekleri ve diğer bilgileri eğip bükmeden insanlara açıklayanları da Allah Teâlâ affedecektir. Bununla birlikte inkâr edip bu halleriyle ölenler ise ebedî olarak lanetlenecek ve azaba müstahak olacaklardır.⁴³⁸

İlgili âyette geçen “lanet etme” ifadesi, Allah Teâlâ'nın lanete müstahak olanı rahmetinden kovması, meleklerin ve bütün insanların da Allah'tan, rahmetinden uzaklaştırmasını istemeleri olarak yorumlanmıştır.⁴³⁹ Nitekim kulların laneti kovmak, Allah'ın laneti ise azaba uğratmak diye de ifade edilmiştir.⁴⁴⁰ Ayrıca Allah'ın lanet etmesi onlardan uzaklaşması, teberrî etmesi, onları sevap ve mükâfatından uzaklaştırıp kendilerine tıpkı lanetli İblis'e dediği gibi: “Ve Benim lanetim kıyamet gününe kadar senin üzerinedir.”⁴⁴¹ demesi olarak da yorumlanmıştır.⁴⁴² Meleklerin lanetinin keyfiyetiyle ilgili, Kur'ân'da haber verildiği şekliyle cehennemliklerin meleklerle “Ey Mâlik, Rabbin bizim işimizi bitirsin!” sözlerine cevaben “Sizler burada kalıcısınız.” cevabının olabileceği ifade edilmiştir.⁴⁴³

⁴³⁵ İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. II, s. 68.

⁴³⁶ Bakara 2/161.

⁴³⁷ Âl-i 'İmrân 3/87.

⁴³⁸ Âl-i 'İmrân 3/89-90.

⁴³⁹ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. III, s. 261; İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. II, s. 68.

⁴⁴⁰ Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. II, s. 190.

⁴⁴¹ Sâd 38/78.

⁴⁴² Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. II, s. 186.

⁴⁴³ Mâturîdî, **Te'vîlâtul-Kur'ân**, c. II, s. 355.

İbn Abbas, Mücâhid, Katâde, Rebi', Süddî ve çoğu müfessirden gelen rivayet, âyette eleştirilen kişilerin, Tevrat'ın hükümlerini saklayan veya üzerine yalan te'vil ve yorumlarla gerçekleri örtmeye çalışan, bilhassa Hz. Peygamber'in peygamberliğini haber veren Tevrat haberlerini gizleyen veya çarpıtan Ehl-i Kitap bilginleri olduğunu belirtilmişse de Taberî, Râzî, Elmalılı ve İbn 'Âşûr'a göre sebebin özel olması, hükmün genel manada anlaşılmasına engel olamayacağı için âyetin hükmü; özellikle din işleriyle ilgili olarak bildiği gerçeği saklayıp, gizleyenlerin bu konuda ketum davrananların hepsini kapsamaktadır.⁴⁴⁴ Ayrıca Kur'ân'da "İndirdiğimiz açık delilleri ve hidayet yolunu -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu! işte onlara hem Allah hem de bütün lanet ediciler lanet eder."⁴⁴⁵ şeklindeki ifadeyle de lanet vurgulanmıştır. Bu âyetin ensardan bir topluluğun Yahudilere Hz. Peygamber'in Tevrat'ta belirtilen özelliklerini ve hükümlerle ilgili bazı âyetlerini sormaları, Yahudiler'in de soruların cevaplarını gizlemeleri veya söylememeleri üzerine inzâl olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁶

Kur'ân, bir topluluğu yanlış inanç veya tutumları sebebiyle eleştirirken o milletin kendisini değil, kötülük ve sapkınlıklarını hedef alarak aynı konuda Müslümanlara da bir mesaj vermektedir. Bu durum, benzer yanlışları yapanların ve buna devam edenlerin aynı akıbete uğramalarının kaçınılmaz ilahî bir yasa olduğu şeklinde de özetlenebilir. Nitekim ilgili âyet, Yahudiler hakkında inzâl olmasına karşın hükmünün genel olduğu çoğu müfessir tarafından ifade edilmiştir. Buna göre Yahudiler, kendi çıkarları ve nefsi arzuları nedeniyle bazı ilahî gerçekleri örtbas ettikleri veya kasıtlı olarak yanlış te'vil ve yorumlarla saptırdıkları için ifade edilen sıkıntılara düşer olmuşlardır. Eğer benzer yanlışları Müslümanlar yaparlarsa onların da aynı sonuçla karşılaşacakları anlaşılmaktadır. Nitekim Abdullah b. Abbas'a atfedilen bir rivayette, Allah'ın Kur'ân'da Ehl-i Kitap'a yönelttiği her tenkidin, Müslümanlar için de bir uyarı olduğu belirtilmiştir. Hemen bütün tefsir kaynaklarında geçen bir

⁴⁴⁴ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. III, s. 249-253; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. III, s. 52; Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. I, s. 559; İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. II, s. 68.

⁴⁴⁵ Bakara 2/159.

⁴⁴⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. I, s. 559.

bilgiye göre çok fazla hadis rivayet ettiği için eleştirilen Ebû Hureyre, “Eğer Allah’ın bu husustaki âyeti olmasaydı artık bu eleştiriden sonra hiçbir hadisten söz etmezdim.” demiş ve çalışmanın bu başlığına konu olan ilgili âyeti okuyarak Yahudilerin yaptıkları yanlışla dikkat çekmiştir.⁴⁴⁷

İlgili âyette geçen “lanet edicilerin laneti” ifadesiyle kimlerin kastedildiği hususunda farklı görüşler serdedilmiştir. Taberî, kâfirlerin lanetleneceğini ve bunu da Allah’ın, meleklerin ve insanların yapacağını haber veren âyeti⁴⁴⁸ delil göstererek buradaki lanet edicilerle meleklerin veya mü’minlerin kastedilmiş olabileceğini belirtmektedir.⁴⁴⁹ Rebi‘, Katâde ve Zeccâc’a göre melekler ve mü’minlerdir.⁴⁵⁰ Zikredilen âyetlerden başka bazı hadislerde -keyfiyeti belirtilmemekle birlikte- meleklerin sadece kâfirlere değil aynı zamanda belirli bazı günahları işleyenlere de lanet ettiklerine değinilmektedir.⁴⁵¹

Sonuç olarak, yapılan bir kötülüğün veya günahın büyüklüğü sebebiyle bir kimsenin Allah Teâlâ’nın merhametinden uzaklaştırması olarak ifade edilebilen lanet kavramı, Kur’ân’da meleklerin lanetini haber veren ilgili âyetlere göre inkâr eden ve bu dünyadan kâfir olarak göçenlere ve Allah’ın indirdiği açık delilleri ve hidayet yolunu kitapta insanlara apaçık göstermesinden sonra onu gizleyenlere olmak üzere iki sınıf için ifade olunmaktadır. Meleklerin bu tür insanlara lanet etmelerinin keyfiyeti genel olarak Allah’tan, rahmetinden uzaklaştırmasını istemeleri olarak yorumlanmıştır. Böyle bir durumun neticesi ise ahirette ebedî nimet olan cennetten mahrum kalmak ve sonsuz cehennem azabına düşer olmak olarak ifade edilmiştir.

Âyet ve hadis kaynaklarında meleklerin lanet edeceğini haber veren ifadeler Allah’ın ve bütün insanların lanetiyle birlikte zikredilmekle beraber⁴⁵² bazen de

⁴⁴⁷ Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. I, s. 245-246.

⁴⁴⁸ Bakara 2/161.

⁴⁴⁹ Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. III, s. 257.

⁴⁵⁰ Kurtubî, **el-Câmi‘ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. II, s. 186.

⁴⁵¹ Buhârî, **Nikah**, 85; Müslim, **Birr**, 125.

⁴⁵² Bakara 2/161.

hadiste sadece meleklerin laneti olarak⁴⁵³ bazen de Allah'ın lanetiyle birlikte⁴⁵⁴ zikredilmiştir. Buna göre meleklerin, insanların kendi elleriyle işledikleri amellere göre müstahak oldukları laneti gerçekleştirmeye aracı oldukları anlaşılmaktadır.

1.3. AHİRETTEKİ GÖREVLERİ

Bu başlık altında Kur'ân'da geçtiği şekliyle meleklerin ahiretteki görevleri bağlamında öncelikle kıyamet günündeki fonksiyonlarına, daha sonra sûra üflemek, cennetlikleri ve cehennemlikleri karşılamak gibi görevleri ilgili âyet ve rivayetler ışığında değerlendirilecektir.

1.3.1. Kıyamet Günü Melekler

Kur'ân'da meleklerin mü'minleri dünyada desteklemeleri ve onlara yardım etmelerinin aksine kıyamette kâfirler hakkında takdir edilen cezaları infaz edecekleri haber verilmektedir. Bu manada, kendilerine meleklerin inmesini isteyen kâfirlere⁴⁵⁵ şu şekillerde cevap verilecektir:

“O gün gökyüzü beyaz bulutlar ile yarılacak ve melekler bölük bölük indirileceklerdir. İşte o gün, gerçek mülk (hükümlanlık) çok merhametli olan Allah'ındır. Kâfirler için de pek çetin bir gündür o.”,⁴⁵⁶ “(Allah, meleklerine şöyle emreder:) Zalimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve Allah'tan başka tapmış oldukları putlarını toplayın. Onlara cehennemin yolunu gösterin. Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!”⁴⁵⁷ “Gök de yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir.”⁴⁵⁸

⁴⁵³ İbn Mâce, **Ticaret**, 45.

⁴⁵⁴ Müslim, **Kitâbu'l-İtk**, 18.

⁴⁵⁵ Bkz.: Bakara 2/210; Furkan 25/21.

⁴⁵⁶ Furkan 25/25-26.

⁴⁵⁷ Sâffât 37/22-24.

⁴⁵⁸ Hâkka 69/16-17.

“Ruh (Cebrâil) ve melekler saf saf olup durduğu gün, Rahman’ın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler.”⁴⁵⁹ “Yeryüzü parça parça döküldüğü, rabbinin emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır).”⁴⁶⁰ âyetleri de kıyamet gününde Allah Teâlâ’nın emriyle birlikte görevli meleklerin belli bir düzen içerisinde peş peşe ineceğini ifade etmektedir. Diğer bir âyette ise kıyamet günü meleklerin inişleri belirtilirken aynı zamanda müşriklere de bir tehdit edasında “Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut bazı alametlerinin gelmesini bekliyorlar. O’nun bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz!”⁴⁶¹ şeklinde buyrulmaktadır.

Bazı müfessirler bu âyette belirtilen meleklerin inmesinin ölüm esnasında, bazıları ise kıyamette gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.⁴⁶² Dahhâk’tan rivayet edildiğine göre kıyamet günü Allah’ın emriyle görevli melekler iç içe geçmiş halkalar halinde ve yerde bulunan tüm mahlukatı içine alacak şekilde saf tutacaklardır. Bu esnada yer ehlinden cehenneme düşer olacaklar cehennemi görünce kaçmaya çalışacaklar ama karşılarında saflar halindeki meleklerin engeliyle karşılaştıkları için kaçamayacaklardır.⁴⁶³ Müfessir Âlûsî ilgili âyetleri yorumlarken kıyamet esnasında her semanın görevli meleğinin iç içe geçmiş saflar halinde olacaklarını ve bu halkanın içinde insanların ve cinlerin olacağını ifade etmektedir.⁴⁶⁴

Sonuç olarak, Kur’ân’da kıyamet sahneleri anlatılırken meleklerin bazılarının yerine getirecekleri görevlerine de işaret edilmektedir. İlgili âyetlerde meleklerin bu görevler için, Allah’ın emri ile o gün saflar halinde bölük bölük yeryüzüne inecekleri, bazılarının da o gün Allah Teâlâ’nın arşını taşıyacakları haber

⁴⁵⁹ Nebe 78/38.

⁴⁶⁰ Fecr 89/21-22.

⁴⁶¹ En’âm 6/158.

⁴⁶² Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XII, s. 245-246; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, c. III, s. 371; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. VIII, s. 62.

⁴⁶³ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. XXIV, s. 415, 418.

⁴⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. XXX, s. 128.

verilmektedir. Ayrıca çalışmanın Sâik, Şehîd gibi başlıklarında değinildiği üzere bazı meleklerin kâfirlere cehennemin yolunu gösterme ve onları tutuklama gibi görevleri olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanında Kur’ân’da meleklerin kıyamet günündeki görevlerinin keyfiyetine dair âyetlerde detaylı ve somut bir ifade bulunmamakta buralarda nasıl bir görev üstlenecekleri detaylı bir şekilde anlatılmamaktadır.

1.3.2. Sûr’a Üflemeyle Görevli Olmaları

Kur’ân’da kıyametin başlaması için sûr isimli cismin üfleneceği ve Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere yeryüzündeki tüm canlıların öleceği ifade edilmiştir. Diğer bir üflemeyle ise ölenlerin tekrar diriltilip kabirlerinden kalkarak bir araya toplanacağı, özellikle de günahkârların bu esnada korkacakları ve endişeye kapılacakları haber verilmektedir. İlgili âyetlerin bazıları meâlen şu ifadelerle geçmektedir: “Nihayet Sûr’a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.”⁴⁶⁵ “Seslenenin yakın bir yerden sesleneceği güne kulak ver.”⁴⁶⁶

Zikri geçen âyetlerden başka Kur’ân’da ayrıca kıyamet günü sûra üflenmesiyle tüm canlıların öleceği, kâfir ve müşriklerin korku ve dehşetten gözleri gövermiş/belermiş bir halde toplanacağı ve o anda soyun ve akrabalığın bir faydasının olmayacağı ve kimsenin başkasını soracak hali ve mecali kalmayacağı haber verilmektedir.⁴⁶⁷ Diğer bir üflemeyle de kabirlerden çıkılıp kendilerini çağıran meleğin sesine doğru koşacakları haber verilmektedir.⁴⁶⁸ Âyetlerin hemen hepsi “يُنْفَخُ” şeklinde meçhul/edilgen kalıpla gelmekle birlikte bir yerde sûra üfleme görevini yapan varlık “Münâdî”⁴⁶⁹ (الْمُنَادِي) (seslenen/çağıran) ifadesiyle,

⁴⁶⁵ Yasin 36/51.

⁴⁶⁶ Kâf 50/41.

⁴⁶⁷ En’âm 6/73; Kehf 18/99; Tâhâ 20/102; Mü’minûn 23/101; Naml 27/87.

⁴⁶⁸ Yasin 36/51; Kâf 50/41; Kamer 54/8-9.

⁴⁶⁹ Kâf 50/41.

başka bir yerde ise davetçi, çağırıcı anlamında “Dâ‘î”⁴⁷⁰ (الدَّاعِي) lafzı ile vasıflandırılmış fakat bu ifadelerle kimin kastedildiği belirtilmemiştir.

Sûr kelimesi, Kur’ân’da on âyette “üflemek” kökünden gelen fiillerle geçmekte, üç yerde bu üflemeyle âlemin düzeninin bozulacağı, diğerlerinde ise insanların kabirlerinden çıkarak ilahî huzura gelecekleri ifade edilmektedir.⁴⁷¹ Buna göre sûrun ilk üflenışıyle kıyametin kopacağı, herkesin ölmesiyle de ahiret hayatının başlayacağı anlaşılmaktadır. İkinci üflenişle birlikte ise insanların ve diğer canlıların yeniden diriltilip Allah’ın huzuruna çıkarılacakları ifade edilmektedir. Bunun yanında ilgili âyetlerde açık olarak ifade edilmese de görevli melek tarafından sûra kaç defa üfleneceği konusunda farklı görüşler serdedilmiştir:

Bazı müfessirler Yasin Sûresi’nde iki farklı âyette⁴⁷² zikredilen “tek bir ses” ifadesinden yola çıkarak sûra bir defa üfürüleceğini beyan ederken diğer bazıları da âyette⁴⁷³ sûra ilk üfürülmeyle bütün canlıların öleceği, peşinden ikinci bir üflemeyle de yeniden dirileceklerinin haber verilmesi hasebiyle iki defa gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. Üç defa gerçekleşeceğini belirtenler ise zikredildiği üzere çeşitli sûrelerde yer alan bazı ilgili âyetlere ve Ebû Hureyre’nin üç farklı üflemeden söz eden rivayetine itibar etmişlerdir.⁴⁷⁴ Sûra dört defa üfürüleceğini beyan eden görüşe göre sahih kaynaklarda açıkça belirtilmemekle birlikte aksine de işaret edilmediğinden, kıyametin kopuşu ile huzur-u ilahîyeye varılması arasında bazı olayların aşamalı olarak gerçekleşeceği şeklinde bir çıkarıma dayandığı ifade edilmektedir.⁴⁷⁵ Elmalılı Hamdi Yazır’a göre sûra birden fazla üflemeyle bir defa üfleme ve tek bir ses/sayha arasında tenakuz bulunmamaktadır. Çünkü kıyametin kopması ve tekrardan dirilmenin Allah için sadece “ol deyip öldürme” şeklinde bir

⁴⁷⁰ Tâhâ 20/108.

⁴⁷¹ İlgili âyetler için bkz.: Muhammed Fuâd ‘Abdu’l-Bâkî, **el-Mu‘cemu’l-Müfherese**, s. 512.

⁴⁷² Yasin 36/49, 53.

⁴⁷³ Zümer 39/68.

⁴⁷⁴ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. XII, s. 93; Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XV, s. 39.

⁴⁷⁵ Ebu’l-Fazl Celâleddîn es-Suyûtî, **el-Büdûrû’s-Sâfira fî Ahvâli’l-Âhira**, Thk. Ebû Abdullah Muhammed eş-Şafîi, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1996, s. 90.

anlık ve kolay bir iş olması hasebiyle çok sayıda üfürölme ile bir defa üfürölme arasında herhangi bir fark yoktur.⁴⁷⁶

Âyette ifade edilen kıyametin kopması esnasında “Allah’ın diledikleri müstesna”⁴⁷⁷ ifadesiyle ölmeyecekler arasında bazı meleklerin de olduğunu belirten bazı rivayetler zikredilmiştir.⁴⁷⁸ Mâturidî, bu konuda Hz. Peygamber’den bir beyan olmadığı için kesin bir hüküm verilemeyeceğini belirtmekle birlikte bazıları tarafından bunların Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Ölüm Meleği veya peygamberler olabileceklerini ifade ettiklerini belirtmektedir.⁴⁷⁹

Sûrun kefiyetine ve üfleme görevini yapacak meleğin kimliğine dair ilgili âyetlerde herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte Hz. Peygamber’den sâdır olan ifadelerde sûrun “içine üflenene bir boynuz”⁴⁸⁰ şeklinde olduğu, “Sâhibu’l-Karn, sûru ağzına almış ona üflemek için emir beklemektedir.”⁴⁸¹ sözüyle de görevli meleğin isminin İsrâfil olduğu belirtilmiştir. İlgili meleğin İsrâfil olduğu hususunda islâm âlimleri görüş birliği içindedir. Bu nedenle Kur’ân’da “sûr” ve “nakûr” kelimelerinin geçtiği her âyette zımnen bunları üflemeyle görevli olan İsrâfil’den de söz edildiğini söylemek mümkündür.⁴⁸²

Bazı tefsir kaynaklarında Ebû Hureyre’den rivayetle sûrun mahiyetine dair yerle gök arası genişlikte olduğu nakledilmektedir. Ayrıca sûrun ruhlar sayısınca deliği bulunan nurdan veya beyaz inciden yapılmış bir tür boru olduğu da belirtilmiştir.⁴⁸³ Mâturidî ise sûrun mahiyetine dair bazı yaratıkların suretlerine veya boynuzla benzediğini söyleyenlerin olduğuna değindikten sonra gerçek mahiyetinin insanoğlu tarafından bilinemeyeceğini ve buna ihtiyacının da olmadığını belirterek

⁴⁷⁶ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VIII, s. 5316

⁴⁷⁷ Bkz.: Neml 27/87; Zümer 39/68.

⁴⁷⁸ Bkz.: Suyûtî, **ed-Dürri’l-Mensûr**, c. XII, 700-702.

⁴⁷⁹ Mâturidî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, c. X, s. 421; a.e., c. XII, s. 372.

⁴⁸⁰ Bkz.: Ebû Dâvud, **Sünnet**, 24; Tirmizî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 40.

⁴⁸¹ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. V, s. 145; Tirmizî, **Tefsîru’l-Kur’ân**, 40.

⁴⁸² Lütfullah Cebeci, “İsrâfil”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, c. XXIII, s. 181.

⁴⁸³ Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, c. XIII, s. 239-240.

âyetlerde ölüm sonrası meydana gelecek olayların süratli bir şekilde gerçekleşeceğine işaret edildiğinin anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Hız. Peygamber'in bazı dualarına "Cebrâil, Mikâil ve İsrâfil'in rabbi olan Allah'ım!"⁴⁸⁵ ifadeleriyle başlaması ayrıca ashabı ile arasında geçen şu diyalogda ismini bizzat zikretmiş olması, görevli meleğin İsrâfil işaret etmektedir. Rivayete göre de İsrâfil adlı meleğin her an görevi olan sûr üflemeye hazır olarak beklediği şu şekilde ifade bulunmaktadır:

"Sûr sahibi sûr denen borusunu ağzına almış, yüzünü çevirmiş, kulağını dikmiş üfleme emrinin verileceğini beklerken nasıl rahat bir hayat sürebilirim." demesi üzerine ashabı "Biz o zaman ne diyelim ey Allah'ın resulü" diye sorduklarında "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir. Allah'a güvenip tevekkül edin." demiştir.⁴⁸⁶ Ayrıca sûra üfleyecek meleğin İsrâfil olduğuyla ilgili rivayetlerin haricinde bu iş için iki meleğin hazır beklediğinden⁴⁸⁷ İsrâfil'in sağ tarafında Cebrâil, solunda ise Mikâil'in olduğundan⁴⁸⁸ bahsedilmektedir.

İsrâfil'in fiziki yapısına dair Kur'an'da ve sahih rivayetlerde herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte bazı kaynaklarda onun renginin kırmızıya yakın beyaz, yüzü uzun, çift gözlü, yeşil elbiseli ve dört kanatlı olduğu; ayrıca sûru elleriyle tutmuş ve devamlı olarak kafası dik halde Allah'tan emir beklediği ifade edilmektedir. Ayrıca dört kanadı olduğu; ikisiyle uçup, biriyle örtüdüğü, diğer kanadının da omzunda olduğu; kanatlarının birinin doğuyu, diğerinin de batıyı kuşatacak kadar büyük olduğu belirtilmiştir. Ayaklarının yerin yedi kat altında, başının ise göğe kadar uzandığı gibi bilgiler verilmektedir.⁴⁸⁹ Ka'bu'l-Ahbâr'a dayandırılan bu vb. rivayetlerin sahih hadis kitaplarında yer almaması ve senedinin

⁴⁸⁴ Mâturîdî, **Te'vilâtu'l-Kur'an**, c. V, s. 106-107.

⁴⁸⁵ Müslim, **Salâtü'l-Müsâfirîn**, 200; İbn Mâce, **İkâme**, 180; Tirmizî, **De'avât**, 31.

⁴⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. V, s. 145; a.e., c. XVII, s. 89; Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'an**, 40.

⁴⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XI, s. 407; a.e., c. XVIII, s. 228; İbn Mâce, **Zühd**, 33.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XVII, s. 123; Ebû Dâvud, **Hurûf**, 1.

⁴⁸⁹ Bkz.: Kazvînî, **'Acâibu'l-Mahlûkât ve Ğarâibu'l-Mevcûdât**, s. 56-57.

de olmaması hasebiyle Yahudi kültüründen bazı kaynaklara girmiş İsrâiliyat türünden uydurma nakiller olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹⁰

Kıyametin gerçekleşeceğini haber veren sahneler için naslarda geçen kavram ve tasvirler gaybî âleme özgü olup muhataba hadisenin oluş keyfiyeti hakkında değil, onun gayesine dair bilgi ve mesajlar vermektedir. Buna göre insan aklı, haberi verilen gelişmeleri tenakuza düşmeden anlamakla, kalp ve duygu âlemi de inanıp ibret almakla görevlidir. Bu sebeple sûrun mahiyeti hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat üfleminin, yani varlık âlemindeki gerçekleşecek olan en büyük kozmik değişimin iki aşamada gerçekleşeceği söylenebilir.⁴⁹¹ Mâturîdî'nin hem bu konuda hem de çoğu gaybî konularda ifade ettiği gibi sübûtu kat'î olan nasların zahir manalarını kabul etmenin yanında şekil ve içerikleriyle vakit harcamamak, onların verdiği mesajlardan alınması gerekeni alarak gereğini yapmaya gayret etmek belki de en uygun davranış olarak ifade edilebilir.⁴⁹² Buna göre belki de bu türden nasslar hakkında ihtimaller üzerinden dil dökmek Kur'ân'ın ifadesiyle boş yere konuşmak, gaybı taşlamak (racmen bi'l-gayb) olarak değerlendirilebilir.

Netice olarak, Kur'ân'da kıyametin gerçekleşmesiyle ilgili, âyetlerde ilk olarak sûr isimli bir cismin üfürüleceği ve birinci üflemeyle yeryüzündeki tüm varlıkların öleceği; ikincisiyle birlikte diriltilip kabirlerinden kalkarak bir araya toplanacağı bu esnada özellikle de günahkârların korku ve endişeye kapılacakları haber verilmektedir. İlgili âyette ifade edilen kıyamet sahnesinde “Allah'ın diledikleri müstesna” ifadesiyle ölmeyeceklerin bazı melekler olduğu farklı görüşlerle belirtilmiştir. Fakat naslarda bu konuda bir beyan olmadığı için kesin bir bilgi verilememektedir.

Kur'ân'da, sûra üfleme görevini ifâ edecek meleğin ismine dair, bir yerde geçen “münâdî” ve “seslenen” vasfının haricinde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. İlgili âyetlerin hemen hepsi edilgen formula gelerek, görevli

⁴⁹⁰ Ali Çolak, **Kur'ân ve Hadislere Göre Melek**, s. 92.

⁴⁹¹ Adil Bebek, “Sûr”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 2009, c. XXXVII, s. 534.

⁴⁹² Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, c. V, s. 106-107.

meleğe zımnen de olsa işaret edilmiştir. Görevinden söz edilen meleğin isminin İsrâfîl olduğu bazı hadislerde belirtilmektedir. Ayrıca ilgili naslardan anlaşıldığı üzere kıyametin kopuşunda tüm canlıların ölümü, âlemin nizamının bozulması, peşinden de yeni bir düzenin kurulması ve tüm canlıların tekrardan diriltilmeleri için üflenecek olan sûrun mahiyeti tam olarak bilinmemektedir. Fakat bazı hadislerden yola çıkarak bir çeşit boru veya borazan şeklinde bir âlet olarak anlamak mümkün gözükmemektedir.

1.3.3. Ahirette Şahitlik Etmeleri

Meleklerin ahirette yapacakları şahitlikleri Kur'ân'da "O gün Allah, onların hepsini toplayacak; sonra meleklerle: Size tapanlar bunlar mıydı? diyecek. (Melekler de:) Sen yücesin, bizim dostumuz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı; diyecekler."⁴⁹³ şeklinde ifade bulmaktadır.

Taberî'ye göre ilgili âyette, Allah'a şirk koşanlar, kıyamet günü bütün mahlukatın huzurunda, neye taptıkları konusunda hesaba çekilerek rezil ve rüsva edilecekleri ifade edilmektedir. Bu anlamda Allah Teâlâ'nın, kıyamet günü tüm insanları toplayacağı ve meleklerle "Bu müşrikler beni bırakıp sizlere mi tapıyorlardı?" diye soracağı, meleklerinse "Hâşâ rabbimiz, biz seni, layık olmadığın sıfatlardan tenzih ederiz. Bizim velimiz onlar değil sensin. Onlar bize tapmıyorlar, cinlere tapıyorlardı." şeklinde cevap verecekleri belirtilmektedir.⁴⁹⁴

İlgili âyette ifade edildiğine göre Allah Teâlâ'nın kıyamet günü tüm mahlukatın gözü önünde meleklerle olan sorusu ve onların da cevapları müşriklerin iman etmeme mazeretlerini geçersiz kılmaktadır. Benzer şekilde Kur'ân'da Allah'tan başka taptıkları şeylere "Bu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendileri mi yoldan çıktılar?",⁴⁹⁵ ve yine Hz. İsa'ya hitaben: "Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'tan başka iki ilah edinin, dedin?" şeklinde sorulması ve onun da "Seni tenzih ederim,

⁴⁹³ Sebe 34/40-41.

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XX, s. 414.

⁴⁹⁵ Furkan 25/17.

hak olmayan bir sözü söylemek bana yaraşmaz.”⁴⁹⁶ şeklinde cevap vermesi, karşı tarafın mazeretini ortadan kaldırmaktadır. Bu mana da melekler de burada aynı şekilde cevap vermekle şahitlik yaparken bir bakıma müşriklerin inanmama mazeretlerini ortadan kaldırmaktadır.

Kurtubî’ye göre âyette geçen “O gün, onların hepsini haşredecek..” buyruğu, daha önce geçmiş olan “..Sen o zalimleri, rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen!..”⁴⁹⁷ ifadesinin devamı mahiyetindedir. Yani âyette dikkat çekilen mana eğer sen onları bu halde göreceksin olursan, korkunç bir durum görürsün şeklindedir. Burada hitap Hz. Peygamber’e olmakla birlikte maksat hem O hem de O’nun ümmetidir. Devamında o gün onların hepsini yani kulluk edenleri de edilenleri de haşredecek hesap için onları bir araya toplayacak. Sonra da meleklerle “Bunlar mı size ibadet ederlerdi?” diye soracaktır. Katâde’ye göre burada sorulan soru aynen Allah Teâlâ’nın Hz. İsa’ya soracağı belirtilen “Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, Allah’ı bırakıp da beni ve anamı iki ilah edinin diye sen mi söyledin?”⁴⁹⁸ buyruğuna benzemektedir. Nehhâs’a göre ise ifade edilen bu soru Allah’ın dışındakilere kulluk yapanlara bir azar mahiyetindedir.⁴⁹⁹

Âyette bahsedilen müşrikler, melekleri de Allah’a eş tutuyorlardı; dolayısıyla meleklerin buradaki beyanları sadece onların kendilerine tapmadıkları değildir. Bu ifadeleri aynı zamanda kendilerinin böyle bir durumu kabul etmeyeceklerini, buna karşın cinlerin ise kendilerine tapılmasını istediklerine de dikkat çekmek içindir.⁵⁰⁰ Ayrıca “Yeryüzü, rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap (amel defteri) ortaya konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla haksızlık yapılmaz.”⁵⁰¹ âyetinde geçen “şahitler” ifadesiyle bazı rivayetlere göre

⁴⁹⁶ Mâide 5/116.

⁴⁹⁷ Sebe 34/31.

⁴⁹⁸ Mâide 5/116.

⁴⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. XIV, s. 308-309.

⁵⁰⁰ Hayrettin Karaman v.d., *Kur’an Yolu*, c. IV, s. 440.

⁵⁰¹ Zümer 39/69.

amelleri kaydetmekle görevli Kirâmen Kâtibîn/Hafaza Melekleri olarak açıklanmış ve böylece kıyamet günü onların da şahitlikleri ifade edilmiştir.⁵⁰²

Netice olarak, âyetlerde geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere Allah Teâlâ'nın kendisine eş koşanları, kıyamet günü tüm yaratılmışların gözü önünde, kimlere tapındıklarına dair hesaba çekeceği sırada şahit olarak melekleri göstereceği anlaşılmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ meleklerle, müşriklerin kendisini bırakıp meleklerle mi taptıklarını -çok iyi bildiği halde- soracak, onlar velilerinin müşrikler değil Allah olduğunu ve onların kendilerine değil cinlere taptıklarını ayrıca onların çoğunun şeytanlara inandıklarını içeren cevaplar vereceklerdir. Ayrıca meleklerin ilgili âyetteki beyanları sadece onların kendilerine tapmadıklarını değil aynı zamanda kendilerinin de böyle bir duruma rıza göstermediklerini ifade etmektedir.

1.3.4. Cennetlikleri Karşılamarı

Kur'ân'da, mü'minleri cennetin kapısında karşılayacak olan melekler “..Cennetin bekçileri..”⁵⁰³ (حَرَّثُهَا...) ifadesiyle anlatılmaktadır. Bu görevi yerine getirecek meleklerin cennetlikleri hem vefatları esnasında cennetle müjdeleyecekleri hem de cennete girerken selamlayacakları haber verilmektedir. Hz. Peygamber'in kıyamet günü cennetin kapısına gelip açılmasını isteyeceğini ve Hâzin isimli görevli meleğin ise O'na “Bu kapıyı senden önce kimseye açmamakla emrolundum.”⁵⁰⁴ ifadeleri cennetin kapısında bekleyen meleğin Hâzin olduğunu haber vermektedir.

Cennette bulunan teşrifatçı melekler, farklı ve yeni bir hayata intibakları esnasında mü'minleri korku ve endişeye kapılmamaları konusunda “Biz dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarıңыз. Şefkat ve merhameti sınırsız olan Allah'ın lütfu ve ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır.”⁵⁰⁵ ifadeleriyle telkin edeceklerdir. Bu

⁵⁰² Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîr-u Mukâtil**, c. III, s. 139; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. XV, s. 283.

⁵⁰³ Zümer 39/73.

⁵⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XIX, s. 388; Müslim, **İman**, 333.

⁵⁰⁵ Fussilet 41/31-32.

durum Kur’ân’da meleklerin, mü’minlerin canlarını alırken “Selam size! Yaptığınız işlere karşılık olarak girin cennete!”⁵⁰⁶ âyetiyle de anlatılmaktadır. Burada ayrıca insanın cenneti elde etmesinde dünyadaki amellerinin rolüne de işaret edilmektedir. Meleklerin cennette yapacakları asıl karşılamanın ise “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da kapıları açıldığında bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.”⁵⁰⁷ ve “Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür.”⁵⁰⁸ ifadeleriyle olacağı haber verilmektedir. Ayrıca meleklerin cennette dört bir yandan gelip mü’minleri “Selam olsun size! Çünkü siz dünyadayken Allah yolunda çektiğiniz sıkıntılara göğüs gerdiniz ve böylece mutlu sona eriştiniz. Dünya hayatının sonu (cennet) ne güzeldir!”⁵⁰⁹ sözleriyle de karşılayacakları ifade edilmektedir. Burada da mü’minlere ahirette verilecek nimetlerin, dünyadaki sabırlarına karşılık olarak verildiği zikredilmektedir.

İlgili âyetlerden anlaşıldığına göre mü’minler hem kabirlerinde diriltilip kalkınca hem de cennete girerken melekler tarafından övgü, selam ve müjdelere karşılanacaklardır. Zikredilen son âyetin tefsiri mahiyetinden Hz. Peygamber’den şu hadis nakledilmektedir:

“Allah’ın yarattıklarından cennete ilk girecekler, kanaatkâr olan, ihtiyaçlarını içinde saklayıp gideremeden ölen fakirler ve kötülüklerden sakınan muhacirlerdir. Sınırlar onlarla korunur, zor işler onlarla başılır. Allah, meleklerinden istediğine “Onları karşılayın ve selamlayın.” der. Melekler de “Ey rabbimiz! Biz senin göklerde yaşayan ve yarattıklarının hayırlıları olan varlıkları. Sen bizlere, gidip onları karşılamamızı ve onları selamlamamızı mı emrediyorsun?” derler. Allah “Onlar, sadece bana kulluk eden, hiçbir şeyi bana ortak koşmayan kullardır. Sınırlar onlarla korunuyor, sevilmeyen zor işler onlarla başarıyordu. Onlardan biri öldüğünde, ihtiyaçlarını kalbinde taşıyarak, onları gideremeden ölmüşlerdir.” der ve bunun

⁵⁰⁶ Nahl 16/32.

⁵⁰⁷ Zümer 39/73.

⁵⁰⁸ Enbiyâ 21/103.

⁵⁰⁹ Bkz.: Ra’d 13/23-24.

üzerine melekler her kapıdan onların yanına gelirler ve sabretmelerinin karşılığı olarak “Selam olsun sizlere, ahiretin en güzel mükâfatı ne hoştur!” diyerek tebşir ederler.⁵¹⁰ Buna göre meleklerin cennette genelde tüm mü’minleri özelde ise dünyada ihtiyaçlarını gideremeyecek derecede muhtaç olanları karşılayacakları haber verilmektedir.

Kaynaklarda İbn Ebî Hâtim’in, Enes’den rivayetle mü’minlerin cennette çok geniş ve inciden bir çadır içerisinde olacakları, her köşesinde mü’minin aileleri, malları ve altından dört bin kapısı olduğu, her kapıdan mü’minleri tebrik için yetmiş bin meleğin Allah’tan bir hediyeyle geldikleri rivayeti de cennetlikleri meleklerin ikram ve hediyelerle karşıladığını haber vermektedir.⁵¹¹ Bazı kaynaklarda cennette görevli meleklerin başında Rıdvan isimli bir meleğin varlığı ifade edilmektedir.⁵¹² Ayrıca mü’minler, melekler tarafından güzel bir şekilde selamlanıp, müjdelilerle cennete girdikten sonra onlara çeşitli nimetler ve ikramlar sunulacağı ve orada görevli meleklerin hizmette sınır tanımayacakları ifade edilmektedir.⁵¹³

Sonuç olarak, âyetlerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere bazı melekler görevleri itibariyle bu dünyada Allah’ın istediği şekilde yaşayıp onun rızasını kazanmış cennetlikleri hem vefat ederken cennetle müjdeleyecek hem de cennete girerken selamlayarak karşılayacak ve mutluluklarını paylaşacaklardır. Bazı kaynaklarda cennette görevli meleklerin başında Rıdvan isimli bir meleğin varlığı belirtilmiş olsa da Kur’ân’da ve sahih rivayetlerde bu hususta herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ayrıca cennette görevli meleklerin sayısına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

1.3.5. Cehennemlikleri Karşılamaları

Cennet kapılarında mü’minleri karşılayan görevli melekler olduğu gibi cehennemde de kâfirleri karşılayan görevli meleklerin varlığı ifade edilmektedir. Buna göre Kur’ân’da kâfirlerin ayrı ayrı zümreler halinde cehenneme sürülecekleri,

⁵¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, c. XI s. 131.

⁵¹¹ Âlûsî, **Rûhu’l-Me‘ânî**, c. XIII, s. 144.

⁵¹² İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, c. I, s. 113; Suyûtî, **el-Habâik fî Ahbâri’l-Melâik**, s. 67.

⁵¹³ İnsan 76/12-22.

kapıda görevli meleklerin de “Size, içinizden rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden peygamberler gelmedi mi?”⁵¹⁴ sözleriyle karşılayacakları haber verilmektedir. Daha sonra o kâfirlere “İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; Allah’a karşı büyüklük taslayanların yeri ne kötüdür!” denilecektir.⁵¹⁵

Kur’ân’da cehenneme atılan kâfirlerin cehennemin homurtusunu, kaynaya kaynaya çıkardığı uğultusunu işitecekleri ve neredeyse öfkeden çatlayacak duruma gelecekleri haber verilmektedir. Oraya bir bölük gelip görevli melekler kendilerini uyaran bir elçinin gelip gelmediğin sorduğunda ise “Evet, doğrusu bize, (bu azap ile) korkutan bir peygamber gelmişti; fakat biz (onu) yalanlamış ve “Allah bir şey göndermedi; siz büyük bir sapıklık içindesiniz!” demiştik.” diyerek yaptıkları yanlış itiraf ederler. Âyetin devamında gelen “Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık! diye ilâve ederler.”⁵¹⁶ ifadeleriyle de onların dünyada yaşadıkları hayatın pişmanlığını artık iyiden iyiye yaşamaya başladıkları anlaşılmaktadır.

İlgili âyetlerden cehennemliklerin orada görevli melekleri gördükleri, konuştukları ve tadacakları azaba müstahak olduklarını pişmanlık içerisinde itiraf ettikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca melekler her ne kadar latif varlıklar olsalar da cehennem de vazife yaptıkları için olsa gerek, kâfirlere öyle gözükmeyecekleri gibi onları azapla korkutacakları, endişe içerisinde bırakacakları anlaşılmaktadır.

Netice olarak, Kur’ân’da, cenneti kazanmış mü’minleri müjdeyle karşılayan meleklerle karşılık cehenneme giren kâfirleri azapla, endişeyle karşılayan meleklerin varlığı ifade edilmektedir. Bu meleklerin cehennemin kapısında kâfirleri karşılayacakları ve orada dünyada iken kendilerine gelen uyarıcılara kulak asmayışlarını onlara itiraf ettirerek son derece pişmanlık yaşamalarına sebep olacakları anlaşılmaktadır.

⁵¹⁴ Zümer 39/71.

⁵¹⁵ Zümer 39/72.

⁵¹⁶ Mülk 67/6-11.

1.3.6. Cehennemdeki Görevleri

Cehennemde görevli meleklerle, kıyamet günü cehenneme atılmayı hak eden kişileri karşılayacak olan melekler ve daha önce Kur'ân'da ismen anılan melekler olarak değerlendirilen Zebânî ve Mâlik gibi asıl görevleri cehennemliklere azap etmek olan melekler kastedilmektedir. Bunlar Kur'ân'da “Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır. Biz cehennemin işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık..”⁵¹⁷ ifadeleriyle belirtilmektedir. Buna göre cehennemde olup biten her olayı görevli meleklerin icra ettiği ve onların sayılarıyla ilgili verilen rakamın da imtihan vesilesi olduğu ifade edilmektedir. Başka bir âyette de cehennemin başında, katı, acımasız, güçlü, Allah'ın buyruklarına karşı gelmeyen ve kendilerine emredilenleri yapan meleklerin varlığı haber verilmektedir.⁵¹⁸

Rivayete göre Ebû Cehil ilgili âyeti duyunca, Kureyşlilere “Duydunuz mu cehennemin bekçisi on dokuz taneymiş. Siz bile onlardan daha çok ve daha kuvvetlisiniz zira sizden onunuz cehennem bekçilerinden birini tutamaz mı?” diyerek âyette belirtilen sayıyı alaya almıştır. Bu olaydan sonra Bedir Savaşı'nda Allah Teâlâ müşrikleri rezil ve rüsva etmesi, bir bakıma cehennemde görevli bekçilerin insan değil melek olduklarını ve bu anlamda meleklerin de insandan çok farklı olduğunu hatırlatması olarak değerlendirilmiştir.⁵¹⁹ Bu yönüyle âyet, Ebû Cehil gibi kâfirlerin, bu melekleri yalanlamaları ve arkadaşlarına siz onlara yetersiniz gibi sözler söylemeleri dolayısıyla, fitneye düştüklerini ve imtihanı kaybettiklerini beyan etmektedir.

Müfessirler, on dokuz sayısı ile kastedilenin cehennemde görevli on dokuz melek; meleklerden on dokuz sınıf veya saf; her birinin emri altında bir grup melek

⁵¹⁷ Müddessir 74/30-31.

⁵¹⁸ Tahrim 66/6.

⁵¹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 28; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXX, s. 179.

bulunan on dokuz idareci melek vb. şekilde ifade etmişlerdir.⁵²⁰ Bir başka görüşe göre ise genel olarak cehennem üzerinde ve cehennemlikleri içine atmakla görevli olan on dokuz melek vardır ki bunlar Mâlik ve diğer on sekiz melektir.⁵²¹

Taberî'ye göre âyette zikredilen meleklerden maksat, cehennem zebânîleridir. Bunlar, cehennemliklere karşı çok sert ve çok dehşetlidirler ve onlara asla merhamet etmezler.⁵²² Şevkânî de müfessirlerin on dokuz sayısı ile ilgili görüşlerini serdettikten sonra sayıyla cehennemde görevli meleklerin kastedildiği görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir.⁵²³

Râzî'ye göre ilgili âyette on dokuz zebânî ile onların yardımcıları kastedilmiştir. Bunlar alabildiğine büyük, haşin ve sert karakterlidir. Onların böyle olmaları şaşılabilecek bir şey değildir. Çünkü de belki onlar Allah'ın düşmanlarına karşı olabildiğine şedid, Allah dostlarına ise bir o kadar merhametli oldukları için hilkatlerinde değil sadece kendilerine verilen görevlerde bu yapıya sahiptirler. Çünkü melekler Allah'ın buyruklarını ifâ ederken düşmanlarından intikam alma konusunda kesinlikle şefkatli olmazlar. Ayrıca âyette meleklerin ahirette de olsa Allah'ın buyruklarıyla mükellef olmaya devam ettiklerine de işaret edilmektedir.⁵²⁴

Kur'an pasajlarından anlaşıldığına göre hak ettiği cezadan bir an önce kurtulmayı arzulayan cehennemlikler oradaki görevli meleğe, "Ey Mâlik! Ne olur rabbine söyle, bizim canımızı alsın da kurtulalım." diyerek ölümü isterler. Çünkü orada ölmeleri ve yok olmaları onlar için azap içerisinde kalmalarından daha iyidir. Fakat Mâlik de, burada size asla ölümle kurtulma yok dercesine "Bu azap içinde kalmaya mahkûmsunuz!" diye karşılık verecektir.⁵²⁵ Azap içerisinde olan cehennem ehlinin ricalarının hikâye edilmesinden orada görevli olan meleklerin reisi olduğu

⁵²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XXIX, s. 126-127. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 652; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. V, s. 434; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XXIX, s. 312.

⁵²¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. XIX, s. 79; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXX, s. 179.

⁵²² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIII, s. 492.

⁵²³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, c. V, s. 434.

⁵²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c. XXX, s. 41.

⁵²⁵ Zuhurf 43/77.

anlaşılan⁵²⁶ Mâlik, cehennemliklerin bu isteklerine verdiği cevabı rivayetlere göre bin, yüz, kırk veya seksen sene sonra verdiği belirtilmektedir⁵²⁷ ki bu rivayetlerin kesretten kinâye olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁸

Hadis kaynaklarında geçen bilgilere göre, Hz. Peygamber İsrâ ve Mirâç esnasında kendisine gösterilen melekler arasında cehennem meleklerinin reisi Mâlik'in de olduğunu haber vermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'e rüyasında cehennem ehlinin durumu gösterilirken, cehennemin önündeki ateşi yakmakta olan cehennem bekçisi Mâlik'i de görmüştür.⁵²⁹ Ayrıca 'Alak sûresinde belirtildiğine göre Allah, Hz. Peygamber'in namaz kılmasına mâni olanı yaptığını terketmediği takdirde günahkâr perçeminden yakalayıp cehenneme atacak ve bu kişinin yandaşlarını çağırması durumunda Allah da zebânîleri çağıracaktır.⁵³⁰ Fakat burada Allah'ın zebânîleri çağırması ifadesi kendisine yardım etmeleri için değil; aksine o kişiyi cehenneme attırmak içindir.

Kaynaklarda âyette geçen ve Hz. Peygamber'in namazını engellemek isteyen Ebû Cehil olduğu belirtilmektedir.⁵³¹ Ebû Cehil zebânîlerden söz edildiğini duyunca korkmuş ve geri dönmüştür. Kendisine, neden korktuğu sorulunca da, "O'nun yanında beni Zebânîlerle tehdit eden bir atlı gördüm. Zebânîlerin ne olduğunu bilmiyorum fakat o atlı benim üzerime geldi, beni yemesinden korktum."⁵³² diye cevap vermiştir. Başka bir rivayette, Ebû Cehil, Kâbe yakınında namaz kılan Hz. Peygamber'e saldırmak istemiş; fakat gözüne ilişen azap melekleri nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durumla ilgili Hz. Peygamber "Eğer yaklaşılmaya kalksaydı, melekler onu param parça edeceklerdi." buyurmuştur.⁵³³

⁵²⁶ Habenneke el-Meydanî, **el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve Üsûsühâ**, s. 276.

⁵²⁷ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXI, s. 640-645.

⁵²⁸ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VI, s. 4287.

⁵²⁹ Buhârî, **Bed'ü'l-Halk**, 7.

⁵³⁰ Alak 96/9-18.

⁵³¹ Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. V, s. 631-632.

⁵³² Ebu'l-Leys Es-Semerkindî, **Bahru'l-Ulûm**, Thk. Mahmud Matrucî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y., c. III, s. 575.

⁵³³ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXIV, s. 527; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VIII, s. 438; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. V, s. 631-632.

Cehennemde görevli melekler olan Zebâniler, cehennem ehline azap etmekle vazifeli,⁵³⁴ ayakları yerde, başları gökte olan cehennem bekçileri melekler olarak tanımlanırken; ayrıca kelimenin Arapça’da, zabıta, polis, muhafız gibi anlamlara geldiği ve bu meleklerin çok kuvvetli ve sert oldukları vurgulanmıştır.⁵³⁵ Kur’ân’da bu melekleri ifade etmek için “kaba, şiddetli” manasına gelen “ğilâz ve şidâd” (غِلَاطٌ, شِدَادٌ)⁵³⁶ gibi terimler de kullanılmıştır.⁵³⁷ Bazı kaynaklarda, Hz. Peygamber’e isnat edilen rivayetlerde cehennemde görevli meleklerin gözlerinin yıldırım benzeri ışıklar çıkardığı ve ağızlarında dikenler olduğu haber verilmektedir.⁵³⁸

Sonuç olarak Kur’ân’da geçen on dokuz rakamıyla kastedilenin cehennemde görevli on dokuz melek, meleklerden on dokuz saf veya sınıf, her birinin emri altında bir grup melek olan on dokuz yönetici melek olduğu gibi farklı görüşler ifade edilmiştir. Cehennemde görevli meleklerin şedid, katı, acımasız ve emredildiklerini yapan melekler oldukları ve bunların ahirette de Allah’ın emir ve yasaklarını harfiyen yerine getirecekleri anlaşılmaktadır.

İsmi Kur’ân’da sadece bir âyette, hadislerde ise birkaç rivayette cehennemde görevli olarak geçen Mâlik isimli meleğin orada bulunan görevli meleklerin reisi konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber’in namazına engel olmaya çalışanın bu davranışından vazgeçmediği takdirde perçeminden yakalanıp cehenneme atılacağı, bu kişinin yandaşlarını yardıma çağırması durumunda Allah da zebânîleri çağıracağı belirtilen âyette “iten kimse” anlamına gelen zebânî olarak da cehennemliklere kaba, katı ve sert şekilde muamele ettikleri, onları tartakladıkları ifade edilmektedir.

⁵³⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, c. VII, s. 374.

⁵³⁵ Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XIII, s. 156; İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XX, s. 1809; Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, c. XXXII, s. 25.

⁵³⁶ Tahrîm 66/6.

⁵³⁷ Ezherî, *Tehzîbül-Luga*, c. XIII, s. 156; İbn Manzur, *Lisânü’l-‘Arab*, c. XX, s. 1809; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. VIII, s. 5459; D. B. Macdonald, *İslâm Ansiklopedisi*, “Melâike”, c. VII, s. 661;

⁵³⁸ Suyûtî, *el-Habâik fî Ahbâri’l-Melâik*, s. 66-67; Kurtubî, *et-Tezkira fî Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhira*, Riyad, Dâru’l-Âsime, 1997, s. 65-68.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA İNANCIN KONUSU OLARAK MELEKLER

Çalışmanın bu bölümünde Kur'ân öncesi dönemin spesifik bir konusu olarak melekler, inanç bağlamında ele alınacaktır. İlk muhatapların melek tasavvurları ve inanç sistemlerinde nerede durduğunun tespiti, inancın konusu olarak melekler ele alınırken, değerlendirmenin daha isabetli yapılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu manada Kur'ân öncesi Arap toplumunun sahip olduğu melek inancı ve Kur'ân'ın bu inanç bağlamında meleklerle ne gibi değişiklikler getirdiğine, bu anlamda nasıl bir zihin inşa ettiğine dair sonuçta yapılacak olan analizin daha sağlam bir temele oturmasını sağlayacaktır. Buna göre öncelikle vahiy öncesi Arap toplumunun melek inancı ana hatlarıyla belirlenecek daha sonra ise bu inanç bağlamında Kur'ân'da melek konusu hem küfrün ve şirkin hem de imanın konusu olarak alt başlıklar halinde, ilgili âyetler ve rivayetler ışığında değerlendirilecektir.

Kur'ân'ın ilk muhatap toplumu olan Araplarda farklı inançların bir arada bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre onların tanrı inancı konusunda homojen bir yapı arz ettiklerini düşünmek, dolayısıyla da bu konuda sadece belirli bir inanca sahip olduklarına dair genelleme yapmak mümkün değildir.¹ Bu anlamda toplumda Yahudilerin, Hristiyanların, Mecûsîlerin ve putperestlerin varlığı bilinmektedir.² Ayrıca aralarında özellikle Yemen kökenli olan Hımyer kabilesi gibi gök cisimlerine ibadet edenlerin yanında Maniheiztlerin³ de varlığından bahsedilmektedir.⁴

¹ Harun Ögütüş, *Câhiliyye Döneminde Araplar*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s. 271.

² Cevâd 'Ali, *el-Mufasssal fî Tarihî'l-'Arab kable'l-İslâm*, c. VI, s. 34.

³ Maniheizm, MS. 3. yy'da Mani tarafından kurulan, ışıkla karanlık arasında mutlak bir düalizme dayalı gnostik bir din olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde müntesibi kalmamış olan dinin İslâm öncesi dönemde özellikle Ortadoğu'da etkin olduğu belirtilmektedir. Detaylı Bilgi için bkz.: Şinasi Gündüz (edit.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, 3. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2010, s. 493-505.

⁴ Mahmud Şükrî el-Âlûsî, *Bülûgu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab*, Tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, 2. bs., Kahire, el-Mektebetü'l-Ehliyye, t.y., c. II, s. 237-240.

Cahiliye Arap toplumunda, içerisinde farklı inanç unsurlarını barındırmakla birlikte genel olarak, Allah’a zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya kendisine ibadet edilmesi hususunda ortaklar iddia etmek, şeklinde tanımlanan⁵ ve Kur’ân’da ilahlıkta,⁶ ibadette⁷ ve amelde⁸ olmak üzere üç farklı boyutundan bahsedilen şirk bu unsurlarını taşıyan bir yapının hâkim olduğu inanç sisteminin varlığından bahsedilmektedir.⁹

Arap müşriklerin, konumları ve mahiyetleri itibariyle melekler hakkında yanlış itikada sahip olmakla birlikte onların varlığından şüphe etmedikleri, önceki peygamberlerin tebliğ ve talimleriyle meleklerin varlığından hatta bazı icraatlarından haberdar oldukları, onların hepsinin veya bazılarının zihninde meleklerin olağanüstü bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Bazılarının bu durum onların Hz. İbrahim’in Hanif dininin bozuk bir halini yaşadıklarını¹¹ ve melek inancına sahip eski ilahî dinlere mensup Yahudi ve Hristiyanlarla olan etkileşimlerini göstermektedir.¹² Buna göre Arapların Ehl-i Kitap’tan melek kelimesini aldıkları ve onların melekler hakkındaki inançlarını da benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda Tevrat’ta meleklerle Allah’ın oğlu dendiği¹³ Hicaz Yahudileri aracılığıyla bu inancın Araplara geçtiği fakat onların Allah’ın oğulları yerine kızları dedikleri ifade edilmektedir.¹⁴

Meleklerin Allah’ın kızları olduğuna inanan Mekke müşrikleri, bazı putlarını melek şeklinde tasvir ederek¹⁵ onları meleklerin yeryüzündeki somut sembolleri

⁵ İbn Manzûr, **Lisanü’l-Arab**, c. IV, s. 2249

⁶ Nisâ 4/36, 48; Mâide 5/72; Tevbe 9/3.

⁷ A’râf 7/190; İbrahim 14/22.

⁸ Kehf 18/110.

⁹ Zekeriya Pak, **Kur’an’da Kulluk**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1999, s. 13-14.

¹⁰ İzzet Derveze, **Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, Trc. Mehmet Yolcu, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998, c. I, s. 336.

¹¹ Cevâd ‘Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-Arab kable’l-İslâm**, c. VI, s. 36.

¹² Cevâd ‘Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-Arab kable’l-İslâm**, c. VI, s. 738.

¹³ Tekvin 6:1; Eyup, 1:6; 2:1; **Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri**, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2014.

¹⁴ Bkz.: Hüseyin Atay, **Kur’an’da İman Esasları**, s. 64.

¹⁵ İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VII, s. 84.

olarak kabul ediyorlardı.¹⁶ Ve onlara, Allah katında kendileri için şefaathçi görmeleri ve Allah ile aralarında vasıta olarak kabul etmeleri sebebiyle tapıyorlardı. Bu anlamda cahiliye inancına sahip Araplarda şirkin ortaya çıkmasında önemli bir unsur olan¹⁷ meleklerle tapma pratiği çok yaygın bir haldeydi.¹⁸ Onlar, meleklerin âlemin asıllarının her biri ile görevlendirildiğine, bunların ruhî varlıklara havale edildiğine ve âlemde cereyan eden her olayın bir melek eliyle gerçekleştirildiğine inanıyorlardı. Bu inançlarının bir sonucu olarak da meleklerin çeşitli suretlerine taparak melekî kuvvetlere yakınlık kazanmayı ve şefaathlerine nail olmayı umuyorlardı.¹⁹ Ayrıca müşriklerin bazıları, Allah, cin ve meleklerden oluşan üçlü bir inanç sistemine de inanıyorlardı. Buna göre onlar Allah'ın cinlerle evlendiğini ve bu evliliğin sonucu olarak da meleklerden kızları olduğunu ileri sürerek Allah ile cinler arasında nesep bağı kurmuşlardır.²⁰

Buraya kadar verilen bilgilerden, cahiliye inancında meleklerle inanma, önemli bir husus olmakla birlikte bunun şirkten ârî olmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda melekleri Allah'a yaklaştıran birer aracı ve şefaathçi görerek ilahlaştırmaları, kız şeklinde suretlerini yaparak onlara ibadet etmeleri ve kendileri için utanç sebebi olarak gördükleri kız çocuğuna sahip olmayı Allah'a layık görmeleri gibi çarpık inançları ön plana çıkmaktadır.

Çalışmada daha sonra yapılacak olan değerlendirme ve tespitlerin doğru sonuca ulaşması ve daha sağlam bir temele oturabilmesi için buraya kadar özetlenen, ilk muhatap toplumunun melek inancı büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle bölümün sonraki üst başlığında, bu bilgiler ışığında Kur'an'da iman ve küfrün konusu olarak melekler ele alınacaktır. İlahî vahyin, ilk muhatapların melekler hakkındaki düşüncelerinin hangilerine ne şekilde müdahil olduğu, hangilerini olduğu

¹⁶ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, c. I, s. 299; Yaşar Çelikkol, **İslâm Öncesi Mekke**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 180.

¹⁷ Cevâd 'Ali, **el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm**, c. VII, s. 161.

¹⁸ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Tanrı ve İnsan**, s. 40.

¹⁹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VII, s. 4601-4602.

²⁰ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXI, s. 120-122.

gibi bıraktığı belirlenmeye, Kur'ân'ın zihinlerde yaptığı değişiklik ve inşa tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1. KUR'ÂN'DA İNANCIN KONUSU OLARAK MELEKLER

Melekler nûrânî ve rûhânî varlıklar olmaları hasebiyle duyu organlarıyla algılanamadıkları gibi bu verilere dayanan aklın istidlaliyle de bilinmemektedir. Şu hâlde onların varlığını sadece ilahî vahiy aracılığıyla öğrenmek mümkündür. Buna göre meleklerin varlığına iman etmek, tıpkı ahirete ve ilahî kitapların inzâline inanmak gibi tecrübeyle veya akıl yürütmeye ulaşılabilecek bir durum değildir. Bu gibi konuların bilinmesi ve şeksiz şüphesiz inanılması Allah'ın peygamberleri aracılığıyla bildirmesiyle mümkündür. Aksine delil-i kat'î bulunmayan sarih naslarda da te'vile gitmek mümkün değildir.²¹

Meleklerin duyu organlarıyla algılanamayıp, akıl yoluyla da idrak edilememesi ve sadece ilahî vahiy aracılığıyla bilinebilmesi onlar hakkında şüphe duyulmasını gerektirmemelidir. Çünkü bir şeyin sadece çıplak gözle görülemediği için yok sayılması düşünülemez. Sadece görülemediği için inkâr edilmesi durumunda, varlıklar yalnızca insanoğlunun algılayabilme alanına hapsedilmiş ve onun dışında kalanlar ise yok sayılmış olacak, bu da bireyin evrendeki bütün varlıkları kendi düzeyine sıkıştırması anlamına gelecektir.

Meleklerin varlığı naklen sabit, aklen caizdir. Çünkü, Allah tarafından gönderilen bütün peygamberler meleklerin varlığını haber vermişlerdir. Çalışmanın önceki bölümlerinde ele alındığı üzere Kur'ân, meleklerden, onların bazı özel ve cins isimlerinden, özelliklerinden, görevlerinden ve Allah katındaki yüksek derecelerinden mebzûl miktarda âyetiyle haber vermektedir. Buna göre Müslümanlar, âyetlerde ve hadislerde sübûtu sabit olan, tüm peygamberlerin ve ilahî dinlerin var oldukları konusunda ittifak ettikleri meleklerin varlığına inanmakla

²¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, s. 309; Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 22.

mükelleftir. Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun, nasla yani şer'an sabit olan, meleklerin varlığını inkâr etmenin, küfrü gerektirdiği belirtilmektedir.²²

Kur'an'da geçtiği her yerde iman kelimesi bir mukayese içerisinde ya küfrün/inkârın zıttı olarak sunulmakta veya olumlu anlamda kulun kurtuluşunu sağlamaya yarayan salih amellerle birlikte ifade bulunmaktadır.²³ Buna göre küfür ve şirk, Kur'an'da imanın aksi olarak belirtilmektedir. Esasında imanla küfür arasındaki bu temel zıtlık, bütün insanî vasıfların İslâmî bakış açısından birbirine temelden zıt iki ahlâkî kategoriye ayrıldığına da işaret etmektedir. Bu temel ikilem İslâm ahlâk sisteminin de esasını oluşturmaktadır ve Kur'an'ın neredeyse tüm ifadelerinde bu temel karşıtlığı görmek mümkündür.²⁴ Bu anlamda iman ile küfrün birbirinin zıttı olduğunu ifade etmesi bakımından bazı âyet pasajları zikredilebilir:

“İman edip iyi işler yapanlara gelince, onlar, cennette nimetlere ve sevince mazhar olacaklardır. İnkâr edenler, âyetlerimizi ve ahiret buluşmasını yalan sayanlar ise, işte onlar azapla yüz yüze bırakılacaklardır.”²⁵, “Muhakkak ki Allah, iman edip iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere koyar; inkâr edenler ise (dünyadan) faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler. Onların yeri ateştir.”²⁶

İlgili âyetlerde mü'min ve kâfir arasındaki temel zıtlık iki aslî noktaya değinilerek ifade edilmektedir. Birincisinde bu, dünyada yaptıkları açısından kâfirin ilgisi günlerini dünya zevkleri peşinde geçirmeye iken, mü'minin ilgisi sadece güzel amelleredir. İkincisinde ise hesap günü görecekları karşılık açısından mü'min cennetle ödüllendirilirken kâfir ise cehennemle cezalandırılacaktır.²⁷ Benzer şekilde “İman edenler Allah yolunda savaşırlar, inanmayanlar ise tâğut (bâtıl davalar ve

²² Mustafa 'Âşur, 'Âlemü'l-Melâike, s. 9; Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, s. 309.

²³ Ömer Dumlu, **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, İzmir, Anadolu Yayınları, 1999, s. 119.

²⁴ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, 5. bs., Trc. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2013, s. 289.

²⁵ Rum 30/15-16.

²⁶ Muhammed 47/12.

²⁷ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 289.

şeytan) yolunda savaşırlar..”²⁸ âyetiyle de karşıtlık uğruna savaşılan davaların farklı oluşları söz konusu edilmektedir.²⁹ İman veya inkâr konusu, bu bağlamda değerlendirildiğinde, Kur’ân’ın kullandığı üslûplardan biri olarak, yer yer özellikle bazı kavramların karşıtlarıyla birlikte zikredildiği görülmektedir. Bu durum özellikle muhatabın iki zıtlık arasında mukayese yapabilme imkânı bulabilmesi ve verilen mesajın daha iyi anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Buradan hareketle Kur’ân’da imanın temel esaslarından biri olarak vurgulanan meleklerle iman/inanma, mü’minlik için olmazsa olmaz şartlardan olurken,³⁰ onların varlığını inkâr da aynı şekilde kişinin kâfirliği için yeterli sebep olarak ifade edilmektedir.³¹ Bu anlamda kat’î delillerle sabit olan meleklerin varlığına ve niteliklerine iman etmek mü’min için zaruret olduğu gibi delillerle sabit olan durumlar dışındaki bazı asılsız iddiaları onlara nispet etmemek de imanın zorunlulukları arasında ifade edilmektedir.

Kur’ân’da ifade edilen kavram zıtlığından hareketle ve mukayesenin kolaylıkla yapılabilmesi için çalışmanın bu başlığı altında melekler, inancın konusu olmaları bakımından ele alınacak, öncelikle küfrün ve şirkin konusu olarak değerlendirilecektir. Böylelikle yanlış melek inancı bağlamında kişileri şirke ve küfre götüren duruma Kur’ân’ın yaptığı ilahî müdahale daha belirgin olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise önceki başlıklarla kıyaslamanın kolay, bazı tespitlerin de doğru yapılabilmesi ve sonuçlanabilmesi adına imanın konusu olarak melekler, ilgili âyet ve hadisler bağlamında değerlendirilecek Kur’ân’da çizilen portre ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.1.1. Küfrün ve Şirkin Konusu Olarak Melekler

Kur’ân’ın, indiği dönemdeki muhatap kitlenin zihninden yola çıkarak bazı yanlış düşüncelerine müdahaleyle yeni bir inanç ve düşünce sistemi inşâ ettiği muhakkaktır. Bu duruma paralel olarak bu başlık altında ilk muhatapların melekleri

²⁸ Nisâ 4/76.

²⁹ Toshihiko İzutsu, **Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 289.

³⁰ Bkz.: Bakara 2/177, 285.

³¹ Bkz.: Nisâ 4/136.

inkâr etmeleri, onlara dişilik isnat ederek onların Allah'ın kızlar olduklarını iddia etmeleri, taptıkları putları meleklerin sembolleri olarak görmeleri, meleklerin bazısına düşmanlık etmeleri, onlara ibadet etmeleri, onlardan şefaât beklemleri, Peygamber'in yanında ayrıca bir melek olması gerektiğini iddia etmeleri, insan peygamber yerine melek elçi talep etmeleri ve meleklerin sayılarının onlar için bir imtihan vesilesi olması gibi Kur'ân'da küfrün ve şirkin konusu olan durumlara işaret eden âyetler, ilgili rivayetler bağlamında değerlendirilecektir.

1.1.1.1. Küfrün Bir Vasfı Olarak “Melekleri İnkâr”

Kur'ân-ı Kerîm'de “Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.”³² şeklinde geçen ifadeyle hem meleklerle ve diğer inanç esaslarına iman emredilmekte hem de bunları inkâr edenin apaçık bir sapıklık içerisinde olacağı vurgulanmaktadır.

İlgili âyetle iman halkasındaki önemine binaen olmalı ki melekleri inkâr, Allah'ı inkârdan hemen sonra zikredilmiştir. Bu anlamda melekleri inkâr etmenin dinî inanç bağlamında bağışlanabilir bir davranış olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca âyetle zikredilen iman esaslarının sıralamasından Allah'a iman etmeden meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine imanın bir anlam ifade etmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda bir önceki esasın, sonrakilerin olmazsa olmazı olduğu anlamı da çıkmaktadır. Buna göre melekleri inkârla iman esaslarından herhangi birini inkâr arasında bir fark bulunmamaktadır.³³ Ayrıca melekleri inkâr eden kimse dolayısıyla ilahî vahyi, peygamberlik makamını ve kıyameti de otomatik olarak inkâr etmiş olmaktadır.³⁴

³² Nisâ 4/136.

³³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 126.

³⁴ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, c. III, s. 119.

Melekler, insanlar tarafından görülememekle birlikte, Müslüman, onların varlığını Kur’ân ve hadisler bildirdiği için onlara inanmak ve onların mevcudiyetlerini kabul etmek zorundadır. Bu anlamda diğer bütün esasları kabul etmekle beraber meleklere inanmayan bir insanın mü’min olması mümkün değildir. Konuyla ilgili Kur’ân’da ayrıca meleklere inanmayanların yanında onlara düşmanlık besleyenlerde kâfir olarak nitelendirilmekte³⁵ ve bu kimselere Allah’ın da düşmanlık edeceği bildirilmektedir.

Peygamberlere, onların ilahî vahiy aracılığıyla getirdiği kitaplara ve hükümlere inanmazdan evvel, kitapları onlara ulaştıran meleklere kesin olarak iman etmek gerekmektedir. Bu anlamda iman esaslarının bazılarını kabul edip bazılarını reddetmek, bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmek imanın özüne zıttır. Ve böyle bir davranış sergileyenler Kur’ân’da ciddi şekilde yerilmektedir.³⁶ Buna göre iman esaslarının ya hepsi kabul edilir böylece Müslüman olunur veya biri bile inkâr edilmiş olsa İslâm’ın dışına çıkmış olur. Bu anlamda inanılması gereken esaslara Kur’ân’da ve sahih hadislerde belirtildiği şekliyle inanmak zorunludur. Meleklere iman konusu da bu şekilde düşünülmelidir.

Melekleri konu edinen birçok hadiste melekler, imanın olmazsa olmaz şartlarından biri olarak ifade edilmektedir. Hz. Ömer’den gelen ve “Cibrîl Hadisi” diye meşhur olan rivayette Cibrîl’in “iman nedir?” şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber’in Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere iman şeklinde cevap vermesi de bu durumu desteklemektedir.³⁷

Sonuç olarak, bahsi geçen ilgili âyet-i kerîmelerde meleklere düşman olanlar, onları inkâr edenler kâfir olarak nitelendirilmekte ve bu kimselerin Allah’ın düşmanı olduğu ifade edilmektedir. İlâhî vahiyler peygamberlere melekler aracılığıyla gönderildiği için melekleri inkâr etmek aynı zamanda ilahî vahyi, peygamberi, kitabı

³⁵ Bakara 2/98.

³⁶ Bkz.: Bakara 2/85; Nisâ 4/150.

³⁷ Bkz.: Buhârî, **İman**, 36; Müslim, **İman**, 1, 5, 7, 8; Ebû Dâvud, **Sünnet**, 17; Tirmizî, **İman**, 4; Nesâî, **Mevâkîf**, 6.

ve onun tebliğ ettiği dini de inkâr anlamına gelmekte ve kişiye imanını bütünüyle kaybettirmektedir. Bu nedenle ilk muhatapların melekleri inkâr etmeleri veya onlara düşmanlık etmeleri gibi vahye ters olan düşünceleri kesin bir dille reddedilmekte, Allah'ın da bu kimselerin düşmanı olacağı vurgulanmaktadır.

Melekleri konu edinen hadis-i şeriflerden de meleklerin varlığına inanmanın imanın temel şartlarından olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda meleklerden bahseden tüm âyetleri meleklerin varlığına delil olarak değerlendirmek mümkündür. Kur'an'ın onlardan iman esasları olarak bahsetmiş olması, onlara iman edilmesini zorunlu kılmaktadır. Zira meleklerin varlığını inkâr eden biri, aynı zamanda Kur'an'ın meleklerden bahseden âyetlerini de inkâr etmiş olur ki dolayısıyla iman etmemiş olur.

1.1.1.2. Meleklerle Dışılık İsnat Ederek Onların Allah'ın Kızları Olduklarını İddia Etmek

Nüzûl sırasına göre yirmi üçüncü sûre olan Necm sûresinde, Mekke müşriklerinin meleklerle yönelik dışılık isnatlarının ve onları Allah'ın kızları olarak tasavvur etmelerinin hayal ürünü olduğuna, herhangi bir delile dayanmadığına dair “Demek erkek size, dişi O'na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim!”³⁸ ifadeleriyle yapılan eleştiri, müşriklerin melekler hakkındaki düşünce dünyalarına yapılan ilk ilahî müdahale olarak ifade edilmektedir.³⁹ Buna göre cahiliye Arapları Allah Teâlâ'yı insana benzeterek onun çocuk edindiğine inanıyor, kızları Allah'a, erkek çocuklarını ise kendilerine nispet ediyorlardı.⁴⁰ Kur'an'da ise böyle bir düşüncenin çok büyük bir iftira olduğuna dikkat çekilerek Allah'ın çocuk edinmekten uzak olduğu belirtilmektedir.⁴¹

³⁸ Necm 53/21-22.

³⁹ Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 171.

⁴⁰ Mustafa 'Âşur, **'Âlemü'l-Melâike: Esrâruhû ve Hafâyâhu**, s. 15.

⁴¹ Nahl 16/57; Necm 53/21. Müşriklerin iftiraları için ayrıca bkz.: En'âm 6/100-101; Yunus 10/68-70; Meryem 19/88; İsrâ 17/40.

Kur’ân’da ifade edildiği şekliyle, kendilerine bir kız çocuğu müjdelenince yüzleri kapkara kesilen,⁴² bunu utanç sebebi kabul eden ve bu anlamda kız çocuklarını erkeklerden daha aşağı sayan, diri diri toprağa gömerek onlara yaşam hakkı vermeyen müşrikler;⁴³ meleklerin Allah’ın kızları olduğunu iddia ederek⁴⁴ düşünceleriyle büyük bir tutarsızlık sergilemekteydiler.⁴⁵ Ayrıca sevdikleri erkek evlatlarını da kendilerine layık görmekteydiler.⁴⁶ Buna göre Kureyşliler, erkeği üstün tutarak kızları utanç vesilesi görüyor bir de söz konusu Allah olunca kendilerine yakıştıramadıkları, âdî gördükleri kız çocuklarını Allah’a isnat ediyorlardı.⁴⁷ Kur’ân’da Cahiliye insanının bu çarpık düşünceleri şu ifadelerle kınanmaktadır:

“(Ey müşrikler!) Rabbiniz, erkek çocukları sizin için ayırdı da kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi! Gerçekten siz, (vebalı) çok büyük bir söz söylüyorsunuz.”⁴⁸ “Demek erkek size, dişi O’na öyle mi? O zaman bu, insafsızca bir taksim!”⁴⁹ “Onlar, kızların Allah’a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri de (erkek çocuklar) kendilerinin oluyor. Onlardan birine kız müjdelendiği zaman öfkelenmiş olarak yüzü kapkara kesilir.”⁵⁰ “Eğer Allah bir evlat edinmek isteseydi, elbette yarattıklarından dilediğini seçerdi. O yücedir. (Bundan münezzehtir.) O, tek ve kahrhâr olan Allah’tır.”⁵¹

Kur’ân’da, Mekke müşriklerinin asılsız iddiaları “Putperestlere sor: Kızlar Rabbinin de erkekler onların mı? Yoksa biz melekleri onların gözü önünde kız olarak mı yarattık?”⁵² ifadeleriyle yerilerek müşriklerin melekler hakkında iddia ettikleri

⁴² Nahl 16/57-59.

⁴³ Cahiliye Arapların kız çocuklarına değer vermemeleri ve geçim sıkıntısı gibi nedenlerle diri diri toprağa gömmeleri hakkında bkz.: Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. VIII, s. 5603-5604.

⁴⁴ Nahl 16/57; İsrâ 17/40; Sâffât 37/149; Zuhuf 43/16; Necm 53/21-22; Ömer Süleyman el-Eşkar, **‘Âlemü’l-Melâiketi’l-Ebrâr**, s. 14.

⁴⁵ Mehmet Ortakaya, “İslâm Öncesi Hicaz Bölgesi Araplarının Din Anlayışı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1995, s. 43.

⁴⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, c. XVII, s. 227; İbn ‘Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, c. XIV, s. 182-185.

⁴⁷ Hasan eş-Şeyh, **el-Melâike: Hakikatuhum, Vücûduhum, Sıfâtuhum**, s. 28.

⁴⁸ İsrâ 17/40.

⁴⁹ Necm 53/21-22.

⁵⁰ Nahl 16/57-58.

⁵¹ Zümer 39/4.

⁵² Sâffât 37/149-150.

küfrün ve yalanın zirvesi sayılabilecek üç duruma dikkat çekilmektedir: İlk olarak onlar meleklerin dişi olduklarını iddia ederek yalan söylemişlerdir. Ardından, Allah'ın ilahlığına yakışmayacak bir şekilde ona evlat isnat etmişler, son olarak da isnat ettikleri bu evladın kendilerinin beğenmediği kız çocuklarından olduğunu iddia etmişlerdir.⁵³ Kur'ân'da ayrıca "Yoksa Allah, yarattıklarından kızları kendisine aldı da oğulları size mi ayırdı?! Onlardan biri, Rahman'a isnat ettiği kız çocuğuyla müjdelenince, hiddetlenerek yüzü simsiyah kesilir. Süs içinde yetiştirilip savaş edemeyecek olanı mı istemiyorlar? (Onları Allah'ın parçası mı sayıyorlar?) Onlar, Rahman'ın kulları olan melekleri de dişi saydılar. Acaba meleklerin yaratılışlarını mı görmüşler? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir."⁵⁴ ifadeleriyle aynı şekilde cahiliye dönemi müşriklerinin melekler hakkındaki çarpık inançları ve tutundukları tavır sert bir dille kınanmaktadır. Ayrıca "Rahman (olan Allah, melekleri) evlat edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."⁵⁵ âyetiyle de müşriklerin melekleri Allah'a kızlar isnat etmeleri reddedilmekle birlikte meleklerin Allah nezdinde onların düşündüklerinin aksine lütuf ve ihsana mazhar olmuş çok değerli kullar oldukları ifade edilmektedir.

Kaynaklarda müşriklerin melekleri Allah'ın kızları olarak tasavvur etmeleri sebebiyle bazı putları melek şeklinde tasvir ettikleri haber verilmektedir.⁵⁶ Yani meleklerle tapınırken onları maddi suretten mücerret düşünmeyip, zihinlerindeki şekillerle tasvir ediyorlardı. Bu durumun sonucu olarak da onları Lât, Menât ve Uzzâ gibi kadın isimleriyle isimlendiriyorlardı.⁵⁷ Buna göre koydukları isimleri Allah'ın isimlerinin müenneslerinden seçtikleri anlaşılmaktadır ki Allah isminin müennesi olarak Lât'ı büyük putlardan birine; Azîz kelimesinin müennesi olarak Uzzâ'yı bir diğer meşhur putlarına; Mennân isminin müennesi olan Menât'ı da bir diğer büyük

⁵³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 42.

⁵⁴ Zuhurf 43/16-19.

⁵⁵ Enbiyâ 21/26.

⁵⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 84.

⁵⁷ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, c. I, s. 322.

putlarına isim olarak vermişlerdi.⁵⁸ Bu isimler Necm sûresinde zikredilerek⁵⁹ müşriklerin yaratıcı olarak bildikleri Allah’a ortak koşmaları bir yana, kendilerince utanç sebebi olarak gördükleri kızları O’na isnat etmelerinin insafsız bir tutum olduğu dile getirilmektedir.

Takip ettikleri inançlarıyla müşrikler, meleklerle Allah arasında bir soy bağı ihdas etmenin yanında onların mücerred rûhânî varlıklarından ziyade kadın şeklindeki tasavvurlarına ibadet ediyorlardı. Bu durum Kur’ân’da “Onlar (müşrikler) O’nu bırakıp yalnızca birtakım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytana tapıyorlar.”⁶⁰ şeklinde ifade edilerek onların aslında şeytana kulluk ettikleri vurgulanmaktadır. Bu durumda müşriklerin en çok taptıkları, gönül verip yalvardıkları tanrıları dişilerdi. Onların nazarında mabud tasavvuru, bir kadın hayaliydi ve onlara göre tapınmanın en büyük misali kadındı. Bu anlamda onların bütün zevklerini ve ilhamlarını kadından aldıkları anlaşılmakta pek çok putu dişi isimle isimlendirmeleri de kadına tapmanın ruhlarına hâkim olması olarak yorumlanmaktadır.⁶¹

Aslında insanlık tarihinde kadına tapmanın, sadece Araplar arasında değil, Romalılar, Yunanlılar, Mısırlılarda da mevcut olduğu belirtilmektedir. Buna göre şehvet için kadına tapılmış, çıplak kadın vücudu tanrılaştırılarak adına heykeller yapılmış ve güneş, ay ve rûzgâr tanrıçaları gibi çeşitli isimler verilen kadın heykelleri dünyanın ruhsal yöneticileri olarak kabul edilmiştir. Bu anlamda müşriklerin Allah inançlarıyla ilgili bu çarpık durumunun, Ehl-i Kitap’ın melekleri Allah’ın oğulları kabul etmelerinin farklılaşmış bir tipi olması da mümkündür. Kur’ân’da özellikle meleklerin dişi veya erkek olduğu iddialarının ısrarla reddedilmesinin arkasında bu çarpık zihniyetlerin olduğu da ifade edilebilir.⁶²

⁵⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XXII, s. 522; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. VII, s. 455-456; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. III, s. 1469.

⁵⁹ Necm 53/19-23.

⁶⁰ Nisâ 4/117.

⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c. III, s. 1469.

⁶² Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, *İslâm İnanç Esasları*, s. 127.

Mekke müşriklerinin meleklerle tapınırken onları tasvir ederek somutlaştırma ihtiyacı duymaları, gözle görülmeyen soyut bir varlığa tapınmanın, müşahhas olana yönelme eğilimi fazla olan insan için gerçekleştirilmesi güç bir eylem olmasına bağlanmaktadır.⁶³ Ayrıca müşriklerin melekleri kız olarak tasavvur etmelerinin nedenleri arasında Allah'ı dişi kabul etmeleri ve melekleri hiç görmemiş olmaları ifade edilmektedir. Çünkü onlara göre melekler erkek olsalardı görünürlerdi. Bu durum ise onlara göre hiç gerçekleşmemişti.⁶⁴ Halbuki Kur'an, bu vasıfları taşıyan bir varlığın kadîm bir ilah olamayacağını defalarca belirtmektedir. Buna göre doğmak ve doğurmak, muhtaç olmanın, değişmenin ve yok olmanın alametlerini taşımaktadır. Allah Teâlâ ise bu türlü noksanlıklardan münezzehtir.⁶⁵ Ayrıca Kur'an'da göklerde ve yeryüzündeki her şeyin Allah'a ait olduğu ifade edilerek,⁶⁶ insanların hepsinin Allah'ın erkek ve kadın kulları olduğunun vurgulanması müşriklerin bu iddialarına cevap mahiyetindedir.⁶⁷

Teşbih, müşahhaslaştırma ve taklit gibi sebepler Mekke müşriklerini Allah'ın da tıpkı insanlar gibi nesli olabileceği yanlışına sevk etmiştir. Aynen Yahudi ve Hristiyanların Allah'a oğul isnat etmeleri gibi müşrikler de O'na kız isnat etme yanlışına düşmüşlerdir. Buna göre müşriklerde görülen Allah'ın oğullar ve kızlar edindiği ve melekleri Allah'ın kızları kabul etmeleri gibi şirk inançlarının onlara Yahudi ve Hristiyanlardan geçmiş olabileceği ifade edilmektedir.⁶⁸ Buna bağlı olarak, Yahudiler'in Üzeyir'i, Hristiyanlar'ın Hz. İsa'yı oğul kabul etmeleri gibi Arap müşrikleri de melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır.⁶⁹

Netice olarak, yukarıda zikri geçen bütün âyetlerde meleklerin cinsiyet sahibi dişi varlıklar ve Allah'a isnat edilen kızlar olmadıkları kesin bir dille

⁶³ Zekeriya Pak, **Kur'an'da Kulluk**, s. 152.

⁶⁴ Murat Sarıcık, **İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2004, s. 122.

⁶⁵ Nadim Macit, **Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Konya, Damla Yayınları, 1992, s. 92.

⁶⁶ Bakara 2/284.

⁶⁷ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, c. II, s. 223.

⁶⁸ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, c. I, s. 314.

⁶⁹ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, c. V, s. 162.

vurgulanmaktadır. Müşriklerin, normal şartlarda diri diri toprağa gömmekten çekinmedikleri kızları, kendilerini yaratan, yaşatan ve evrendeki her şeyin sahibi olan varlığa isnat etmelerinin ne kadar yanlış ve çelişkili bir düşünce olduğu dile getirilmektedir. Buna göre kendi içerisinde bariz şirk barındıran müşriklerin inançlarına Kur'ân'da şiddetle karşı çıkılmakta ve bu duruma devam etmeleri halinde şahitliklerinin yazıldıkları ve sorguya çekilecekleri ifade edilmektedir.⁷⁰ Bu bağlamda müşrikler, meleklerle dışılık isnat ederek onların Allah'ın kızları olduklarını iddia ederken, en büyük amaçlarından biri gönderildiği dönem insanının zihnini yeniden inşa etmek olan Kur'ân'ın, onların bu düşüncelerini yıkarak farklı bir melek anlayışı getirdiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da yedi farklı âyette meleklerin Allah'ın kızları ve ayrıca dışı olmadıkları ısrarla vurgulanmaktadır. İlgili âyetlerin Mekke döneminde nazil olmuş olması, içeriklerindeki hitabın ve reddin ilk dönem muhatapları olan müşriklere yapıldığına işaret etmektedir. Bu manada Kur'ân, müşriklerin meleklerin Allah'ın kızları olduğu iddialarını, Allah'ın analık ve babalık gibi insana ait sıfatlardan münezzeh olduğunu belirterek⁷¹ kesin bir dille reddetmektedir. Buna göre Kur'ân Allah'ın çocuk edindiği⁷² düşüncelerini dolayısıyla da meleklerin O'nun evlatları olduğu fikrini ve meleklerle cinsiyet verilmesini şiddetle reddettiği anlaşılmaktadır.⁷³

Kendilerine kız evladını yakıştırmayıp Allah'a reva gören müşrik Arapların bu sapıklıklarına dikkat çekmek için Kur'ân'da "Olmayacak bir şey ama farz-ı muhal Allah çocuk edinecek olsaydı, size göre de makbul olan erkek çocuk edinirdi, bu durumu O, sizin kadar bilemiyor muydu ki kızları seçti? Sizler erkekleri kendinize, kızları O'na vermek suretiyle ne de insafsız hükmediyorsunuz!" istihza ifadeleriyle cevap verilmiştir. Aslında cahiliye insanının, kendileri için utanç, üzüntü ve pişmanlık nedeni olarak gördükleri, kız çocuğuna sahip olma durumunu Allah'a

⁷⁰ Zuhruf 43/19.

⁷¹ Bkz.: Nisâ 4/117; Nahl 16/57-58; Enbiyâ 21/26; Zuhruf 43/15; Necm 53/27.

⁷² Sâffât 37/152; İhlas 112/3.

⁷³ Zuhruf 43/19.

atfetmeleri, onlar nezdinde yaratıcı olarak gördükleri Allah’a verdikleri değeri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

1.1.1.3. Putları Meleklerin Sembolü Olarak Görmek

İnsanlık tarihine bakıldığında putperestlik inancının sadece müşrik Araplarda bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu anlamda kaynaklarda puta tapıcılığın tarihi Hz. Âdem’in torunlarına kadar götürülmektedir. Şöyle ki Hz. Âdem öldükten sonra torunları yani Şit’in oğulları dedelerini Hindistan’da ilk indiği yerde bulunan bir mağaraya götürüp gömerler. Daha sonra torunları zaman zaman dedelerinin mezarını ziyaret ederek saygı gösterirler, kabirden merhamet dilerler. Hz. Âdem’in diğer oğlu olan Kabil’in oğullarından biri kavmine, “Ey Kabil oğulları! Şit’in oğullarının ibadet ettikleri bir yerleri var. Onun etrafında dönerek, ona saygı gösteriyorlar, sizin ise böyle bir yeriniz yok.” diyerek onlara bir put yaptığı, ona saygı göstermelerini istediği ve böylece put yapan ilk insanın o olduğu bildirilmektedir.⁷⁴ Bu inanç şeklini daha sonra, Kur’ân’da da zikredildiği şekilde⁷⁵ Hz. Nûh’un kavmi,⁷⁶ sonrasında Hz. İbrahim’in,⁷⁷ getirdiği tek ilah inancı olan haniflikten zamanla kopan kavmi devam ettirmiştir.⁷⁸ Hz. İsmail’in halkının puta tapmalarının başlangıcı olarak, Mekke’den uzak yerlere seyahat ettiklerinde Kâbe ve Mekke’ye olan özlemlerinden dolayı oradan yanlarına bir taş almaları ve gittikleri yerde bu taşları tavaf ederek, bu şekilde de Kâbe’ye saygı gösterdiklerini sanarak o taşa hürmet göstermeleriyle başladığı belirtilmektedir.⁷⁹

Yukarıda zikredilen bilgilerin yanı sıra genel anlamda putperestliğin miladı, İslâm öncesinde Mekke’ye hâkim olan Huzâa kabilesinin lideri Amr b. Luhay el-Huzâî’nin, Suriye’den getirdiği Hubel isimli putu Kâbe’ye yerleştirmesi kabul

⁷⁴ İbnü’l-Kelbî, **Kitabu’l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, Trc. Beyzâ Düşüngen, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969, s. 47-48.

⁷⁵ Nûh 71/23.

⁷⁶ İbnü’l-Kelbî, **Kitabu’l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, s. 27.

⁷⁷ Bkz.: Enbiya 21/52-53.

⁷⁸ İbnü’l-Kelbî, **Kitabu’l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, s. 26-27; Cevâd ‘Ali, **el-Mufasssal fi Tarîhi’l-Arab kable’l-İslâm**, c. VI, s. 70.

⁷⁹ İbnü’l-Kelbî, **Kitabu’l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, s. 26.

edilerek,⁸⁰ başkaca rivayetler de olmakla birlikte, Araplar arasında putperestliği bu kişinin yaydığı ifade edilmektedir.⁸¹ Müşrikler zamanla puta tapmayı kendilerine Allah'ın emrettiğini ileri sürerek, eğer Allah istemeseydi müşrik olmayacaklarını iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir.⁸² Böylelikle kendilerince uzak ilah haline getirdikleri Allah'ı terk ederek koyu bir putperestliğe tutsak olan müşrikler, Allah'ın ulûhiyetini çeşitli ruhanî varlıklara, O'nun isimlerini dahi putlarına taksim ederek O'nu müşahhaslaştırmak istemişlerdi.⁸³ Halbuki Kur'ân, Mekke müşriklerinin Allah'a eş koştukları putları hiçbir şeye sahip olamayan,⁸⁴ hiçbir şeyi yaratamayan ve kendileri yaratılmış olan,⁸⁵ kimseye rızık veremeyen, kimseyi diriltemeyen ve öldüremeyen,⁸⁶ fayda veya zarar veremeyen,⁸⁷ kimseden bir sıkıntıyı gidermeye güç yetiremeyen,⁸⁸ göremeyen ve duyamayan, elleri ve ayakları olmayan,⁸⁹ bir araya gelseler sinek bile yaratamayan, hatta sineğin kendilerinden kapacağı bir şeyi tekrar alamayacak derecede âciz⁹⁰ varlıklar olarak tanımlarken, müşriklerin yaptığı bu yanlış davranışları da zulüm, iftira ve bağışlanmayacak günah olarak nitelemektedir.⁹¹

Mekke müşriklerinin düşünce dünyasındaki melekler, Allah'ın kızları, putlar da meleklerin yeryüzündeki somutlaşmış hali olduğu için putlara melekleri temsilen kadın isimleri verilmiştir.⁹² Buna göre müşrikler taptıkları putların, meleklerin sureti olduğuna inanıyorlardı.⁹³ Putları kadın suretinde tasvir ederek süslüyorlar,

⁸⁰ İbnü'l-Kelbî, **Kitabu'l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, s. 27; Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'ân**, c. VI, s. 338; Cevâd 'Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi'l-Arab kable'l-İslâm**, c. VI, s. 75-76; İhsan Süreyya Sırma, **Müslümanların Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 2016, c. I, s. 413.

⁸¹ Cevâd 'Ali, **el-Mufasssal fî Tarîhi'l-Arab kable'l-İslâm**, c. VI, s. 34, 77-81.

⁸² En'âm 6/148.

⁸³ Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XXII, s. 522.

⁸⁴ Sebe 34/22.

⁸⁵ Nahl 16/20; A'râf 7/191-192

⁸⁶ Furkan 25/3.

⁸⁷ A'râf 7/192; Zuhurf 43/86-87.

⁸⁸ İsrâ 17/56.

⁸⁹ A'râf 7/192; Zuhurf 43/86-87.

⁹⁰ Hac 22/73.

⁹¹ Bkz.: Nisâ 4/48, 116; En'âm 6/82; A'râf 7/33; Lokman 31/13.

⁹² Mâturîdî, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, c. IV, s. 39-40.

⁹³ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VII, s. 84.

gerdanlıklar takarak onları kadın gibi donatıyorlardı. Daha sonra da onlara bu şekilde taptıkları için âyette geçen ifadeyle “inâs” (إِنْسًا) diye isimlendiriyorlardı.⁹⁴ Ayrıca Allah’ın âlemin asıllarının her birini bir meleğe havale ettiğine ve meleklerin âlemi tedbir ve tanzim ettiklerine inanıyorlardı. Onlara göre her hadiseyi düzenleyen bir melek vardı.⁹⁵ Buna göre müşrikler, melekleri Allah’ın kızları olarak düşünerek kendilerini Allah’a yaklaştırsın diye ibadet ederek onları rab edindiler. Ayrıca onları genç kızlar şeklinde temsil ve tasvir ederek süslediler ve onların, taptıkları Tanrı kızlarına benzediklerini iddia ettiler.”⁹⁶

Netice itibariyle, Mekke müşriklerinin soyutu müşahhas hale getirme ve kendilerince inandıkları ilahla daha sağlıklı bir iletişim kurabilme adına Allah’a yakın gördükleri meleklerin heykellerini yaptıkları ve tapındıkları anlaşılmaktadır. Müşriklerin meleklerle tapınırken müşahhaslaştırmaları; somut olana yönelme eğilimi olan insanın, soyut bir varlığa tapınmasının güç bir eylem olmasına bağlanmaktadır. Bu anlayışa göre de onlar, melekleri Allah’a kızlar, putları da meleklerin suretleri olarak isnat etmişlerdir. Buna göre putlarını kadınların vücut ve yüz hatlarına teşbih etmeye çalışarak onlara kadın elbiseleri giydirecek, mücevher taktıkları da ifade edilmiştir.⁹⁷ Bu nedenle meleklerle tapınırken İslâm inancında olması gerektiği gibi maddi suretten mücerret olarak düşünmeyip, aksine onları tasvir etmişlerdir.

Kur’ân’da müşriklerin herhangi bir delile dayanmaksızın sırf zanlarına uyarak meleklerle kadın isimleri vermeleri kınanmakta ve bu zanlarının gerçek bilgi kaynağı olamayacağı vurgulanmaktadır.⁹⁸ Bu manada Kur’ân’da geçen “..Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Halbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir.”⁹⁹

⁹⁴ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. IV, s. 40.

⁹⁵ Nadim Macit, **Kur’ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, s. 91.

⁹⁶ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. IV, s. 40.

⁹⁷ Mevdûdî, **Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber’in Hayatı**, 3. bs., Trc. Ahmed Asrar, İstanbul, Pınar Yayınları, 1992, c. II, s. 32.

⁹⁸ Necm 53/19-28. Ayrıca bkz.: Tûr 52/39.

⁹⁹ Necm 53/19-23.

ifadeleriyle müşriklerin inançlarına açıkça itiraz edildiği ve onların muhayyilesi üzerinden melekler hakkındaki düşüncelerinde değişim hedeflendiği anlaşılmaktadır.

1.1.1.4. Meleklerin Bazısına Düşmanlık Etmek

Kur’ân’da geçen “Kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl’e ve Mikâil’e düşman olursa bilsin ki Allah da böyle kâfirlerin düşmanıdır.”¹⁰⁰ meâlindeki âyet-i kerîmeyle genelde tüm meleklerle, özelde ise Cebrâil ve Mikâil’e düşmanlık besleyenler kâfir olarak nitelendirilmekte ve Allah’ın da bu kimselere düşmanlık edeceği ifade edilmektedir. Âyetin sebebi nüzûlüne dair, müfessirler, Yahudilerin Cebrâil’in düşmanları, Mikâil’in de dostları olduğu iddialarını gündeme getirerek böyle bir düşünceye sahip olmalarının nedenine dair farklı rivayetler serdetmişlerdir.

İbn Abbâs’a dayandırılan bir rivayete göre, bir gün Yahudilerden bir topluluk Hz. Peygamber’e gelerek, kendilerince peygamber olmayanın bilemeyeceği bazı hususlarda dört soru sormak istediklerini, bu sorulara doğru cevap vermesi halinde Müslüman olacaklarını ifade etmişlerdir. Hz. Peygamber de Müslüman olacaklarına dair gerçekten söz vermeleri durumunda sorularını cevaplandırmaya çalışacağını belirtmiştir. Yahudiler, Tevrat inmeden evvel İsrâiloğulları’nın kendilerine haram kıldığı yemeğin ismi, yeni doğan çocukların erkek veya kız olmalarının sebebi ve ümmi peygamberin uykusunun keyfiyeti hakkında olmak üzere üç soru sordular. Dördüncü ve son soru olarak da Hz. Peygamber’e, kendine yakın olan melek hakkında sordular. Hz. Peygamber’den Cebrâil’in kendisinin ve elçi olarak gönderilmiş tüm peygamberlerin dostu olduğu şeklinde cevap alan Yahudiler, “Cebrâil bizim düşmanımızdır. Şayet sana vahiy getiren Mikâil olsaydı inanırdık; çünkü o rahmet, bereket ve yağmur meleğidir.” dediler. Ve bunun üzerine melekler hakkındaki yanlış düşüncelere dikkat çeken ilgili âyet indi.¹⁰¹

¹⁰⁰ Bakara 2/98.

¹⁰¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, c. II, 377-380; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. I, s. 335-336, c. II, s. 75; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, c. I, s. 331-332.

Yahudiler, sorularının çoğuna bekledikleri cevapları almışlar, fakat vahiy getiren meleklerle ilgili olan son soruda ise Hz. Peygamber'e, her peygamberde olduğu gibi meleklerden kendisinin en yakın dostu olan meleği sormuşlardır. Hz. Peygamber'den "Şüphesiz ki benim meleklerden en yakın dostum Cebrâil'dir. Allah, hiçbir Peygamber göndermemiştir ki onun yakın dostu Cebrâil olmamış olsun." şeklinde cevap alınca da "O melek konusunda senden ayrı düşünüyoruz. Eğer meleklerden olan dostun ondan farklı biri olsaydı elbette ki sözümüzü tutar, sana tabi olur ve seni tasdik ederdik." demişlerdir. Hz. Peygamber'in Cebrâil'i kabul etmemelerinin nedenini sorması üzerine de "Cebrâil bizim düşmanımızdır. Eğer sana vahiy getiren melek Mikâil olsaydı iman ederdik; çünkü Mikâil rahmet, bolluk ve yağmur meleğidir" dediler.¹⁰²

Üçüncü bir rivayet ise Hz. Ömer ile Yahudiler arasında Hz. Peygamber'in peygamberliği hakkında geçen bir tartışmadır. Hz. Ömer'in, Yahudilere, peygamberliğini bildikleri halde Hz. Peygamber'e neden iman etmediklerini sorması üzerine, Yahudiler, meleklerin içerisinde kendilerine düşman ve dost olanların varlığını söyleyerek "Bizim, melekler içerisinde düşmanı olduğumuz melek, Muhammed'le arkadaş oldu." şeklinde cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer dost ve düşman oldukları melekleri sorunca "Düşmanımız Cebrâil, dostumuz Mikâil'dir." diye cevap vermişlerdir. Hz. Ömer, bunun nedenini sorduğunda ise "Cebrâil, sıkıntı, şiddet, azap meleğidir. Dostumuz olan Mikâil ise şefkat, merhamet, kurtuluş meleğidir." diye cevaplamışlar. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Allah'a yemin olsun ki bu melekler ve bu ikisi arasında bulunanlar da bunlara düşmanlık besleyenlere karşı düşman ve bunlara karşı barışık olanlara da barışıklırlar. Kim onlara düşmanlık yaparsa Allah'a düşmanlık yapmış olur." diyerek Yahudilerin yanından ayrılıp ve Hz. Peygamber'in yanına gider. Hz. Peygamber kendisine o gün inen âyetlerden "Kim, Cebrâil'in düşmanı ise bilsin ki geçmiş kitapları tasdik eden, mü'minler için bir hidayet ve müjde olan Kur'an'ı Allah'ın izniyle senin kalbine o

¹⁰² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. II, 377-380; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. I, s. 335-336; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. I, s. 331-332.

indirmiştir.” âyetini ve devamında gelen âyetleri okur. Akabinde Hz. Ömer’in Yahudilerle arasında geçen diyalogu anlatması üzerine Hz. Peygamber “Ey Ömer, Rabbin senin konuşmalarına muvafık âyet indirdi.” demiştir.¹⁰³

Bütün bu rivayetlerin haricinde ayrıca kaynaklarda Yahudilerin Cebrâil’i düşman olarak tanımalarının üç sebebinden bahsedilmektedir. Birincisi, Yahudi tarihinin özellikle ilk dönemi boyunca başlarına gelen bütün felaket haberlerinin Cebrâil tarafından kendilerine aktarıldığını düşünmeleri sebebiyle Cebrâil onların gözünde bir kara haberci konumundadır. İkincisi, Hz. Peygamber’e mesajı getirenin Cebrâil olduğunun Kur’ân’da defalarca tekrarlanmasıdır ki Yahudiler yalnızca İsrail soyundan gelen birinin ilahî vahye mahzar olabileceğini düşünmektedirler. Üçüncüsü, Cebrâil aracılığıyla vahyedilmiş olan Kur’ân’ın bazı Yahudi inanç ve davranışlarının şiddetli eleştirileriyle dolu olması ve onları Hz. Musa’nın hakiki mesajına karşı olmakla itham etmesi olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁴ Elmalılı’nın tercih ettiği bir başka rivayete göre de Yahudilerin Cebrâil’e düşmanlıklarının sebebi, O’nun, ilahî vahyi İsrail oğullarından birisine değil de Hz. Peygamber’e getirmesinden kaynaklı olabileceğidir.¹⁰⁵ Zikredilen muhtemel durumların hepsinin, onların Cebrâil’e karşı daha önceden var olan düşmanlıklarının artırmış olması da düşünülebilir.

Netice itibarıyla, Allah tarafından kendisine verilmiş görevi sebebiyle meleklerle ve Cebrâil’e beslenen düşmanlık, aynı zamanda onun getirmiş olduğu ilahî vahye ve vahyi gönderene karşı yapılmış düşmanlık olarak ifade edilebilir. Bu nedenle Kur’ân’da, Mekke müşriklerinin inançlarında bulunan Cebrâil’e düşmanlık yapmanın bir bakıma Allah’a, peygamberlere, diğer meleklerle ve aynı zamanda Yahudilerin çok sevdiklerini belirttikleri Mikâil’e de düşmanlık yapmak anlamına geleceği haber verilerek Allah’ın da bu düşünceye sahip olanların düşmanı olacağına dikkat çekilmektedir. İlgili âyetin nüzûl sebebi bağlamında zikredilen rivayetlerden

¹⁰³ Benzer rivayetler için bkz.: Taberî, **Câmi‘u’l-Beyân**, c. II, 377-388; İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, c. VIII, s. 335-338.

¹⁰⁴ Bkz.: Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, c. I, s. 27, 80 numaralı dipnot.

¹⁰⁵ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. I, s. 431.

Yahudilerin Cebrâîl'e düşmanlıklarının o anda mevcut olduğu anlaşılabilir gibi bu anlayışlarının daha önceye dayanan bir durum olabileceği de muhtemeldir.

1.1.1.5. Meleklerle İbadet Etmek (Tapınmak)

İslâm öncesi Arapların meleklerle dişilik isnat ederek onları Allah'ın kızları kabul etmelerinin yanında ayrıca onlara taptıkları da ifade edilmektedir. Kaynaklarda özellikle Kinâne, Huzâa ve Cüheyne kabilelerinin meleklerle ve cinlere ibadet ettiklerinden bahsedilmektedir.¹⁰⁶ Hatta onlardan bazılarının meleklerden başka peygamberleri, salih kişileri, güneşi ve ayı da mabud olarak gördükleri belirtilmektedir.¹⁰⁷ Zira cahiliye paradigmasına sahip Araplar arasında meleğe tapınma yaygın bir durumdur¹⁰⁸ ki bu nedenle putların, meleklerin sureti olduğuna inanılmaktadır.¹⁰⁹

Mekkelilerin meleklerle tapınırken onları somutlaştırarak tasvir etmeleri; müşahhas olan bir şeye yönelme eğilimi fazla olan insan için soyut, gözle görülmeyen bir varlığa tapınmanın, çok zor bir durum olmasına bağlanmaktadır.¹¹⁰ Bu anlamda Kur'ân-ı Kerîm müşriklerin içerisinde bulunduğu bu sapık düşünceleri “Ve o size melekleri ve peygamberleri ilahlar edinin, diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra hiç size kâfirliği emreder mi?”¹¹¹ ifadesiyle reddederek böyle bir düşüncenin mümkün olamayacağını belirtmektedir.

Melekleri ve peygamberleri ilah edinmenin küfür olduğu açıkça ifade edilen ilgili âyetin müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelttikleri “Sana ibadet etmemizi mi istiyorsun?” sorularına cevaben nazil olduğu belirtilmektedir. Buradan hareketle Allah Teâlâ onlara, resulünün insanları kendisine ibadet etmeye, meleklerin de ilah

¹⁰⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XIV, s. 309; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, c. XIV, s. 182; Nadim Macit, *Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s. 90.

¹⁰⁷ İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, c. I, s. 361.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. V, s. 119; İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 19.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. VII, s. 84.

¹¹⁰ Zekeriya Pak, *Kur'an'da Kulluk*, s. 152.

¹¹¹ Âl-i 'İmrân 3/80.

olduklarına inandırmaya¹¹² ve meleklerle ibadete çağırmasının¹¹³ hiçbir suretle mümkün olamayacağını haber vermektedir. Ayrıca onların bu iddialarını ve sapkın düşüncelerini bizzat meleklerin kıyamet günü yalanlayacakları Kur’ân’da “O gün Allah, onların hepsini toplayacak; sonra meleklerle: Size tapanlar bunlar mıydı? diyecek. (Melekler de) Sen yücesin, bizim dostumuz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı. Çoğu onlara inanmıştı; diyecekler.”¹¹⁴ ifadeleriyle haber verilmektedir.

Âyetlerde geçen ifadelerden müşriklerin melek veya meleklerden sandıkları cinlere taptıkları da anlaşılabilir. Çünkü iki tür de gözle görülmeyen ruhsal varlıklardır. Meleklerde kötü düşünce yoktur. Fakat cinlerin kötülerini olan şeytanlar, insanın içine attıkları kötü düşüncelerle onu yoldan çıkarmaya çalışırlar. Bir görüşe göre muhtemeldir ki müşriklerin Allah’a ortak koştukları cinler kendilerine böyle kötü düşünceler fısıldayan habîs ruhlar olup melekler değildir. Fakat müşrikler onları melek sanarak onların telkinlerine kapılmış ve onlara tapmışlardır. Ayrıca ilgili âyette meleklerle ait “onların çoğu cinlere tapıyordu” ifadeleri, müşriklerin içerisinde az da olsa cinlere tapmayan insanların bulunduğu şeklinde anlaşılabilir. Buna göre onların içinde cinlerin haricinde meleklerle veya Allah’a inanan insanların varlığı haber verilmektedir ki bunların hanifler olması da muhtemeldir.¹¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm, Allah dışındaki tüm varlıkların ilah yerine konmasını reddederken birçok yerde “Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir.”¹¹⁶ ve “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmehtlerine) sor! Rahman’dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?”¹¹⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Müşrikler ise içinde bulundukları çarpık inançları ve yaşantılarıyla sanki Allah’ın, kendi tanrılarına ibadeti meşru kıldığını, onları bir takım yarı tanrılar veya vasıtalar kılarak, en azından rububiyetlerini değilse de mabudiyetlerini paylaştırdığına

¹¹² Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. VI, s. 547-548.

¹¹³ Âlûsî, *Rûhu’l-Me‘ânî*, c. III, s. 208.

¹¹⁴ Sebe 34/40-41.

¹¹⁵ Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar*, s. 36-37.

¹¹⁶ Bkz.: Âl-i ‘İmrân 3/151; En’âm 6/81; Â’raf 7/71; Yusuf 12/40; Hac 22/71; Necm 53/23 vd.

¹¹⁷ Zuhuruf 43/45.

inandıkları ifade edilebilir. Bu manada Mâturîdî, “..Allah’ın dışında yalvarıp yakardıklarınız da tıpkı sizin gibi birer kuldur..”¹¹⁸ ifadesiyle, taptığınız melekler sizin gibi birer kuldur. Dolayısıyla onları ilah olarak isimlendirmeyin. Yani sizin gibi kullara tapmayın. Aksine eşi ve benzeri bulunmayan varlığa kulluk edin manalarının vurgulandığını belirtmektedir.¹¹⁹

Kur’ân’da “Onlar (müşrikler) O’nu bırakıp yalnızca birtakım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytana tapmış olurlar.”¹²⁰ ifadesiyle geçen âyetteki “inâs” (إِنَّا) kelimesi genel olarak Lât, Menât ve Uzza isimli putlar olarak ifade edilmiştir. Ancak bu kelimenin melekler diye açıklandığı da görülmektedir.¹²¹ Ki buna göre âyetten müşriklerin Allah’ı bırakıp meleklerle tapındıkları ve âyette bu durumuna işaret edildiği anlaşılmaktadır.

Vahiy öncesi Arap toplumunun, tahrif edilmiş bir dinin kalıntısı olma ihtimali yüksek olan bir düşünceye sahip olarak, melekler hakkında bilgi sahibi olabilecekleri muhtemel gözükmektedir. Nitekim cahiliye müşriklerinin önde gelenlerinden Abdullah b. Ziba’râ es-Sehmî’nin söyledikleri de bu minvalde değerlendirilebilir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Hâtim’de sohbet eden müşriklerin önde gelenlerin yanlarına oturup Enbiyâ suresinin 98-100. âyetlerini¹²² okumuş ve ayrılmıştır. Ardından Abdullah b. Ziba’râ gelerek oradakilerin üzgün olduklarını görünce Hz. Peygamber’e gıyaben cevap vermiş, onun sözledikleri çok hoşuna giden Velid b. Mugîre de hemen bir adam göndererek Hz. Peygamber’i davet etmiştir. Hz. Peygamber geldiğinde de İbn Ziba’râ şu şekilde bir mantık yürütmüştür.¹²³

“İsa’nın hak peygamber olduğunu belirten, onun annesini öven sen değil misin? Bilirsin ki Hristiyanlar bu ikisine taparlar. Üzeyir ile meleklerle de tapılıyor.

¹¹⁸ A’râf 7/194.

¹¹⁹ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. VI, s. 142.

¹²⁰ Nisâ 4/117.

¹²¹ Bkz.: Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. IV, s. 39-40; Âlûsî, **Rûhu’l-Me’ânî**, c. III, s. 208.

¹²² Bkz.: “Siz ve Allah’ın dışında taptığınız şeyler cehennem yakıtıdır. Siz oraya gireceksiniz. Eğer onlar birer tanrı olsalardı oraya (cehenneme) girmezlerdi. Halbuki hepsi (tapanlar da tapılanlar da) orada ebedî kalacaklardır. Orada onlara inim inim inlemek düşer. Yine onlar orada (hiçbir iyi haber) duymazlar.” Enbiyâ 21/98-100.

¹²³ Nesefî, **Medâriku’t-Tenzîl**, c. II, s. 421.

Aynı zamanda meleklerin ve İsa'nın salihler olduğunu söyleyen de sensin. Kaldı ki Benî Müleyhler meleklerle, Hristiyanlar İsa'ya, Yahudiler ise Üzeyir'e tapıyorlar.¹²⁴ Biz meleklerle taparız. Yahudiler Üzeyir'e, Hristiyanlar Mesih'e, Benî Müleyhler ise meleklerle tapmıyorlar mı? Eğer bunlar cehennemdeyse bizler de ilahlarımız da onlarla birlikte olmaya razıyız!"¹²⁵ Bu sözler üzerine Mekkeliler gülümseyerek sevindiler.¹²⁶ Velid b. Mugîre ve yanındakiler bu söylenenleri itibar edilecek çok sağlam delil olarak kabul ettiler.¹²⁷ Zikredilen bu rivayet, Mekke müşriklerinin taptıkları putlara ve meleklerle yükledikleri misyonun aslında muharref semavi dinlerin çarpık nübüvvet ve melek algısından da beslendiğini göstermektedir.¹²⁸ Bunun yanında müşrikler, çalışmanın önceki başlıklarında da çokça ifade edildiği şekilde, melekleri genç kızlar şeklinde tahayyül ederek süsleyip, yapmış oldukları şekillere ve suretlere, Allah'ın kızları diyerek tapınmaya başlamışlardır. Bu yolla aslında melekleri de ulûhiyyet makamına çıkarmışlardır.

Müşriklerin meleklerle ibadet amaçlı tapmalarıyla, onlara verilen vazifeler arasında bir bağlantı düşünülebilir. Örneğin Hz. Peygamber'in peygamberliğine delil olarak onunla beraber bir meleğin de indirilmesi gerektiğini iddia etmeleri,¹²⁹ aynı zamanda meleklerin görevlerinden olan risaletin yanlış anlaşılması ve tahrif edilmesi olarak değerlendirilebilir. Hem meleklerle tapmaları hem de Hz. Peygamber'den melek istemeleri bütüncül olmayan bir melek inancına sahip oluşlarının sonucu olmasının yanında onların melekleri özünde iyi ve mucizevî saydıklarının da bir göstergesidir. Buradan hareketle hemen hemen bütün din ve inanışlarda meleklerin iyiliğin ve güzelliğin sembolü sayıldığı hatırlanabilir. Buna karşın bu inançlarda mevcut olan meleklerle kötülüğün atfedilmesi ise hakiki anlamda melek inancının

¹²⁴ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 262.

¹²⁵ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 136-137; Neseî, **Medâriku't-Tenzîl**, c. III, s. 277-278.

¹²⁶ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXVII, s. 189.

¹²⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 136-137.

¹²⁸ Yunus Akyürek, "Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber'in Nübüvvetine İlişkin İntibaları", **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 7, 2015, s. 64.

¹²⁹ En'am 6/8; Hicr 15/6-7; Furkan 25/7-8.

tahrife uğradığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.¹³⁰ Bu anlamda meleklerin Allah'la olan münasebetleri hâlik-mahluk, Ma'bud-âbid şeklinde olmalıdır. Aksi halde putperestlerin inandıkları gibi onların Allah'la olan münasebetleri soy münasebeti değildir. Aynı zamanda meleklerin varlıklar üzerindeki tesirleri kendilerine has özellikleri sebebiyle olmayıp Allah'ın emirlerini yerine getirmek, gösterdiğinden şaşmamak ve verdiği salahiyeti aşmamaktan ibarettir.¹³¹

Tevhid inancını merkeze alarak muhatap kitlede yeni bir zihin inşasını hedefleyen Kur'an ise müşriklerin bu inançlarını, peygamberin kavmine kesinlikle böyle bir ulûhiyet şeklini tebliğ etmediğini kesin bir dille ifade etmektedir. Ayrıca müşriklerin bu iddialarını ve sapkın düşüncelerini bizzat meleklerin dahi kıyamet günü yalanlayacağını üstüne basa basa belirtmektedir. İlgili âyetler, meleklerle, keyfiyeti ne olursa olsun, hiçbir surette ibadet etmeye imkân bırakmamakta aynı zamanda melekleri artık bir saygı ve tapınma objesi olmaktan çıkarmaktadır. Bu anlamda melekler yaratılmış diğer varlıklar gibidir ve kul olma hususunda insanlardan farkları yoktur. Ayrıca âyette geçen "Ne Mesîh ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar.." ¹³² ifadeleriyle de ontolojik varlık düzeyinde semavi varlıklar olmaktan çıkan meleklerin, tenzili rütbe edilerek, kulluk anlamında insanın benzeri olmak suretiyle Allah'ın kulları konumuna çekildiği görülmektedir.

Netice olarak, müşriklerin bizzat görmedikleri ve düşüncelerine sığdıramadıkları Yaratıcı ile aralarına aracılar koydukları, bu anlamda yardım görme, menfaat sağlama veya şefaet bulma gibi umutlarla dünya hayatı açısından daha müşahhas faydalar bulacaklarını zannettikleri putlara bağlandıkları ifade edilebilir. Daha sonra ise ilk delaletleri bırakılarak, çıkış noktasında başlayan sapmaların giderek arttığı ve onları temsil eden maddelere tapar hale geldikleri anlaşılmaktadır.

¹³⁰ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 128.

¹³¹ Hüseyin Atay, **Kur'an'da İman Esasları**, s. 67.

¹³² Nisâ 4/172.

1.1.1.6. Meleklerden Şefa'at Dilemek

Genel anlamda, birinden, başkası hakkında kesinleşmiş bir zararın giderilmesi veya bir hayrın gerçekleşmesi için talepte bulunma olarak tanımlanan¹³³ şefa'at kavramı, Kur'ân'da meleklerle ilgili olarak sadece bir yerde geçmektedir. Buna göre "Göklerde nice melek var ki onların şefa'atleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz."¹³⁴ şeklindeki ifadeyle ahirette meleklerin insanlar hakkındaki şefa'atlerinin bazı durumlar dışında geçerli olmayacağı belirtilmektedir. Nüzûl sırasına göre şefa'atten faydalanabileceklerden istisna edatıyla bahseden bu ilk âyette, melek kelimesinin, lafzen müfred olmasına rağmen mana olarak çoğul ifade edildiği belirtilmiştir.¹³⁵

İlgili âyetten böyle bir durumun Allah'ın iznine bağlı olduğu ve meleklerin kapasitelerinin bu konuda sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Allah'ın izni olmadan şefa'at etmeye kalksalar bile -ki melekler onun emri dışına çıkmazlar- fayda vermeyeceği anlaşılmaktadır. Buradaki asıl amacın her zaman rızası aranacak olan tek ve yegâne mabudun melekler değil Allah olduğu inancını pekiştirmek olarak da ifade edilmektedir.¹³⁶ Aynı zamanda O'na çok yakın olan meleklerin dahi, izni olmadan şefa'atçi olamayacakları, bu itibarla ona ortak koşulan putların, kendilerine tapanlara herhangi bir fayda sağlayamayacağı beyan edilmektedir.¹³⁷ Ayrıca tüm melekler bir araya gelerek, onlar için şefa'at dileseler de, bu durumun değişmeyeceği, bu manada "İlâhlarınızın melekler yanındaki değeri nedir ki onların şefa'ati kabul edilsin? Tüm yetkiler Allah'ın elindedir. Öyle ki melekler bile, Allah'ın izni olmaksızın kimseye şefa'at edemezler." şeklinde bir mesajın verildiği ifade edilmektedir.¹³⁸

Müfessirler genel olarak bu âyeti, müşriklerin melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ettiklerini, kendilerince onları temsil eden bazı suretler yapıp, Lât,

¹³³ Bkz.: Yaşar Düzenli, *Üslub ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefa'at*, 2. bs., İstanbul, Pınar Yayınları, 2008, s. 44.

¹³⁴ Necm 53/26.

¹³⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XVII, s. 104.

¹³⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VII, s. 4602.

¹³⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXII, s. 529; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. XVII, s. 104.

¹³⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, c. VI, s. 27.

Menat ve Uzza gibi isimler koyarak bunların kendilerini Allah'a yaklaştırdığı iddialarını hatırlatan birkaç âyet öncesiyle birlikte tefsir etmişlerdir. Onlara göre Allah'ın kızları olan melekler, evrende Allah'la birlikte yönetimde pay sahibiydiler ve kendilerine Allah nezdinde aracısız olarak şefaati olacaklardı. Bu anlamda müşriklere göre putlar sadece taşlardan yapılmış birer suretten veya heykelden ibaret değildi.¹³⁹

Melekler konumları itibariyle müşrikler nazarında büyük bir yetkiye ve makama sahiptiler. Bu nedenle kendilerine şefaati edeceklerini umdukları¹⁴⁰ meleklerin suretlerini yapıp onlara tapınmakla onların kuvvetlerine ulaşmanın mümkün olabileceği ve bu vesileyle onların şefaatiğine ulaşılacakları düşüncesine sahiptiler.¹⁴¹ Bu manada atalarından kendilerine miras olarak gelen inancın mantıklı olup olmadığını sorgulamadan, körü körüne devam ettiren müşriklerin düşünce dünyasındaki melekler, kâinatın yaratıcısı olmamakla birlikte, Allah Teâlâ'nın çeşitli işlerde görevlendirdiği yardımcılar olup yaratılmışlarla Allah arasında aracı görevi yapan varlıklardı.¹⁴² Aslında onlar putlara, Allah katında kendileri için şefaati olarak görmeleri ve O'nunla aralarında vasıta kabul etmeleri sebebiyle tapıyorlardı. Zira bu durum şirk anlayışının en temel unsuruydu.¹⁴³

Genel anlamda ilgili âyet, birincisi şefaati edecek nice melek var ki onların şefaati sadece Allah'ın istediği ve razı olduğu kişilere fayda verir, ikincisi gökyüzünde nice melek vardır ki onların şefaati etme yetkisi yoktur. Onlar sadece Allah'ın dilediği ve razı olduğu kimselere şefaati edebilirler şeklinde olmak üzere iki farklı şekilde yorumlanmıştır.¹⁴⁴

¹³⁹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VII, s. 4591-4596.

¹⁴⁰ Necm 53/26.

¹⁴¹ Elmalılı, **Hak Dini Kur'an Dili**, c. VII, s. 4594.

¹⁴² Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 171.

¹⁴³ Cevâd 'Ali, **el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm**, Beyrut 1966-1972, c. VII, s. 161.

¹⁴⁴ Mâturîdî, **Te'vîlâtul-Kur'an**, c. XIV, s. 204.

Gerçekte müşrikler âlemi yaratıp ona düzen verenin Allah olduğuna¹⁴⁵ inandıkları gibi meleklerin Allah'ın kızları olduğuna ve O'nun katında kendilerine yardımcı olabileceklerine de inanıyorlardı.¹⁴⁶ Buna göre onların zihinlerinde Allah inancının olduğu fakat bunun bir sıkıştırma halinde, akıl ve fitratlarının gereği olarak ikrara mecbur kaldıklarında ve bir ölüm-kalım durumunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu manada Allah, onların yaşantılarında “Lafz-ı bî medlûl” idi. Yani onlar fiilen Allah'sız! yaşıyorlardı.¹⁴⁷

Mekke müşrikleri antropomorfist bir yaklaşımla Allah'ı yeryüzü krallarına benzeterek ona çocuk, yardımcı ve aracı gibi beşerî unsurlar izafe etmişlerdi. Bu anlamda Kur'an'da, onların kutsiyet atfettikleri putlarının, hiçbir yetkiye sahip olmadıkları, sadece atalarının ve kendilerinin niteledikleri birer boş isimden ibaret oldukları belirtilerek Allah'ın onlara hiçbir yetki vermediğinin vurgulanması¹⁴⁸ dikkat çekicidir.¹⁴⁹ Ve buna göre Allah Teâlâ'nın hiçbir varlığı kendi otoritesine ortak yapmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir bağlamda nazil olan ve göklerdeki bütün meleklerin Allah istemedikçe şefaatinin söz konusu olamayacağını belirten ilgili âyet inançları bağlamında müşriklere cevap kabilindedir.

Mekke müşriklerinin ahiret inancına sahip olmadıkları görüşünü savunanlara göre onlar, Allah'a ortak koştukları putların dünyada kendilerine şefaateceklerine ve böylece geri kalan hayatlarında bela ve musibetlerden korunarak daha rahat ve huzurlu bir hayat geçirmelerine yardımcı olacaklarına inanıyorlardı. Bu nedenle âyette Allah'ın izni şartına bağlanan meleklerin şefaatinin de bu dünya ölçeğiyle ilgili olduğu belirtilmektedir.¹⁵⁰ Buna göre onların meleklerle tapınmalarının ahiret beklentileri sebebiyle olmadığı, Allah ve melek inancını kendi istedikleri şekilde yorumlayarak tamamen dünyalık menfaatler elde etme, sıkıntı ve belalardan uzak durma adına meleklerden şefaate bekleyerek şirke düştükleri anlaşılmaktadır.

¹⁴⁵ Mü'minûn 23/84-89; Ankebut 29/61, 63, 65; Zuhuruf 43/9, 87.

¹⁴⁶ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, c. V, s. 84.

¹⁴⁷ Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate**, s. 178-179.

¹⁴⁸ Âl-i 'İmrân 3/151; En'am 6/81; A'râf 7/71; Yusuf 12/40; Necm 53/23.

¹⁴⁹ Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaate**, s. 179.

¹⁵⁰ Bkz.: M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, c. V, s. 85.

Bahsi geçen ilgili âyetlerden hareketle ahirete gerçek anlamda inanmayan Mekke müşriklerinin sadece melekleri dışı isimlerle isimlendirmelerinden ve şefaât beklentilerinden yola çıkarak onların hepsinin ahirete inanmadıkları sonucuna ulaşmak isabetli görülmemektedir.¹⁵¹ Bu anlamda onlardan hayatın sadece bu dünyada yaşanandan ibaret olduğunu düşünen bir grubun varlığı da bilinmektedir.¹⁵² Fakat bu durumun, bütün Mekkelilerin düşüncesi olmama ihtimalini de göz önünde bulundurarak müşriklerin, meleklerin şefaâtini dünya ölçeğinde beklemelerinin yanında ahiret hayatında da böyle bir beklenti içerisinde olabilecekleri de ifade edilebilir.¹⁵³

Netice olarak, müşriklerin meleklerden, dünya ölçeğinde menfaatler sağlamak, sıkıntı ve belalardan kurtulmak adına şefaât bekledikleri anlaşıldığı gibi bu beklentilerinin ahiret ölçeğinde olması da mümkün gözükmemektedir. Onların içinde bulunduğu sapkın düşünceye paralel olarak nazil olan ve göklerde ne kadar melek olsa da Allah istemedikçe onların şefaâtinin söz konusu olamayacağını ve böyle bir beklentinin kesinlikle gerçekleşmeyeceğini belirten âyet, inkâr kabilinde onlara verilmiş cevap olarak ifade edilebilir.

İlgili âyetle Allah'ın şefaât edilmesini istemediği ve bu konuda izin vermediği kimse için hiçbir varlığın şefaâtinin söz konusu olmadığı, bu anlamda sadece tapındıkları putlar değil göklerdeki meleklerin dahi onun izni olmadan kimseye şefaât edemeyecekleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda âyetteki ifadelerden gerek dünyada gerek ahirette her şeyin Allah'ın elinde ve yetkisinde olduğu, meleklerin şefaât etmelerinden ziyade eninde sonunda rızası aranacak olan tek mabudun melekler değil Allah olduğu gerçeği de anlaşılmaktadır.

Müşriklerin sahip oldukları düşünce yapısıyla birlikte değerlendirildiğinde ilgili âyetteki ifadelerden yanlış olan bir inancın düzeltilmesinin yanında, geçmişe

¹⁵¹ Ebû Hayyân, **Bahru'l-Muhît**, c. VIII, s. 163; Süleyman Ateş, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul, Yeni Ufuk Neşriyat, t.y., c. I, s. 207.

¹⁵² Câsiye 45/24.

¹⁵³ Yaşar Düzenli, **Üslub ve Semantik Açısından Kur'an ve Şefaât**, s. 180.

yönelik bir azarlama ve kınamanın da söz konusu olduğu görülmektedir. Zira bu durum melekler hakkında bu şekilde bir düşünceye sahip olmanın derin bir sapkınlık olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca âyetle müşriklerin değer verdiği ve şefaatlerini umduklarını meleklerin bu konudaki yetkileri varsa da bunun ancak Allah'ın iznine bağlı olarak, O'nun hoşnut olduğu kimselere özgü olabileceğinin ifade edildiği de anlaşılmaktadır.

1.1.1.7. Peygamberin Yanında Melek Olması Gerekliğini İddia Etmek

Kur'an'da belirtildiğine göre Âd ve Semûd kavimleri kendilerine gönderilen peygamberlerine inanmamış ve buna bahane olarak da kendilerine elçi olarak gönderilen peygamberin yanında meleklerin de olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu durum âyetle “Peygamberler onlara “önlerinden ve arkalarından gelerek Allah'tan başkasına kulluk etmeyin” dedikleri zaman, “Rabbimiz dileyseydi elbette melekler indirirdi. Onun için biz sizinle gönderilen şeyleri inkâr ediyoruz.” demişlerdi.”¹⁵⁴ ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Hız. Nûh'un elçi olarak gönderildiği kavmin inkârcıları, diğer insanlara “..Bu, sadece sizin gibi bir beşerdir. Size üstün ve hâkim olmak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) isteseydi, muhakkak ki melekleri gönderirdi. Biz geçmişteki atalarımızdan böyle bir şey duymadık.”¹⁵⁵ şeklindeki bahaneleriyle atalarından duydukları asılsız bilgilere istinaden, insandan peygamber olamayacağını¹⁵⁶ veya olsa da yanında melekten bir elçinin de bulunması gerektiğini iddia etmişlerdir.

Salih Peygamber'in kavminin inkârcıları da “Sen de ancak bizim gibi bir insansın. Eğer doğru söyleyenlerden isen, haydi bize bir mucize getir.”¹⁵⁷ diyerek görevli elçinin beşer olmasını kabullenememişler ve bu durumu inançsızlıklarına bahane olarak ileri sürmüşlerdir. Bu ve benzeri isteklerde bulunan insanların hem Allah'a hem de meleklerle inandıkları fakat kendilerine gönderilen elçi peygamberi

¹⁵⁴ Fussilet 41/14.

¹⁵⁵ Mü'minûn 23/24.

¹⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. XVIII, s. 25.

¹⁵⁷ Şuarâ 26/154.

kabul etmedikleri ve bu nedenle inkâra gittikleri anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Firavun da Hz. Musa ile ilgili Kur'ân'ın ifadesiyle “Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?”¹⁵⁸ diyerek ilahlığını iddia ettiği halde sanki kendisinin şahidi olan melekleri varmış gibi Hz. Musa’dan peygamberliğine dair yanında şahit melekler getirmesini istemiştir.¹⁵⁹

Hz. Peygamber döneminde Kur'ân'ın ilk muhataplarından olup da inkâr yolunu tercih eden müşrikler, selefleri gibi aynı iddialarda bulunmuşlardır. Onlar Hz. Peygamber’in kendileri gibi bir insan olmasını kabullenemezken, aynı zamanda onun yanında bir meleği görmeleri gerektiğini ifade ediyorlardı. Bu anlamda meleklerin varlığına inanan müşrikler, onların Allah ile ilişkisinin olduğunu kabul etmekle birlikte peygamberliğini pekiştirmesi için ondan beraberinde melek indirmesini istiyorlardı.¹⁶⁰ Hz. Peygamber elçilik görevine başladığında “Bu nasıl bir peygamber!, onunla birlikte bir melek indirilmeli değil mi idi ki artık onunla beraber bir korkutucu olsa idi?”¹⁶¹ ifadeleriyle peygamberliğine şahit olarak Allah katından meleklerin gelmesini bekliyorlardı.¹⁶² Aynı sûrede geçen “Bizimle karşılaşmayı (bir gün huzurumuza geleceklerini) ummayanlar “Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik.” dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibre kapılmışlar ve azgınlıkta pek ileri gitmişlerdir.”¹⁶³ ifadeleriyle de müşriklerin Hz. Peygamber’in her insandan görülen beşerî özellikleriyle peygamber olamayacağını iddia ederek kendisine inanmaları için yanında insanî özellikler taşımayan bir meleğin bulunması ve tebliğ görevini bu meleklerle devam ettirmesi gerektiğini savunuyorlardı.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Zuhurf 43/53.

¹⁵⁹ Lütfullah Cebeci, **Kur'ân'a Göre Melek Cin Şeytan**, s 155.

¹⁶⁰ İzzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, c. I, s. 331.

¹⁶¹ Furkan 25/7.

¹⁶² Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, c. XIX, s. 240; İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VI, s. 95.

¹⁶³ Furkan 25/21

¹⁶⁴ Mahmut Ay, “Kur'ân'da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2007, s. 104.

Zikredilen âyetlerdeki ifadelerden anlaşıldığı üzere müşrikler Peygamberle beraber melek talep etmenin yanı sıra, ileride değinileceği üzere Allah Teâlâ'nın da yanlarına gelmesini isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Bu düşünceye sahip olmaları hasebiyle müşrikler Hz. Peygamber'e hitaben "Eğer doğru söylüyorsan, bize melekleri getirmeli değil miydin?"¹⁶⁵ derken, Kur'ân da cevaben, "Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O zaman onlara mühlet verilmez."¹⁶⁶ ifadeleriyle meleklerin vahiy veya azap için gönderilecekleri ifade edilmektedir.¹⁶⁷ Buna göre müşriklerin istediği şekilde melekler indirilip onlar buna rağmen inkârlarına devam ediyor olsalardı, o zaman hiç mühlet verilmeksizin azaba çarptırılırlardı. Zira onlardan önceki milletlerden bazıları da peygamberlerinden benzer isteklerde bulunmuşlar ve taleplerini yerine getirildiği halde inkârlarına devam edince de helâke uğramışlardır.¹⁶⁸

Müşriklerin, âyette belirtildiği şekliyle,¹⁶⁹ Hz. Peygamber'le birlikte bir melek veya uyarıcı indirilmiş olmasını istemeleri, onların her putun bir şeytanı olduğu ve ona sığınarak şeytanından emin olunmak istedikleri gibi bir inanca sahip olmalarının sonucu olarak değerlendirilmektedir.¹⁷⁰ Müşriklerin bu tavırlarından inkâr psikolojisine sahip toplulukların Allah tarafından kendilerine gönderilen peygamberlerine benzer iddia ve sapkınlıklarla karşı çıktıkları anlaşılmaktadır. Kur'ân bu gerçeğe şu şekilde temas eder:

"Zaten, kendilerine hidayet rehberi geldiğinde, insanların inanmalarını sırf, "Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi?" demeleri engellemiştir. Deki, Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşanlar melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."¹⁷¹ Bu durum aslında küfrün mantığının hiç

¹⁶⁵ Hicr 15/7.

¹⁶⁶ Hicr 15/8.

¹⁶⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XVII, s. 67; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. IV, s. 527.

¹⁶⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XVII, s. 67

¹⁶⁹ Furkan 25/7.

¹⁷⁰ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri", *Milel ve Nihal, inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi*, cilt 11, sayı 1, s. 19.

¹⁷¹ İsrâ 17/94-95.

değişmediğini de göstermektedir. Bu düşünceye göre insan olmak, peygamberlik makamına ters düşmektedir. Puta, ağaca, güneşe vb. şeylere sorgusuz sualsiz tapan zihniyete sahip insanlar, kendi içlerinden peygamber olarak seçilmiş insanı bir türlü kabul etmek istemiyorlardı.¹⁷²

Müşriklerden bazılarının, Hz. Peygamber tebliğ görevini yaptığı sırada “Muhammed’e açıkça bir melek indirilse ya! Madem melek iniyormuş inse de biz de görsek ya!” ve “Ey Muhammed! Eğer ki bize Allah tarafından bir mektup getirmez, beraberinde de dört melek gelip o mektubun Allah katından olduğuna ve senin O’nun Resülü olduğuna şهادet etmezse sana asla inanmayız.” gibi isteklerle geldikleri, akabinde de şu âyeti kerîmenin inzâl olduğu bildirilmektedir.¹⁷³

“Muhammed’e (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya! dediler. Eğer biz öyle bir melek indirseydik elbette iş bitirilmiş olur, artık kendilerine göz bile açtırılmazdı.”¹⁷⁴ Bu ve zikredilen diğer benzer âyetlerden anlaşıldığı üzere Mekke müşrikleri birçok defa aynı ithamı ve eleştiriyi dile getirmişlerdir.¹⁷⁵ Aslında müşriklerin bu isteklerinin kendileri için ne sonuç doğuracağını bilmedikleri halde bunda ısrar ettikleri anlaşılmaktadır. Oysa, âyette de işaret edildiği şekliyle, onlar meleği gördükten sonra ya meleğin Hz. Peygamber’e kendi suretinde geldiğini bizzat görünce iman etmeyecekleri için helâk edileceklerdi. Veya meleği aslî suretinde gördüklerinde, dehşetten dolayı kendileri yok olacaklardı.¹⁷⁶ Çünkü Sünnetullah’ın bir gereği olarak, her kim ısrarla mucize talep etmiş ve isteği gerçekleştiği halde olması gerektiği şekilde iman etmemiş ise Allah Teâlâ onu helâk etmiştir.

Müşrikler zaman geçtikçe isteklerini daha da artırdılar ve “Bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağı olmalı; öyle ki içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın. Yahut iddia ettiğin gibi, üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri

¹⁷² Kâsımî, **Mehâsinut-Te’vîl**, c. IX, s. 3428.

¹⁷³ Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. III, s. 1880-1881.

¹⁷⁴ En’âm 6/8.

¹⁷⁵ Hicr 15/7; Furkan 25/21; Necm 53/26.

¹⁷⁶ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 30; Elmalılı, **Hak Dini Kur’ân Dili**, c. III, s. 1881.

gözümüzün önüne getirmelisin.”¹⁷⁷ dediler. Onlar bu ifadeleriyle, Allah’ı ve melekleri, her kabileye ayrı ayrı getirmesi ve onları da gözleriyle görmeleri bir de kendilerine şahit olarak melekleri getirmesi halinde iman edebileceklerini belirtmekteydiler.¹⁷⁸ Ayrıca bu ifadeler müşriklerin kalplerinde meleklerin bir yeri ve değerinin olduğuna da işaret olarak anlaşılabilir.¹⁷⁹

Müşriklerin âyetlerde zikredilen çarpık isteklerinde, hakaretle birlikte alay ve istihza yattığı için onların aslında bu isteklerinin gerçekleşeceğine de ihtimal vermedikleri anlaşılabilir. Niyetleri gerçekten doğruyu bulmak ve ona inanmak olmadığı için de istekleri küstahlıklarına dönüşmüştür.¹⁸⁰ Onların âyetleri yalanlamalarının ve kendilerince mazeretler öne sürerek bazı taleplerde bulunmalarının asıl sebebi, âyetlerden yüz çevirerek Kur’ân’ın ön gördüğü düşünmenin ve tefekkürün bütün kapılarını kapatmaları ve böylece anlama ve algılama gücünü tamamen işlevsiz hale getirmeleri olarak ifade edilebilir. Ayrıca Kur’ân’ın “Belki de sen (müşriklerin:) “Ona (gökten) bir hazine indirilseydi veya onunla beraber bir melek gelseydi!” demelerinden ötürü sana vahyolunan âyetlerin bir kısmını (duyurmayı) terk edeceksin ve bu yüzden ruhun daralacaktır. (İyi bil ki) sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye vekildir.”¹⁸¹ ifadelerinden de onların olağanüstü birtakım isteklerde bulunmalarının asıl sebebinin Hz. Peygamber’e imkânsız teklifler getirerek onu sıkıntıya sokmak ve böylece tebliğ görevini engellemeye çalışmak veya en azından sekteye uğratmak olduğu anlaşılabilir.

Mekke müşriklerinin, kendilerince, Hz. Peygamber’e meydan okumaya çalışarak peygamberliğini kanıtlaması için ondan bir hazine çıkarmasını yahut kendisiyle birlikte bir melek getirmesini istemelerinin tersine Allah Teâlâ, onların bu düşüncelerini reddederek elçisine onların her istediğini yapmak gibi bir görevinin olmadığını aksine tek görevinin inkârcıları uyarıp inananları müjdelemek olduğunu

¹⁷⁷ İsrâ 17/90-92.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmi‘u’l-Beyân*, c. XVII, s. 551; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, c. V, s. 118-119.

¹⁷⁹ Mâturîdî, *Te‘vîlâtü’l-Kur’ân*, c. VII, s. 139.

¹⁸⁰ Lütfullah Cebeci, *Kur’ân’a Göre Melek Cin Şeytan*, s 157.

¹⁸¹ Hûd 11/12.

bildirmektedir.¹⁸² İlgili âyette Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e müşriklerin kendisine yönelttikleri eleştiriler ve iddialar sebebiyle üzülmemesi ve tebliğ vazifesini terk etmemesi gerektiğini, aslında onların bu ithamlarda bulunmalarının sebebinin psikolojik bir saldırıyla kendisini yıldırma ve görevini yapamayacak duruma getirmek olduğunu hatırlatarak, Allah'ın her şeye vekil olduğunu haber vermektedir. Buna göre tebliğ görevi esnasında meleklerin Hz. Peygamber'in yanında bulunmasının aslında bir şeyi değiştirmeyeği de anlaşılmaktadır.¹⁸³

Netice olarak, Kur'an'da geçen "Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler."¹⁸⁴ ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, müşriklerin Hz. Peygamber'in yanında melek görmek istemelerinin içtenlikten uzak bir iddiadan başka bir şey olmadığı ve kendi inkâr durumlarını savunma anlamında kendilerince bir mazeret olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda onların asıl dertlerinin Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmemeleri olduğu ifade edilebilir.

1.1.1.8. İnsan Peygamber Yerine Melek Elçi Talep Etmek

Müşriklerin, Hz. Peygamber'in peygamberliğine yönelik iddia ettikleri eleştiri ve ithamlardan birisi de onun yerine melek elçi istemeleri olarak ifade edilebilir. Onlar aslında bu tutumlarıyla, gönderilen peygamberin kendileri gibi beşer olmasını kabullenememişler bu sebeple de insan yerine melek gibi insanüstü bir varlığın elçi olarak gönderilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu durum Kur'an'da "Eğer yeryüzünde yerleşmiş gezip dolaşanlar melekler olsaydı, elbette onlara gökten, peygamber olarak bir melek gönderirdik."¹⁸⁵ ifadesiyle belirtilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, insanlara olan rahmetinin bir gereği olarak insanlara hitap etsin,

¹⁸² Muhammed Âbid el-Câbirî, **Kur'an'a Giriş**, Trc. Muhammed Coşkun, İstanbul, Mana Yayınları, 2010, s. 454-455.

¹⁸³ Mahmut Ay, "Kur'an'da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar", Ankara, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, s. 108.

¹⁸⁴ En'am 6/111.

¹⁸⁵ İsrâ 17/95.

onlar da peygamberin dediklerini güzelce anlayıp kavrasınlar diye onların cinsinden bir elçi göndermiştir.¹⁸⁶ Bu anlamda peygamberlik görevinin sadece kendisine vahyolunanı iletmekten ibaret olmadığı da anlaşılmaktadır.

Kur’ân’da müşriklerin bu iddialarına cevap mahiyetinde “Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan suretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuya düşürürdük.”¹⁸⁷ ifadeleri geçmektedir. Buna göre onların iddialarının sadece bir mazeret olduğu, gayelerinin gönderilen beşer elçiye yalanlamaktan başka bir şey olmadığı bildirilmekte ve hem elçi olarak melek gönderilmiş olsa bile onun da insan suretinde olacağı, bu şekilde düştükleri kuşkuya tekrar düşecekleri belirtilmektedir.¹⁸⁸ Bu anlamda kendilerine ulaştırılan ilahî vahyin gerçekliğini, içerdiği hakikatlere göre değil de onu kendilerine ulaştırmanın melek olup olmamasında arayan müşriklerin, cismanî görünümlü varlığın insan olduğunu ileri sürerek yine inkârı sapacakları ve şüphe edecekleri anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Ayrıca ilgili âyete göre eğer onlara peygamber olarak gönderilen elçi bir melek olmuş olsa da buna tahammül edemeyecekleri, ilahî tebliğe dair ondan bir şey öğrenemeyecekleri veya bu konuda çok zorlanacakları anlaşılmaktadır. Buradan da yaratılış özelliği rûhânî olan meleğin tabiatı, cismani insanla bir arada olmaya uygun olmayacağı sonucuna varılabilir.¹⁹⁰

İnsana kendi cinsinden peygamber gönderilmesinin hikmeti bağlamında Hz. Peygamber’e Cebrâil’in meleklik sıfatıyla geldiği durumlarda O’nun yaşadığı sıkıntılar hatırlanabilir. Kendisine zor geldiği için O, Cebrâil’i aslî suretiyle gördüğü zaman korkmuş, hanımına gelerek üzerini örtmesini istemiştir. Bu durumdan anlaşılıyor ki melek ve insan tabiatları birbirine zıt oldukları için Allah Teâlâ,

¹⁸⁶ İbrahim Coşkun, **İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi**, Konya, Tekin Kitabevi, t.y., s. 208.

¹⁸⁷ En’âm 6/9.

¹⁸⁸ Mâturîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’ân**, c. V, s. 17-18.

¹⁸⁹ Hayrettin Karaman v.d., **Kur’an Yolu**, c. II, s. 381.

¹⁹⁰ Ömer Süleyman el-Eşkar, **‘Âlemü’l-Melâiketi’l-Ebrâr**, s. 74.

elçilerini insanların cinsinden seçmeyi murat etmiştir.¹⁹¹ Allah'ın bu dilemesi de Kur'an'da "Eğer yeryüzünün sakinleri melekler olsaydı, o zaman onlara elçi olarak melek gönderirdik"¹⁹² ifadesiyle belirtilmektedir. Buna göre insanların melekleri gerçek şekilleriyle kavramaları belki de imkânsız olduğundan tasavvur edilen semavi elçinin insan şeklinde olması gerektiği anlaşılabılır.¹⁹³ Ayrıca müşriklerin iddia ve ısrar ettikleri gibi peygamberin melek olması halinde, onun muhataplarına insan suretinde gelmesi gerekecekti ki bu anlamda sıradan insanların meleği asıl suretiyle görebilmeleri mümkün olmadığı ve insanların ancak bir insanı örnek alabilecekleri ifade edilmektedir.¹⁹⁴

Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber hakkındaki iddiaları aslında yeni olmadığı gibi onlardan önceki milletlerin peygamberlerine yönelttikleri iddiaların aynısıdır. Aynı şekilde Nûh, Âd ve Semûd kavimleri başta olmak üzere kendilerine peygamber olarak gönderilen elçilere geçmiş ümmetlerin birçoğu benzer iddialarda bulunmuşlardır.¹⁹⁵ Onların hemen hepsi "Bu da sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer içtiğinizden içer. Gerçekten, böyle bir beşere itaat ederseniz, mutlaka ziyan edersiniz."¹⁹⁶ diyerek insanların da inkâr etmeleri için mazeret ileri sürmelerine ön ayak olmuşlardır. Mekke müşrikleri de aynı şekilde Hz. Peygamber'i inat ve inkârları sebebiyle kabul etmeyip, tebliğ ettiği ilahî mesajı mazeretler ileri sürerek kavrayamadıklarını söylüyorlardı.¹⁹⁷ Oysa kendilerinden olan bir insanın yaptığı ilahî daveti anlayamadıklarını iddia eden insanların melekleri anlayıp kavramaları hiç de mümkün gözükmemektedir.¹⁹⁸ Bu anlamda müşriklerin Allah tarafından kendilerine peygamber olarak gönderilmiş insan yerine melek elçi talep etmelerinin nedenlerinin başında ilahî vahye olan şüpheli yaklaşımları gelmektedir

¹⁹¹ Ali Erbaş, **Melekler Âlemi**, s. 195.

¹⁹² Bkz.: İsrâ 17/95.

¹⁹³ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, c. I, s. 225, 8 numaralı dipnot.

¹⁹⁴ Ömer Rıza Doğrul, **Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi**, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1947, c. I, s. 225.

¹⁹⁵ Bkz.: İbrahim 14/9-11; Mü'minûn 23/33; Hûd 11/27; Şuarâ 26/154; Kamer 54/23-24.

¹⁹⁶ Mü'minûn 23/33-34; ayrıca bkz.: Fussilet 41/14; Tegâbûn 64/5-6.

¹⁹⁷ Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, c. V, s. 16.

¹⁹⁸ Mahmut Ay, "Kur'an'da Mekke Müşriklerinin Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar", Ankara, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, s. 102.

ki onlar mantıklı olduğuna inandıkları her şeyden kuşku duymuşlardır. Bu anlamda onları tavsif eden tutum, Allah her neyi emrederse ona kayıtsız şartsız teslim olmak yerine inkâr etme yolunu seçmeleridir. Bu nedenledir ki herkes gibi yemek yiyen, çarşıda gezen bir beşerin Allah'ın peygamberi olmasını kabullenememişlerdir.¹⁹⁹

Netice itibariyle, Mekke müşrikleri, Allah Teâlâ'nın insandan elçi seçip risalet ihsan etmesini mümkün görmedikleri için insanlarda fazla bir meziyet ve fazilet bulunmadığı iddiasıyla onu adi bir şahıs ve ehliyesiz bir muhteris gibi göstermeye çalışıyorlardı. Benzer şekilde onlar Allah'ın direkt olarak insanla irtibat kuramayacağını eğer böyle bir durum gerçekleşmiş ve melek gönderilmişse de tüm insanlara gönderilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır.²⁰⁰ Bu nedenle de inkâr psikolojisine sahip müşrikler beşer olarak gönderilmiş bir peygamberin yerine kendilerince melek elçi talep etmişlerdir. Zihin dünyalarında uzak ilah haline getirdikleri Allah'ı bırakarak koyu bir putperestliğe tutsak olan ve Allah'ın ulûhiyetini çeşitli ruhanî varlıklara taksim eden müşrikler, bu şekilde beşer elçiyi inkâr yoluna gitmişlerdi. Kur'ân'da ise aslında bunlara melek elçi de gelse aynı şekilde mazeretler ileri sürecekları belirtilerek onların iddialarında dürüst olmadıkları belirtilmiştir.

Müşriklerin Hz. Peygamber'in yanında bir melek olmasını istemeleri, insan yerine melek elçi talep etmeleri, bir noktada yalnızca bahane olmakla birlikte aynı zamanda onların melekleri olağanüstü varlıklar olarak gördüklerini gösteren bir husus olarak da anlaşılabilir. Ayrıca müşriklerin melek görme taleplerinin ve beşer bir peygamber yerine melek bir peygamber olması yönündeki taleplerinin reddedilmesi meleklerin insanoğlu tarafından görülemeyeceği anlamına gelmemektedir. Nitekim çalışmanın önceki bölümlerinde Hz. Peygamber başta olmak üzere Cebrâil'in ve diğer başka meleklerin Hz. İbrahim, Hz. Zekeriya gibi peygamberlere ve Hz. Meryem ve sahabe gibi peygamber olmayanlara değişik suretlerde göründükleri bilgisine ilgili naslar ışığında ulaşılmıştır.

¹⁹⁹ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, s. 208.

²⁰⁰ Elmalılı, **Hak Dini Kur'ân Dili**, c. V, s. 3449.

1.1.1.9. Meleklerin Sayılarının İnkârcılar İçin İmtihan Sebebi Olması

Müddessir sûresinde cehennem için “sekar” (سَقَر) kelimesi kullanılarak tasvir edilirken “Biliyor musun sekar nedir? Hem (bütün bedeni helâk eder, hiçbir şey) bırakmaz, hem (eski hale getirip tekrar azap etmekten) vazgeçmez o. İnsanın derisini kavurur. Üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır.”²⁰¹ ifadeleri geçmektedir.

Cehennem bekçileriyle ilgili verilen on dokuz sayısını müfessirler genel olarak cehennemde görevli on dokuz melek; meleklerden on dokuz grup, saf veya hepsinin emri altında bir grup melek olan on dokuz idareci melek gibi farklı şekillerde ifade etmişlerdir.²⁰² Diğer bir görüşe göre de âyette geçen on dokuz rakamı cehennemde görevli meleklerin reisi Mâlik ve diğer on sekiz meleğe işaret etmektedir.²⁰³ Nitekim başka bir âyette de cehennemin başında iri yapılı, sert tabiatlı ve kendilerine verilen emirleri anında uygulayan meleklerin varlığı bildirilmiştir.²⁰⁴

Müfessirlerin çoğu on dokuz sayısı ile genel anlamda cehennem bekçiliği yapan meleklerin kastedildiği görüşünü paylaşıırken, Râzî, insanın içindeki maddesel, hissî ve zihinsel güçlere işaret edildiğini belirtmektedir. Bunların normalde insanı potansiyel olarak diğer varlıkların üstüne çıkaran; fakat yanlış kullanıldıklarında insanın şahsiyetinde yozlaşmaya ve bu sebeple de öte dünyada şiddetli azaba neden olan güçler olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁵

Yukarıda zikredilen âyetin akabinde on dokuz sayısının bazıları için inanç vesilesi bazıları içinse imtihan vesilesi olduğu şu ifadelerle belirtilmektedir: “Biz cehennemin işlerine bakmakla ancak melekleri görevlendirmişizdir. Onların sayısını da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık ki böylelikle, kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye öğrensin, iman edenlerin imanını arttırsın hem kendilerine

²⁰¹ Müddessir 74/27-30.

²⁰² Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 652; Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. XXIX, s. 126-127; Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, c. V, s. 434; İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. XXIX, s. 312.

²⁰³ Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. XIX, s. 79; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXX, s. 179.

²⁰⁴ Tahrîm 66/6.

²⁰⁵ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXX, s. 179.

kitap verilenler hem mü'minler şüpheyeye düşmesinler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve kâfirler de “Allah bu misalle ne demek istemiştir ki?” desinler..”²⁰⁶

İlgili âyetlerde genel olarak, “sekar” kelimesiyle ifade edilen cehennemnin on dokuz görevli muhafız meleği olduğu belirtildikten sonra cehennemnin görevlilerinin de melekler olduğu fakat aynı zamanda bunların sayılarının da Ehl-i Kitap, mü'minler, kalplerinde hastalık bulunanlar ve inkâr edenler için imtihan vesilesi olduğu belirtilmektedir. Buna göre meleklerin bu sayısı kitap ehli ve mü'minler için kesin inanç vesilesi, kâfirler içinse fitne olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁷ Bununla kendilerine kitap verilenler kat'î bilgiye sahip olurlar. Ve onlar peygamberin hak olduğunu ve onun, ellerinde bulunan Allah katından gönderilmiş ilahî kitaplara uygun konuştuğunu bizzat öğrenirler. Mü'minler ise Hz. Peygamber'in getirdiği tüm haberlerin doğruluğunu müşahade ederek imanlarına iman katarlar. Kendilerine kitap gönderilmiş olanlar ve mü'minler bu şekilde kuşkuya düşmezler.²⁰⁸

Âyette, kitap ehlinin, cehennemde görevli meleklerin sayısı hakkında verilen rakamı duyunca Kur'ân'ın ilahî vahiy olduğuna inanacakları bildirildiğine göre bu sayının onların kitaplarında da mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Onların kesin olarak inanmaları hususunu Râzî, kitap ehli bu sayıyı kendi kitaplarından öğrendikleri için o kitapları okumamış olan Hz. Peygamber'den bu sayıyı duyunca, bu bilginin ona Allah'tan geldiğini kesin bir şekilde anlayacaklarını, Kur'ân'ın ve kendisinin hak olduğunu kesin bir şekilde öğreneceklerini ifade etmektedir.²⁰⁹ Diğer taraftan kalplerinde hastalık bulunanlarla inkâr edenler ise Allah bununla ne kastetmiş? veya burada bunu zikretmenin hikmeti nedir? gibi sorular sorarak bu sözleriyle Allah'ın bu şekilde bir söz söyleyeceğine inanmadıklarını belirtmek istemişlerdir.²¹⁰ Zira müşriklerin henüz inzâl olan Kur'ân'a ve Peygamber'e inanmadıkları için ilahî

²⁰⁶ Müddessir 74/31.

²⁰⁷ Süleyman Ateş, **Kur'ân Ansiklopedisi**, c. XIII, s. 210.

²⁰⁸ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, c. VIII, s. 269-270.

²⁰⁹ Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXX, s. 181.

²¹⁰ İbn 'Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, c. XXIX, s. 317.

vahyin verdiği bilgiyi doğru kabul etmeleri ve buna dayanarak samimi sorular sormaları mümkün gözükmemektedir.

Âyette sayının ondokuz ile sınırlandırılmasının nedeni, kâfirler için bir imtihan vesilesi, nebevî davetin sıhhati konusunda Ehl-i Kitap'ın bilgi sahibi olmalarını sağlayan bir araç ve mü'minlerin imanlarının artması için de bir neden olduğu ifade edilmektedir.²¹¹ Ayrıca âyette geçen “kalplerinde hastalık olanlar” ifadesiyle münafıkların ve Hz. Peygamber'e iman edip etmeme konusunda tereddüt yaşayan müşriklerin kastedildiği de ifade edilmektedir. Buna göre her ne kadar Mekke döneminde münafık ismi bizzat yoksa da âyetin zamanla böyle bir grubun çıkacağını haber verdiği de ifade edilebilir ki nitekim Medine döneminde önemli bir münafık grubunun varlığı bilinmektedir.²¹² Bu tür yorumlarla verilen sayının maksadı açıklanmaya çalışılmış olsa da amacın inanmayanlar için imtihan vesilesi olmasının dışındaki hikmetlerini tam anlamıyla bilmek mümkün gözükmemektedir.

Rivayete göre ilgili âyeti duyan Ebû Cehil, âyette zikredilen on dokuz sayısını alaya alarak, Kureyşlilere “Duydunuz mu? cehennem bekçilerinin sayısı on dokuzmuş. Şu halinizle bile siz onlardan sayı ve kuvvet bakımından üstünsünüz zira sizden onunuz cehennem bekçilerinden birini tutamaz mı?” demiştir.²¹³ Diğer bir rivayete göre Ebû Cehil'in Kureyş halkına, “Analarınız ağlasın! İbn Ebî Kebşe'nin oğlunu duyuyorum da size cehennem görevlisi meleklerinin sayısının on dokuz olduğunu söylüyor, halbuki siz hepiniz pehlivansınız sizden her bir onunuz onlardan birini yakalamaktan aciz midir?” demiştir.²¹⁴

İlgili âyet, Ebû Cehil gibi kâfirlerin, bahsi geçen melekleri yalanlamaları ve yanındakilere siz onlara yetersiniz gibi sözler sarfetmesi sebebiyle, fitneye düştüklerini, imtihanı kaybettiklerini beyan etmektedir. Buna göre âyette bahsedilen cehennemde görevli meleklerin sayısına dair verilen on dokuz sayısı Kur'ân'ın ilk

²¹¹ İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, c. I, s. 455.

²¹² Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXX, s. 182; Hayrettin Karaman v.d., *Kur'an Yolu*, c. V, s. 497.

²¹³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. XXIV, s. 28; Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXX, s. 179.

²¹⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. XXX, s. 179; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. VIII, s. 5460.

muhatapları açısından imtihan vesile olmuştur. İnananlar zikredilen sayıya takılmamış, onlardan muradı Allah’a havale etmişlerdir. İnkâr edenler ise acaba Allah bununla ne kastetmiş olabilir, gibi soruların peşine düşerek veya Ebû Cehil örneğinde olduğu gibi melekleri küçümseyerek inkâr etmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca âyette geçen on dokuz sayısı, daha sonraları bu sayıya kutsallık atfeden bir akımın doğmasına da neden olmuştur. Yirminci asrın sonlarına doğru bu sayının Kur’ân’ın şifresi olduğu Kur’ân’ın bu kodla şifrelendiği iddia edilmiştir. Bu anlamda sayıyı ilk olarak kutsallaştıran Bahâîlerdir. Önce Mirza Ali Muhammed (ö. 1850) tarafından mehdiye açılan kapı anlamında Bâbîlik adı altında İran’da kurulan bu hareket sonradan Bahâullah sıfatıyla anılan Mirza Hüseyin Ali Mâzanderânî (ö. 1892) tarafından Bahâîlik adı altında devam ettirilmiştir.²¹⁵

Görüşleri bakımından İslâm geleneğine dayanmakla beraber İslâm dairesinden çıkmış bir mezhep olarak değerlendirilen Bâbîler ve Bahâîler için on dokuz sayısı mukaddestir ve her şey bu sayıyla bağlantılıdır. Onlara göre yıl on dokuz ay, her ay da on dokuz gündür. Her Bâbî, her on dokuz günün sonunda bir bardak su ile de olsa ikramda bulunmak zorundadır. Oruç, on dokuzuncu ay olan A‘lâ ayında on dokuz gün olarak tutulmaktadır.²¹⁶ Daha sonra şifre iddiaları, Kur’ân sûrelerinin başlarına konan besmelelerin harf sayısına göre kodlandığını, buna göre besmele de on dokuz harf, her sûredeki âyet sayılarının on dokuzun katı olduğu ve toplam sûre sayısı olan 114 rakamının da on dokuz sayısının altı katı olduğunu dile getiren Mısırlı Reşad Halife (ö. 1990) tarafından devam ettirilmiştir. Ülkemizde de Cenk Koray (ö. 2000), Edip Yüksel ve Ömer Çelakıl gibi isimler şifre iddialarını savunmuşlardır.²¹⁷ Buna göre meleklerle dair zikredilen on dokuz sayısı Kur’ân’ın nüzûl döneminde Mekke müşrikleri için imtihan vesilesi olmakla birlikte aslında bu durumun günümüze kadar devam ettiği de ifade edilebilir.

²¹⁵ Süleyman Ateş, **İnsan ve İnsanüstü Varlıklar**, s. 63.

²¹⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, 3. bs., İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014, s. 455-472; a.m., “Bahâîlik”, **DİA**, c. IV, s. 464-467.

²¹⁷ Süleyman Ateş’in şifre iddialarına olan eleştirileri için ayrıca bkz.: Süleyman Ateş, **İnsan ve İnsanüstü Varlıklar**, s. 63-75.

1.1.2. İmanın Konusu Olarak Melekler

İslâm düşünce geleneğinde varlıklar “kadîm” yani başlangıcı ve sonu olmayan (ezelî ve ebedî) ve “hâdis” yani sonradan meydana gelen şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Buna göre kadîm olan sadece Allah’tır. Onun dışındaki diğer bütün varlıklar sonradan yaratılmış yani hâdistir. Hâdis olan varlıklar fiziksel olarak duyu organlarıyla algılanıp algılanamama açısından insana göre iki gruba ayrılmaktadır. Bu anlamda etrafında görüp gözlemlediği varlıkların mevcudiyeti, duyu organlarıyla algılanması hasebiyle, insan için herhangi bir sorun teşkil etmemektedir.

Belli bir hacme, yoğunluğa ve fiziki yapıya sahip olmadıkları için gayb âlemine ait varlıklar hakkında sağlam/sahih bilgi kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda duyu organları dışında haber kaynağı olarak “akl-ı selîm” ve “haber-i mütevatir” terimleri ifade edilebilir. Akl-ı selîm ile kastedilen, doğru ve sağlam düşünme özelliklerini yitirmemiş sağlam akıl; haber-i mütevatir ile de Kur’ân ve Hz. Peygamber’in bizzat söylediğine dair şüphe bulunmayan sahih sözleri kastedilmektedir. Buna göre mevcudiyetleri duyu organlarıyla, saf akılla idrak edilemeyen meleklerin varlığına inanmak için Kur’ân’ın vereceği malumatlara ve Hz. Peygamber’den varit olmuş sahih haberlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu başlığı altında imanın konusu olarak melekler, ilgili âyet ve rivayetler çerçevesinde Mü’minliğin bir vasfı olarak meleklerle iman, onların neden imanın konusu oldukları ve onlara imanın faydaları gibi konular değerlendirilecektir.

1.1.2.1. Mü’minliğin Bir Vasfı Olarak “Meleklerle İman”

Gayb âlemi, insanın beş duyusunun ötesinde olup, bu yönüyle aklın sınırlarını aşmaktadır. Bu manada gayb hakkında akıl yürüterek bir şekilde hüküm vermek, sadece akılla sonuca ulaşmak mümkün değildir. Buna göre insan için her ne kadar müşahade ettiği âlemden yola çıkarak gaybî olan bir şeyin varlığı sonucuna ulaşması mümkün olsa da o varlıkların nitelikleri hakkında kesin bir kanaate varması da imkânsız bir durumdur.

İnsanoğlu için gayb âlemine mahza akılla ulaşamayacağı söz konusuysa mü’minlerin Kur’ân’da zikredilen belki de en önemli özelliklerinden biri olarak,

gayba iman ettikleri ifade edilmektedir.²¹⁸ Buna göre gayba imanının dinin temel dayanaklarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Melekler konusu da insanoğlu için gayb alanına girdiğinden onların varlığına, mahiyet ve keyfiyetlerine dair bütün bilgilerin dayanağının nasla sabit olması gerekmektedir.

Gayb âleminin varlıkları söz konusu olduğunda akla ilk gelen varlıklardan biri olan melekler, İslâm inancına göre gözle görülmediği halde görülmüş gibi inanılması gereken varlıkların başında gelmektedir. Bu nedenle Kur'ân'da meleklerle iman, Müslüman için olmazsa olmaz şartların başında zikredilmiştir. İnkâr edilmesi durumunda ise Allah'ın, peygamberlerin, kitapların veya ahiretin inkârı gibi kişiye imanını bütünüyle kaybettirecek bir davranış olduğu vurgulanmıştır. Buna göre meleklerle iman, tıpkı ilahî kitapların inzâline, ahiretin varlığına inanmak gibi tecrübeyle veya akıl yürütülerek ulaşılabilecek bir bilgi değildir. Bu gibi bilgilerin bilinmesi ve içselleştirilmesi ancak Allah'ın elçileri vasıtasıyla haber vermesiyle mümkündür. Ve bu anlamda meleklerle iman konusu, nasların meleklerle ilgili çizdiği çerçeveye göre belirlenmeli, bu konuda ne eksik ne de fazla gidilmelidir. Bu minvalde Kur'ân'da "Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler.." ²¹⁹ ifadeleriyle mü'minlerin, meleklerin varlığına inanmalarının gerekliliği ifade edilmekte ve bu inancın, imanının temel prensipleri arasında olduğu açıkça belirtilmektedir.

Kaynaklarda yukarıda zikredilen âyet nazil olduğunda Hz. Peygamber'in âyette sayılan esaslara inanmanın şart olduğunu, peygambere de rabbi tarafından kendisine indirilene iman etmenin yaraşacağını söylediği belirtilmektedir. ²²⁰ Ayrıca bazı âlimler, ilgili âyetin iman esaslarını toplayan bir özet mahiyetinde olduğunu ve mükelleflerin bilmesi ve inanması gereken şeyleri bildirmek üzere nazil olduğunu

²¹⁸ Bakara 2/3.

²¹⁹ Bakara 2/285.

²²⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, c. VI, s. 124; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. III, s. 67.

ifade etmişlerdir.²²¹ Âyette iman edilmesi belirtilen esasların sıralaması dikkat çekmektedir. Buna göre meleklerin, Allah'ın isminden sonra, kitaplarından ve peygamberlerinden önce yer alması Allah ile resulleri arasında ilahî kitapların inzâlî konusunda aracı olduklarına da işaret eder mahiyettedir. Bu durum aynı şekilde meleklerin ilahî vahyi peygamber elçilere ulaştırmakla memur olduklarına da dikkat çekmektedir.²²² Buna göre vahye aracılık eden varlığın melek olması hasebiyle sıralamada meleklerle iman, peygamberlere imana göre öne alınabilir.²²³ Ayrıca âyetteki esasların sıralamasından Allah'a iman etmeden, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine imanın bir anlam ifade etmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda bir önceki esas, sonrakilerin olmazsa olmazı anlamına gelmektedir. Şu hâlde peygamberlere, onların ilahî vahiy aracılığıyla getirdiği hükümlere ve kitaplara inanmadan evvel, kitapları onlara ulaştıran meleklerle kesin olarak inanmak gerekmektedir. Melekleri inkâr eden kimse dolayısıyla ilahî vahyi, peygamberlik makamını ve kıyameti de otomatik olarak inkâr etmiş olmaktadır.²²⁴

Kurtubî, ilgili âyet bağlamında meleklerle iman konusunu mahiyetleri, vasıfları ve vazifeleri ışığında değerlendirerek bu durumun dört mertebesinden bahsetmektedir: Birinci mertebe, meleklerin varlığına latif ve nûrânî özelliklere sahip olduklarını bilerek iman etmektir. İkinci mertebe, meleklerin masum ve temiz olduklarına inanmaktır. Meleklerin her suretle rablerinden çekinerek, kendilerine emredilen şeyleri yapmaları²²⁵ ve rablerine ibadet etmekten asla kibirlenmemeleri ve yorulmamaları²²⁶ bu bağlamda değerlendirilmektedir. Çünkü onlar ancak Allah'a ibadetten ve zikirden haz alırlar ve bununla sevinirler. Buna göre insanoğlunun hayatta kalması nasıl nefes almasıyla mümkünse meleklerinde Allah Teâlâ'nın zikriyle, onun taati ve marifetiyle mümkündür. Üçüncü mertebe, meleklerin Allah ile

²²¹ Abdullah Sirâcuddîn, **el-Îmân bi'l-Melâike**, s. 10.

²²² Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî**, c. III, s. 68; Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. III, s. 119.

²²³ Durmuş Özbek, "Bugünkü Semâvî ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, s. 301.

²²⁴ Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, c. III, s. 119.

²²⁵ Nahl 16/50.

²²⁶ Enbiyâ 21/19.

kul arasında vasıta olmalarıdır. Nitekim onlardan her biri bu âlemde gerçekleşen her bir işi idare etmekle görevlendirilmişlerdir. Dördüncü mertebe ise Allah'ın indirmiş olduğu ilahî kitapların, peygamberlere melekler vasıtasıyla ulaşmasıdır. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ, Kur'ân'ın, çetin bir güce sahip, arşın sahibi nezdinde çok itibarlı, güvenilir ve şerefli bir elçinin kelâmı olduğunu buyurmuştur.²²⁷

Yukarıda belirtilen ifadelerle göre meleklerle iman konusunda, bu mertebelerin mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Ve buna bağlı olarak da insan aklı, bu mertebelere ne kadar dalarsa, o kimsenin meleklerle olan imanı da o nispette tam ve mükemmel olacaktır.²²⁸ Âlûsî'nin yorumuna göre de bir mü'min, meleklerle, onların masum, temiz, Allah'a isyan etmeyen, Allah tarafından kendilerine verilen her emri hakkıyla yerine getiren olmaları gibi özelliklerini dikkate alarak iman etmelidir.²²⁹

Diğer bir âyette ise “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır..”²³⁰ şeklindeki ifadeyle meleklerle iman gündeme getirilmektedir. Âyetten anlaşıldığı üzere meleklerin varlığını kabul etmek, İslâm inanç sisteminin erkanından biridir. Bu manada Kur'ân'da geçen “..Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.”²³¹ ifadesiyle de meleklerin varlığını inkâr edenin apaçık bir sapıklık içerisinde olduğu ifade edilmektedir.

Zikri geçen son âyetin ilk kısmında “Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) edin!..”²³² şeklindeki ifadeyle Allah'a, peygamberine ve kitaplarına iman zikredilmekle birlikte melekler ayrıca zikredilmemiştir. Fakat âyetin ikinci kısmında ise “..Kim Allah'ı, meleklerini..” ifadesiyle melekler de imanın şartları arasında

²²⁷ Tekvir 81/19-21.

²²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. VII, s. 115.

²²⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, c. III, s. 68.

²³⁰ Bakara 2/177.

²³¹ Nisâ 4/136.

²³² Nisâ 4/136.

zikredilmiştir. Buradan hareketle Allah'ın kitaplarına inananın, o kitaplarda zikredilen meleklerle ve ahiret gününe de inanmış olacağı ifade edilebilir. Bu anlamda meleklerle ve ahiret gününe iman, Allah'ın kitaplarına inanmanın doğal sonucu olduğu belirtilebilir. Çünkü âyetin ikinci kısmında inkâr edenler için bir tehdit ve azarlama söz konusu olduğundan tevhit unsurlarının tamamı zikredilmekte ve bu ilkeler daha da belirginleştirilmektedir.²³³

Sonuç olarak, melekler, yaratılış özellikleri itibariyle varlıkları çıplak gözle görülemeyen, saf akılla idrak edilemeyen şekilde yaratılmışlardır. Bununla birlikte Kur'ân'da mü'minlerin belki de en önemli özelliklerinin gayba iman etmek olduğu ifade edilmiştir.

İslâm öncesi inanç topluluklardan olan Yahudilik, Hristiyanlık ve nüzûl öncesi müşrik Araplarda melek inancı önemli bir yer tuttuğu gibi İslâm da bu inancı, Kur'ân'da anlatıldığı şekliyle temel inanç esasları içerisinde saymış ve kurtuluşa ermek için meleklerle inanılmasını şart koşmuştur. Bu bağlamda Kur'ân'da kendisine inanan mü'minlerin aynı şekilde meleklerin varlığına da inanmaları gerektiği ifade edilmekte ve bu inancın, imanın temel prensipleri arasında olduğu açıkça belirtilmektedir.

1.1.2.2. Melekler Niçin İmanın Konusu?

Meleklerin rûhî dünyadaki görevleri şu veya bu şekilde ya insanın ruh dünyasının uyandırılmasıyla ya da onun Allah katında yükselmesi ve ilerlemesiyle ilgilidir. Bu nedenle meleklerle iman, insanın rûhî hayatı olduğunu, meleğin telkinine göre davranarak ve Allah tarafından verilen yeteneklerini harekete geçirerek bu hayatını geliştirmesi gerektiğini kabul etmesi ve buna göre hareket etmesi olarak ifade edilmektedir. İşte bu sebeple Kur'ân'da, -her ne kadar insana kötü ve şer olanı telkin eden şeytanın varlığı da iyiyi ve hayrı telkin eden meleklerin varlığı kadar

²³³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, c. II, s. 778.

gerçekse de- meleklerle iman edilmesi istenirken, şeytanın yolundan gidilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.²³⁴

Allah'ın melekleri yaratması, onlara âlemle ilgili farklı görevler vermesi ve onları insan gücünün üzerinde çok büyük işlerde kullanması onlara muhtaç olduğu için değildir. Bu vazifelerin onlar eliyle gerçekleşmesi de gerekli ve elzem değildir. Mesela, Allah, arada Cebrâil olmadan da peygamberlerine ilahî vahyini ulaştırabilir. Aynı şekilde kıyametin vukuu, sûra üfürülmeden de gerçekleşebilir. O, ölüm meleği olmadan da insanların ruhlarını alma kudretindedir. Aslında O'nun ilmi, yazıcı meleklerin amelleri kaydetmesine ihtiyaç bırakmayacak kadar kesindir. Fakat O'nun sünneti ve âdeti bu yönde cari olmuştur ve O, böyle olmasını murat etmiştir.²³⁵ Bu nedenle Allah'ın yardımcı kulları olarak değerlendirilen meleklerle iman önem kazanmaktadır. Yardımcı ifadesiyle dünya hükümdarlarının hükümranlıklarını ikame etmek için kullandıkları, emirlerine amade memurları nasıl ki onların büyüklüğünü gösteriyorsa, Allah Teâlâ'nın kudret ve azametini mülkünün ve saltanatının büyüklüğünü göstermesi bakımından melekler onun memurları konumunda düşünülebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Allah'ın kâinatın idare ve yönetimi için kimsenin yardımına muhtaç olmaması hasebiyle de bu benzetmeden maddi bir mana çıkarılmamalıdır. Bu anlamda meleklerin kâinattaki vazifeleri sadece görevleri bağlamında gelişen olaylar ve insanlarla ilgilidir.

İslâm'da meleklerin varlığının, iman esaslarından sayılması aslında insanın hareketlerini gözetlemekte ne kadar ince ve sıkı davranıldığını ve her hareketinin gözetlendiğini bildirmesi açısından önem arz etmektedir. Meleklerin yaratılış özellikleri bakımından bilinmeyen âlemden olması da insanın yalnız başınayken yapıp ettiklerini görmesini mümkün kılmaktadır. Meleklerin, Allah'ın insanları görüp gözetlemek için vesilelerden biri olduğu anlaşılabilir. Zira İslâm'da meleklerle iman bu bakımdan önem arz etmektedir. Melek, elçiliği yani peygamberliği görünmeyen âlemden görünen âleme nakleden bir vasıta olması hasebiyle de

²³⁴ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 209.

²³⁵ Ahmet Lütfi Kazancı, **İslâm Akaidi**, s. 117.

önemlidir. Bu bakımdan meleğe iman aynı zamanda peygamberlik makamına imandır. Onu inkâr peygamberliği inkârdır. İşte bu gibi nedenlerden dolayı melekler, iman esasları içerisinde yer almaktadır.²³⁶

Meleklerle imanı emreden ve onları inkârı küfür sayan ilgili nasların tamamı birlikte değerlendirildiğinde meleklerle imanın semavi kitaplara ve peygamberlere imandan önce geldiği dikkat çekmektedir. İslâm inanç sistemindeki erkanın bu şekilde bir sıralamayla zikredilmesi onların mutlak manada faziletlerine dayalı bir durum olmasa gerek. Bu durumda ilahî kitaplara imanın meleklerle imandan sonra gelmesi kitapların o melekler aracılığıyla inmesi sebebiyle olabilir. Dolayısıyla doğal olarak öncelikle meleklerin varlıklarına iman edilecek ki daha sonra Allah'ın elçilerine ve onlara indirilen kitaplara iman edilebilsin. Allah'a imandan sonra iman esaslarının ikincisi olarak meleklerle imanın zikredilmesi bağlamında böyle bir sıralamayı kabul eden Râzî meleklerin Allah'tan sonraki en faziletli varlıklar olduğunu da ifade etmektedir.²³⁷

İnsanın meleklerle iman etmesi, önünde meleklerin ve şeytanın sunduğu seçeneklerle dolu ruhî bir hayatın olduğunu, meleklerin telkin ve teşviklerine göre hareket ederek mevcut yeteneklerini bu yönde yükseltmesi gerektiğini kabul etmesi ve Allah'ın görevlendirdiği meleklerin kendisini daima görüp gözetlediğini ve yaptığı bütün davranışları kaydettiğini hiçbir zaman unutmaması olarak da ifade edilmektedir.²³⁸

Meleklerin Arap mitolojisindeki konumu itibariyle de meleklerle iman konusunun önemi ifade edilebilir. Buna göre Araplar, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu, en birinci vazifelerinin kendilerine bağlananlar için şefaatte bulunmak, onların bu dünyada çocuk, servet, ahirette ise necat ve hayır dualarının ve temennilerinin Allah tarafından kabul edilmesini sağlamak olduğunu tasavvur ediyorlardı. Bu melek inancı, Allah'ın dünyaya doğrudan hükmettiği ve özellikle

²³⁶ Hüseyin Atay, **Kur'an'da İman Esasları**, s. 64-65.

²³⁷ Râzî, **Me'âlimu Usûli'd-Dîn**, der.: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, y.y., y.y., 2004, s. 108.

²³⁸ İlyas Çelebi, **İslâm'ın inanç Esasları**, 4. bs., İstanbul, İSAM Yayınları, 2015, s. 101.

insan dünyasından elini eteğini neredeyse tamamen çektiği şeklindeki bir var sayıma dayanıyordu. Buna göre Allah’a ulaşabilmek sadece aradaki araçlarla mümkündü. Bu anlamda Kur’ân, Allah’ın insanla ilgili meselelerde tarihe doğrudan müdahale edişinin üzerinde fazlaca durarak, Arap düşünce dünyasında müstakim bir Allah’a imanının önünde engel olan batıl bir melek inancını yıkıp yerine doğru olanını koymuştur. Bu yönüyle aslında meleklerle iman, Allah’a iman dipnotudur ve Allah’a iman üst başlığı altında incelenebilir; çünkü tevhit inancının negatif yönünü temsil etmektedir. Buna göre Allah’a iman sadece tek Allah olduğu anlamına gelirken, meleklerle iman, Allah’ın rububiyetinde meleklerin payının olmadığını da göstermektedir.²³⁹ Bütün bu bilgilerle birlikte meleklerin, Allah’ın elçilerine gaybî bilgiyi aktarmaları ve âlemde gelişen bütün olaylarda Allah’ın yardımcı kulları olmaları hasebiyle kendilerine iman gerekliliği olduğu varlıklar olarak ifade edilebilir.

1.1.2.3. Meleklerle İmanın Faydaları

İnsanoğlu, yaratılmış diğer tüm varlıklardan farklı olarak, kendisine sunulan iki farklı seçenekten birini tercih etme diye tarif edilebilen irade hürriyetine sahiptir. Bu anlamda insanoğlunun yapacağı tercihler arasına farklı alternatifler konulmuştur. Kendisine verilen bu iradeyi nasıl ve ne şekilde kullanacağına dair de insanın bu dünyaya gönderilmesi Kur’ân’da imtihan vesilesi olarak belirtilmektedir.²⁴⁰

İnsana iradî fiillerinde farklı iki seçenekten biri olan iyi olana ve hayra yönlendirmesi için melekler, iyiliklerden vazgeçirip, kötüye ve şerre yönlendirmesi ve kötü yolu tercih etmesi için imtihan vesilesi ve önünde bir engel olarak da şeytan yaratılmıştır.²⁴¹ İnsan bu anlamda imtihandayken kendisini iyiliğe veya kötülüğe teşvik eden manevi bekçilerle karşı karşıyadır. Bu nedenle belki de tüm inanışlarda melek iyinin ve doğrunun, şeytan ise kötünün ve yanlışın sembolü olarak anılmaktadır. Bunun için de Kur’ân-ı Kerîm’de şeytana değil meleklerle iman

²³⁹ Mustansır Mir, **Kur’ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Trc. Murat Çiftkaya, İstanbul, İnkılab Yayınları, 1996, s. 133-134.

²⁴⁰ Mülk 67/2.

²⁴¹ Hicr 15/39.

edilmesi ön plana çıkarılmıştır. Bu anlamda ontolojik olarak şeytanın varlığı daha alt dereceye alınmış, ona değil meleklerle kulak verilmesi istenmiştir.

İnsan, manevi âlemde kötülüğün temsilcisi olan şeytan ile melek arasında durmaktadır. Meleklerle imrenip onlar gibi olmaya gayret gösterirken şeytan karşısında da daima uyanık olma bilincini taşımalıdır.²⁴² Allah insanın maddi tarafının yaratıcısı olduğu gibi manevi, ruhânî kabiliyetlerinin de yaratıcısıdır. Bu manada insana sezgi gücü, ahlâk şuuru, hayır ve şer motivasyonu veren de Allah'tır. İnsan ruhu ile irtibata geçen melek iyiye ve hayra davet ederken, insanın ruhuna nüfuz eden şeytan ise kötüye ve şerre çağırmaktadır.²⁴³ Bu manada Allah Teâlâ, insanı iyiliğe çağırmak üzere melekleri, kötülüğe davet etmek üzere de şeytanı yaratmıştır. İnsanın meleklerle inanması demek, şeytanın ve meleklerin seçenekleriyle dolu olan bir dünyada yaşadığını, meleklerin telkinleri doğrultusunda tutum sergileyerek kabiliyetini bu minvalde geliştirmesinin gerektiğini kabul etmesi, aynı zamanda âyetlerde de bildirildiği üzere meleklerin daima yaptıklarını kaydettiğini unutmaması demektir.²⁴⁴ Buna göre melek, insanî yeteneklerin gelişmesini gaye edinen güzele ve iyi hayata sevk ederken şeytan ise bu yetenekleri öldürmeye meyilli, değersiz ve kötü bir hayata sevk etmektedir.²⁴⁵

Melek ve şeytanın konumunu izah açısından Hz. Peygamber'den nakledilen şu haber dikkat çekmektedir: “İnsanoğluna hem şeytanın yaklaşması hem de meleğin yaklaşması vardır. Şeytanın yaklaşması kötülüğü telkin ve hakkı yalanlaması şeklinde olur. Meleğin yaklaşması ise hayrı ve iyiliği telkin, hakkı da tasdikle olur. İçinde benzer bir şey hisseden bunun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamd etsin. Diğerini hisseden ise kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın.”²⁴⁶ Hadiste meleklerin insanoğlu üzerindeki olumlu etkisi açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca

²⁴² İlyas Çelebi, **İslâm'ın inanç Esasları**, s. 101.

²⁴³ Hüseyin Aydın, “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, s. 145.

²⁴⁴ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm'da İman Esasları**, s. 227-228.

²⁴⁵ Mevlanâ Muhammed Ali, **İslâm Dini**, s. 207.

²⁴⁶ Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'ân**, 3.

meleğin ilhamının devamlı olarak hayır ve iyilik yönünde olduğu, şer içerikli bir vesvesenin melek kaynaklı olamayacağı vurgulanmaktadır.

Çalışmanın bu evresine kadar ele alınan konularda da değinildiği üzere latif varlıklar olarak yaratılan melekler hem bu dünyada hem de ahirette meydana gelmiş ve gelecek tüm olaylarda Allah tarafından kendilerine verilmiş olan görevleri hasebiyle rol almaktadırlar. Bununla birlikte her an insanın yanında bulunup yapıp ettiği her şeye şahit olarak kaydetmekteler. Bu özellikleriyle melekler aslında gayb âleminin sakinleri olmakla birlikte Allah'ın her an hazır ve nazır olduğunun da bir temsilcileridir. Bu nedenle de onları yalnızca gaybî âleme hasretmek ve bu düşünceyle onlardan uzaklaşmak ve sanki yoklarmış gibi düşünmek doğru olmaz.²⁴⁷

Kur'ân'da Allah'a imandan hemen sonra peygamberler ve kitaplar değil de meleklerin zikredilmesi²⁴⁸ de Allah'ın her an hazır ve nazır olduğu gerçeğine dikkat çekmek için olabilir. Dolayısıyla meleklerle imanı yalnızca Allah'ın elçilerine vahiy ulaştırmaları sebebiyle onların vahyi dosdoğru ve harfiyen ilettiklerine inanmakla sınırlamak çok doğru olmasa gerekir.²⁴⁹ Bu manada, meleklerle Kur'ân'ın getirdiği inanç esasları dahilinde iman eden bir mü'minin psikolojik ve sosyolojik yapısında bu inancının etkilerinin görülmesi kadar doğal bir şey olmasa gerek. Buna göre meleklerle inananın zihninde, kalbinde, tutum ve davranışlarında elbette bu inancın olumlu etkilerinin görülmesi gerekir. Aksi takdirde inancın yokluğuna veya zayıflığına hükmetmek durumunda kalınır.²⁵⁰

Meleklerin yaratılmasındaki asıl hikmeti gerçek anlamda sadece Allah'ın bilmesiyle beraber onların varlığına inanmanın insan hayatı üzerindeki önemli etkilerine dair bazı yorumlar yapılmıştır. İlgili bazı kaynaklarda maddeler halinde şu bilgiler sıralanmaktadır:

²⁴⁷ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 143.

²⁴⁸ Bkz.: Bakara 2/285.

²⁴⁹ Hüseyin Aydın, "Meleklerle İman", **İslâm İnanç Esasları**, s. 143.

²⁵⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'ân'da İman Psikolojisi**, İstanbul, Yalnızkurt Yay., 1997, s. 152.

Meleklerin varlığına inanan kimse Allah tarafından görevlendirilmiş gizli varlıkların gözetimi altında olduğunu, Kirâmen Kâtibîn meleklerinin kendisinin bütün söz ve davranışlarını harfiyen kaydettiklerini bilir ve bu bilinçle devamlı olarak iyi şeylere yönelir. Bu inanç, insanın sorumluluk duygusunu geliştirir, otokontrol bilincini uyandırır ve nefsi heves ve isteklerine karşı da frenleyici bir unsur olur. Bu manada insan yalnızken de topluluk halindeyken de meleklerle beraber olduğuna, onlar tarafından gözetildiğine inanır. Meleklerin kontrolünün devamlılığına inanan insan, polis ve jandarma gibi kolluk kuvvetlerinin olmadığı yerlerde de ahlâkî, hukukî ve dinî zaviyeden olumsuz sonuçlar doğuracak işlerden kaçınır. Ayrıca bu inanç, maddenin ve gücün hakimiyeti altında olan günümüz insanı için yeni bir umut ve ufuk olmanın yanında sabır ve metanet kaynağıdır.

Meleklerin, insanın bütün söz ve davranışlarını kaydetmeleri bağlamında, gizli kamera çekimlerinde insan nasıl, oturup kalkmasını, konuşup susmasını, gülüp ağlamasını kontrol altına alma gayretinde bulunuyorsa, bunun bilincinde olan insan, her daim kesintisiz olarak melekler tarafından yapıp ettiklerinin kayıt altına alındığı düşüncesiyle her davranışını kontrol etmeye çalışacak ve mümkün olduğunca yanlış ve hatadan kaçınacaktır.

Melek inancına sahip kimse, kendisini iyiliğe ve hayra davet eden her güzel sese kulak verir. Çünkü bu sesin meleğe ait olduğunu şeytanın ise kötülüğe ve şerre çağırdığını bilir. Meleklerin, dar ve sıkıntılı anlarında, kendisini çaresiz hissettiğinde mü'minlerin yardımına yetişeceğini, onların desteğini bildiğinden bu gibi sıkıntılı anlarında hiçbir zaman ümitsizliğe düşmez, hayatın zorlukları karşısında azmini ve dayanma gücünü diri tutar. Aynı şekilde insan, Allah'ın kudret ve azametinin bir yansıması olarak meleklere inandığında onların zalimlere lanet ettiğini ve vakti gelince de Allah'ın emriyle onların helâk olacaklarını bilir. Yüklenen görev itibarıyla, kendisinin meleklerden üstün olduğu görüşünü dikkate alan insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olma yolunda bu bilinç içinde davranarak ahlâkî güzelliğini artırmak için özel çaba gösterir.

Melek inancı determinizm ve pozitivizm gibi materyalist düşüncelerin aksine âlemin kuruluş ve işleyişinde maddi olmayan, fizik ötesi varlıkların da etkili olduğu

yönündeki anlayışı teyit etmektedir. Aynı şekilde bu düşünce insan ufkunu genişletir, dünya hayatındaki insana iyi ve güzel davranışlar bakımından örnek olan varlıklara benzeme düşüncesini telkin eder ve böylelikle insanı mutluluk ve saadete ulaştırır.²⁵¹ Ayrıca Kur’ân’da belirtilen bazı görevleri bağlamında meleklerin inananlara iyiliği ve güzelliği telkin ederek onları hayırlı işlere yönlendiren, onların bağışlanması için Allah’a yalvaran meleklerin, mü’minlere sebat ve sabır ilham ettikleri azim ve gayretlerini sağlamlaştırdıkları haber verilmektedir.²⁵² Bunların inkâr edenlere karşı görevleri inkârları sebebiyle Allah’ın gazabına düçar olacaklarını haber vermekten ibarettir.²⁵³

Yukarıda zikredilen bilgilere göre meleklerin, inanan insanların ahlâklı bir yapı oluşturmalarına manevi olarak katkı yaptıkları söylenebilir. Çünkü onlar toplumda ferdî ahlâkın düzenli ve sağlıklı, toplumsal düzenin de sürekli ve makul bir şekilde çalışmasına katkı sağlamaktadırlar. Zira melekler insanlara iyiliği ve güzelliği ilham etmeleri ve onları doğru yola sevk etmeleri hasebiyle iyilik timsalidirler. Bu anlamda melek inancı manevi güzelliğin ve ahlâkî zarafetin bir simgesi olarak insanların kendilerine benzeme ve ulaşılmak istenen bir hedef olarak da teşvik edici bir unsur olmuştur. Bu bağlamda halk arasında, insanlara kötülüğü dokunmayan, yaşantılarında daima güzeli, iyiyi ve hayrı tercih edenler için kullanılan “melek gibi” ifadesiyle anılmaları meleklerin yukarıda belirtilen özelliklerine binaen bu inancın insan hayatındaki olumlu etkisini göstermektedir. Dolayısıyla meleklerle iman etmek, güzel olan her düşünceyi kabul etmek ve hayatta uygulamaya çalışmak anlamına gelmektedir. Bu durum da insanı ruhen yükseltecek bunun olumlu sonuçları da ilk etapta insanın günlük hayatındaki fiillerinde kolaylıkla

²⁵¹ Detaylı bilgi için bkz.: Süleyman Uludağ, **İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti**, 13. bs., Ankara, TDV Yayınları, 2013, s. 66-67; A. Saim Kılavuz, **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş**, s. 296; Selim Özarlan, **İslâm İnanç Esasları/Akaid Esasları**, s. 72; İlyas Çelebi, **İslâm’ın inanç Esasları**, s. 101-102; Murat Serdar, Harun Işık, **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, s. 127-128; Mevlüt Uyanık, **İslâm’ın İnanç İlkeleri**, Ankara, Esin Yayınları, 1997, s. 85-86; Ahmed Kalkan, **Ansiklopedik Kur’an Kavramları ve Güncel Yansımaları**, c. VII, s. 828-829.

²⁵² Bkz.: Enfâl 8/11-12; Mü’min 40/7-9.

²⁵³ Mü’min 40/10.

görülecektir.²⁵⁴ Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de Mısırlı kadınların Hz. Yusuf'u karşılarında görünce onun güzelliği karşısında "Bu olsa olsa ancak bir melektir"²⁵⁵ demekten kendilerini alamayışlarının haber verilmesi de meleklerin birçok kültürde asil varlıklar olarak nitelendirildiğini ifade etmektedir.

Aslında Allah'a ve meleklerine inanan kimse bütün yapıp ettiklerinin, tutum ve davranışlarının Allah Teâlâ'nın gözetimi ve bilgisi dahilinde olduğuna inanır. Fakat bir de bu iş için ayrıca meleklerin özel olarak görevlendirildiğine ve onların yaptıkları kayıtlara inanacak olursa muhakkak daha tesirli olacaktır. Melekler tarafından yakın takip ve kontrol altına alındığını düşünmek, insanı tutum ve davranışlarında daha dikkatli ve tutarlı olmaya sevk edecektir. Her an meleklerin gözetimi altında olduğunu hisseden mü'min, ahlâkî olmayan davranışlardan uzak durarak, nefsanî güdülerini kontrol altına alacak ve bu şekilde hayatının düzene girmesi kolaylaşmış olacaktır. Böylece meleklerle iman bireysel ahlâkın sağlıklı ve düzenli, toplumsal düzenin de makul ve istikrarlı bir tarzda işlemesine zemin hazırlayacaktır.²⁵⁶

Netice itibariyle, dünyada yapıp ettiği her işin melekler tarafından kaydedildiğine ve ölüm sonrası maruz kalacağı muamelenin bu kayıtlara göre şekilleneceğine inanan bir kimsenin hayatı iman ettiği melekler sayesinde düzenli ve anlamlı olacaktır. Bu durum aynı zamanda insanı kötü ve şer olandan uzaklaştırırken, onun iyiye ve hayra yönelmesine katkı sağlayacaktır.

²⁵⁴ Hamza Yazıcı, "Kur'an'da İman-Ahlâk İlişkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Konya, 1999, s. 162.

²⁵⁵ Yusuf 12/31.

²⁵⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'ân'da İman Psikolojisi**, s. 155.

SONUÇ

İnsanoğlu açısından varlıklar beş duyu ile bilinen ve bilinemeyen olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan duyularla algılanabilen âlem şahid, algılanamayan ise gayb olarak isimlendirilmektedir. Gayb âlemi, duyularla algılanamayışı yönüyle aklın, tecrübenin ve düşüncenin sınırlarını aşmaktadır. Bu manada gaybî âlemle ilgili akıl yürüterek, tecrübe ederek veya fikir yürüterek bir hükme varmak mümkün değildir. Fakat insan için müşahade ettiği âlemden yola çıkarak gaybî olan bir şeyin varlığına ulaşabilmesi mümkün olsa da onun mahiyeti ve ontolojik nitelikleri hakkında kesin bir kanaate ulaşabilmesi imkânsızdır.

İnsan için gayb âleminin sırf akıl veya tecrübeyle bilinmemesi söz konusuysa, Kur'ân-ı Kerîm gayba iman etmenin dinin temel dayanaklarından biri olduğunu ifade ederek Mü'minlerin, gayba inanmaları gerektiğini belirtmektedir. Buna göre gaybın alanına giren her konuda olması gerektiği gibi melekler konusunda da varlıklarına ve mahiyetlerine dair bilgilerin kaynağının nas olması gerekir. Bu anlamda, İslâm'ın melekler hakkındaki görüşünü ortaya çıkarmak için başvurulacak öncelikli mercinin Kur'ân-ı Kerîm ve O'nu tefsir eden sahih hadisler olması gerekmektedir.

Çalışmanın merkezini oluşturan varlığı ifade için kullanılan ve sözlükte “göndermek, elçi/resul, haberci, güçlü/kuvvetli, iktidar sahibi” gibi anlamlara gelen “melek” kelimesinin, “risâlet/elçilik” anlamına gelen “le-e-ke” ve “e-li-ke” isimli iki farklı kökten ve bir de “güç/kuvvet” anlamına gelen “melk” kelimesinden türemiştir. Kelime, terim anlamı olarak en kapsamlı şekliyle, hiçbir zaman Allah'a asi olmayan, şehvî duygulardan arındırılmış, meşakkatli işlere güç yetirebilen, cinsiyetleri olmayan; yemek, içmek, uyumak, evlenmek, doğmak, doğurmak ve ölmek gibi vasıflardan uzak, çeşitli şekillere girebilen, duyularla algılanamayan, devamlı olarak Allah'ı hamd ile tesbih eden, canlı, latif ve rûhânî varlıklar olarak tanımlanmaktadır.

Melek kelimesinin kökenine dair genel kanaat kelimenin Arapça olduğudur. Kelime Kur'ân'da seksen yedi yerde geçen kelime bunların on ikisinde müfred/tekil

şekliyle, iki yerde tesniye/ikil olarak geçmektedir. Geri kalan yerlerde ise cemi‘/çoğul olarak yer almaktadır.

Kur’ân’da geçen özel melek isimleri Cebrâil, Mikâil, Mâlik, Zebânî ve Kirâmen Kâtibîn gibi isimler olurken, Cebrâil için ayrıca Resûlün Kerîm, Rûh, Rûhu’l-Kuds, Rûhu’l-Emîn ve Şedîdü’l-Kuvâ gibi isimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Kur’ân’da Resul, Sefere, Cünûd, Mele-i A‘lâ, Sâik, Şehîd ve Eşhâd gibi isimlerin bazen melekleri ifade için kullanıldığı görülmüştür.

Vahiy meleği olan Cebrâil, Mekkî sûrelerde, ismi yerine vasıflarıyla ifade edilirken Medenî sûrelerde vahyin bazı muhataplarının sevmemelerine rağmen, bizzat bildikleri ismiyle anılmakta ısrar edilmiştir. Bu şekilde bir üslûbun tercihinde Medine Yahudilerinin Cebrâil’e olan düşmanlıklarının, hakkındaki olumsuz düşüncelerinin ve yanlış inanışlarının etkisi büyük olsa gerektir. Kur’ân’ın, özellikle Medenî âyetlerinde vahiy meleğinin ismini alenen zikrederek onların iddialarını, hurafelerini reddettiği sonucuna varılmıştır.

Sıfatla veya yaptıkları görevleri vasıtasıyla zikredilen meleklerin başında Melekü’l-Mevt diye isimlendirilen ölüm meleği gelmektedir. Onun haricinde Mukassimât, Mürselât, Mülkiyât, Nâzi‘ât, Nâşitât ve Müdebbirât gibi sıfatların da Kur’ân’da melekleri ifade için kullanılan kelimelerden oldukları tespit edilmiştir. Âyette ölüm meleği olarak ifade edilen meleğin ismi, ilgili kaynakların çoğunda Azrâil olarak zikredilmektedir. Buna mukabil söz konusu ifadenin Kur’ân âyetlerinde veya sahih hadis kaynaklarında geçmediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda bu meleğin isminin Azrâil olduğuna dair delillerin önemli kısmının isrâîlî bilgiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde sûra üfleme görevini ifâ edecek meleğe dair, bir âyette geçen münâdî/seslenen vasfının haricinde, Kur’ân’da ismine dair herhangi bir bilgi bulunmadığı; fakat bazı hadislerde bu meleğin adının İsrâfîl olarak ifade edildiği tespit edilmiştir.

Melek kelimesi ve ona işaret eden diğer ifadelerin Kur’ân’da geçtiği yerlere bakıldığında, âyetlerin daha çok mekkî sûreler olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, bu dönemde melek algısının Kur’ânî olarak belirlenme çabası olarak ifade edilebilir. Çünkü bu durum aynı zamanda Kur’ân’ın muhatap toplumda olması gereken melek

inancını Mekke döneminde belirlemeye çalıştığını da göstermektedir. Bu nedenle, mekkî dönemde cahiliye insanının melek inancı üzerinden, geçmiş kavimlerin algılarının yanlışlığı ortaya konularak, onların varlık hiyerarşisinde nerede bulunması gerektiği, Allah karşısında hangi konumda olduğu gibi durumların inanç düzeyinde belirlendiği ve bu yolla da ilk muhatap kitlenin melek algısı yerine zihinlerde yeni bir algı inşasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca melekleri ifade için Mekke’de daha genel ifadeler kullanılırken, Medine’ye gelindiğinde ise daha çok Cebrâil ve Mikâil gibi özel isimlerin zikredilmesi de inşanın tamamlanma sürecine doğru gittiğini göstermektedir.

Meleklerin yaratılma zamanlarına dair Kur’ân’da sarıh bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Âdem-İblis kıssasında geçen diyalogdan hareketle meleklerin Hz. Âdem’den önce yaratılmış olabileceği sonucuna varılmaktadır. Meleklerin yaratıldıkları maddeyle ilgili âyetlerde herhangi bir açıklamanın olmadığı; buna mukabil Hz. Âişe’den onların nurdan yaratıldıklarını haber veren bir rivayetin bulunduğu görülmüştür.

Kur’ân’da meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlara sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu kanatlar hakiki manasıyla anlaşıldığı gibi onların güç, kudret ve süratlerinin derecesini göstergesi olarak da değerlendirilmiştir. Buna göre Allah’ın meleklerle vazifeli oldukları görevlerini yerine getirmek için mahiyetlerine uygun bir kanat vermiş olması da mümkündür; fakat bu durumun Kur’ân’da insanoğlunun anlayabileceği şekilde onun dünyasının tabiriyle ifade edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bunun sadece sembolik bir anlam ifade ettiğini ileri süren görüş ekseriyetle isabetli olarak değerlendirilmemiştir.

Meleklerin ilgili âyet ve hadislerden farklı suretlere girebildikleri, çok güçlü oldukları ve hızlı hareket edebildikleri, hiçbir surette yorulmadıkları, gaybı bilmedikleri ve ilimlerinin sadece Allah’ın bildirdiği kadar olduğu, yeme içme gibi özellikleri tespit edilmiştir. Onların Allah’ı devamlı olarak hamd ile tesbih etme, emirlerini harfiyen ve eksiksiz yerine getirme gibi görevlerinin yanı sıra mahiyetleri tam olarak bilinmemekle birlikte Allah’ın arşının etrafını kuşatmak ve arşını taşımak gibi görevlerinin olduğu da anlaşılmıştır. Bu görevleri bağlamında onların

Allah’a karşı itaat ve isyan yeteneği bulunan ve seçme özgürlüğü olan insanın aksine onların itaat özelliğine sahip oldukları ve kendilerine emredileni yaptıkları anlaşılmıştır.

Meleklerin vahiy getirmek/elçilik yapmak, bazı zamanlarda yeryüzüne inmek, Hz. Peygamber’e salât ve selam getirmek, Mü’minler için dua ve istiğfarda bulunmak, eceli gelen insanların canlarını almak, şahitlik etmek, ilahî cezaları icra etmek, kâfirlere lanet etmek, insanları ve bazı peygamberleri müjdelemek, peygamberleri ve Müslümanları desteklemek ve insanların dünyada yapıp ettiklerini kaydetmek gibi dünyada gerçekleşen bazı görevleri ifâ ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Kur’ân da onların ahirette de birtakım görevleri yerine getirmekle sorumlu olduklarını haber vermektedir. Bu çerçevede onlar kıyamet günü sûra üfleyecek, cennet ve cehennemlikleri karşılayacaklardır. Buna göre meleklerin bütün görevlerinde Allah’ın emirlerini yerine getirmek, gösterdiğinden şaşmamak ve verdiği salahiyeti aşmamaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Melekler, İslâm inancına göre duyularla algılanamadıkları halde varlığına iman edilmesi gereken varlıkların başında gelmektedir. Bu nedenle Kur’ân’da meleklerle iman, olmazsa olmaz şartların başında zikredilmiş, inkâr edilmesi durumunda ise Allah’ın, peygamberlerin, kitapların veya ahiretin inkârı gibi kişiye imanını bütünüyle kaybettireceği vurgulanmıştır.

Meleklerle iman, aynen diğer ilahî kitaplara, ahirete iman gibi tecrübeyle veya sırf akılla ulaşılabilecek bir bilgi değildir. Bu bilgiler sadece Allah’ın elçileri aracılığıyla bildirmesiyle bilinir. Bu anlamda meleklerle iman hususu, sadece nasların koyduğu sınıra göre anlaşılmalıdır.

Bir sıkıntı ve zorluk halinde muvakkat olarak Allah’a sığınan, fakat sıkıntının geçmesiyle birlikte tekrar O’na ortak koşan, bu anlamda tasavvurlarındaki yaratıcı Allah fikrinin yaşamlarına hiçbir etkisi olmayan müşriklerin melek algılarının çarpık olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ilgili âyetlerden, müşriklerin bilgisizce meleklerle dişilik isnat ederek Allah’ın kızları oldukları iddiasında bulunmaları, onların bazılarını düşmanlık etmeleri, insan peygamber yerine melek elçi talep etmeleri, melekleri Allah’a yaklaştıran aracı ve şefaatçi olarak görmeleri,

peygamberin yanında O'nun elçiliğini resmîyete kavuşturacak bir meleğin de olması gerektiği gibi çarpık inançlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca müşriklerin melek algılarında, kız şeklinde suretlerini yaparak onlara ibadet etmeleri, kendileri için utanç sebebi gördükleri kız çocuğuna sahip olmayı Allah'a reva görerek melekleri dişi kızlar olarak Allah'a atfetmeleri gibi çarpık inançlarının ön plana çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in, müşriklerin melekler hakkında beslediği bütün yanlış inançları ortadan kaldırdığı, bu anlamda meleklerle ibadeti tamamen yok ettiği tespit edilmiştir. Ayrıca onların şekilleri ve sayılarıyla ilgili yanlış telakkileri reddetmiş, onların Allah'a mutlak itaatle bağlı olduklarını ve bu anlamda kendilerinin hiçbir tasarrufta bulunamadıklarını belirtmiştir.

Kur'ân'ın cahiliye dönemi Araplarının melekler hakkındaki inançlarında çok köklü değişiklikler yaptığı anlaşılmaktadır. Buna göre Kur'ân, meleklerle inancı, şirk sisteminden tamamen çıkararak uzaktan veya yakından hiçbir surette onlara ibadet etme imkânı bırakmayarak, ilahlık vasfı vb. özellikleri veren her hususu ortadan kaldırmış ve bu çeşit şirkin her türünü reddetmiştir. Zikredilen bütün bu durumlar, vahiy öncesi cahiliye Araplarının sahip olduğu dünya görüşünün neredeyse tamamını değiştiren Kur'ân öğretisinin, inançlara uyguladığı evrensel bazı değerlerin yeniden inşasının önemli bir örneği olarak ifade edilebilir.

Kur'ân'ın gerçekleştirdiği zihin inşasında muhatap tarafından kullanılan bazı kelimelerin orijinal temel anlamlarına dokunulmadığı görülmektedir. Bu anlamda değiştirilen sadece genel sistemdir ve bu yeni sistemde kelimelerin her biri kendine yer bulmaktadır. Bu manada melek kelimesi eskiden olduğu gibi yine melek manasına gelmektedir. Fakat bu inanç sistemde yeni ve farklı bir yere konumlandırıldığı için melek kavramının önemli ölçüde içsel bir semantik dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır. Böylece varlıksal anlamda melekler, ilahî hiçbir kuvvete sahip olmayan, Allah tarafından kullar olarak yaratılan, O'nun yerine getirilmesi için verdiği özel görevleri îfâ eden, bu anlamda sadece Allah'a itaat eden hatta insan gibi kendi irade ve ihtiyarıyla bile hareket edemeyen, rûhânî yaratık olarak yeri tespit edilmiştir. Ayrıca merkezine tevhid inancını almak suretiyle muhatabında yeni bir

zihin inşasını hedefleyen Kur'ân, müşriklerin melekler hakkındaki çarpık inançlarını, peygamberin kavmine böyle bir ulûhiyet inancını tebliğ etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmektedir. Müşriklerin melekler hakkındaki asılsız iddialarını ve sapkın düşüncelerini kıyamet gününde bizzat meleklerin bile yalanlayacağını değindiği tespit edilmiştir.

Arap toplumundan bazılarının meleklerle tapmaları, buna mukabil risaletin ispatı adına onların şahit olarak getirilmesini istemeleri söz konusu kişilerin tutarsız ya da problemli bir melek inancına sahip olduklarının göstergesi anlamına gelmektedir. Diğer yandan Mekkeli müşrikler antropomorfist bir yaklaşımla Allah'ı dünya hükümdarlarına benzeterek ona meleklerden çocuk, yardımcı ve araçlar gibi unsurlar izafe etmişlerdir. Fakat Kur'ân'ın, bu iddia ve inançların asılsız olduğunu belirtmesi ve aynı zamanda Allah'ın hiçbir varlığı kendisine denk olmadığını vurgulaması dikkat çekicidir. Bu da O'nun, otoritesine kimseyi ortak kılmadığını göstermektedir. Buna göre Allah'ın yanında meleklerin konumlarının yaratan-yaratılan veya ma'bud-âbid şeklinde olması gerektiği anlaşılmaktadır.

En genel ifadelerle Kur'ân'da, gaybî konuların başında gelen meleklerin, temsili veya sembolik değil, hakikat olarak ve varlık hiyerarşisi içerisinde zikredildiği sonucuna ulaşılmıştır. Varlıksal boyutuyla meleklerin fonksiyonel anlamda, âlemde cereyan eden tüm olaylarda bir vazifelerinin olduğu ve aynı zamanda onların, Kur'ân'da teolojik olarak zikredilen konuların başında geldiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kur’ân-ı Kerîm.

Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil) Yeni Çeviri, İstanbul, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2014.

‘Abdulgâki, Muhammed Fuad: **el-Mu‘cemü’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ân,** Kahire, Dâru’l-Hadîs, 2001.

Akseki, A. Hamdi: **İslâm Dîni,** Ankara, DİB Yayınları, 27. bs., 1976.

Akyürek, Yunus: “Cahiliye Dönemi Mekke Toplumunun Hz. Peygamber’in Nübüvvetine İlişkin İntibaları”, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 7, 2015, s. 55-72.

‘Ali, Cevâd: **el-Mufasssal fî Tarîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm,** I-X, y.y., y.y., 1993.

Âlûsî, Ebu’s-Sena Şehabeddîn: **Rûhu’l-Me‘ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî,** I-XXX, Beyrut, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.

Âlûsî, Mahmud Şükrî: **Bülûgu’l-Ereb fî Ma‘rifeti Ahvâli’l-Arab,** I-III, Tsh. Muhammed Behcet el-Eserî, 2. bs., Kahire, el-Mektebetü’l-Ehliyye, t.y.

‘Âşûr, Mustafa: **‘Âlemü’l-Melâike: Esraruhû ve Hafâyâhu,** Kahire, Mektebetü’l-Kur’ân, t.y.

Atay, Hüseyin: **İslâm’ın İnanç Esasları,** Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

- Kur'an'da İman Esasları**, Ankara, Atay Yayınevi, 1998.
- Ateş, Süleyman: **İnsan ve İnsanüstü: Ruh, Melek, Cin, İnsan**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1985.
- İnsan ve İnsanüstü**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1979.
- Kur'ân Ansiklopedisi**, I-XXX, İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2003.
- Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri**, I-VI, y.y., y.y., t.y.
- Atık, Kemal: v.d., **İslâmî Kavramlar**, Ankara, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Aydemir, Abdullah: **Tefsirde İsrailiyyat**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1992.
- Aydın, Ali Arslan: “Meleklerle İman”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, red. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Şamil Yayınevi, c. V, 2000.
- Aydın, Fuat: “Nâmûs/Nomos Cibrâil mi Tevrat mı?: “Bed’ü’l-vahy” hadisindeki Nâmûs kavramı üzerine”, **Dîvân ilmî Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 15, (2003/2), s. 53-85.
- Aydın, Hüseyin: “Meleklerle İman”, **İslâm İnanç Esasları**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014.
- Azimli, Mehmet: “Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi”, **İslâmî Araştırmalar**, sayı: 3, c. XXI, 2010, s. 172-183.

- Bağçeci, Muhiddin: “Rasûl”, **Şamil İslâm Ansiklopedisi**, red. Ahmet Ağırakça, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2000.
- Balcı, İsrâfil: “Hz. Peygamber’in Savaşlarında İlahi Yardım”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 29, (2010), s. 81-135.
- Bayram, Enver: “Kur’ân’da Cebrâil”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 21(2003), s. 30-57.
- Bebek, Adil: “Sûr”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, c. XXXVII.
- Bedir, Ahmet: H. Hüseyin Tunçbilek, “Harut ve Marut İki Melek Mi?”, **Harran Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, cilt: X, sayı: 4, s. 1-28.
- Beydâvî, **Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl**, I-II, 2. bs., Beyrut, Dâru Sader, 2004.
- Biçer, Ramazan: “Şeytan ve Şeyâtîn (Şeytânî Eylem Sahipleri)”, **İslâm İnanç Esasları**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **Muvazzah İlm-i Kelam Dersleri**, İstanbul, Şehzade Paşa: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, t.y.
- Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İstanbul, Nesa Yay., t.y.
- Kur’anı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri**, I-VIII, İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1985.

- Buladı, Kerim: **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Anahtar Kavramlar**, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 2015.
- Canan, İbrahim: **Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi**, I-XVIII, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992.
- Canan, Mehmet Zeki: **Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü**, İstanbul, y.y., 1983.
- Cebeci, Lütfullah: **Kur’ân-ı Kerim’e Göre Melekler**, İstişare Yayınları, Kayseri, 1989.
- Kur’ân’a Göre Melek, Cin Şeytan**, İstanbul, Şule Yayınları, 1998.
- “İsrâfil”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, c. XXIII, s. 180-181, 2001.
- “Mikâil”, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail: **Tefsîr Usûlü**, 3. bs., Ankara, Elif Ofset, 1979.
- Cevâlikî, Ebû Mansur Mevhub b. Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî: **el-Mu‘arreb mine’l-Kelâmi’l-a‘cemi alâ Hurûfi’l-Mu‘cem**, Thk. F. Abdürrahim, Dimaşk, Dâru’l-Kalem, 1990.
- Cilacı, Osman: **Günümüz Dünya Dinleri**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Coşkun, İbrahim: **İslâm Düşüncesinde İnkâr Problemi**, Konya, Tekin Kitabevi, t.y.
- Cücü, Taner: **İslâm İncasında Temel Kavramlar**, İstanbul, Çığır Yayınları, 1977.

Cürcânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali: **et-Ta'rîfât**, Lübnan, Mektebetü Lübnan, 1985.

Çantay, Hasan Basri: **Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, I-III, İstanbul, Dergah Ofset, 2011.

Çelebi, İlyas: **İslâm'ın inanç Esasları**, 4. bs., İstanbul, İSAM Yayınları, 2015.

Çelik, İbrahim: "Kur'an'da Mele' Terimi Peygamberler ve Onlara Uymak İstemeyenler", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1986, s. 75-84.

Çelik, Hüseyin: "Kur'an'da Ruh", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2004.

Çelik, Ömer: "Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Bir Kısım Peygamberlere, Sâlih Kişilere Husûsî ve Bütün Mü'minlere Umûmî Yardımları", **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl:6 (2005), sayı:15, s. 63-87.

"Kur'ân-ı Kerim'e Göre Meleklerin Rasulullah'a Yardımı", **Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi**, (5-6) Bışkek, 2008, s. 5-28.

Teşbih, Temsil ve Tasvirler Işığında Kur'ân'da İnsan, İstanbul, Işık Akademi Yayınları, 2010.

Çelikkol, Yaşar: **İslâm Öncesi Mekke**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.

- Çolak, Ali: **Kur'ân ve Hadislere Göre Melek**, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi, 2012.
- “Melek İnancının Kur'ân ve Hadis Temelleri”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/1, c. 1, sayı: 1, s. 35-71.
- Davidson, Gustav: **A Dictionary of Angel**, New York, The Free Press, 1968.
- Derveze, İzzet; **et-Tefsîru'l-Hadîs**, I-X, 2. bs., Kahire, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2000.
- Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, I-III, Trc. Mehmet Yolcu, İstanbul, Ekin Yayınları, 1998.
- Doğan, Mehmet: **Büyük Türkçe Sözlük**, y.y., İz Yayınları, 1996.
- Doğrul, Ömer Rıza: **Kur'ân ve İslâm Üzerine**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 2006.
- Kur'ân-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsir-i Şerifi**, İstanbul, Ahmet Halit Kitabevi, 1947.
- Dumlu, Ömer: **Kur'an'da Bazı Kavramlara Bakış**, İzmir, Anadolu Yayınları, 1999.
- Düzenli, Yaşar: **Üslub ve Semantik Açından Kur'ân ve Şefaat**, 2. bs., İstanbul, Pınar Yayınları, 2008.
- Düzgün, Şaban Ali: “Varlık”, **Kelam**, Edit. Şaban Ali Düzgün, Ankara, Grafiker Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, **Sünenü Ebî Dâvud**, I-V, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, t.y.

- Ebussuûd, **İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I-V, Thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, Riyad, Mektebetü'r-Riyadi'l-Hadîse, t.y.,
- Ed-Dimeşkî, İbn Âdil: **el-Lübâb fî Ulûmi'l-Kitâb**, I-XX, Thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.
- El- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ: **Me'âlimu't-Tenzîl**, I-VIII, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr v.d., 4. bs., y.y., Dâru Tayyibe li'n-Neşr, 1997.
- El-Buhârî, Muhammed b. İsmail: **Sahîhu'l-Buhârî**, I-VI, 3. bs., Thk. Mustafa Dîb el-Buğa, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1987.
- El-Câbirî, Muahmmmed Âbid: **Kur'an'a Giriş**, Trc. Muhammed Coşkun, İstanbul, Mana Yayınları, 2010.
- El-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad: **es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhi'l-'Arabiyye**, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyiyn, 1990.
- El-Cevziyye, İbn Kayyım: **et-Tibyân fî Aksâmil-Kur'ân**, Beyrut, y.y., 1988.
- El-Cisr, Hüseyin b. Muhammed: **Sevâbu'l-Kelâm fî Akâidi'l-İslâm**, Trc. Mustafa Zihni, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1327/1909.
- El-Endelüsî, Ebû Hayyân: **Bahru'l-Muhît**, I-VIII, Thk. Eş-Şeyh Âdil Ahmet Abdu'l-Mevcûd ve eş-Şeyh Ali Muhammed Meûd, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2001.

- El-Eşkar, Ömer Süleyman: **‘Âlemü’l-Melâiketi’l-Ebrâr**, 3. bs., Kuveyt, Mektebetü’l-Fellâh, 1983.
- El-Ferâhî, ‘Abdulhamid: **Müfredâtü’l-Kur’ân**, Beyrut, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2002.
- El-Ferâhîdî, Ebû Abdirrahman Halil b. Ahmed: **Kitâbu’l-‘Ayn**, Thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Samraî, y.y., t.y.
- El-Îcî, Adudiddîn: **el-Mevâkıf fî ‘İlmi’l-Kelâm**, Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, t.y.
- El-Kâsımî, Cemaledî: **Mehâsinü’t-Te’vîl**, Tsh. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Kahire, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, 1957.
- El-Kazvînî, Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh: **Sünenü İbni Mâce**, I-II, Thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Beyrut, Dâru’l-Fikr, t.y.
- El-Kefevî, Eyyub b. Musa el-Hüseynî Ebu’l-Bekâ: **el-Külliyât**, 2. bs., Thk. ‘Adnan Dervîş-Muhammed el-Mısırî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1998.
- El-Kurtubî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, I-XX, Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfiyyîş, 2. bs., Kahire, Dâru’l-Kütübi’l-Mısırî, 1964.
- et-Tezkira fî Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhira**, Riyad, Dâru’l-Âsime, 1997.
- El-Lekkânî, İbrahim: **Şerhu Cevheri’t-Tevhîd**, 2. bs., Kahire, el-Mektebetü’t-Ticaretî’l-Kübra, t.y.
- El-Makdisî, Mutahhar b. Tahir: **el-Bed’ ve’t-Târîh**, I-VI, y.y., Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, t.y.

- El-Mu'cemü'l-Vasit**, Thk. Mecmeu'l-Lügati'l-
'Arabiyye, Dâru'd-da've, t.y.
- El-Mâturîdî, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, Thk. Ahmet Vanlıoğlu,
İstanbul, Mizan Yayınevi, 2005.
- El-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed: **en-Nüketü ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)**, Thk. Es-Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- El-Mustafavî, Allâme Hasan: **et-Tahkîk fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009/1430.
- El-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ: **Tefhîmu'l-Kur'ân**, I-VII, Trc. Muhammed Han Kayani v.d., İstanbul, İnsan Yayınları, 1997.
- Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı**, 3. bs., Trc. Ahmed Asrar, İstanbul, Pınar Yayınları, 1992.
- El-Meydanî, Hasan Habenneke: **el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve Üsûsühâ**, 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1979.
- En-Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdîrrahman: **Sünenün'-Nesâî**, I-VIII, Thk. 'Abdu'l-Fettâh Ebû Ğudde, Halep, Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmî, 1986.
- En-Neseffî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Thk. Yusuf 'Ali Büdeyvî, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2005.
- Eryarsoy, M. Beşir: **İman ve Tavır**, 2. bs., y.y., Şafak Yayınları, 1993.

- Esed, Muhammed: **Kur'an Mesajı**, I-III, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 1999.
- Es-Sâbûni, Nûreddin: **Mâturîdiyye Akâidi**, 2. bs., Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, DİB Yay., t.y.
- Es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed: **Kasasu'l-Enbiyâ = 'Arâisü'l-Mecâlis**, y.y., y.y., t.y.
- Es-Sallâbî, Ali Muhammed: **el-Îmân bi'l-Yevmi'l-Âhir**, Beyrut, y.y., 2010.
- Es-Semerkandî, Ebu'l-Leys: **Bahru'l-Ulûm**, I-III, Thk. Mahmud Matrucî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
- Eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim: **Kitâbu'l-Musâraatu'l-Felâsife**, Thk. Muhammed Muhtar, y.y., y.y., 1976.
- Eş-Şenkîfî, Emin b. Muhammed Muhtâr el-Cekeni: **Edvâü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1995.
- Erbaş, Ali: **Melekler Âlemi**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1998.
- “Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:1, yıl:1996, s. 107-128.
- “Melek” **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 37-39.
- Erdoğan, Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2. bs., 2005.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, **el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân**, Thk.

- Muhammed Halil Aytânî, Beyrut, Dâru'l-Marife, 2005.
- Er-Râzî, Ebû 'Abdullah Fahreddîn: **Mefâtîhu'l-Gayb**, I-XXXII, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- 'İsmetü'l-Enbiyâ, Kahire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1986.
- Esposito, John L.: **Oxford İslâm Sözlüğü**, Trc. Nurullah Koltaş, İstanbul, İdea Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Eş-Şerkâvî, Muhammed Abdullah: **el-İmân: Hakikatuhû ve Eseruhû fi'n-Nefs ve'l-Müctema'**, Kahire, Mektebetü'z-Zehra, 1989.
- Eş-Şeyh, Ahmed Hasan: **el-Melâike: Hakikatühüm, Vücûdühüm, Sıfâtühüm**, Lübnan, Jarrous Press, 1991.
- Et-Tabatabâî, Allâme Muhammed Hüseyin b. Muhammed Hüseyin **El-Mahlûkâtü'l-Hafiyye fi'l-Kur'ân**, Beyrut, Dâru's-Safve, 1995.
- Et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr: **Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, I-XXIV, Thk. Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, y.y., Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Et-Tabersî, Ebû Ali Emînüddîn: **Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Beyrut, Dâru'l-'Ulûm, 2005.
- Et-Taftazanî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah: **Şerhu'l-Makâsıd**, thk.: Abdurrahman Umeyre, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 2. bs., 1998.

- Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi (Şerhu'l-Akâid)**, 8. bs., Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Et-Tantâvî, Muhammed Seyyid: **et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 3. bs., y.y., y.y., t.y.
- Et-Tehânevî, Muhammed b. Ali el-Farukî el-Hanefî: **Keşşâf-u Istilâhâtî'l-Fünûn**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Et-Tirmizî, Muhammed b. İsa: **Sünenü't-Tirmizî**, I-V, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, t.y.
- Et-Tûsî, Ebû Ca'fer: **et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, I-X, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, t.y.
- Ez-Zebîdî, Murtaza Muhammed: **Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XL, y.y., Dâru'l-Hidâye, t.y.
- ez-Zebîdî, Zeynü'd-Dîn Ahmed b. 'Abdi'l-Latif: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, Trc. Kâmil Mîras, 4. bs., Ankara, DİB Yay., 1978.
- Ez-Zeccâc, Ebû İshak el-Bağdâdî: **Meâni'l-Kur'âni ve İ'râbuhu**, I-V, Thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî: **Tehzîbül-Luga**, Thk. Muhammed İvad Mür'ib, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001.
- Farâbî, Ebû Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Tarhan **Fusûsu'l-Hikem**, Thk. Ali Ucebî, Tahran,

Müessese-i Mütalaat-ı İslâmî Danişgah-ı
Tahran, 2003.

Fatîş, Emrullah:

“Meleklerin Masumiyeti Bağlamında Harut ve
Marut Problemi”, **Bilimname**, XXIV, 2013/1, s.
135-152.

Fazlur Rahman,

Ana Konularıyla Kur'an, Trc. Alparslan
Açıkgenç, Ankara, Ankara Okulu Yayınları,
2012.

Fığlalı, Ethem Ruhi:

Günümüz İslâm Mezhepleri, 3. bs., İzmir,
İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, 2014.

“Bahâîlik”, **DİA**, TDV Yay., c. IV.

Fîrûzâbâdî,

Ebü't-Tâhir Meccüdd'in Muhammed b. Ya'kub
b. Muhammed: **el-Kamusü'l-Muhît**, 2. bs.,
Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1987.

**Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letaifi'l-Kitabi'l-
Azîz**, Thk. Muhammed Ali Neccâr, y.y.,
Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, 1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed:

Cevâhiru'l-Kur'ân, 3. bs., Thk. Muhammed
Reşîd Rızâ el-Kubbânî, Beyrut, Dâru İhyâi'l-
Ulûm, 1990.

Goldziher, İgnaz:

“EhlülKitab”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul,
Millî Eğitim Basımevi, 1988, s. 208-209.

Gölcük, Şerafeddin:

Süleyman Toprak, **Kelâm**, 3. bs., Konya, Tekin
Yayınları, 1996.

- Güllüce, Veyssel: “İnsan Allah’ın Halifesi midir?”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 15, 2001, s. 169-214.
- Gündüz, Şinasi: **Din ve İnanç Sözlüğü**, y.y., Vadi Yayınları, 1998.
- (edit.), **Yaşayan Dünya Dinleri**, 3. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Güneş, Kamil: **Meleklerle İman**, 2. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Hacımüftüoğlu, Halil: **Allah’ın Krallığı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Hanbel, Ahmed b.: **Müsned**, I-L, Thk. Şu‘ayb el-Arnaut, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1999.
- Hâzin, Alaeddin Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdadi: **Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl**, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1979.
- İbn ‘Âşûr, Tâhir b. Muhammed: **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, I-XXX, Tunus, Dâru’t-Tunusiyye, 1984.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahiri: **el-Fasl fî’l-Milel ve’l-Ehvâ’ ve’n-Nihal**, I-V, Kahire, Dâru’l-Mârife, 1899.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İmâdü’d-Dîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer: **Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm**, I-VIII, Thk. Sami b. Muhammed Sellâme, Dâru Tayyibe li’n-Neşr, 2. bs., y.y., 1999.

İbn Teymiye, Ebu'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdulhalim: **Mecmû'u'l-Fetâvâ**, I-XXXV, tah. Âmir el-Cezzâr, Enver el-Bâz, Dâru'l-Vefâ, 2005.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec: **Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, I-IX, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2002.

Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir, Thk. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1984.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saâdât el-Mübarek: **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, Thk. Tahir Ahmed Zâvî, Mahmud Muhammed Tanâhî, Beyrut, Dâru İhyâit'-Türâsi'l-'Arabî, t.y.

el-Kâmil fî't-Tarih, Thk. Ebu'l-Feda Abdullah el-Kâdî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerîyyâ: **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luga**, I-VI, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, y.y., Dâru'l-Fikr, 1979.

İbnü'l-Kelbî, **Kitabu'l-Asnâm (Putlar Kitabı)**, Trc. Beyzâ Düşüngen, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: **Lisânü'l-'Arab**, (I-LV) Thk. Abdullah Ali el-Kebîr v.d., Kahire, Dâru'l-Maârif, t.y.

İnan, Ahmet: "İlkel Doğa Ortamı Bağlamında Kur'an'daki Cahiliye Kavramını Yeniden Okuma", **Dinî Araştırmalar**, sayı: 13, c. V, 2002, s. 7-26.

- İslâmoğlu, Mustafa: **Kur'an Sûrelerinin Kimliği**, 7. bs., İstanbul, Akabe Vakfı Yayınları, 2011.
- İzmirli, İsmail Hakkı: **el-Cevâbu's-Sedîd fî Beyâni Dini't-Tevhîd**, Ankara, Ali Şükrü Matbaası, 1339.
- İzutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar**, 5. bs., Trc. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 2013.
- Jeffery, Arthur: **The Foreign Vocabulary of the Qur'an**, Baroda, Oriental Institute, 1938.
- Kalkan, Ahmed: **Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları**, İstanbul, y.y., 2014.
- Karaca, Abdullah: "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Meryem'in Hamileliği ve Kendisine Gönderilen Ruh", **Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Yıl:1, C. I, Sayı: 2, Güz 2015, s. 55-75.
- Karadaş, Çağfer: "İnsana Tanınan Üç İlahî İmkân: Fıtrat, İşaret, Hidayet", **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, c. XVIII, Sayı: 2, 2009, s. 75-94.
- Karaman Fikret: v.d., **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, İstanbul, DİB Yayınları, 2009.
- Karaman, Hayrettin: v.d., **Kur'an Yolu**: Türkçe Meâl ve Tefsir, Ankara, DİB Yayınları, 2007.

- Kasapoğlu, Abdurrahman: **Kur'an'da İman Psikolojisi**, İstanbul, Yalnızkurt Yay., 1997.
- Kazancı, Ahmet Lütfi: **İslâm Akaidi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009.
- Kazvînî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud: '**Acâibu'l-Mahlûkât ve Ğarâibu'l-Mevcûdât**, Müessetü'l-'Alâmî, Beyrut, 2000.
- Keskin, Hasan: "Kur'an'da Meleklerin Hz. Âdem'e Secdesinin Yorumu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, VI/II, Sivas, 2002, s. 107-125.
- Keathley, J. Hampton: **Angelology, The Doctrine of Angels**, Biblical Studies Press, 1998.
- Keskioğlu, Osman: **Nuzûlünden Günümüze Kur'an'ı Kerim Bilgileri**, 2. bs., Ankara, TDV Yayınları, 1989.
- Kılavuz, Ahmet Saim: **Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, 26. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016.
- 99 Soruda İslâm Akaidi**, İstanbul, Çelik Yayınları, 2001.
- "Azrâil", **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1991, c. IV, s. 350-351.
- "Cebrail", **İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İstanbul, İFAV Yayınları, 2016.
- Kılavuz, Ulvi Murat: "İnsan mı Melek mi? Türlerarası Efdaliyyet Tartışmasına Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 56:1 (2015), s. 1-32.

- Kutluay, Yaşar: **İslâm ve Yahudi Mezhepleri**, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- Kutub, Seyyid: **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, I-VI, 3. bs., Kahire, Dâru's-Şurûk, 2003.
- Koçar, Musa: "Matürîdî'nin Kur'ân'da Yer Alan Ruh Kavramına Yüklediği Anlamlar, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, Yıl: 2006/1, s. 57-68.
- "Hz. Peygamber'in Savaşlarında Meleklerin Yardımı Problemi", **IV. Kutlu Doğum Sempozyumu**, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001, s. 57-68.
- Macdonald, D. B.: "Melâike", **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1972.
- Macit, Nadim: **Kur'ân ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum**, Konya, Damla Yayınları, 1992.
- Mir, Mustansır: **Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü**, Trc. Murat Çiftkaya, İstanbul, İnkılab Yayınları, 1996.
- Muhammed Ali, Mevlanâ: **İslâm Dini**, Trc. Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yayınları, 2007.
- Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan b. Beşir: **Tefsîru Mukâtil b. Süleyman**, Thk. Ahmed Ferid, Beyrut, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

- Murata, Sachiko: Chittick, William C.: **The Vision of Islam**, New York, Paragon House, 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî: **Sahîh-u Müslim**, I-V, Thk. Muhammed Fuâd 'Abdulbâki, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, t.y.
- Okuyan, Mehmet: **Kur'ân'da Vücûh ve Nezâir -Çok Anlamalı Kavramlar, Kelimeler ve Edatlar-**, Samsun, Etüt Yayınları, 2001.
- Kur'ân Sözlüğü**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2015.
- Kısa Sûrelerin Tefsiri**, İstanbul, Düşün yayıncılık, 2012.
- Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet-Âhiret Süreci**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2012.
- Öğmüş, Harun: **Câhiliyye Döneminde Araplar**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013.
- Özarlan, Selim: **İslâm İnanç Esasları/Akaid Esasları**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2013.
- Özakkaş, Mahmut: **İslâmî Bilgiler ve Terimler Ansiklopedisi**, İstanbul, Sağlam Kitabevi, t.y.
- Özbek, Durmuş: "Bugünkü Semavi ve İlâhî Kitaplarda Melekler ve Özellikleri", **Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, Yıl:1990, s. 297-330.

“Melek ve Cin Risalesi”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 8, 1998, s. 87-110.

Öztürk, Mustafa:

Kur'an ve Yaratılış, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları, 2016.

Kur'an, Vahiy Nüzûl, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016

Kur'an-ı Kerim Meali, Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011.

Özervarlı, M. Sait:

“Melek” **DİA**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 37-39.

Öztürk, Mustafa:

Kıssaların Dili, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Kur'ân ve Yaratılış, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'ân Araştırmaları Merkezi (Kuramer) Yayınları, 2015.

Öztürk, Yener:

Yeni Bir Yorumla İslâm İnanç Esasları, İstanbul, Işık Yayınları, 2003.

Pak, Zekeriya:

Kur'an'da Kulluk, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1999.

Parlatır, İsmail v.d.:

Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998.

- Reşid Rıza, Muhammed b. Ali: **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm=Tefsiru'l-Menâr**, I-XII, y.y., el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1990.
- Sarmış, İbrahim: **Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılması ve Çoğalması**, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2016.
- Sarıcık, Murat: **İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye**, İstanbul, Nesil Yayınları, 2004.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem: "Babil'de Hârut ve Mârut'un Melekliği Meselesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2014/2, Sayı: 33, s. 141-146.
- Selçuk, Mualla (edit.): **İslâmiyet-Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü**, Ankara, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- Serdar, Murat: "Hristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukâyese Denemesi)", **Bilimname**, XVII, 2009/2, s. 139-164.
- "Semavi Dinlerde Dört Büyük Melek (Cebrail, Mikail, İsrâfil, Azrail)" **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 13:2, 2008, s. 227-245.
- (Harun Işık), **İslâm İnanç Esasları (Akaid)**, Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017.
- Serinsu, Ahmet Nedim (edit.): **Dinî Terimler Sözlüğü**, Ankara, MEB Yayınları, 2009.

- Seyyid Sâbık, **el-‘Akâidü’l-İslâmiyye**, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, t.y.
- Sıddîk Hasan Han, Ebu’t-Tayyib Muhammed el-Kannevcî: **Fethu’l-Beyân fî Makâsıdı’l-Kur’ân**, I-XV, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut, 1992.
- Sırma, İhsan Süreyya: **Müslümanların Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 2016.
- Sirâcuddîn, Abdullah: **el-Îmân bi’l-Melâike**, 4. bs., Halep, Mektebetü Dâri’l-Felâh, 1990.
- Soyalan, Mehmet Yaşar: **Kur’ânî Terimler ve Deyimler**, İstanbul, Ağaç Yayınları, 2003.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz: “Cahiliye Arap İnancında Putların Yeri”, **Milel ve Nihal, inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi**, cilt 11, sayı 1, s. 9-50.
- Suyûtî, Ebu’l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr: **ed-Dürü’l-Mensûr fî’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr**, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire, y.y., 2003.
- el-Habâik fî Ahbâri’l-Melâik**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye, 1985.
- Laktu’l-Mercan fî Ahkâmi’l-Cân**, Thk. Mustafa Âşûr, Kahire, Mektebetü’l-Kur’ân, t.y.
- Lübâbü’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nüzûl**, Beyrut, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2006.

el-Büdûrû's-Sâfira fî Ahvâli'l-Âhira, Thk. Ebû Abdullah Muhammed eş-Şafîî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Sünen-i Nesâi bi Şerhi'l-Hafız Celâleddîn es-Suyûtî, I-IX, Nşr. Abdulfettah Ebû Ğudde, Halep, Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1994.

Suyûtî, Celaleddîn:

Celaleddîn Mahallî, **Tefsîru'l-Celâleyn**, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2007.

Şahin, İskender:

“Kur'an Ekseninde Ruh Kavramının Anlam Çerçevesi”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, ”, Yıl:4, Cilt: IV, Sayı: 7, 2013/1, s. 91-103.

Şeker, Mehmet:

Melekler ve Cinler, Işık Yayınları, İstanbul, 2007.

Şentürk, Recep:

Kur'ân Penceresinden İnsan ve Mutluluk Yolları, 4. bs., İstanbul, Gülhane Yayınları, 2008.

Şevkânî, Muhammed b. 'Ali b. Muhammed el-Havlânî: **Fethu'l-Kadîr**, I-V, Thk. Abdurrahman Umeyra, y.y., y.y., 1994.

Şibay, Halim Sabit:

“Cebârâ'il”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979.

Şimşek, M. Sait:

Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.

“Kur'an'ı Anlamada Geçmişte ve Günümüzde Yaşanan Sorunlar”, **Kur'an'ı Anlama Yolunda**

- Kuramer Konferansları I**, Edit. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2017.
- Topaloğlu, Bekir: Çelebi, İlyas: **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010.
- Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm'da İman Esasları**, 3. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2017.
- Tözluyurt, Mehmet: “Kur’ani Bir Kavram Olarak Mele’nin Semantik incelemesi”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, cilt: 13, Sayı: 2, 2005, s. 807-826.
- Ubeydât, Abdulkerim Nevfân: **Âlemü’l-cin fî Dav’i’l-Kitâb ve’s-Sünne**, Riyad, Dâru İşbiliyâ, 2. bs., 1999.
- Uludağ, Süleyman: **İslâm’da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti**, 13. bs., Ankara, TDV Yayınları, 2013.
- Uyanık, Mevlüt: **İslâm’ın İnanç İlkeleri**, Ankara, Esin Yayınları, 1997.
- Üzüm, İlyas: “Kirâmen Kâtibîn”, **DİA**, Ankara, TDV Yay., 2002, c. XXVI, s. 59-60.
- Yazıcı, Hamza: “Kur’an’da İman-Ahlâk İlişkisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Konya, 1999.

- Yazır, Elmalılı Hamdi: **Hak Dini Kur'ân Dili**, I-X, 3. bs., İstanbul, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yavuz, Yusuf Şevki: Zeki Ünal, “Cebrail”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1993, c. VII, s. 202-204.
- “Zebâni”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 2013, c. XLIV, s. 164.
- “Arş”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1991, c. III, s. 406-409.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah: **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, I-IV, Thk. Abdürezzak el-Mehdî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabiyye, t.y.
- Wensinck, A. J.: “Azrâil”, **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1979.

ÖZGEÇMİŞ

Şuayip Karataş

1984 Kırıkkale doğumlu olup aslen Yozgatlıdır. İlkokulu Yozgat'ın Şefaati ilçesinde okuduktan sonra İstanbul Fatih'te bulunan Sümbül Efendi Erkek Kur'ân Kursu'nda hafızlığını tamamladı. 2005 yılında Kartal Mehmet Akif Ersoy İHL'den mezun oldu, aynı yıl İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni kazandı. 2007 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatiplik görevine başladı. 2013'te merhum Prof. Dr. Sıtkı Güllü danışmanlığında yüksek lisans çalışmasını tamamladı. 2014 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Pendik Haseki Dini Yüksek İhtisas Eğitim Merkezi'nden mezun olarak Kocaeli'de ve İstanbul'da Vaiz olarak görev yaptı. 2016 yılından bu yana Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmakta olup evli ve iki çocuk babasıdır.